

72
1715

ISSN 2304-7410

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Думка

3(23) - 2013

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
DEPARTMENT OF IVANO-FRANKIVSK

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

PRECARPATHIAN BULLETIN
OF THE SHEVCHENKO
SCIENTIFIC SOCIETY

ПРИКАРПАТСЬКИЙ
ВІСНИК НТШ

Idea

3(23)-2013

Ivano-Frankivsk
2013

Думка

3(23)-2013

Івано-Франківськ
2013

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НТШ

Головний редактор – докт.техн.наук В. М. Мойсишин

Думка

У випусках серії “Думка” публікуються наукові матеріали у галузі політичних наук.

Редактор – докт.політ.наук І.С.Монолатій

Відповідальний секретар – канд.політ.наук Ю.В.Мислюк

Редакційна колегія:

докт.політології А.Адамчек (Пйотркув Трибунальський, Польща), докт.політ.наук С.М.Дерев’яно, докт.політ.наук І.Т.Зварич, докт.політ.наук В.Й.Климончук, докт.політ.наук М.М.Нагорняк, докт.політології В.Парух (Люблін, Польща), докт.політ.наук Т.П.Федорчак, докт.політ.наук І.Є.Цепенда;

докт.філос.наук В.С.Возняк (Дрогобич), докт.філос.наук С.М.Возняк, докт.філос.наук Д.І.Дзвінчук, канд.філос.наук О.І.Іваненко (Санкт-Петербург, Росія), докт.філос.наук С.Р.Кияк, докт.філос.наук В.К.Ларіонова, докт.філос.наук Д.М.Скальська;

докт.філософії О.Б.Богдашина (Лідс, Великобританія), докт.психол.наук З.С.Карпенко, докт.психол.наук О.А.Ліщинська, докт.психол.наук Л.А.Мойсеєнко, докт.психол.наук В.П.Москалець, докт.психол.наук Л.Е.Орбан, докт.психол.наук М.В.Савчин (Дрогобич), докт.психол.наук О.Б.Старовойтенко (Москва, Росія);

докт.іст.наук В.В.Грабовецький, докт.іст.наук О.С.Жирноклеєв, канд.іст.наук А.Г.Кифішин (Москва, Росія), докт.іст.наук Г.К.Кожоляно (Чернівці), докт.іст.наук В.М.Клапчук, докт.іст.наук М.В.Кугутяк, докт.іст.наук Я.І.Мандрик, докт.іст.наук В.В.Марчук, докт.іст.наук Б.П.Савчук, докт.іст.наук П.С.Сіреджук, докт.іст.наук П.С.Федорчак.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

С. В. Адамович
Спроби реформування адміністративно-територіального устрою в Україні (1990-2012 рр.) 9

Л. В. Білоус
Про стан національних прав та боротьбу за них в діяльності української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських Угод (УГГ сприяння) – Української Гельсінської Спілки (УГС) 21

О. Л. Боринська
Використання політичної трансформації для встановлення авторитарного режиму (на прикладі країн Центральної Азії) ... 32

Г. В. Вархов
Сім’ї політичних партій Європарламенту: засади функціонування та ідеологічні особливості 41

Л. Я. Венгринюк
Громадські організації у сфері політики пам’яті: регіональний вимір (порівняльний аналіз Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей) 49

Н. Р. Голуб’як
Концептуальні основи аналізу регіональної політики: політичний вимір 71

А. І. Міщук, М. Б. Міщук
Критика УРП-УСРП тоталітаризму та його різновидів – більшовизму і фашизму . 79

І. В. Коваль
Релігійна модернізація України у контексті євроінтеграційних процесів 88

І. І. Ломака
Релігія як інститут модернізації суспільства: аналіз політичних теорій 99

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ВІСНИК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА 3(23)-2013

Науковий журнал
Виходить у чотирьох серіях
**ЧИСЛО, СЛОВО,
ДУМКА, ПУЛЬС**
(по випуску
кожної серії щороку)

Заснований у 2008 році
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 14628-3599
від 10 жовтня 2008 р.,
видане Міністерством
юстиції України

ЗАСНОВНИКИ:

Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка

Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника

Івано-Франківський
національний технічний
університет нафти і газу

Івано-Франківський
національний медичний
університет

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

76025

м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 79,
Івано-Франківський
осередок Наукового
товариства ім. Шевченка,
тел. (380-3422) 72-71-31,
e-mail: math@nung.edu.ua
<http://pvntsh.org.ua> та
<http://pvntsh.nung.edu.ua>

Відповідальність за
достовірність наведених
у статтях даних несуть
автори публікацій

Передрук – тільки
з дозволу редакції

Друкується за рекомендацією
Вченої ради ДВНЗ
“Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника”
(протокол №11 від
28.11.2013 р.) та ухвалою
Президії Івано-Франківського
осередку НТШ
(протокол №7 від
29.11.2013 р.)

© Івано-Франківський
осередок НТШ, 2013

© Видавництво «Плай»
ЦІТ Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника

Т. К. Пояркова

Олігархізація як кризовий синдром модернізації незалежної України 110

С. І. Притуляк

Український вимір світової соціал-демократії періоду постбіполярності: пошук оптимальної моделі взаємодії 119

Р. Б. Пуйда

Політика українського націонал-демократичного об'єднання в польському сеймі та сенаті 129

Н. І. Сливка

Особливості моделювання іміджу політичної партії: феномен і структурні компоненти 134

Х. І. Федорів

Український інститут національної пам'яті як механізм формування колективної пам'яті суспільства 145

Л. В. Щербін

Еволюція національного питання у програмі Конституційно-демократичної партії (1905-1917 рр.) 155

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

І. В. Журжа

До історії боснійського конфлікту 1992-1995 рр.: політичне протистояння провладних та опозиційних сил Сербії щодо врегулювання ситуації в Боснії і Герцеговині 166

Н. В. Криворучко

Політика безпеки Чеської Республіки у контексті американсько-російських відносин 172

О. М. Масловська

Політико-правове формування дипломатичної служби України 180

В. І. Остап'як

Китай під призмою глобальних трансформацій (феномен глобалізації) 185

В. М. Юрчак

Сирійська криза: франко-американська позиція 192

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

О. Б. Березовська-Чміль

Сучасні політологічні концепції в теорії соціальних мереж 200

Ю. В. Кобець

Політичне життя через призму синергетичного підходу: концептуальні засади 208

І. С. Монолатій

Використання теоретико-методологічних дискурсів політичної участі для дослідження взаємодії етнічних акторів: варіанти (по)розуміння підходів і принципів 217

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

М. М. Гон

Етнополітичний дискурс міжетнічної взаємодії в інтерпретації українських та російських вчених: загальний огляд 236

В. В. Гулай

Комунікативні технології ескалації міжетнічної конфліктно-конфронтаційної взаємодії (на матеріалах періодичних видань Західної України літа – осені 1941 р.) 249

М. В. Лазарович

Політико-правове забезпечення прав національних меншин: генеза світової традиції (XVI – перша половина XX ст.) 258

О. І. Липчук

Сучасні концепції та підходи щодо аналізу проблем національних меншин 269

Б. В. Максимець

Концепція організованої демократії Петра Федуна («Полтави») .. 278

РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Я. І. Мандрик

Вклад Івано-Франківського інституту нафти і газу (ІФІНГ) у підготовку кадрів для нафтогазового комплексу України (1967-1994 рр.) 285

І. С. Монолатій

«... Шок сучасна українська нація ще мусить пережити» (роздуми над українським виданням праці Норберта Еліаса «Про німців» – переможця конкурсу «100 німецьких книг – 100 buch.in.ua» 299

Т. К. Пояркова

«Не існує дрібниць, якими можна знехтувати заради наукової цілісності...» (думки з приводу виходу у світ монографії Івана Монолатія «Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини») 303

І. С. Монолатій

У пошуках нового виміру етнонаціональної політики України (думки з приводу виходу у світ монографії Оксани Липчук «Інституційні засади реалізації прав національних меншин в Україні») 305

Відомості про авторів 309

**Політичні інститути
та процеси**

УДК 352.071

ББК 67.301 (4 Укр)

**СПРОБИ РЕФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ В УКРАЇНІ (1990-2012 рр.)****С. В. Адамович***Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342) 69-41-10; e-mail: s.adamovych@gmail.com**У статті проаналізовано й оцінено спроби реформування адміністративно-територіального устрою в Україні в 1990-2012 рр. Автор стверджує, що проведення адміністративно-територіальної реформи зіштовхувалося з відсутністю політичної волі у вищого керівництва країни, нестачею необхідних коштів та опором регіональних еліт.**Ключові слова: область, децентралізація, регіон, адміністративно-територіальна реформа, громада, місцеве самоврядування, державна адміністрація, район.*

У період становлення державності, переходу до нових економічних та політичних інститутів Україна визнавала за необхідне обережні кроки в бік відродження самоврядування. Науковці приділяють значну увагу цій проблемі. Так, можливості вдосконалення чинного адміністративно-територіального поділу і впровадження реального самоврядування в Україні вивчають О. Бей, М. Долішній, О. Дьомін, Т. Козак, В. Кампо, О. Коротич, Я. Радевич-Винницький, В. Рогатін, С. Телешун та інші [1]. Натомість у статті автор ставить перед собою завдання здійснити історико-політологічний аналіз спроб реформування адміністративно-територіального устрою країни в 1990-2012 рр.

Система влади, заснована на повновладді місцевих рад народних депутатів, на початку 90-х рр. ХХ ст. виявила свою нездатність до реальних дій. Прийнятий у грудні 1990 р. Закон “Про місцеві Ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування” ввів у чинну систему рад принцип місцевого самоврядування: визначені повноваження кожної ланки рад; скасоване підпорядкування рад та їх виконкомів по вер-

тикалі; введено інститут комунальної власності; місцеві бюджети були вилучені з держбюджету та розширені права відповідних рад для їх затвердження та виконання. До їх компетенції також було віднесено встановлення місцевих податків, зборів, штрафів та їх місцевих розмірів, оголошення місцевих позик тощо [9, с.57].

Але поряд з прогресивними моментами (перенесення уваги на населені пункти, виділення комунальної власності, створення підгрунтя правового механізму діяльності рад, спроба започаткувати судовий механізм вирішення спорів між різними ланками рад тощо), даний закон призвів до незбалансованості повноважень місцевих рад різних рівнів, “війни рішень”, бюджетів тощо [10, с.12].

На початку 1992 р. розпочалася чергова реформа місцевих рад на основі Закону України від 26 березня 1992 р. “Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве регіональне самоврядування”. Місцеві ради всіх рівнів були роздержавлені та звільнені від функцій державного керівництва на місцях. Ця функція була покладена на місцеві державні адміністрації на чолі з представниками Президента України, які були призначені в райони й області, а також міста Київ і Севастополь.

Заснування інституту представників Президента в регіонах і на місцях мало на меті сприяти діалогу і співпраці між державою і територіальними органами управління, але центр на практиці продовжував сповідувати патерналізм [11, с.94]. Внаслідок реформи тільки ради первинного рівня (сільські, селищні, міські) дещо просунулися на шляху перетворення їх у справжні органи місцевого самоврядування. Що ж стосується районних і обласних, а також Київської і Севастопольської міськрад, то, діючи поряд з відповідними держадміністраціями, вони втратили свою організаційно-правову та матеріально-фінансову автономію і перетворилися в малозначущі “представницькі органи регіонального самоврядування” [9, с.57-58].

На початку 90-х рр. ХХ ст. пропонувалося створити близько 10 управлінських одиниць на базі економічних регіонів, сформованих ще в радянські часи. За ініціативою уряду було також розроблено комплексні програми соціально-економічного розвитку п'яти економічних районів – Карпатського, Полісся, Поділля, Українського Причорномор'я та Придніпров'я на 1996-2000 рр. Передбачалося створити на державному рівні спеціальні органи управління, які б здійснювали реалізацію програм. Проте жодна програма обласними органами влади й урядом затверджена не була [12, с.8].

Варіант, запропонований 1995 р., ґрунтувався на французькій моделі й передбачав перехід до двоступеневої системи: планувалося усунути обласний та районний рівні і створити округи на базі 5-6 сучасних районів (площа 7-9 тис. кв.км. і населення 500-800 тис.). Одиницею нижчого рівня мала стати волость (10-15 тис. осіб), і їх на кожен округ припадало б 15-25. Цей варіант дозволив би усунути сепаратизм, оскі-

льки нові одиниці не були б самодостатніми, а усунення обласного і районного рівнів суттєво б заощадило витрати [13, с.265].

Черговий етап реформи місцевих рад був започаткований Законом України від 3 лютого 1994 р. “Про формування місцевих органів влади і самоврядування”. У ньому проводилася ідея, що місцеве самоврядування має здійснюватись на всіх рівнях адміністративно-територіального поділу України. Залишався збереженим інститут рад як органів місцевого самоврядування, на які можуть покладатися додатково і функції державної влади. Крім того, у зв'язку з поверненням районним і обласним, Київській і Севастопольській міськрадам права утворювати свої виконавчі органи і покладенням на них деяких функцій органів державної виконавчої влади, закон не передбачав більше інституту місцевих держадміністрацій на чолі з представниками Президента України. Для стримування дезінтеграційних процесів законом передбачалося, що повноваження місцевих рад можуть бути припинені за умов порушення ними Конституції України і законів України [14, с.14].

У Конституції України 1996 р. були закладені демократичні засади взаємовідносин між центром і регіонами, визнається і гарантується також місцеве самоврядування (розділ XI) [8]. Після прийняття закону “Про місцеве самоврядування в Україні” чітко окреслилися питання, віднесені до сфери самоврядування, визначалися повноваженнями самоврядних органів [16].

Влітку 1997 р. очолювана екс-президентом Л.Кравчуком Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи почала роботу над концепцією адмінреформи. На законодавчому рівні це втілювалося в прийнятті законів “Про місцеві державні адміністрації”, “Про столицю України місто-герой Київ”, затвердженні в липні 1998 р. Концепції адміністративної реформи. У 1998-1999 рр. були підписані Укази Президента України “Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні”, “Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади в Україні”. Проте нові інститути місцевої та центральної системи управління не створювалися, а лише перерозподілялися повноваження між уже існуючими формами виконавчої влади на всіх рівнях [7, с.270-271].

Експерти Міжнародного інституту порівняльного аналізу в 1998 р. запропонували запровадити на основі виокремлення українських територіально-виробничих комплексів (ТВК) адміністративно-територіальний поділ на 9 регіонів: Київщина (в межах Київської і Чернігівської областей); Волинь (в межах Житомирської, Рівненської та Волинської областей); Слобожанщина (в межах Полтавської, Сумської та Харківської областей); Донеччина (в межах Донецької та Луганської областей); Запоріжжя (в межах Дніпропетровської та Запорізької областей); Таврія (в межах Одеська, Миколаївська, Херсонська області, АР Крим, як варіант – можливе виділення АРК як окремого суб'єкта); Черкащина (Кіро-

воградська та Черкаська області); Поділля (Вінницька, Хмельницька та частково Тернопільська області); Карпатська область (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області, частина Тернопільської області) [17, с.10].

19 березня 1999 р. Л. Кучма, виступаючи з програмною промовою “Україна 2010” на загальнонаціональному форумі єднання демократичних сил, ініціював перетворення Верховної Ради України на двопалатний парламент і введення справжньої регіональної політики. Політики висловлювали думки, що треба зменшити депутатський корпус, створити вищу палату, замінити обласний поділ більшими одиницями (землями, краями чи регіонами) [18, с.8].

На президентських виборах 1999 р. Л. Кучма виступив за гармонізацію відносин держави з територіальними громадами через “децентралізацію повноважень центру до регіонів, у центральних органах влади залишалися лише стратегічні напрями життєдіяльності держави – безпека, оборона, енергетика, транспорт, зв’язок, екологія, міждержавні відносини, решта питань вирішується безпосередньо на місцях”. Президент підтримував впровадження нового принципу формування бюджету – “знизу догори”, надання місцевим органам влади права законодавчої ініціативи та права самостійного формування бюджетної політики. Він також виступав за передачу основних фондів міст у муніципальну власність – територій, будівель, інших об’єктів господарської діяльності, що не входили до стратегічної державної інфраструктури [19, с.13].

Акцентування президентом Л. Кучмою на необхідності вироблення регіональної політики могло відбутися внаслідок тиску зі сторони регіональних еліт. Так, утворена в липні 1999 р. Спілка лідерів місцевих регіональних влад України (далі – Спілка) мала стати “механізмом для розробки і реалізації нової регіональної політики...” [20, с.12].

Після президентських виборів 1999 р. Спілка виклала свої пропозиції щодо перерозподілу повноважень між центром і регіонами на користь регіонів в проекті Концепції державної регіональної політики України. Згодом проекти концепції підготували Фонд підтримки місцевого самоврядування України і створена Президентом України Комісія з питань підготовки концепції [21, с.158].

Подальший пошук концепції змін здійснювала створена у 2000 р. комісія з питань адміністративно-територіального устрою під керівництвом глави Адміністрації Президента В. Литвина. Перед нею ставилося завдання: підготувати пропозиції для приведення у відповідність до Конституції мережі сіл і селищ міського типу, системи рад у населених пунктах, вивчити можливості укрупнення сільських громад, іноземний досвід у даній сфері, а також провести експертизу проектів нормативних актів, що стосувалися питань адміністративно-територіального устрою. Але держава прагнула реформувати управління лише на рівні сіль-

ських громад, у крайньому разі – районних центрів, не зачіпаючи самоврядування на обласному рівні [22].

Необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи і налагодження ефективної регіональної політики актуалізувалася після сепаратистських проявів на Сході і Півдні України під час президентських виборів 2004 р.

В уряді Ю. Тимошенко в 2005 р. існувала посада віце-прем’єра з адміністративної реформи, щоб ліквідувати елементи розколу України, регіональні розбіжності і наблизити владу до безпосереднього громадянина. Р. Безсмертний, який зайняв цю посаду, вважав, що “загальна ідея майбутньої адміністративно-територіальної реформи – розширення прав регіональних громад і збільшення ролі місцевого самоуправління, що і є альтернативою федералізації держави”. Політик запропонував трирівневу модель реформи, яка мала будуватися за принципом “знизу догори”. Перший рівень мали складати громади з чисельністю населення не меншою як 5 тис. Другий рівень – райони з населенням не меншим як 70 тис., третій – регіони з населенням понад 750 тис. [23, с.9].

Громада мала б забезпечувати людей базовим набором послуг: перша медична допомога, початкова школа, охорона правопорядку, комунальна інфраструктура, транспорт та інше [24, с.5]. Наближення максимальної кількості послуг до людини мало відбутися через запровадження самоврядування і фінансової самодостатності громад.

Органами управління території мали стати районні ради та відповідні виконкоми рад, які б перебрали на себе функції районних держадміністрацій. Окремі міста, населення яких сягнуло сімдесятитисячної позначки, мали б набути статусу міста-району і виділитися з територіальної інфраструктури району в окрему адміністративно-територіальну одиницю. Це мало дати поштовх розвитку територій – як самих міст-районів, так і міст, які стали б новими районними центрами. Регіонами ставали області з одним адміністративним центром, а також АРК, міста зі спеціальним статусом Київ та Севастополь, міста-райони з населенням не менш як 750 тис. Обласні держадміністрації, на відміну від районних, планували залишити, але вони не мали б виконавчої влади, забезпечували б контроль за дотриманням Конституції та інших нормативно-правових актів, додержанням прав і свобод громадян тощо [23, с.9].

Позитивом планованої реформи було те, що органам місцевого самоврядування не надавалось повноважень, які характеризували б регіони як суб’єкти федерації. Натомість плани ліквідації райдержадміністрацій погіршували становище, оскільки розривалася ланка між центральною і місцевою владою. Крім того, саме їх наявність дозволила уникнути сепаратизму в Криму. Залишалася розкритикованою й неефективною трирівнева система, яка збереглася ще з радянських часів [25, с.1].

Як доречно стверджував О. Дьомін, якщо повноваження державних адміністрацій звести в основному до контрольних, то чи існують

реальні механізми забезпечення додержання радами законодавства України? Він зауважував, що нагляд за додержанням законів здійснюють органи прокуратури, але ради відхиляють протести прокурорів, і ставив під сумнів, що на подання державних адміністрацій ради б реагували більш відповідально [26, с.5-6].

Перенесення обласних центрів і злиття сіл мало сприяти урбанізації, але об'єктивно знищувало українське село. Представники місцевого самоврядування відзначали, що жителі українського села володіли правом самостійно вирішувати питання територіального устрою, тобто будь-яке об'єднання мало бути добровільним [27, с.3].

Порівняння з польським досвідом, на який посилався Р. Безсмертний, також піддавалося критиці, оскільки в Польщі відбувся перехід від дворівневої моделі до тривірневої, а в Україні зберігалася тривірнева система з укрупненням найменших одиниць. До того ж, слід пам'ятати, що польська реформа виявилася коштовним заходом (10 млрд. дол.), внесла чимало хаосу в діяльність влади, викликала емоційні спалахи і протести [28, с.685].

Ефективність проведеної реформи в Польщі можна пояснити тим, що дебати й експертні дослідження з питань перетворення адміністративного устрою беруть свій початок з кінця 70-х рр. ХХ ст., а певні базові принципи (самоврядування на рівні гміни) були прийняті ще в 1990 р. [29]. Натомість в Україні в 2005 р. весь процес реформування планували завершити протягом року, українські міністерства у підготовці до реформи діяли не узгоджено, вона розглядалася відокремлено від реформування бюджетної сфери.

Пізніше політики звинувачували Р. Безсмертного також в тому, що він занадто захопився територіальною складовою і не зробив своїм союзником громадськість [30, с.4]. Вже в серпні 2005 р. стало зрозуміло, що реформа не була підтримана під час консультацій в інших регіонах (Вінниця, Одеса, Івано-Франківськ, Луганськ) [31, с.88].

З початком парламентської виборчої кампанії 2006 р. Р. Безсмертний з метою керівництва виборчим блоком "Наша Україна" вийшов зі складу уряду. Реальних заходів для реалізації анонсованої ним реформи здійснено не було, а посада віце-прем'єра з адміністративної реформи була скорочена.

Повернення до проблеми адміністративно-територіальної реформи відбулося 11 травня 2006 р. на першому засіданні Національної ради з питань державного управління і місцевого самоуправління. Зі слів Р. Безсмертного, реформа мала пройти наступні етапи: 1) зміни в законодавстві, які дозволять з 2007 р. удосконалити систему місцевих бюджетів; 2) проведення до 2008 р. фіскальної і соціальної реформи; 3) завершення реформи в 2009-2010 рр. [32, с.1].

З формуванням у серпні 2006 р. уряду В. Януковича змінилося концептуальне сприйняття планованої адміністративної реформи. Зок-

рема, віце-прем'єр-міністр уряду В. Рибак заперечив напрацювання Р. Безсмертного і необхідність використання польського досвіду. Однак він визнавав необхідність збільшення частки місцевих бюджетів і створення департаменту з питань місцевого самоврядування. Політик вбачав майбутній адміністративно-територіальний поділ за зразком Швеції на рівні трьох-чотирьох управлінь: центр, регіон, місто; а старт для реформи планував у 2007 р. [33, с.3].

Ще одне повернення влади до ідеї реформи адміністративно-територіального устрою відбулося влітку 2008 р. Пропоновані зміни дозволили б керівникам міст отримати землю за межами міста для комплексного вирішення проблем міста, закінчити війну компетенцій між місцевим самоврядуванням та районними держадміністраціями, сприяли б розвитку бізнесу [34, с.2].

Зокрема, директор Департаменту місцевого самоврядування та адміністративно-територіального реформування Мінрегіонбуду Ю. Ганущак запропонував такі універсальні принципи для системи адміністративно-територіального управління: 1) повсюдність юрисдикції органів державної влади та місцевого самоврядування на територіях відповідних адміністративно-територіальних одиниць (АТО); 2) територія АТО може розмежовуватися лише в межах територій однієї адміністративно-територіальної одиниці вищого рангу; 3) при визначенні повноважень для органів публічної влади щодо кожного рівня АТО потрібно застосувати принцип субсидіарності; 4) наявність для кожного рівня АТО повноважень, у т.ч. галузевих, які є домінуючими відносно інших рівнів у бюджетному, кадровому та політичному розрізах, що виправдовує створення такого рівня АТО; 5) кількість суб'єктів управління, координації чи контролю з боку держави, що перебувають у сфері впливу кожного органу публічної влади, повинна відповідати критеріям ефективного менеджменту; 6) адміністративно-територіальний устрій має максимально відповідати рекомендаціям ЄС щодо системи статистичних одиниць (за основу пропонувалося взяти систему NUTS. Відповідно до неї, до NUTS належать АТО з чисельністю населення понад 3 млн. До NUTS 2 – регіональні утворення – АТО з понад 800 тис. чол. АТО чисельністю від 150 до 800 тис. жителів належать до NUTS 3) [34, с.2].

У новому варіанті реформи зберігалася тривірнева система – громада-район-область, а реформування в основному мало торкатися громад, що повинні були створюватися на базі соціально-економічної моделі. За центр громади обирали б місто, містечко, селище, в якому є економічна активність (30-15 км). Межі юрисдикції громади поширювалися б далеко за межі міста як населеного пункту, що мало б сприяти розвитку міста, сільської інфраструктури і кращого обслуговування населення.

На рівні громади створювалися б лише органи самоврядування, але повинні були б бути і підрозділи міліції, МНС, санітарно-ветери-

нарної служби, державного казначейства, соціального захисту населення. На базовому рівні мало бути забезпечено загальну середню освіту, надання первинної та профілактичної медичної допомоги, благоустрій територій, комунальне господарство, утримання шляхів місцевого значення, ведення земельно-кадастрової документації та ін.

Крім того, ставилося питання повернення влади у село. Це мало відбутися через обрання в кожному селі старости, який би входив до ради старост – дорадчого органу при голові громади [34, с.2]. Проте аргументація Ю. Ганущака щодо захисту інтересів села виглядає дещо невпевненою, більшою мірою можна говорити про формування великих міських агломерацій.

Перемога на президентських виборах в Україні в 2010 р. В. Януковича ознаменувала зміну підходів державної влади в напрямку централізації управління в країні, хоча офіційна риторика на користь розширення меж місцевого та регіонального самоврядування збереглася.

Так, 8 квітня 2013 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Але керівник Головного управління з питань конституційно-правової модернізації Адміністрації Президента України М. Ставнійчук відзначила, що проект Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні не передбачає перекроювання карти територіального устрою України [35]. У свою чергу Заступник глави Адміністрації Президента України С.Ларін заявив, що в Україні фактично стартувала реформа місцевого самоврядування, а територіально-адміністративна не на часі через незадовільні соціально-економічні реалії. За словами держслужбовця, ключове завдання проведення реформи місцевого самоврядування вбачається у створенні належних умов життя для людей незалежно від місця їх проживання. Однак під час проведення реформи місцевого самоврядування мали б бути створені умови територіям і громадам для добровільного об'єднання шляхом ухвалення законів про добровільне об'єднання територіальних громад та міжмуніципальне співробітництво [36].

Дискусія щодо адміністративно-територіальної реформи в Україні відновилася останнім часом, коли народний депутат від Партії регіонів С. Гриневецький запропонував поділити Україну на 9 адміністративно-територіальних утворень: 1) Автономну Республіку Крим; 2) Донецький регіон (Донецька, Луганська області); 3) Карпатський регіон (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області); 4) Київський регіон (Київська, Кіровоградська, Черкаська, Чернігівська області); 5) Подільський регіон (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області); 6) Поліський регіон (Волинська, Рівненська, Житомирська області); 7) Придніпровський регіон (Дніпропетровська, Запорізька області); 8) Причорноморський регіон (Одеська, Херсонська, Миколаївська області); 9) Слобожанський регіон (Харківська, Сумська, Полтавська області).

На думку С. Гриневецького, запропонована ним модель територіальної реформи мала б забезпечити чітку вертикаль виконавчої влади, консолідувати грошово-фінансові ресурси, скоротити бюрократичний апарат і потенціал корупції. Політик вважає, що завдяки територіальній оптимізації істотно зросла б інтенсивність і міцність внутрішньорегіональних зв'язків, значно зменшилася кількість депресивних регіонів, не були б такими значними розриви в соціально-економічному розвитку [37].

Отже, здобуття Україною незалежності поставило перед політичними елітами завдання реформування адміністративно-територіального управління і надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню. Прихильникам децентралізації управління вдалося визначити в Конституції України і ряді законодавчих актів основні принципи наділення владою і повноваженнями територіальних громад. Однак залишається не до кінця визначеним розподіл повноважень між органами виконавчої влади і місцевим самоврядуванням. Проведення адміністративно-територіальної реформи зіштовхувалося з відсутністю політичної волі у вищого керівництва країни, нестачею необхідних коштів та опором регіональних еліт. Не останню роль у процесі гальмування реформ відіграли побоювання, що адміністративно-територіальна реформа надасть ширші можливості для сепарування й автономізації регіонів країни. Перспективи подальших досліджень у вивченні історії становлення місцевого самоврядування в незалежній Україні.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Література 79 22 66

1. Бей О. Регіоналізм як єдність у різноманітності. До питання деволюції владних структур України / О.Бей // Політика і час. – 2003. – №5. – С.7-14.
2. Долішній М. На чому ґрунтується регіонологія? / М.Долішній // Науковий світ. – 2004. – №3. – С.8-9.
3. Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні / О.Дьомін // Економіка України. – 2003. – №6. – С.4-13.
4. Кампо В. Взаємовідносини центру і регіонів у світлі концепції демократизації регіональної влади в Україні / В.Кампо // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С.157-162.
5. Коротич О. Соціально-територіальний потенціал та реальні досягнення регіонів України / О.Коротич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2005. – №1. – С.282-288.
6. Радевич-Винницький Я. Чи ошчасливить Україну федералізація? / Я.Радевич-Винницький // Розбудова держави. – 1993. – №6. – С.60-64.

7. Рогатин В.П. Регион государства как вообразимое сообщество: к вопросу о формировании региональной идентичности / В.П.Рогатин // Грані. – 2005. – травень-червень. – С.132-136.
8. Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С.Телешун – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 344 с.
9. Корнієнко М. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні проблеми / М.Корнієнко // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С. 49-65.
10. Коліушко І. Реформа місцевого управління: проблеми правового регулювання / І.Коліушко, М.Мелешко, О.Павленко // Республіканець. – 1993. – №3. – С. 12-14.
11. Давидов Р. Актуальні питання децентралізації державної влади в Україні / Р.Давидов // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С. 92-97.
12. Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні / О.Дьомін // Економіка України. – 2003. – №6. – С. 4-13.
13. Адамович С.В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С.В.Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 884 с.
14. Закон України “Про формування місцевих органів влади і самоврядування” // Місцеве та регіональне самоврядування України. – 1994. – Вип.1-2. – С. 14-15.
15. Конституція України. – Х.: “ІГВІНІ”, 2006. – 64 с.
16. Закон України про місцеве самоврядування в Україні. – Х.: “ІГВІНІ”, 2006. – 80 с.
17. Телешун С. Окремі аспекти реформування адміністративно-територіального устрою в контексті останніх урядових пропозицій / С.Телешун // Право України. – 2003. – №1. – С. 8-11.
18. Бей О. Регіоналізм як єдність у різноманітності. До питання деволуції владних структур України / О.Бей // Політика і час. – 2003. – №5. – С. 7-14.
19. Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С. 13.
20. Тихонов В. Лідери готові до конструктивної співпраці / В.Тихонов // Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С. 12.
21. Кампо В. Взаємовідносини центру і регіонів у світлі концепції демократизації регіональної влади в Україні / В.Кампо // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С. 157-162.
22. Павленко Ю. Адміністративно-територіальна реформа / Ю.Павленко. – Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua/ie/print/46242/>.
23. Безсмертний Р. Може бути і вісім областей, і шістьдесят / Р.Безсмертний // Експрес. – Львів, 2005. – 31 березня-7 квітня. – С. 9.

24. Безсмертний Р. Всю владу передаємо на місця / Р.Безсмертний // Аргумент-влада. – Львів, 2005. – 11 травня. – С. 5.
25. Мазур Н. Україна (без)смертна / Н.Мазур // Аргумент-влада. – Львів, 2005. – 11 травня. – С. 5.
26. Дьомін О. Роль адміністративної реформи у державотворенні на сучасному етапі / О.Дьомін // Право України. – 2003. – №5. – С. 3-7.
27. Семко В. Останнє слово – за громадою / В.Семко // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – 21 травня. – С. 3.
28. Зашкільняк Л.О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.
29. Кулеша М. Реформа публічної адміністрації в Польщі (1989-1991 гг.). Идеи и люди / М.Кулеша. – Режим доступу: // <http://www.yabloko.ru/Themes/SG/poland 89-99.html>.
30. Мостова Ю. Як нам облаштувати Україну, або що робити з адміністративно-територіальною реформою? / Ю. Мостова, С. Рахманін // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 24-31 серпня. – С. 4.
31. Korniejenko A. Demokracja pomarańczowych peryferij / A.Korniejenko // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, 2006. – №1. – S. 80-97.
32. Зеркало недели. – К., 2006. – 13-19 мая. – С. 1.
33. Рибак В. Уряд не має наміру скасовувати постанову про підвищення тарифів / В.Рибак // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 16 вересня. – С. 3.
34. Ганушак Ю. Як нам облаштувати Україну / Ю. Ганушак // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 28 червня-4 липня. – С. 2.
35. Ставнійчук М. Метою реформи місцевого самоврядування є спроможна територіальна громада, а не перекроювання карти країни / М.Ставнійчук. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/27807.html>. Сайт відвідано 30.05.13 р.
36. У Януковича кажуть, що адміністративно-територіальна реформа – не на часі. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/560802-u-yanukovicha-kajut-scho-administrativno-teritorialna-reforma-ne-na-chasi.html>. Сайт відвідано 30.05.13 р.
37. Регіонал пропонує поділити Україну на 8 регіонів замість 24 областей. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/573148-regional-proponue-podiliti-ukrajinu-na-8-regioniv-zamist-24-oblastey.html>. Сайт відвідано 30.05.13 р.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

*Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором **Монолатієм І.С.**, докт.іст.наук, професором **Срібняком І.В.** (Київ)*

**ATTEMPTS TO REFORM THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL
STRUCTURE OF UKRAINE (1990-2012)**

S. V. Adamovych

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380(342) 69-41-10; e-mail: s.adamovych@gmail.com*

The article analyses and evaluates the attempts to reform the administrative-territorial structure of Ukraine in 1990-2012. The author argues that the administrative-territorial reform hit upon the absence of political will of the top political authorities of Ukraine, lack of necessary funding and resistance of the regional elites.

Key words: *oblast, decentralization, region, administrative-territorial reform, community, local self-government, state administration, district.*

УДК 32:001.891.3.

**ПРО СТАН НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВ ТА БОРОТЬБУ ЗА НИХ
В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ГРУПИ
СПРИЯННЯ ВИКОНАННЮ ГЕЛЬСІНСЬКИХ УГОД (УГГ
СПРИЯННЯ) – УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ СПІЛКИ (УГС)**

Л. В. Білоус

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380(342)72-71-40; e-mail: igp@nung.edu.ua*

Аналізується один з напрямів діяльності правозахисної організації – Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод та її правонаступниці – Української Гельсінської Спілки – боротьба за національні права українського народу в умовах радянського тоталітарного режиму 70-80-х років ХХ ст.

Ключові слова: *нація, національні права, загальнолюдські права, правозахисна діяльність.*

Існування кожної людини, хай навіть яким великим бажанням її буде швидше ввійти в загальнолюдський світ, в першу чергу і постійно пов'язане з функціонуванням національної трудової культури, національного побуту, медицини, кухні, звичаїв, національної моралі, релігії, національного одягу і мистецтва тощо. Тобто зі всім тим, що, за словами відомого російського філософа М. Бердяєва, є “національність”, тим індивідуальним буттям, поза яким взагалі неможливе існування людства, оскільки вона (національність) закладена в самих глибинах життя і є вічною “онтологічною основою і вічною цінною метою” [1, с.154]. Національну форму буття людства, як “скупчення мільйонів воель довкола образу спільного ідеалу”, а саме, “ідеалу панування певної етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщину по батьках” [2, с.119], надзвичайно високо оцінював основоположник інтегрально-націоналістичного напрямку в українському націоналізмі Д. Донцов. Настільки високо, що заради “всеобіймаючої” національної ідеї вимагав від її прихильників твердості у підтримці її чистоти будь-якою ціною, пропагував культ сильної, героїчної, здатної на самопожертву особистості з її антиінтелектуалізмом та виправданою одержимістю.

Між тим, поза всіма негативними наслідками, до яких може призвести логіка подібних суджень, важливе значення має сама постановка питання про націю як про необхідний і єдино можливий варіант розвитку людства. Така позиція ґрунтується на твердженні, що лише через найвищий і найповніший розвиток усієї світової національної множинності можливі світовий розвиток і досконала світова (загальнолюдська)

єдність, а не навпаки, як в цьому прагне запевнити космополітизм, що бажає без оглядки на всілякі національні “перепони” рухатись до загальнолюдських цінностей. Він вперто відмовляється зрозуміти, що останні, як, наприклад: мир, праця, щастя, добробут, свобода, рівність, братерство тощо були б голими абстракціями без реального і постійного здійснення їх у тій чи іншій національній площині. Більше того, єдино шляхом тривалого і важкого національного пошуку, національного зростання й творення стало можливим існування цих загальноприйнятих цінностей. Лише через багаті національні почуття й національне громадянство, а ніяк не інакше, можна стати і почувати себе громадянином всесвіту.

При цьому власний національний розвиток не повинен наповнюватись пафосом ненависті і ворожості до інших народів, не повинен возвеличувати свою національну окремішність над багатим національно-світовим розмаїттям. Необхідно виробляти таку національну ідеологію, яка головним у процесі взаємодії народів вважала б збереження власного етнічного “Я” за обов’язкової умови забезпечення поваги до інших національних особливостей та святинь. Бо в розумінні лише такого націоналізму прогрес, за словами відомого єврейського публіциста В. Жаботинського, є “еволюцією від безформної одноманітності до сформованої різноманітності”, де “кожна племінна самотність, хай навіть з її дикою мовою, хай навіть з її зародковою культурою, – є однією з перлин у скарбниці різноманітної природи” [3, с.37-38]. А звідси логічно випливає те, що “кожному народові та народцеві, хоч би де він був, потрібне право й можливість бути й залишатися самим собою і голосно називатися своїм національним ім’ям: лише за цієї умови здійснене справжнє братерство між ним та людьми іншої крові” [3, с.37].

В Україні, народ якої лише трохи більше двадцяти років здобув свою самостійність, це право протягом тривалих віків мужньо виборювалось тими свідомими національними силами, які щораз виступали альтернативою російським царським та радянським можновладцям у вирішенні ними національного питання за допомогою офіційних псевдотеорій на кшталт “єдиної давньоруської народності”, “воз’єднання”, “злиття націй” та “єдиного радянського народу”, що відмовляли українцям у необхідності їх самостійного розвитку і не залишали їм жодних перспектив на майбутнє.

Так історично склалось, що, починаючи з XVII ст., після знаменитої Переяславської угоди Б. Хмельницького, це право українців на самотній національний розвиток фактично ототожнювалось з українським національно-визвольним рухом проти Росії, а зокрема і в першу чергу – з ідеєю незалежної від Росії української держави.

У повідомленні ми маємо намір проаналізувати боротьбу за національні права українського народу в один з періодів розвитку національно-визвольного руху України, а саме, боротьбу, пов’язану з діяльністю

нині вже відкритої для пізнання широкої громадськості Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод (УГГ), що в другій половині 70-х років, за умов брежнєвського застою, з’явилась на українському ґрунті слідами того критично-ліберального інакодумства 60-х років, яке дістало скромну назву шістдесятництва. Ознайомлення з цією національною українською силою дозволяє виділити якісно новий етап в розвитку національного руху України, пов’язаний із введенням боротьби за українські національні права в контекст змагань за загальнолюдські права особи (шістдесятники, відстоюючи національно-культурні українські права, не акцентували, однак, на їх прямому зв’язку з правами особи) з тією аргументацією, що національне право – це є також право людини і право кожної людини земної кулі на вільне і самодостатнє життя свого народу, а, значить, і на своє власне життя у своїй вільній батьківщині. Бо як неможливо уявити людину без приналежності її до того чи іншого народу, так і неможливо вести мову як про забезпечення повністю усіх прав особи, так і про забезпечення цих прав вповні, не захистивши її національні почуття.

Крім цього, Українська Громадська Група стала першою формацією всередині держави (інакодумці 60-х були вільні від таких об’єднань), яка взялась за об’єктивну перевірку тих політичних векселів на права людини, а, отже, й українські національні права, що їх видавала і відразу ж про них «забувала» радянська тоталітарна держава.

Українська Група «Гельсінкі» виникла 3 листопада 1976 р. у Києві (аналогічні Групи створюються у Москві (травень 1976 р.), Литві (листопад 1976 р.), Грузії (січень 1977 р.) і Вірменії (квітень 1977 р.) [54, с.553]) на шістдесятому році радянської влади, після дворазового планового обезкровлення радянською системою української творчої інтелігенції в 1965-1966 та 1972-1973 роках.

Фундаторами групи були П. Григоренко (генерал-майор, що ще раніше ввійшов до складу Московської Гельсінської Групи і став відомим як оборонець прав кримських татар), М. Руденко (поет і прозаїк, очолив групу), М. Мариневич (інженер), М. Матусевич (історик), Н. Строката (мікробіолог, дружина захисника українських національних прав в 60-х роках С. Караванського), О. Тихий (учитель), О. Мешко (в’язень ще берієвських концтаборів у 1947-1956 рр.), відомі вже на той час дисиденти 60-х років Л. Лук’яненко та І. Кандиба, які, відбувши 15-річні строки покарання за прагнення створити у 1960 р. Українську Робітничо-Селянську Спілку (УРСС), проект Програми якої передбачав вихід України із складу Союзу РСР, створення самостійної української держави, до листопада 1976 р. повернулись на волю, О. Бердник (письменник-фантаст).

Пізніше, продовжуючи традицію правозахисту, до Групи приєднались шістдесятники: В. Чорновіл (журналіст), С. Караванський (перекладач), В. Стус (поет), І. Світличний (поет), багато тих, хто був зааре-

штований і засуджений в 1972-1973 рр. за “антирадянську агітацію та пропаганду”, – М. Горбаль (учитель), Ю. Литвин (поет), В. Овсієнко (учитель), О. Попович (учителька), В. Ребрик (учитель), Л. Плющ (математик), отець В. Романюк та ін. – усього оголошеними членами її було 37 осіб [6, с.12].

Українська група виникла як пряма реакція на скривджену національну свідомість українців, носії якої, незважаючи на репресії, не могли припинити боротьбу з незмінною примарністю проголошуваних в СРСР прав і свобод, відчували недостатність своїх посилай лише на радянську Конституцію, яка суттєво обмежувала права громадян, що суперечило духові й букві Загальної Декларації Прав Людини ООН 1948 р., та й як довів правозахисний досвід 60-х – початку 70-х років, була для властей пустопорожньою фікцією, ідеологічним прикриттям перед Заходом їх протиправних дій, і прагнули апелювати зі своїми проблемами до світової громадськості.

Зовнішнім поштовхом до виникнення Групи стала Гельсінська нарада з безпеки і співробітництва в Європі в серпні 1975 р., а саме, – Заключний акт Гельсінських Угод, який містив у собі гуманітарні статті, що, виходячи з положень Загальної Декларації Прав людини, закликали до пошани людських прав. І тим більше, мабуть, спонукала до цього лицемірна політика Радянського Союзу, який знову ж, у черговий раз (після “схвалення” Загальної Декларації 1948 р. та Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права 1966 р.) і не інакше, як просто в знак солідарності із своїми зарубіжними партнерами, “поставив” свій підпис (формальність його уже попередньо була доведена нищенням національно свідомих українських сил в 60-х і 70-х роках) під міжнародним документом з охорони людських прав.

Розуміючи, яка могутня потенційна сила закладена в цьому міжнародно-правовому документі з огляду на боротьбу демократичного Заходу супроти тоталітарного СРСР, фундатори Групи своїм опертям на Прикінцевий Акт Гельсінської Народи прагнули поставити боротьбу за права української людини та українські національні інтереси на міжнародно-правову основу і ввести її в контекст загальноєвропейського демократичного процесу.

Про свою появу Група заявила Декларацією та Меморандумом №1, в яких гостро засудила політику геноциду щодо українського народу в 1933 р. та в 1947 р., лінгвоциду у наступні десятиріччя, а також цілком певно заявила, що “боротьба за Права Людини не припиниться доти, доки ці Права не стануть щоденною нормою суспільного життя” [6, с.286]. Усвідомлюючи, що національні права є “вагомою частиною загальнолюдських прав нації” і виходячи “саме із засад єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян” [7, с.22], УГГ сприяння взяла за намір повідомляти українську та світову громадськість з фактами порушень: “національних прав українських громадян;

національних прав представників інших народів, що населяють Україну; релігійних прав; прав на свободу думки, слова і поширення інформації; прав на освіту, працю, пенсійне забезпечення незалежно від політичних поглядів і релігійних переконань; прав вільного вибору місця проживання; прав на відкритий розгляд усіх судових справ, у тому числі й політичних; прав, визначених статусом політв'язня, у місцях ув'язнення; прав, що захищають гідність, здоров'я, життя політичних в'язнів у концтаборах і тюрмах; прав на боротьбу проти використання психіатричної науки в політичних цілях” [7, с.27]. Доречно зауважити, що права на свободу думки, переконань, інформації, вільного вибору місця проживання, права, пов'язані з політичними та релігійними переконаннями особи навіть формально не гарантувались радянською Конституцією, що суперечило відповідним статтям Загальної Декларації Прав Людини ООН 1948 р.

Зміст основних завдань Групи відкидає будь-які псевдотлумачення з приводу того, якими мотивами, політичними чи виключно правовими, керувалась вона у своїй діяльності. Це була суто правозахисна формація, вільна від усіляких політичних та ідеологічних впливів, яка не прагнула до завоювання державної влади, не пропонувала жодних змін суспільно-політичної системи, а вимагала лише, щоб “у країні панував закон”, щоб навіть ті закони, які не подобались учасникам Групи, виконувались владою, [8, с.68-69]. Таке становище, як аргументували це самі члени Групи, існувало зовсім не тому, що якась конструктивна політична ідея була нібито недоступна мисленню правозахисників. Причина полягала зовсім в іншому: місцеві національні проблеми були настільки складні, що люди, свідомі цього, не могли злегковажити ними, вдавшись натомість до створення того чи іншого політичного проекту [9]. Спочатку, як вважали інакодумці, необхідно було забезпечити реальне виконання тих правових норм, які конституційно гарантувались, бо ж насправді український народ, за словами учасника правозахисного руху 70-х рр. Ю. Бадзя, отримав життя “в умовах ідеологічного геноциду, політичної безправності, культурної вторинності, духовної незабезпеченості” [10, с.339].

Партійна пропаганда невпинно пропонувала українцям лише одну перспективу – поступового національного вмирання аж до “найвищого” етапу національного розвитку – “злиття націй”. Тому в області національної політики з боку владних структур робилось все можливе для того, щоб якнайшвидше перетворити українців в національну меншість.

Розпочата Сталіним русифікація дитячих садків, навчальних закладів, установ, телебачення і радіо, театрів і кіно набирала все ширшого розмаху в хрущовській і особливо в брежневській періоди. І найжахливішим було те, що таке становище офіційно розглядалось як нормальне, як тенденція розвитку. Антиукраїнська політика радянського режиму 70-х років особливо стала помітною після 1972 р., коли за фальшивими

звинуваченнями в антирадянській агітації та пропаганді було ув'язнено багатьох українських інтелігентів, репресовано (адміністративно) Першого секретаря ЦК КПУ П.Ю. Шелеста, проведено чистку партійно-державних та наукових кадрів, завдано удару українській історичній науці. Останньою взагалі просто нехтували, тримаючи у спецфондах і вилучаючи з приватних бібліотек твори М. Грушевського, В. Винниченка, М. Хвильового, не включаючи до окремих видань «Кобзаря» Т. Шевченка праць, спрямованих проти великодержавної політики Росії або вилучаючи чи переписуючи їх окремі місця, сприяючи знищенню у 70-х роках інших пам'яток української історії (відділу давньої української літератури в Інституті літератури АН УРСР, Кабінету рідкісної книги у бібліотеці Київського університету, Київської української школи ім. І. Франка, меморіального музею видатного українського вченого XIX ст. М. Максимовича, відділу україніки з бібліотеки Музею українського мистецтва, мистецьких цінностей Києво-Печерської Лаври) [10, с.355-356], різко скорочуючи кількість україномовних видань (такі переважали лише в галузях мови й літературознавства, мистецтва).

Після 1972 р. відбулися кадрові зміни у складі директорів інститутів суспільних наук АН УРСР з україномовних на російськомовних або тих українців, що були повністю денаціоналізовані.

За розпорядженням Міністерства вищої освіти СРСР Україні було заборонено видавати власні оригінальні підручники з шкільних предметів, крім з української мови та літератури. Так само видання наукових монографій українською мовою було обмежено суто етнічною тематикою. А з 1973 р. ВАК перестала приймати для розгляду дисертації українською мовою [10, с.354].

Національне поневолення українського народу проявлялось і в тому, що він не мав права самостійно проводити ні внутрішню, ні зовнішню політику, був позбавлений права на розпорядження своїми природними багатствами і ресурсами. Україна не мала власної армії, власної фінансової системи й національної валюти. Але найжахливішим було те, що в тих моментах, де українська національна свідомість могла знайти лише тенденцію до поступового виродження українців як окремого народу, офіційна влада виявляла позитивні для себе результати своєї національної політики, які залегалізувались у поняттях “єдиної союзної багатонаціональної держави” (ст.70), “єдиного народногосподарського комплексу” (ст.16), “єдиної системи освіти” (ст.25), “нової історичної спільності людей – радянського народу” [11, с.23; 8, 10, 3].

Важливо зауважити, що занепокоєння інакодумців таким критичним станом української національної справи не змогло все ж, через певні обставини, в яких доводилось діяти, знайти свого повного відбиття в документах Групи. Владні цькування останньої в перші ж місяці її існування, а з лютого 1977 р. й поступові арешти змусили її членів зосередити основні зусилля на захисті прав окремих громадян, передусім по-

літв'язнів та їх сімей. А це, відповідно, призвело до того, що з усіх документів, виготовлених Групою за перший рік існування, 70% стосувалися захисту прав людини і лише 30% – захисту національних прав [12].

Стосовно документів Групи з національного питання варто зазначити, що в них головним чином засуджувалась сталінська хижацька політика щодо українського народу (штучний голодомор 1932-1933 рр., масове розкуркулення і вивезення цілих родин у Сибір, жахливі репресії 1937 р., переслідування УПА), хрущовсько-брежневські репресії української інтелігенції в 60-х і 70-х роках [13; с.289-305], порушувались мовно-культурні проблеми України (засуджувалась повсюдна русифікація дитячих садків, навчальних та культурних закладів, критикувалась політика скорочення україномовних видань-газет, книг, журналів) [14], а також знайшло своє відображення бачення правозахисниками майбутнього України [15, с.309]. Звісна річ, члени Групи мріяли про вільне життя для свого народу як найсприятливішу умову високого матеріального добробуту та духовного відродження й розквіту нації, про що, зокрема, свідчать хоча б такі слова з «Меморандуму». Ч.5» Групи: “Ми за спілку, яка називається Союзом Радянських Соціалістичних Республік, а згодом трансформується у Братерство Вільних Народів Землі. Але кожен народ повинен бути в цій спілці вільним чинником, незалежним творчим духом. Лише при такій умові щезнуть ті деформації, що спотворюють стосунки між народами, сіють розбрат і підозріння... Народ повинен бути господарем своєї землі, своєї традиції, свого творчого спадкоємства, своєї волі до побудови кращого життя – для всіх, для кожного” [17, с.309].

Важливо підкреслити, що Гельсінською Групою ніколи чітко не ставилося питання про вихід України з Союзу РСР. Це, на нашу думку, було зумовлено певною тактикою дій Групи, члени якої, виходячи з прикладу реагування влади на вимоги самостійності України лише запланованої до створення у 1960 р. Української Робітничо-Селянської Спілки (одному з авторів «Проекту» якої, Л. Лук'яненку, загрожувала смертна кара, згодом замінена на 15 років ув'язнення) [16, с.169], вважали більш доцільним домагатись поступової реалізації конституційно гарантованих прав особи мірою їх ускладнення. Бо влада, яка не задовольняла навіть елементарні людські права (на свободу думки, слова, переконань, ін.) навряд чи приспішила б в такому разі із забезпеченням права українців на їх самовизначення.

Лише повністю зневірившись у демократичності й гуманності радянської системи, яка на початку 1977 р. розпочала свій третій, за словом В. Стуса “Батиевий похід” [17] проти українського інакодумства, представлений цього разу Українською Громадською Групою сприяння, репресовані члени Групи відкрито на весь світ заявляють про своє бажання бачити Україну самостійною демократичною державою поза межами імперського СРСР [18, с.373]. Таким чином, боротьбу за націо-

нальні права українського народу вони підносять до рангу відстоювання його основного права – на державне самовизначення і створення такого суспільно-політичного устрою, який був би вільним від диктатури компартії, від культу насильства і зла, який би не позбавляв своїх громадян свободи й найелементарніших людських прав.

Цю національно-демократичну позицію Українська Група «Гельсінкі», незважаючи на свій погром владою у 1977-1982 рр., сміливо продовжила в горбачовський період перебудови, коли виникли сприятливі умови для створення різноманітних неформальних об'єднань, реформували себе у липні 1988 р. в Українську Гельсінську Спілку (УГС) – «федеративне об'єднання самоврядних правозахисних груп і організацій в областях, районах, містах України та за її межами», «яке підтверджує вірність правозахисним принципам декларації Групи від 9 листопада 1976 року» [19, с.92]. У «Декларації принципів» члени Спілки відразу ж чітко визначили далекою метою свого об'єднання – «відновлення української державності як гарантії забезпечення економічних, соціальних, культурних, політичних та громадянських прав як українському народу, так і національних меншостей, що живуть на території України» [19, с.92]. Проте, враховуючи тогочасний стан національної свідомості, коли хоч би що народ думав про самостійність, хай би як її хотів, він ще не насмілювався підтримувати її відкрито, Спілка пропонувала конфедеративність співжиття народів СРСР як проміжний етап на шляху звільнення України від абсолютного національного безправ'я.

Згодом, за рік бурхливих змін у суспільстві, коли, за свідченням Л. Лук'яненка, національна свідомість зросла, а страх перед можливими репресіями за сміливу думку зменшився і навіть ідея самостійності перестала здаватись такою екстремістською, УГС з вересня 1989 р. перейшла до пропаганди державної самостійності України [20, с.282-293], а одночасно і до пропаганди необхідності ліквідації монопольного становища КПРС, до пропаганди політичного плюралізму, ринкової економіки, демократичної виборчої системи.

Важливо наголосити на тому, що, якщо діячі УГГ сприяння відкрито не ставили питання про вихід України зі складу Союзу РСР і про необхідність модернізації радянського політичного режиму, то уже як члени УГС, вони відверто пропонували відповідні демократичні економічні і політичні зміни. Відтак Спілка втратила свій суто правовий профіль і перейшла від лише правозахисту, що було властиво УГГ сприяння, до активної політичної боротьби за владу. Таким чином об'єктивно назріла потреба перейти до вищого щабля діяльності – реформувати Спілку в партію, яка, складаючи альтернативу компартії, в блоці з іншими демократичними силами ставила б питання про владу в країні. Це і було зроблено 29 квітня 1990 р., коли УГС на своєму першому з'їзді оголосила про саморозпуск і створення на її основі політичної організації – Української Республіканської партії (УРП). Остання, усипавши

традицію правозахисту УГГ-УГС на основі міжнародно-правових документів, в тому числі й їх позицію відстоювання єдності, балансу національних та особистих інтересів, своєю головною метою поставила створення дійсно демократичної самостійної держави з утвердженням в ній принципів гуманізму, свободи, соціальної справедливості, невід'ємності прав людини та верховенства правового закону [21, с.62-67].

З історії пам'ятаємо усі наступні кроки українського правозахисного руху 1960-х – 1991 рр. (невід'ємною складовою якого була діяльність УГГ сприяння – УГС-УРП) в боротьбі за реалізацію українських національних прав. Це насамперед Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р., яка своїми твердженнями, що зазвичай творять вихідну частину конституційних законів (про суверенітет народу, як «єдиного джерела влади», про «самостійність у вирішенні будь-яких питань державного життя», про «верховенство законів республіки на своїй території», інше [22, с.7-12]), проголосила нарешті перед усім світом легалізацію українського народу як самостійного суб'єкта міжнародної політики, господаря своєї землі. Акт про незалежність 24 серпня 1991 р. означав невідворотне створення самостійної держави – України. А грудневий (1-го грудня 1991 р.) референдум призвів до легітимізації нової держави народним волевиявом, полегшив міжнародне визнання України, підтвердив мирний характер унезалежнення. Таким чином, врешті-решт увесь народ виступив носієм української національної ідеї, яка знайшла своє втілення у формальному акті проголошення, а значить – відродження української держави.

Підсумовуючи, варто наголосити на тому, що діяльність в минулому правозахисних інституцій – УГГ сприяння та УГС, – запропонувала єдино вірний на нашу думку, спосіб вирішення одвічної проблеми про взаємовідносини загальнолюдських прав особи та її національних прав. Не протиставляти права нації правам особи, а навпаки, в будь-якій точці часового простору шукати їх гармонію – ось такий, без крайнощів, підхід, який дасть змогу скрізь і всюди, в тому числі й, що дуже актуально для сучасної України, раціонально вирішити питання економічних зв'язків з Росією, проблеми Криму та Чорноморського флоту, питання стану української мови та культури в південних та східних областях України. За складних умов ще й досі, на превеликий жаль, розмежованої України, коли одні суспільні сили через їх хворобливі почуття до своєї етнічної батьківщини не хочуть бачити в ній інтересів окремих людей, а інші прагнуть якнайшвидше домогтися т. зв. цивілізованих умов існування через подолання національних перегородок (що нерідко проявляється у відкритій ностальгії за колишнім радянським «добробутом» і проклинанні національної самостійності), – за таких умов правозахист, як вважаємо, не може брати на себе прокурорських функцій.

Не можна не погодитися з колишнім діячем УГГ сприяння М. Мариновичем, що «єдино прийнятним стилем діяльності» в такому разі

може бути “правовий аналіз, правова пропаганда і психотерапія” [29, с.28], який, ми впевнені, дав би найкраще вирішення цієї проблеми, сприяв би встановленню розумного компромісу, золотой середини у зазначеному правовому питанні.

Література

1. Бердяєв М. Національність і людство / М.Бердяєв // Сучасність. – 1993. – №1 – 154 с.
2. Донцов Д. Націоналізм / Д.Донцов // Українська суспільно-політична думка в 20ст.: Документи і матеріали: У 3-х т. – Мюнхен: Сучасність, 1983 – Т.2 – С. 119.
3. Жаботинський В. До питання про націоналізм / В.Жаботинський //Вибрані статті з національного питання. – К.: Респ. асоціація українознавців, 1991. – С. 25-39.
4. Хроника диссидентського движенья (1968-1983 pp.) // Погружение в трясину. – М.: Прогресс, 1991. – С. 545-554.
5. Українська Гельсінська Група. 1978-1982: Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – 998 с.
6. Документи Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод. Меморандум Ч.1 // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: У3-х т. – Мюнхен: Сучасність, 1983 – Т.3. – С. 285-305.
7. Наші завдання // Українська Гельсінська Група. 1978-1982: Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 21-28.
8. Розмова з ген. П.Григоренком // Сучасність. – 1978. – №5. – С. 67-78.
9. Рух за права людини на тлі національних змагань українського народу // Українська Гельсінська Група. 1978-1982: Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983 – С. 29-35.
10. Відкритий лист до Президії Верховної Ради Союзу РСР та Центрального Комітету КПРС від громадянина Української РСР Бадзя Юрія Васильовича // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: У 3-х т. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.3. – С. 328-362.
11. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. – К.: Політвидав України, 1998. – 60 с.
12. Лук'яненко Л. До історії українського правозахисного руху / Левко Лук'яненко // Самостійна Україна. – 1992. – №43.
13. Документи Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод. Меморандум Ч.1 // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: У 3-х т. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.3. – С. 285-305.
14. Рух за права людини на тлі національних змагань українського народу // Українська Гельсінська Група. 1978-1982: Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 29-35.
15. Документи Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських Угод. Меморандум Ч.5. Україна літа 1977-го // Українська

- суспільно-політична думка в 20 ст.: Документи і матеріали: У 3-х т. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.3 – С. 306-312.
16. Українська Робітничо-Селянська Спілка і справа українських юристів. Першому секретареві ЦК КПУ Шелестові Петрові Юхимовичу. Політичний в'язень Кандиба Іван Олексійович. Мордовська РСР, п/в Явас, п/я 385/11 // Там само, С. 167-169.
  17. Стус В. Палімпсести / В.Стус // Сучасність. – 1981. – №2. – С. 27.
  18. Звернення українського національного визвольного руху в справі української самостійності // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: У 3-х т. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.3. – С. 370-375.
  19. Українська Гельсінська Спілка. Декларація принципів // Сучасність. – 1988. – №12. – С. 92-99.
  20. Лук'яненко Л. Вірую в Бога і в Україну / Левко Лук'яненко. – К.: МП “Пам'ятки України”, 1991. – 320 с.
  21. Україна багатопартійна: Програмові документи нових партій. – К.: МП “Пам'ятки України”, 1991. – 192 с.
  22. Декларація про державний суверенітет України // Права людини. Міжнародні договори України. Декларації, документи. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 7-12.
  23. Маринович М. Близк і вбогість українського правозахисного руху / М.Маринович // Сучасність. – 1992. – №12. – С. 24-28.

Стаття надійшла до редакційної колегії 9.10.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.істор.наук, професором Мандриком Я.І., докт.іст.наук, професором Берестом Р.Я. (Львів)

ON THE STATE OF NATIONAL RIGHTS AND STRUGGLE FOR THEM IN THE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN PUBLIC GROUP TO PROMOTE THE IMPLEMENTATION OF THE HELSINKI ACCORDS ON HUMAN RIGHTS – THE UKRAINIAN HELSINKI GROUP

L. V. Bilous

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, st. Carpatska 15;
ph. +380(342)72-71-40; e-mail: igp@nung.edu.ua*

The struggle for the Ukrainian people's national rights in the conditions of soviet totalitarian state during 1970-1980ss as one of the trends of the activities of the Ukrainian Public Group to promote the Implementation of the Helsinki Accords on Human Rights and its successor the Ukrainian Helsinki Group is being analyzed.

Key words: nation, national rights, human rights, monitoring of human rights.

УДК 324:316.3
ББК 66.5

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ)

О. Л. Боринська

*Міжрегіональна Академія управління персоналом;
03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2;
тел. +38050 9838 820; e-mail: volya28@rambler.ru*

Реформування будь-якої політичної системи проходить у декілька етапів, а однією із складових трансформації є становлення інституту виборів. Проведене дослідження дозволило виявити тенденцію до штучного укріплення та персоніфікації президентської влади за допомогою формального використання інституту виборів та референдумів.

Ключові слова: політична трансформація, інститут політичних виборів, авторитарний режим.

Як відомо, реформування (трансформація) будь-якої політичної системи проходить у декілька етапів, і зазвичай однією із складових політичної трансформації є становлення інституту виборів. Під час аналізу виборчих процесів простежується не лише розвиток суспільства і його можливостей впливати на політичні процеси, але також здатність середньоазіатської політичної еліти підтримувати рівновагу між комплексом демократичних свобод, традиціями і державною владою, та здійснювати централізований вплив на політичні процеси.

Починаючи аналізувати політичний розвиток з перших кроків молодих держав, варто відзначити, що президентські вибори пройшли із властивим для сходу розмахом: президентом Туркменістану став С. Ніязов з підтримкою 98% голосів виборців, а Узбекистану – І. Карімов – з 86% [2]. Незважаючи на стрімке відродження мусульманської ідеології у середньоазіатських суспільствах, політичні еліти країн не схвалюють ісламізацію своїх держав, намагаючись загальмувати цей процес. Він не вигідний для колишньої номенклатурної еліти, яка прагне зберегти свої керівні посади.

Не варто забувати, що сотні років влада як у Туркменістані, так і в Узбекистані була в руках не стільки конкретних осіб чи, тим більше, політичних сил у їх західному розумінні, а в руках кланів – груп людей, що пов'язані між собою кровними, етнічними, і, відповідно, регіональними зв'язками. Голосуючи, туркмени обирають власне не конкретного кандидата, а клан, який він представляє. Особливістю процедури для

виборів у Середній Азії є те, що виборець не ставить позначку напроти улюбленого кандидата, а викреслює всіх інших.

1990 р. на сесії Верховної Ради Узбецької РСР обрано президентом Іслама Карімова, Першого Секретаря ЦК Компартії Узбекистану і члена політбюро ЦК КПРС. 31 серпня 1991 р. Узбекистан проголосив про свою незалежність і у грудні 1991 р. І. Карімов, набравши 86% голосів, став президентом Узбекистану. Всю його подальшу внутрішню політику дослідники характеризують як спрямовану на укріплення президентської влади і переслідування опозиції під прикриттям боротьби з ісламськими радикалами, які поширюють свій вплив із сусідніх держав [8].

Аналогічно вибудовувалась кар'єра іншого номенклатурного чиновника – Сапармурата Ніязова, який у 1985 р. був призначений Головою Ради Міністрів Туркменістану, а в грудні цього ж року на пленумі Центрального Комітету Компартії республіки був обраний першим секретарем ЦК КПТ. 18 січня 1990 р. на сесії Верховної Ради Туркменістану С. Ніязов став Головою Верховної Ради, а вже 27 жовтня в результаті всенародних виборів став першим президентом республіки. У зв'язку з прийняттям 18 травня 1992 р. Першої Конституції незалежної держави, 21 червня 1992 р. були проведені всенародні вибори Президента Туркменістану, на яких 99,5% виборців віддали свої голоси за кандидатуру С. Ніязова [2]. Саме з цих моментів можна прослідкувати узурпацію влади президентом і перетворення Туркменістану на неототалітарну державу.

У республіці зберігається однопартійна система, не дивлячись на те, що, згідно з конституцією, передбачена багатопартійна система. Єдина партія – Демократична партія Туркменістану, була створена на основі Комуністичної партії Туркменістану, її очолював С. Ніязов. 26 серпня 1991 р. С. Ніязов, який суміщав посади президента і першого секретаря, оголосив про необхідність реформування Компартії в Народно-демократичну за прикладом Узбекистану. 19 листопада 1991р. були запропоновані зміни вже на пленумі Центрального комітету, нова назва змінилася на «Демократичну партію». Остаточою питання було вирішено на XXV з'їзді партії 16 грудня 1991 р., де діяльність компартії було припинено, а Демократична партія почала створюватися шляхом переєстрації членів з лютого 1992 р.; отже офіційно єдина партія Туркменістану була зареєстрована 3 березня 1992 р. Окрім голови, партією керує Політрада на чолі з першим секретарем Онджіком Мусаєвим [2].

Після отримання незалежності в Туркменістані проводиться цілеспрямована політика контролю над ЗМІ і цензури. Засновником всіх загальнонаціональних і регіональних газет є президент Туркменістану С. Ніязов. Список доступних іноземних газет і журналів обмежений, регулярно проводяться вилучення іноземних газет і журналів при ввезенні в країну на митниці. Підписка на іноземні газети і журнали проводиться за списком, складеним компетентними органами. Оплата підписки про-

водиться в іноземній валюті, що різко звужує круг потенційних читачів. У Туркменістані введена повна державна монополія на доступ в мережу Інтернет. Всіх редакторів у всіх ЗМІ призначає особисто президент С. Ніязов своїми указами з відповідними вказівками щодо здійснення редакційної політики [4].

У той же час в Узбекистані І. Карімов визначив пріоритетним в зовнішній політиці орієнтацію на США і західні держави, а також на Південну Корею та Японію. Відмова від більш близького партнерства з Росією була зумовлена небажанням президента втрачати статус одноосібного керівника держави, а не посередника між центром і республікою, як це було за часів СРСР [4].

На противагу узбецькому підходу, офіційний Ашхабад неодноразово декларував республіку як нейтральну державу на кшталт азійської Швейцарії. С. Ніязов практично відділив країну від інтеграційних процесів на пострадянському просторі. Із зовнішніх загроз національній безпеці можна виділити афганський, каспійський і узбецький напрямки. У відповідності до цього Ашхабад розробив, а пізніше і прийняв Нову стратегію Збройних сил Туркменістану, у якій пріоритетним є створення боєздатної, технічно забезпеченої мобільної армії, яка у разі потреби захистить суверенітет країни. Детально зупиняючись на розгляді питань про збройні сили їх модифікацію і розташування, маємо на меті прослідкувати, як опирається на військових вертикаль влади [1].

Посилення боєздатності армії і, відповідно, повної її контрольованості, дозволило в 1995 р. провести референдум, де строк президентських повноважень в Узбекистані було продовжено до 2000 р., і, на виборах 2000 р. І. Карімов отримав 91,9% голосів виборців [1].

Навесні 1996 р., під час підписання договорів на поглиблення інтеграції між Білоруссю, Росією, Казахстаном і Киргизстаном, яскраво виявилась антиросійська спрямованість у заяві І. Карімова, де нові домовленості трактувались як повернення до старого режиму [4].

У 1996 р. Узбекистан отримав позику в МВФ, декларуючи зближення і взаєморозуміння з США. Від нового партнера очікувалась не лише фінансова підтримка у здійсненні реформ. Але у червні 1997 р. Комісія США з безпеки та співробітництва в Європі у своїй заяві висловила протест проти залякування, ув'язнення і вигнання представників різних релігійних груп в Узбекистані.

Порозуміння було досягнуто в досить дивний спосіб: І. Карімов дозволив повернутись додому деяким опозиціонерам, тоді як Вашингтон перестав помічати жорсткий державний контроль над ринком і остаточне закріплення одноосібної влади.

В той же час у Казахстані Є. Ніязова саме президентська влада урівноважила етноплемінні протиріччя, які виникали насамперед через прихильність керівників кланів до різних сусідів, а саме, орієнтацію на Туреччину марійського клану. Зокрема, після хлібної кризи навесні

1996 р. було проведено кадрову перестановку по всьому марійському веляті (області).

Беззаперечною перевагою зосередження влади в одних руках є запобігання конфліктові між духовенством і світською владою. Жодна з колишніх середньоазійських республік не уникла тією чи іншою мірою впливу духовної еліти, а, відповідно і ісламізації населення. Поповнення щоденної молитви з 1994 р. клятвою на вірність президенту, тобто особисто С. Ніязову, було неоднозначно сприйняте місцевими імамами, але все ж закріпилось у свідомості турків [2].

Для утримання одноосібної влади, насамперед було забезпечено повну інформаційну блокаду республіки. Заборона на передплату російської преси та трансляції телепередач пояснювалась “складним перехідним періодом”, а поширення Інтернет-мережі практично не відбувалась у технічно відсталій аграрній країні.

На відміну від Туркменістану, офіційний Ташкент неодноразово організував зустрічі на найвищому рівні з питань безпеки та співробітництва, конференції, круглі столи тощо з метою якнайтіснішого зближення середньоазійських країн. Нова імперська ідея охоплює тюркомовні держави регіону під керівництвом Узбекистану, зверхність мотивується історичними традиціями і давністю цивілізації. Відкриття у Самарканді 1995 р. міжнародного Інституту центральноазійських досліджень під егідою ЮНЕСКО можна вважати визнанням історико-культурної ролі Узбекистану в регіоні [4].

На думку сучасного узбецького дослідника Б. Ахмедова, це не лише декларація ідеї, що весь світ крутиться навколо центру – Самарканда, але і намагання до політичного та економічного розвитку всього центральноазійського регіону. З одного боку, завойовницькі походи Аміра Тимура виправдовуються необхідністю очищення Ісламу, звільнення народів від тиранів-правителів та поширення законів Шаріату, а, з іншого, наголошується на розвитку культури, архітектури, науки і образотворчого мистецтва. Впровадження нової ідеології, в основі якої відкоректована історія, зумовлено тим, що Узбекистан пропонує ідею відродження Туркестану не в ісламському, а у світському варіанті, подібному на той, що був реалізований у Туреччині [8].

Розуміючи несумісність обраного прозахідного напрямку та ісламістського руху, І. Карімов заборонив в Узбекистані партії релігійного напрямку. Але стародавні релігійно-культурні центри країни, такі як Хорезм, Бухара, Самарканд, Хіва, залишаються ісламськими духовними осередками. Заборонені організації, а саме Ісламська партія відродження Узбекистану та Адолат (Справедливість), знайшли широку підтримку серед населення Ферганської долини.

Одночасно із співпрацею, І. Карімов різко засуджує прагнення Пакистану стати лідером в регіоні, тим самим перешкоджаючи інтересам США у створенні нафтових монополій і прокладанні магістральних ко-

мунікацій з Середньої Азії територією Афганістану. Отже, після 1997 р. спостерігаємо деяку зміну в зовнішньополітичних орієнтирах Узбекистану.

Ще один виток виборчого циклу – і ми маємо змогу аналізувати обрані держави. 9 січня 2000 р. в Узбекистані відбулися президентські вибори, на яких переміг І. Карімов. ОБСЄ критикувало процес організації та проведення виборів в Узбекистані, заявивши що громадянам країни не було надано права демократичного вибору, проте, узбецький Центрвиборчком зауважив, що ОБСЄ, яка відмовилася навіть надіслати спостерігачів, неспроможна зрозуміти історію країни, яка “лише виходить на шлях демократії”. Яскравою ілюстрацією є те, що суперник І. Карімова – маловідомий професор Абдухафіз Джалалов – заявив у інтерв'ю, що сам віддав свій голос за І. Карімова [8].

27 січня 2002 р в Узбекистані відбувся референдум щодо продовження повноважень президента І. Карімова з 5 до 7 років. Крім того, на голосування була винесена пропозиція про створення двопалатного парламенту. У міжнародних спостерігачів найбільші протиріччя викликали питання про продовження президентських повноважень на 2 роки. У Центральній Азії, де авторитаризм є нормою політичного життя, вже є прецедент – раніше президент Туркменістану за допомогою референдуму забезпечив собі довічне місце глави держави.

Парламентські вибори 2004 р. міжнародні спостерігачі визнали такими, що не відповідали демократичним нормам. Ліберальні реформи в економіці супроводжувалися обмеженням політичних свобод. Влада коментувала непопулярні кроки потребою збереження стабільності в країні, залякуючи населення громадянською війною в сусідньому Таджикистані [11].

Ті опозиційні партії, що створені за згодою влади, реальної ваги у суспільстві не мають. Більшість ЗМІ також знаходяться під контролем держави, інші опозиціонери періодично опиняються у в'язниці, зокрема 6 тис. було ув'язнено за підозрою у приналежності до екстремістських ісламських угруповань. Кадрова політика Ташкенту передбачає регулярну ротацию державних чиновників як в центрі, так і на місцях. Такі заходи, на думку керівництва, мають послабити вплив найбільших кланів (самаркандсько-бухарський, ташкентський, ферганський, хакиміятський) на політичні процеси в Узбекистані [4].

Виділивши наступним критерієм вибори до парламенту, розглянемо ті вибори в Туркменістані, які найбільш повно характеризують напрямок політичної трансформації у державі. Так, 19 грудня 2004 р. відбулися вибори у Меджліс (парламент) третього скликання. На 50 місць балотувався 131 кандидат, по всіх одномандатних кругах було зареєстровано по два або три кандидати на місце в парламенті. Голосування тривало з 8 години ранку і до 18 вечора. Як завжди, на всіх 1610 виборчих дільницях була святкова атмосфера, громадяни, що прийшли пер-

шими, а також ті, хто вперше приймав участь у голосуванні отримали, крім привітань, подарунки – книги, автором яких є С. Ніязов [4].

21 грудня 2006 р. в результаті гострої серцевої недостатності С.Ніязов помер. 24 грудня він був похований в головній мечеті країни «Туркменбаши Рухи» в родовому селищі Кипчак. Виконуючим обов'язки президента став призначений віце-прем'єр Гурбангули Бердимухаммедов. Згідно з Конституцією країни вибори наступного президента Туркменістану повинні відбутися не пізніше як за два місяці з дня переходу його повноважень до виконуючого обов'язків розділу держави.

26 грудня 2006 р. Народна рада (Халк Маслахати) Туркменістану одногосно прийняла закон про внесення змін до Конституції країни, був прийнятий конституційний закон «Про вибори президента». Члени Народної Ради проголосували за поправку, згідно з якою кандидатом в президенти Туркменістану може стати громадянин країни за підтримки однієї третини голосів Народної ради.

Трансформацію політичних процесів у країні найвиразніше можна побачити під час президентських або парламентських виборів. Після смерті С. Ніязова, світова громадськість очікувала на демократичні перетворення у Туркменістані.

11 лютого 2007 р. відбулися президентські вибори в Туркменістані. Не дивлячись на зміну еліти, тенденції розвитку залишилися сталими. Г. Бердимухаммедов у виборчому списку йшов під номером один. Кандидатуру виконуючого обов'язки глави держави, колишнього віце-прем'єра та міністра охорони здоров'я, висунула єдина у країні політична партія – Демократична, а також загальнонаціональний рух «Галкиниш» («Відродження»). Інші ж п'ятеро суперників були висунуті обласними державними адміністраціями, окрім Марійської, яка віддала свої голоси за Г. Бердимухаммедова. Нагадаємо, що, ставши міністром, саме він був ініціатором етнічних чисток у системі охорони здоров'я і масового звільнення спеціалістів, які не були за національністю туркменами. Хоча варто зауважити, що у порівнянні з курсом С. Ніязова, обіцянки його наступник відрізнялися виразним ліберальним забарвленням: підвищити пенсії, відновити 10-літню шкільну і 5-літню вищу освіти (С. Ніязов скоротив навчання в школах до 9, а у вузах до 3 років), зробити вільний доступ до Інтернет-мережі, розглядалась навіть можливість введення багатопартійності [6].

Президентські повноваження І. Карімова відповідно до Конституції Узбекистану закінчувались в грудні 2007 р. Зауважимо, що І. Карімов очолює країну з грудня 1991 р., а до цього, з березня 1989 р., він був фактичним керівником Узбецької РСР – першим секретарем Компартії Узбекистану. Переобиратися в черговий раз І. Карімов, згідно з Конституцією права не мав, проте в законодавство країни було внесено поправки, згідно з якими глава держави зміг знов висунути свою кандидатуру [10].

У грудні 2009 року відбулися вибори у нижню палату парламенту, а вже наприкінці 2011 в конституцію Узбекистану були внесені нові поправки, що стосувались зміни президентського строку правління: з семи до п'яти. Відповідно, в березні 2012 парламент переніс дату президентських виборів: з грудня 2014 на першу половину 2015 року [5].

Політична ситуація в Туркменістані розгортається також досить передбачувано: на президентських виборах у лютому 2012 року у першому ж турі переміг Г. Бердимухаммедов. Найближчими роками в обох республіках не очікуємо якихось істотних політичних змін: трансформації завершилися утвердженням одноосібних авторитарних (за деякими оцінками тоталітарних) режимів.

Отже, країни Середньої Азії, а серед них Узбекистан та Туркменістан, почали відроджувати придушену роками радянської влади мусульманську ідентичність, утворюючи своєрідні політичні режими. Незважаючи на стрімке відродження мусульманської ідеології у середньоазіатських суспільствах, політичні еліти країн – колишні партійні керівники – не схвалюють ісламізацію свої країн, намагаючись загальмувати цей процес. Саме тому найуживанішими гаслами на виборчих кампаніях стали обіцянки стабільності, а національні традиції та відродження згадуються в контексті етнічних (а не релігійних, що ближче населенню) особливостей. Питання спадковості влади і так званої “сильної руки” першочергові у внутрішній політиці практично всіх середньоазіатських держав. Не є досконалою і виборча система, на думку політолога Є. Юрійчук, використання мажоритарної системи кваліфікованої більшості на виборах президента в країнах Середньої Азії, дає змогу місцевій владі впливати на результати голосування. Ця система сприяє утвердженню авторитарного, а подекуди і тоталітарного режимів, тоді як опозиція існує номінально і реально не впливає на політичні процеси [12].

Проведене дослідження дозволило виявити тенденцію до штучного укріплення та персоніфікації президентської влади за допомогою формального використання інституту виборів та референдумів. 27 січня 2002 р. в Узбекистані відбувся референдум щодо продовження повноважень президента І. Карімова з 5 до 7 років, раніше президент Туркменістану за допомогою референдуму забезпечив собі довічне місце глави держави. Аналіз всіх наступних змін, що вносились в конституції та проведення виборів, засвідчує, що питання спадковості влади першочергові у внутрішній політиці практично всіх середньоазіатських держав. Використання мажоритарної системи кваліфікованої більшості на виборах президента в країнах Середньої Азії, дає змогу місцевій владі повністю контролювати результати голосування. Ця система сприяє утвердженню авторитарного, а подекуди і тоталітарного режимів, тоді як опозиція існує номінально і реально не впливає на політичні процеси.

Література

1. Аббасов Ш. Трудный торг: Узбекистан – США / Ш.Аббасов // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 10. – С. 24-28.
2. Батенко Т. Королі СНД: Портрети дванадцяти президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі) / Т.Батенко. – Львів: Кальварія, 2000. – 216 с.
3. Варзар І.М. Тріадний принцип структуризації та функціональної ієрархізації соціальної і політичної систем транзитного суспільства / І.В.Варзар, [Укл. Г.О.Нестеренко; За ред. В.П.Беха] // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції: 8-9 лютого 2006 р.. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – С. 12-19.
4. Гусаков В. Сучасна середньоазіатська політична доктрина (на прикладі Узбекистану) / В.Гусаков // Людина і політика. – 2001. – №4. – С. 63-70.
5. Ислам Каримов перенес дату ближайших президентских выборов в Узбекистане – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1332529020>
6. Климович С. Операція «Туркменський наступник» / С.Климович // Закон і бізнес. – 2007. – №7. – С. 16.
7. Мартинов А. Початок нової ери Туркменістану / А.Мартинов // Демократична Україна. – 2006. – №241. – С. 4.
8. Миралимов М. Почему народ Узбекистана снова избрал президентом Каримова? / М.Миралимов // Комсомольская правда. – 2000. – 15 янв. – С. 1,3.
9. Мухаммедов Б. Сто дней президентства: Гурбангулы Бердымухаммедов переиграл своих соперников / Б.Мухаммедов // Московские новости. – 2007. – №22. – С. 23.
10. Нальотов А.А. Основні особливості трансформації політичних систем на пострадянському просторі / А.А.Нальотов; [укл. Г.О. Нестеренко; за ред. В.П. Беха] // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції: 8-9 лютого 2006 р.. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 39-42.
11. Олешко О. Выборы в парламент Туркменистана 19 декабря 2004 г. – фикция организованная властями / О.Олешко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://electiondog.net>
12. Юрійчук Є. Виборчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації / Є.Юрійчук // Вісник Центральної Виборчої Комісії. – 2006. – №4(6). – С. 81-86.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.
Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Монолатієм І.С.,
таблїтованим доктором політології,
професором Аркадіушем Адамчиком (Кельци, Республіка Польща)*

**ESTABLISHMENT OF AUTHORITARIAN REGIME
THROUGH POLITICAL TRANSFORMATION
(ON THE EXAMPLE OF CENTRAL ASIA)**

O. Borynska

*Interregional Academy of Personnel Management;
03039, Kyiv, Frometivska str., 2*

ph.: +38050 9838 820; e-mail: volya28@rambler.ru

Reformation of any political system occurs in several stages and one of the constituents of transformation is the establishment of the concept of political elections. This investigation helps uncover tendencies in artificial consolidation and personification of the presidential power by formal application of election procedures and referendums.

Key words: *political transformation, institution of political elections, authoritarian regime.*

УДК 323.21
ББК 66.5

**СІМ'Ї ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЄВРОПАРЛАМЕНТУ:
ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ**

Г. В. Вархов

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: whalyna@gmail.com*

У статті досліджуються основні засади функціонування Європейського парламенту, його партійну структуру на початковому та на сьогоденнішому етапі. Визначено групи політичних партій, які сформувались після останніх виборів до Європарламенту. Проаналізовано вплив їхньої діяльності на політику Європейського Союзу та на міжнародній арені загалом.

Ключові слова: *Європейський парламент, партії, групи політичних партій, сім'ї політичних партій, міжпартійне співробітництво.*

Поглиблене вивчення структури Європейського парламенту, діяльності груп політичних партій дозволяє сформуванню сприятливий для європейської інтеграції імідж нашої держави, оскільки стратегічним курсом державної політики України є вступ до ЄС. Цей процес потребує не тільки політичної волі керівництва держави, а й проведення ґрунтовних наукових досліджень, які б сприяли ухваленню виважених політичних рішень. Реалізація даного курсу потребує консолідації зусиль дипломатів та неурядових суб'єктів політики у просуванні інтересів країни в європейській спільноті. Значний потенціал має міжпартійне співробітництво, оскільки у сучасному суспільстві роль політичних партій є однією з головних у вирішенні найважливіших проблем суспільства, формуванні політичного курсу країни, визначенні її зовнішньої політики та геостратегії. Перспективним у цьому контексті є розвиток зв'язків із європейськими транснаціональними партіями, що стають дедалі впливовішим суб'єктом європейської політики та на міжнародній арені. Адже Європейський парламент – законодавчий орган Європейського Союзу, що напряму вибирається громадянами Європейського Союзу. Поряд з такими інституціями, як Європейська Комісія та Рада ЄС, він є одним з ключових органів влади Європейського Союзу [7, с.350-351].

З моменту заснування Європейського парламенту його позиції в системі керівних органів ЄС істотно зміцнилися. Із набуттям чинності Лісабонським договором його повноваження розширилися до повноважень Ради Міністрів ЄС. Нині прийняття більшості рішень у сфері зага-

льноєвропейської зовнішньої політики потребує участі Європарламенту. Зараз до складу Європейського Парламенту входить 754 членів (парламентаріїв) з усіх 27 країн ЄС.

Об'єднання ідеологічно близьких політичних сил Європарламенту у формалізовані політичні групи є обов'язковою передумовою для інтеграції і важливим елементом діяльності Європейського Парламенту. Такі групи чи об'єднання отримали назву сім'ї політичних партій [8, с.363-364].

Посилення ролі Європарламенту у законодавчому процесі та політичному житті ЄС сприяло тому, що політичні групи у складі Європарламенту ставали дедалі більш консолідованими, конкуренція між ними зростала. У процесі політичної структуризації Європарламенту інтеграція національних партій в європейські політичні групи відбувалася за принципом ідеологічної близькості [6, с.269].

У парламенті сформувалося сім основних політичних груп, які об'єднують представників наступних сімей політичних партій:

– соціал-демократи – до складу цієї групи входять усі провідні соціалістичні, соціал-демократичні та лейбористські національні європейські партії.

– правочентристи – об'єднує європейські християнсько-демократичні, консервативні партії;

– ліберали – включає представників партій ліберального і центристського спрямування;

– ліві – об'єднує крайні ліві соціалістичні та комуністичні партії;

– зелені та регіоналісти – поєднує національні партії екологів та регіоналістів;

– євроскептики та крайні праві – включає європейські націоналістичні партії та партії антиєвропейського спрямування [9, с.29-31].

Партійну систему Європарламенту часто визначають як “двоплюс кілька” партійну, де домінують дві найбільші політичні групи (група Партії європейських соціалістів та група Європейської народної партії), що представляють найвпливовіші ідеології – соціал-демократичну та консервативну.

Кожна з цих груп завжди контролювали не менш, ніж 30-35% місць у Європарламенті, в той час, як інші, менші за чисельністю політичні групи, – від 3 до 10%. Таким чином групи ліво- та правочентристів найбільше впливають на формування політики у Європарламенті, проте кількість місць, що вони контролюють, не дає можливості жодній з них домінувати над іншою [6, с.269].

Сьогодні у європарламенті представлено понад 70 національних політичних партій, об'єднаних у сім багатонаціональних політичних фракцій і група депутатів поза фракціями [1, с.85-86]:

– ЄНП (ХД/ЄД) – група Європейська народна партія (Європейські демократи (268 особи);

– С&Д – група Соціал-демократична партія Європи (187);

– АЛДЄ – група Європейська ліберально-демократична (85);

– Зелені – ЕСА – група Зелені\Європейський вільний Альянс (59);

– ЄКР – Європейські консерватори і реформісти (54);

– ЄСД – група Європа за свободу і демократію (35);

– ЄОЛЛІЗС – група Європейські Об'єднані Ліві – Ліві-Зелені Півночі (34);

– НІ – Незалежні депутати (27) [16].

Розглянемо детальніше кожен з політичних груп в Європейському Парламенті:

Група Європейської народної партії (Європейські демократи) – ЄНП. Раніше мала назву Європейська громадянська партія. У її склад входить 268 депутатів. Є найчисленнішою політичною групою в Європарламенті. Група ЄНП об'єднує як центральні, так і правочентристські проєвропейські політичні сили з держав-членів ЄС.

Більшість партій, що входять до складу Групи ЄНП, належать також до Європейської народної партії. Група ЄНП є першою в історії наднаціональною політичною партією, утвореною на європейському рівні. Має також найсильніше представництво в Раді Європейського Союзу. Партії ЄНП спільно прагнуть до створення більш конкурентної і демократичної Європи, ближчої її громадянам, а також до побудови суспільної ринкової економіки.

Як найбільша політична група в Європарламенті, де несоціалістичні партії мають нині переважну більшість, ЄНП має найбільший вплив на формування порядку денного засідань Парламенту з-поміж всіх інших груп, а також на результати голосування в ключових питаннях. Її сильну позицію підтверджує те, що з 1999 року Група ЄНП має найбільший відсоток проголосованих проєктів на щомісячних пленарних сесіях Європарламенту.

Група Прогресивного альянсу соціалістів і демократів в Європарламенті – С&Д – друга за величиною фракція в Європарламенті, і з огляду на кількість своїх 187 депутатів з 27 країн-членів ЄС має великий вплив на законодавчу діяльність ЄП. Назва “Група Прогресивного альянсу соціалістів і демократів в ЄП” замінила існуючу до цього назву “Група європейських соціалістів”. Зміна назви була пов'язана з прийняттям в ряди євродепутатів фракції депутатів з італійської Демократичної партії.

Боротьба за суспільну справедливість, лідерство в питаннях економічного зцілення, реформа фінансових ринків, боротьба із змінами клімату, боротьба за рівність і творення сильнішої і більш демократичної Європи – це програма Прогресивного альянсу соціалістів і демократів в Європарламенті на найближчі п'ять років.

Група Альянсу лібералів і демократів за Європу (АЛДЄ) – це наднаціональне об'єднання, утворене в 2004 році за ініціативою двох євро-

пейських політичних угруповань: Партії європейських лібералів, демократів і реформаторів та утвореної після європейських виборів Європейської демократичної партії.

Діяльність АЛДЄ проявляється в утворенні політичної групи в ЄП (VI і VII каденції), а особливо в представництві в Комітеті Регіонів, Парламентській Асамблеї Ради Європи, а також Парламентській Асамблеї НАТО. Починаючи з 2004 року, АЛДЄ є третьою за величиною політичною групою в Європарламенті. Після виборів 2009 до неї увійшло 85 депутатів з 19 країн-членів ЄС.

Група Зелени/Вільний європейський альянс – фракція складається з представників двох політичних груп – Партії зелених країн Європейського Союзу, об'єднаних в Європейській партії зелених, і Вільного європейського альянсу, який репрезентує “народи без держав”. Зелених/ВСА можна визначити як угруповання лівоцентристське. Репрезентує їх в ЄП 59 євродепутатів.

Європейські консерватори і реформатори – ЄКР – група, створена після виборів до ЄП в 2009 консервативними партіями. Налічує 54 євродепутатів і є п'ятою за величиною фракцією в ЄП.

Рішення про вступ до фракції прийняло 54 депутатів з дев'яти держав, що дозволило ЄКР зайняти четверту позицію за чисельністю. До складу групи увійшли Консервативна партія Великобританії, польська “Право і справедливість” та Громадянська демократична партія Чехії, а також поодинокі представники з інших партій.

Програма Європейських консерваторів і реформаторів базується на так званій Празькій декларації, яка проголошує такі цінності, як свобода одиниці, підтримка вільного ринку і інше.

Європа свободи і демократії – ЄСД – політична група в Європейському парламенті VII скликання, утворена фактично 1 липня 2009 року. Нараховує 35 депутатів. ЄСД виникла після європейських виборів 2009 у зв'язку з розпадом двох, існуючих до того часу, груп – “Союзу за Європу націй” та “Незалежності і демократії”. Об'єднала праві, консервативні і євроскептичні угруповання. Партії, що увійшли в групу, декларують неприхильність до Лісабонського трактату, приєднання Туреччини до ЄС, а також явища нелегальної імміграції.

Група Європейські об'єднані ліві – Нордичні зелені ліві – політична фракція, яка об'єднує європейські комуністичні, соціалістичні та еко-соціалістичні партії. Члени належать до двох європейських партій: Європейської партії лівих та Альянсу нордичних зелених лівих. Група налічує 34 депутатів [10, 11].

Вибори 2009 року суттєво не змінили розстановку політичних сил у Європарламенті. Як і в парламенті попередніх двох скликань, нині найбільшими є група Європейської народної партії (268 мандатів), група “Прогресивний соціал-демократичний альянс” (187 місць) та Європейська ліберально-демократична група Нинішнє представництво ліво-

центристів у Європейському парламенті (25% місць) є найменшим за весь період його існування. Після виборів 2009 р. розрив між право- та лівоцентристами збільшився (нині правоцентристам належить 36% місць, лівоцентристам – 25%). Таким чином, у Європарламенті сьомого скликання найпотужнішою залишається група Європейської народної партії.

Важливим фактором, що впливає на результати голосувань у Європарламенті, є формат утворюваних політичними групами коаліцій. Визначальну роль при створенні коаліції відіграє ідеологічна дистанція між партіями. Зазвичай у Європарламенті формується два типи коаліцій:

– “широка коаліція”, що створюється на базі груп Європейської народної партії (ЄНП), “Прогресивний соціал-демократичний альянс” (С&Д) та Європейської ліберально-демократичної групи (АЛДЄ);

– лівоцентристська та правоцентристська коаліції на чолі із групою Європейської народної партії та групою “Прогресивний соціал-демократичний альянс”.

Аналіз коаліційної поведінки політичних груп у Європарламенті першого-п'ятого скликань доводить, що ліво- та правоцентристи частіше об'єднувались у широку коаліцію при голосуваннях, якщо мали схожі партійні позиції у певній сфері європейської політики. Зі збільшенням ідеологічної дистанції між партіями частота утворення широкої коаліції зменшувалась [12].

Отже, у 2009-2012 роках у Європарламенті збереглася тенденція до утворення “широкої коаліції” при голосуванні з більшості питань політики ЄС, в тому числі з питань зовнішньої політики. Проте, у певних сферах політики ЄС (екологія, охорона здоров'я, громадянські свободи, гендерна рівність, розвиток, міжнародна торгівля) конкуренція між політичними групами різного ідеологічного спрямування посилилася. Європейські експерти, прогнозують подальше посилення впливу ідеологічного чинника на коаліційну поведінку політичних груп Європарламенту [12].

Зазначимо, що європартії не лише формують політику Європарламенту, але й здійснюють непрямий вплив на прийняття рішень в інших інституціях ЄС. Так, провідні європартії (Європейська народна партія, Партія європейських соціалістів та Європейська ліберально-демократична та реформістська партія) регулярно проводять координаційні наради керівників партій із головами держав з метою узгодження їх позицій напередодні засідань Європейської ради. З метою вироблення членами однієї партії спільної лінії у певних сферах політики ЄС, європартії також організують зустрічі із міністрами в окремих галузях напередодні засідань Ради Міністрів ЄС. Окрім цього, європартії підтримують тісні зв'язки із єврокомісарами, які представляють політичні партії,

що входять до складу їх політичних груп в Європарламенті [3, с.286-287].

Договірні засади європейських партій регулюються ст. 191 Договору про Європейські Спільноти. Основою діяльності європейських партій є ухвалені ними статuti. Сформовані відповідними європейськими партіями фракції діють на основі Розділу V Регламенту Європейського Парламенту, положення якого є обов'язковими нормами внутрішньої організації діяльності цього органу.

Основними цілями європейських партій є насамперед втілення волі громадян Союзу, а в ідеалі – це формування європейської свідомості (ст. 191 Договору про Європейські Спільноти), ухвалення у виборчих програмах спільних дій, а також взаємодія з національними партіями держав – членів та партіями зі статусом спостерігача з інших європейських країн [2, с.56].

Формами організації європейських партій є з'їзд, правління або рада партії, президія та генеральний секретаріат. Сюди ж слід додати конференції партійних лідерів та голів урядів, а також положення, що стосуються діяльності фракцій в Європейському Парламенті.

Практична діяльність європейських партій зосереджується на розробці виборчих програм, основних напрямів у роботі фракцій в складі Європейського Парламенту, узгодженні позицій між керівниками партій та лідерами урядів напередодні засідань Європейської Ради, а також на інформуванні засобів масової інформації про свою діяльність та позицію в органах ЄС [6, с.278-279].

Перспективи тіснішої партійно-політичної співпраці відкриває членство у єропартіях. Щоправда тепер жодна з українських політичних партій не є їх повноправним членом.

При здійсненні політичного діалогу Україна – ЄС слід враховувати структуру загалноєвропейського політичного простору за ідеологічною ознакою. З метою зміни сприйняття України у єроспільноті необхідно використовувати потенціал міжпартійного співробітництва. При побудові політичної комунікації з ЄС, потрібно:

– визначити європейські транснаціональні політичні партії як цільову аудиторію комунікативного впливу;

– використовувати міжпартійні зв'язки у якості комунікативного каналу для просування інтересів України в ЄС. В цьому контексті необхідно:

– активізувати взаємодію із політичними групами провідних єропартій в рамках механізмів міжпарламентського діалогу Україна – ЄС та Угод про співробітництво;

– при здійсненні комунікації із політичними групами Європарламенту враховувати тенденцію до посилення міжпартійної конкуренції;

– використовувати співпрацю із представниками єропартій в рамках Парламентської асамблеї Ради Європи;

– розширити рамки політичного діалогу із ідеологічно спорідненими єропартіями через участь українських партій у провідних політичних Інтернаціоналах;

– розглянути можливість отримання членства в ідеологічно близьких єропартіях, що дозволило б українським партіям брати безпосередню участь в їх діяльності та відкрило перспективи тіснішої партійно-політичної взаємодії [13].

Таким чином, європейські транснаціональні партії чи групи – це організації, які об'єднують національні партії відповідного спрямування. Вони об'єднуються навколо однієї політичної сили і формують спільну стратегію і тактику, а також утворюють єдине керівництво, а також стають ключовим елементом у прийнятті політичних рішень в Європарламенті. Тому ми можемо свідчити, що вони впливають на загальну ситуацію в Євросоюзі. Враховуючи ціннісне забарвлення негативного сприйняття України в ЄС, що перешкоджає реалізації єроінтеграційного курсу держави, нам доцільно здійснити ідеологічне позиціонування України та українських інтересів у системі європейських цінностей.

Література:

1. Ломко И.Г. Взгляд на партии с Запада и Востока / И.Г.Ломко // Материалы международного симпозиума в АРК “Альтернативы современной демократии в свете Третьей мировой теории” (по “Зелёной книге” М. Каддафи). – Киев: Феникс, 2004. – С. 84-90.
2. Ломко И.Г. Политические партии как фактор формирования внешней политики в условиях гражданского общества / И.Г.Ломко // Материалы научно-практической конференции “Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития”. – Одесса: Черноморье, 2005. – С. 55-57.
3. Малярчук В.А. Міжнародна політика: простір партійного змагання і співробітництва : монографія. / В.А.Малярчук. – К.: Юридична думка, 2005. – 312 с.
4. Обушний М.І. Партологія: Навч.посібн / М.І.Обушний, М.В.Примуш, Ю.Р.Шведа. – К.: Арістей, 2006. – 432 с.
5. Партии и движения в Западной и Восточной Европе: теория и практика: Пробл.-темат. сб. / В.Нюбин (отв. ред.); РАН. Ин-т науч. информ. по общественным наукам. – М., 1997.
6. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: монографія / за заг.ред. д.і.н. проф. А.І.Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 396 с.
7. Примуш М.В. Політичні партії: історія і теорія: Навчальний посібник / М.В.Примуш. – К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 416 с.
8. Романюк А. Партії та електоральна політика / А.Романюк, Ю.Шведа. – Л.: Астролябія, 2005. – 348 с.

9. Шведа Ю. Методологічні застереження Дж. Сарторі щодо аналізу партійних систем / Ю.Шведа // Нова політика. – 1998. – №5. – С. 28-32.
10. Партійно-ідеологічна структуризація європейського політичного простору та можливості просування інтересів України в ЄС. Аналітична записка // <http://www.niss.gov.ua/articles/693/>
11. EPP Group in the European Parliament // <http://www.eppgroup.eu/home/en/aboutus.asp>
12. European parties: the most ignored democratic potential in the European Union // <http://www.euractiv.com/future-eu/european-parties-ignored-democratic-potential-european-union/article-117170>
13. Hix S. Democracy in the European Parliament / S.Hix, A.Noury, G.Roland // http://emlab.berkeley.edu/users/groland/pubs/HNR-Democracy_in_the_EP-.pdf

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

*Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором **Монолатієм І.С.**, докт.політ.наук, професором **Гоном М.М.** (Рівне)*

EUROPEAN PARLIAMENT'S POLITICAL PARTIES FAMILY: PRINCIPLES OF OPERATION AND IDEOLOGICAL SPECIFICS

G. V. Varchov

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380 (342) 59-61-46; e-mail: whalyna@gmail.com*

This article explores the basic principles of operation of the European Parliament, his party structure at the beginning and at the present stage. Defined group of political parties that were formed after the last elections to the European Parliament. The influence of their activities on the policy of the European Union and the international arena in general.

Key words: European Parliament, the party of political parties, families of political parties, between the party cooperation.

УДК 329
ББК 66.011.6

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ У СФЕРІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР (порівняльний аналіз Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей)

Л. Я. Венгринюк

*Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника;
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: sunset.0718@gmail.com*

Стаття присвячена аналізу регіональних громадських організацій у сфері політики пам'яті. Подається їх розширена класифікація, що виокремлює громадські формування, організовані живими очевидцями, учасниками чи постраждалими від певних подій у минулому, або в пам'ять про жертви трагічних історичних реалій; громадські формування, чия діяльність спрямована на охорону та відтворення окремих традицій, збережених суспільною пам'яттю; наукові та культурно-освітні організації, діяльність яких націлена на вивчення та популяризацію знань про минуле, дослідження та відкриття досі невідомих сторінок історії; сучасні громадські організації, які, маючи ширші програмні засади, долучаються у своїй діяльності до проблематики пам'яті, вшанування ключових історичних дат та популяризації об'єктивного висвітлення історичної минувшини; громадські організації, засновані представниками національних меншин. Здійснюється порівняльний аналіз об'єднань Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей.

Ключові слова: громадські організації, політика пам'яті, регіоналістика.

Громадські організації є важливою складовою громадського суспільства. До сфери їхньої діяльності, окрім реалізації соціально-орієнтованих, сервісних проектів, входять питання пов'язані з динамікою соціокультурних процесів, дослідженнями у відповідній сфері [8]. Відтак громадські ініціативи розглядаються як фактори впливу на державну політику пам'яті, що організовується низкою індивідів, груп, організацій. З однієї сторони, такий вплив може мати конструктивний характер взаємного узгодження, кореляції, прийняття спільних спогадів. З іншого боку, такі ініціативи можуть загрожувати посяганням на сталий існуючий історичний наратив нації, породжуючи низку дезінтегративних суспільних конфліктів [1].

В Україні проблема становлення діяльності громадських організацій історико-культурного спрямування також набуває актуальності у

зв'язку з переосмисленням історичного минулого як складової процесу національного самоствердження, формування національної ідентичності. Нині в Україні діє низка громадських організацій, які беруть участь у формуванні громадської думки, колективних уявлень про історичне минуле країни. У різних формах вибудовується діалог та соціальне партнерство органів державної влади з такими організаціями у сфері впровадження державної політики пам'яті. Необхідність взаємодії держави з даним сегментом громадянського суспільства є актуальним з огляду на відносно високий рівень довіри населення до даних соціальних інституцій [8]. Так, за даними Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова, проведеного у березні 2013 р., громадським організаціям довіряє 39,5% населення України [6]. Це досить значний показник, особливо якщо враховувати досить низький рівень довіри населення до інших інституцій, особливо державних структур. Результати соціологічного опитування, проведеного компанією «GfK Україна», показали, що найменше українці довіряють Верховній Раді (2,7%), політичним партіям (3,2%) і Президентові України (5,4%). Не довіряють партіям – 69,9% опитаних, парламенту – 74%. Знизився рівень довіри українців і до Кабінету Міністрів України (6,3%). Саме тому співробітництво з громадськими організаціями у процесі формування та реалізації державної політики пам'яті здатне додати легітимності діям влади у питаннях репрезентації національної історії [8].

Громадські ініціативи у галузі політики пам'яті є формою діяльності громадян, заснованою на колективній самоорганізації з метою захисту інтересів у сфері розуміння та інтерпретації спільного історичного минулого. Найчастіше такі ініціативи є локальними, обмеженими в часі, вузькоспрямованими. Проте, погоджуючись з думкою Г. Зеленько, значимо: задля того, щоб бути ефективною, громадська ініціатива має бути об'єднаною і концентрованою, завдяки чому відбувається утворення громадських асоціацій. Найорганічнішим утворенням громадянського суспільства вважаються неполітичні об'єднання громадян. Організовані громадські групи виступають посередником між індивідом і державою, надають громадянам сили і підтримки, посилюють можливість громадян впливати на рішення держави та місцевих громад. Український соціолог І. Бекешкіна підкреслює, що діяльність у громадських об'єднаннях формує важливі якості громадянської причетності та відповідальності, розширює простір «Я» до спорідненого «Ми», розширює комунікативні можливості [1].

Аналізуючи громадські організації в сфері політики пам'яті, українські дослідники спробували їх класифікувати. Так, Л. Чупрій вважає, що відповідно до здійснюваних напрямів роботи, громадські організації історичного спрямування можна умовно поділити на такі групи:

1) організації, які здійснюють пошуково-дослідницьку та пам'яткоохоронну діяльність (Всеукраїнське Товариство «Меморіал» ім. В. Сту-

са, «Товариство пошуку жертв війни «Пам'ять», Центр розвитку музейної справи, Українська асоціація захисту історичного середовища, Всеукраїнська спілка краєзнавців та інші);

2) організації освітньо-просвітницького спрямування (Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба», Всеукраїнське товариство «Просвіта» та інші);

3) організації козацького спрямування (Українське козацтво, Спілка козацьких організацій України та інші);

4) молодіжні організації історичного спрямування (Пласт, Молода Січ, скаутські організації та інші);

5) ветеранські організації (Організація ветеранів України, Всеукраїнське товариство політичних в'язнів – жертв нацизму, Міжнародна українська спілка учасників війни, Українська асоціація «Відлуння війни», Всеукраїнське братерство ОУН-УПА ім. Р. Шухевича та інші), які також виконують дослідницькі та просвітницько-виховні функції [8].

Українська дослідниця О. Волянук зазначає, що, проаналізувавши єдиний реєстр громадських формувань Міністерства юстиції України, а також дослідивши програмні документи окремих громадських об'єднань, за цілями громадські формування, діяльність яких більшою чи меншою мірою пов'язана зі знаннями чи/та оцінками окремих подій історичного минулого, можна умовно поділити на три групи:

1) громадські формування, організовані живими очевидцями, учасниками чи постраждалими від певних подій у минулому, або в пам'ять про жертви трагічних історичних реалій;

2) громадські формування, чия діяльність спрямована на охорону та відтворення окремих традицій, збережених суспільною пам'яттю;

3) наукові та культурно-освітні організації, діяльність яких спрямована на вивчення та популяризацію знань про минуле, дослідження та відкриття досі невідомих сторінок історії [1].

У своєму дослідженні ми будемо послуговуватись саме останньою класифікацією. Та на нашу думку, її слід дещо розширити, додавши ще дві групи:

1) сучасні громадські організації, які, маючи ширші програмні засади, долучаються у своїй діяльності до проблематики пам'яті, вшанування ключових історичних дат та популяризації об'єктивного висвітлення історичної минувшини. (Студентське братство, МНК та інші);

2) громадські організації, засновані представниками національних меншин (Єврейська громада, Товариство польської культури, Німецька молодь в Україні та інші).

Зауважмо, що громадські організації, засновані представниками національних меншин, слід обов'язково виділяти в окрему групу, особливо зважаючи на те, що подальший аналіз торкатиметься регіонального виміру громадського сектору політики пам'яті, а саме, західноукраїнського регіону, де протягом багатьох минулих століть спостерігалось іс-

нування поліетнічного суспільства зі значною присутністю представників інших націй, які у містах за своєю сукупністю інколи переважали українське населення.

Подавши загальну класифікацію громадських організацій у сфері політики пам'яті, ми пропонуємо детальніше зупинитися на характеристичі кожної з них крізь призму регіоналістики, здійснивши порівняльний аналіз відомостей про створення та основних функцій громадських організацій Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей.

Як зазначалось вище, першу групу становлять громадські формування, організовані живими очевидцями, учасниками чи постраждалими від певних подій у минулому, або в пам'ять про жертви трагічних історичних реалій. Як влучно зауважує Ж. Мінк, досвід показує, що реактивація історичних конфліктів завжди можлива, попри різні форми їхнього розв'язання в минулому. Історія переносить себе у сьогодення, відбувається мобілізація різних учасників дій, постраждалих груп населення або інших знедолених груп, про яких забули в післяконфліктних угодах, або змусили мовчати.

До таких суб'єктів політики пам'яті відносимо організації колишніх в'язнів концтаборів та репресованих [1]. (Загальний перелік цих організацій подано у таблиці 1). Найбільша кількість організацій цього напрямку зареєстровано в Івано-Франківській області (10), у Львівській (7) та в Тернопільській (4). По три із цього переліку у Львівській та Івано-Франківській областях та одна у Тернопільській присвячені жертвам нацистських концтаборів; 5 в Івано-Франківській та по 2 у Львівській та Тернопільській – політв'язням та репресованим; по 1 у Львівській та Івано-Франківській областях – ветеранам УПА. Цікавим є факт наявності у кожній області організації ветеранів 1-ої УД «Галичина». [2-5; 7]

Таблиця 1. Львівська область

№ п/п	Назва організації	Дата створення
1	Львівська обласна спілка політичних в'язнів України	21.10.1993
2	Львівське обласне товариство політичних в'язнів і репресованих	16.12.1993
3	Львівське обласне відділення Української спілки в'язнів – жертв нацизму	10.02.1994
4	Львівське обласне товариство колишніх політв'язнів фашистських концтаборів Української організації борців антифашистського опору	10.02.1994
5	Всеукраїнської громадської організації «Антифашистський Комітет України»	18.02.2010
6	Галицьке Братство колишніх вояків 1-ої Української дивізії «Галичина» Української національної Армії	22.06.1995
7	Львівське Крайове Братство ветеранів національно-визвольної боротьби	16.09.1993

Івано-Франківська область

№ п/п	Дата створення	Назва організації
1	11.11.1994	Івано-Франківське обласне відділення української спілки в'язнів-жертв нацизму (УСВЖН)
2	29.10.1996	Івано-Франківська обласна організація борців антифашистського опору – колишніх політв'язнів фашистських концтаборів
3	22.06.2006	Обласний осередок Всеукраїнської асоціації євреїв – колишніх в'язнів гетто та нацистських концтаборів Івано-Франківської області
4	10.01.1994	Івано-Франківська обласна організація Всеукраїнського Товариства Політичних в'язнів і репресованих
5	31.10.1994	Івано-Франківська обласна Спілка дітей політв'язнів України
6	13.02.2001	Івано-Франківська Обласна організація політичних спецпоселенців
7	20.05.2005	Івано-Франківська обласна громадська організація «Родина – діти репресованих»
8	14.02.2006	Івано-Франківський обласний фонд допомоги репресованим
9	02.03.1994	Івано-Франківська Крайова Управа Братства УПА Карпатського Краю
10	05.04.1993	Івано-Франківська станиця Галицького братства колишніх вояків Першої УД УНА

Тернопільська область

№ п/п	Назва організації	Дата створення
1	Тернопільська обласна організація Всеукраїнської асоціації євреїв – колишніх в'язнів гетто та нацистських концтаборів	15.05.2006
2	Тернопільська обласна організація Всеукраїнського Товариства політичних в'язнів та репресованих	10.11.1993
3	Тернопільське обласне товариство дітей політв'язнів і репресованих	09.01.1998
4	Тернопільська станиця Галицького Братства колишніх вояків 1-ої Української Дивізії «Галичина» Української Національної Армії	10.10.1995

Гострі політичні дискусії виникають зазвичай також навколо питань, пов'язаних з минулими війнами. Активну участь у обговореннях приймають організації постраждалих та учасників тих подій [1] (Загальний перелік цих організацій подано у табл.2). Найбільша кількість організацій цього напрямку зареєстровано у Львівській області (10) та по 7 в Івано-Франківській і Тернопільській. Із цього переліку присвячені ветеранам Другої Світової війни 7, 3 та 4 організації у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях відповідно. Відстоюють інтереси дітей війни 2 організації у Тернопільській області, та по одній у решті областей. Найбільш розвинена мережа громадських організацій, що відображають інтереси ветеранів війни в Афганістані існує в Івано-Франківській області (3), у інших – лише по одній [2-5;7].

Таблиця 2. Львівська область

№ п/п	Назва організації	Дата створення
1	Львівська обласна організація Міжнародної Української Спілки учасників війни	23.06.1994
2	Львівська обласна організація ветеранів України	25.08.1994
3	Львівське обл. відділення всеукраїнського об'єднання ветеранів	27.11.1997
4	Територіальна спілка ветеранів війни, праці та репресованих Львівської області	06.03.1997
5	Громадська організація «Об'єднання учасників бойових дій»	10.09.1999
6	Громадська організація «Спілка ветеранів війни «Захист»	28.04.2006
7	Львівська обласна організація Всеукраїнської громадської організації «Захист дітей війни»	12.08.2005
8	Львівська обласна організація інвалідів війни та членів їх родин «Відгомін війни»	26.12.2008
9	Львівська обласна організація Української Спілки ветеранів Афганістану / воїнів-інтернаціоналістів	04.04.1996
10	Львівська обласна організація воїнів-інтернаціоналістів «Кубинців»	05.02.2004

Івано-Франківська область

№ п/п	Дата створення	Назва організації
1	28.12.1993	Івано-Франківська обл. Організації ветеранів України
2	20.08.1997	Івано-Франківське обласне відділення Всеукраїнського об'єднання ветеранів
3	05.01.2007	Організація ветеранів 38 армії (корпусу)
4	05.12.2011	Івано-Франківське регіональне відділення Всеукраїнської громадської організації «Допомога дітям війни»
5	10.05.1994	Івано-Франківська обласна організація Української Спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів)
6	12.06.1997	Івано-Франківська обласна Асоціація учасників бойових дій (воїнів-інтернаціоналістів)
7	17.08.2012	Громадська організація «Івано-Франківська обласна спілка інвалідів війни в Афганістані»

Тернопільська область

№ п/п	Назва організації	Дата створення
1	Тернопільська обл. організація Організації ветеранів України	25.09.1993
2	Тернопільська обласна організація «Відлуння війни»	28.03.1997
3	Тернопільське обласне відділення Всеукраїнського об'єднання ветеранів	08.08.1997
4	Тернопільська обласна організація Всеукраїнської громадської організації «Захист дітей війни»	14.03.2005
5	Тернопільський обл. осередок Всеукраїнської громадської організації Всеукраїнське Об'єднання «Діти війни – України»	05.02.2009
6	Тернопільська обласна громадська організація ветеранів «Тернопіль-пошук»	20.11.2012
7	Тернопільське обласна організація Української Спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів)	26.11.1993

Окремо виділимо у цій групі громадські формування етнічних меншин, що свого часу зазнали насильної депортації та вигнання з рідних земель. Голова громадської організації «Всеукраїнське Товариство Лемківщина», О. Венгринович, у програмному зверненні відзначає: «До цього часу ніхто не вибачився перед нами за цю трагедію, не відшкодовано моральні і матеріальні кривди... Історія депортації, митарства, відношення влади до переселенців, причини депортації, відповідальність за трагічні долі тисяч краян – вимагає нових досліджень, поглядів та стверджень... Метою нашого Товариства є сприяння етнічному відродженню Лемківщини, дослідженню, розвитку і популяризації самотньої культури лемків (русинів), їх традицій і звичаїв, духовності та захист спільних інтересів краян». Тож подібні організації є дієвими учасниками простору пам'яті суспільства. [1] Їх кількість є невеликою, всього 6, 2 і 3 організації у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях відповідно. Більшість організацій цього спектру присвячені етнографічній групі лемків.

Таблиця 3. Львівська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Громадська організація «Молода Лемківщина»	28.04.1993
2	Львівське регіональне суспільно-культурне товариство «Надсяння»	20.07.1995
3	Суспільно-культурне товариство «Холмщина»	01.08.1996
4	Об'єднання товариств депортованих українців «Закерзоння» (Об'єднання Західний регіон України «Закерзоння»)	17.06.1999
5	Суспільно-культурне товариство «Любачівщина»	23.06.1999
6	Львівська обласна організація Всеукраїнського Товариства «Лемківщина»	01.07.2004

Івано-Франківська область

№ n/n	Дата створення	Назва організації
1	15.09.1993	Івано-Франківське обласне суспільно-культурне товариство «Надсяння»
2	02.03.2007	Регіональне міжрайонне лемківське товариство «Бескидське земляцтво»

Тернопільська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Тернопільське суспільно-культурне товариство «Надсяння»	13.09.1993
2	Тернопільське обласне товариство «Любачівщина»	31.05.1994
3	Тернопільське обласне суспільно-культурне товариство «Холмщина»	26.06.1995

Також до цієї групи громадських формувань віднесемо ті, що об'єднують небайдужих до наслідків значних екологічних катастроф минуло-

го, спричинених політичною недбалістю. Так, в ім'я збереження суспільної пам'яті про жертви Чорнобиля, а також на захист інтересів постраждалих від його наслідків в Україні діє 23 громадські формування [1]. У трьох західних областях їх всього 15: найбільше – 7 – в Івано-Франківській області; по 4 у Львівській та Тернопільській областях.

Таблиця 4. Львівська область

№ п/п	Назва організації	Дата створення
1	Львівське обласне громадське об'єднання «Спілка інвалідів Чорнобиля»	14.04.1993
2	Львівська обласна організація «Союз чорнобиль України»	3.06.1993
3	Львівська обласна Асоціація Української Асоціації «Чорнобиль» органів та військ МВС	09.06.2000
4	Громадська організація «Чорнобиль-Відродження»	13.04.1995

Івано-Франківська область

№ п/п	Дата створення	Назва організації
1	27.12.1995	Об'єднання громадян «Дзвони – Івано-Франківськ»
2	28.02.1997	Івано-Франківська обл. організація «Спілка Чорнобиль»
3	18.10.2004	Івано-Франківська обл. спілка ВГО «Союз Чорнобиль України»
4	08.08.1996	Івано-Франківський осередок Всеукраїнського громадського об'єднання інвалідів Чорнобиля, інших осіб, які постраждали від чорнобильської катастрофи «Єдність»
6	24.06.2009	Громадське об'єднання «Івано-Франківське громадське об'єднання «Прикарпатбат Чорнобиль»
7	27.02.2012	Івано-Франківський обласна організація Всеукраїнської громадської організації «Всеукраїнське об'єднання ветеранів Чорнобиля»

Тернопільська область

№ п/п	Назва організації	Дата створення
1	Тернопільська обласна організація Всеукраїнської громадської організації «Союз Чорнобиль України»	05.01.1994
2	Тернопільська обласна громадська організація інвалідів-ветеранів органів внутрішніх справ «Чорнобильський щит»	20.04.2012
3	Тернопільське відділення Всеукраїнського громадського об'єднання інвалідів Чорнобиля, інших осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи «Єдність»	05.07.1996
4	Тернопільська обласна організація Всеукраїнської громадської організації інвалідів Чорнобильської катастрофи «ЧОРНОБИЛЬ-ЄДНІСТЬ»	11.12.2006

Переходячи до аналізу другої групи, зазначимо, що до неї належать громадські формування, чия діяльність спрямована на охорону та відтворення окремих традицій, збережених суспільною пам'яттю. Учасникам

цих рухів властива ностальгія за певним суспільно-політичним режимом, державним устроєм чи формою правління, що залишилися в минулому, а відтак і прагнення до повернення окремих його елементів чи цілковите його відродження. У арсеналі засобів діяльності таких організацій провідне місце займають історичні реконструкції та моделювання, театралізовані відтворення певних явищ чи подій минулого.

Так, наприкінці 1980-х рр. інтерес до свого минулого та генетична пам'ять поряд з активізацією політичного життя в Україні спричинили виникнення козацьких громадських утворень. Зараз козацькі громади в Україні діють у формі громадських організацій національно-патріотичного спрямування, яких є достатньо багато [1]. Так, аналізуючи перелік громадських організацій, зареєстрованих Головними управлінням юстиції у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях, ми бачимо, що у цих областях існує 20, 11 та 6 козацьких організацій відповідно [2-5; 7]. Така значна кількість козацьких громад пояснюється не лише державною фінансовою підтримкою (адже ці громадські організації не конфліктують з офіційним історичним наративом держави, тому нею заохочуються), але й внутрішнім розколом в сучасній козацькій старшині [1].

Таблиця 5. Львівська область

№ п/п	Назва організації	Дата створення
1	Львівська крайова організація Українського Січового Союзу	26.08.1993
2	Львівське обласне козацьке товариство «Галицький прикордонний козацький кіш»	02.12.1993
3	Львівське обласне об'єднання «Галицька Січ»	31.03.1994
4	Львівське обласне товариство «Січ»	23.06.1994
5	Прикарпатська Січ Українського Козацтва	25.08.1994
6	Львівська паланка Всеукраїнської громадської організації «Козацьке Військо Запорозьке України»	29.08.2002
7	Львівська обласна громадська організація «Галицький полк Козацьких Військ України»	06.02.2003
8	Львівська обласна громадська організація Всеукраїнської громадської організації «Українське Реєстрове Козацтво»	18.07.2003
9	Крайове козацьке об'єднання «Західне козацьке військо України» Всеукраїнської громадської організації «Козацькі війська України»	25.06.2004
10	Львівське обласне козацьке товариство Міжнародної Асоціації «КОЗАЦТВО»	06.06.2006
11	Прикарпатське міжрайонне козацьке товариство (об'єднання) Всеукраїнської громадської організації «Українське Реєстрове Козацтво»	19.06.2006
12	Львівська регіональна громадська організація «Галицьке козацьке військо»	01.02.2007
13	Львівська обласна організація Міжнародної громадської організації «Міжнародний Союз Козацтва»	21.03.2007
14	Львівська обласна громадська організація «Український козацький полк «Галичина»	03.03.2008

15	Галицький округ Всеукраїнської громадської організації Українське реєстрове козацтво	15.08.2008
16	Львівська обласна громадська організація «Галицький козацький полк «Жовква»	27.10.2008
18	Львівська обл. громадська організація «Козацьке братство»	29.03.2010
19	Громадська організація «Залізний Кіш»	09.03.2011
20	Львівська обласна комсомольська організація	2.09.1993

Івано-Франківська область

№ n/n	Дата створення	Назва організації
1	22.04.1997	Івано-Франківське обласне козацьке товариство «Українського козацтва» – «Галицька Січ»
2	09.08.2004	Івано-Франківське обласне козацьке товариство Українського козацтва «Прикарпатська Січ»
3	28.10.2004	Івано-Франківська обласна організація Міжнародної громадської організації «Міжнародний Союз Козацтва»
4	09.08.2005	Івано-Франківська обласна організація «Соборне Козацтво України» Січ»
5	06.05.2006	Івано-Франківське обл. козацьке товариство Всеукраїнської громадської організації «Українське Реєстрове Козацтво» (УРК)
6	03.12.2008	Івано-Франківське обласне козацьке товариство Міжнародної Асоціації «Козацтво»
7	27.03.2009	Громадська організація «Івано-Франківське обл. козацьке товариство Українського Реєстрового Козацтва ім. І. Виговського»
8	25.06.2009	Громадська організація «Окремий науково-освітній центр Українського козацтва імені Семена Височана»
9	30.07.2004	Івано-Франківський обласний осередок Всеукраїнської громадської організації «Козацтво Нової України»
10	11.01.2006	Загін Всеукраїнської дитячої громадської організації «Козаченьки» в Івано-Франківській області
11	10.01.2008	Івано-Франківський обласний осередок Міжнародної громадської організації «Українське козацтво»

Тернопільська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Тернопільське крайове козацьке товариство Українського козацтва	16.03.1995
2	Тернопільське обласне молодіжне товариство «Лицарська школа козацької січової боротьби «Хрест»	14.01.2002
3	Тернопільське обл. козацьке товариство Всеукраїнської громадської організації «Українське реєстрове Козацтво» (УРК)	03.02.2003
4	Тернопільська обласна організація Міжнародної громадської організації «Міжнародний союз козацтва»	11.05.2006
5	Тернопільський обласний загін Всеукраїнської дитячої громадської організації «Козаченьки»	10.02.2006
6	Тернопільський обласний округ Всеукраїнської громадської організації «Соборне Гетьманське Козацтво»	15.08.2012

У громадському просторі західноукраїнських областей функціонують також формування, що пропагують повернення традицій комуністичного минулого [1]. Проте, слід зазначити, що питома частка організацій такого типу дуже незначна, адже даний сектор представлений лише однією організацією у Львівській та Тернопільській областях (Львівська обласна організація Ленінської Комуністичної Спілки Молоді, Тернопільська обласна організація Ленінської Комуністичної спілки молоді України) та двома організаціями в Івано-Франківській (Івано-Франківська обласна організація Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, Івано-Франківська обласна організація Всеукраїнської громадської дитячої організації «Всеукраїнська піонерська організація ім. В.І. Леніна»). Також слід зазначити, що у темпоральному вимірі ці організації з'явилися достатньо недавно: до 2002р. в проаналізованих областях не існувало жодної прокомуністичної громадської організації, а половина з них виникла лише у 2011-2012 роках. На нашу думку, це можна пояснити посиленням комуністичної партії та ідеології на державному рівні та деякими змінами у векторі політики пам'яті, що відбулися протягом останніх років.

Продовжуючи аналіз громадських формувань другого блоку, зазначмо, що в часи радянської диктатури дві України – внутрішня і екзильна – виробляли кожна свою власну пам'ять про трагічні події. Відтак сьогодні специфічну нішу в полі суспільно-політичного життя незалежної України займають громадські організації, привнесені з екзилії [1]. Прикладом можуть слугувати Організація Українських Націоналістів, місцеві організації якої діють у всіх трьох областях; крім того, у Львівській області це ще й Українська військова організація імені полковника Коновальця, а у Тернопільській – Управа Всеукраїнського братства ОУН – УПА ім. Генерала Романа Шухевича – Тараса Чупринки [2-5; 7]. Відновлюючи свою роботу на Батьківщині, представники подібних громадських утворень не лише повертають суспільству насильницьки втрачену колективну пам'ять, але й привносять нові зразки громадських ініціатив західного типу. З іншого боку, вони часом досить відсторонені від специфіки реального політичного життя суспільства, не здатні прийняти та досягнути набутого в часи їх відсутності досвіду країни, іноді займають радикальні позиції.

До таких організацій варто також віднести щойно відроджені на пострадянському просторі скаутські дитячі та молодіжні об'єднання, які безпосередньо впливають на становлення громадянської культури молодого покоління. Такі організації, зареєстровані вже і у західному регіоні країни [1]. Так, найбільше їх у Львівській області (7), а в Тернопільській та Івано-Франківській їх майже однакова кількість: 5 та 4 відповідно. У всіх областях існують місцеві осередки «Пласту», «Соколу» та «Спілки Української Молоді» [2-5; 7], які перейняли свої найменування та відповідні патріотичні традиції виховання молоді від своїх історич-

них попередників, заснованих в буремні роки українського національно-визвольного руху [1].

Таблиця 6. Львівська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Львівська округа Пласту-Національної Скаутської Організації України	11.05.2000
2	Львівське громадське об'єднання УНПО «Пластун»	16.09.1993
3	Львівська крайова скаутська організація «Білі Горвати»	26.02.1996
4	Львівська обласна організація Спілки Української Молоді в Україні	05.05.1993
5	Львівська обласна молодіжна громадська організація «СОКІЛ»	03.10.2006
6	Львівська крайова молодіжно-спортивна організація «СІЧ»	17.04.2009
7	Львівська регіональна громадська організація «СІЧ»	05.05.2009

Івано-Франківська область

№ n/n	Дата створення	Назва організації
1	21.05.1999	Івано-Франківська округа Пласту – Національної Скаутської організації України
2	31.03.2011	Івано-Франківський обласний осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Національна Організація Скаутів України»
3	19.05.1998	Івано-Франківська обласна організація Спілки Української Молоді в Україні
4	20.07.2007	Івано-Франківська обласна молодіжна громадська організація «Сокіл»

Тернопільська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Тернопільська обласна Округа «Молодіжної організації «Пласт – Національна Скаутська Організація України»	16.07.2002
2	Тернопільський обласний осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Національна Організація Скаутів України»	09.02.2012
3	Спілка молоді Тернопільщини	06.08.1993
4	Тернопільська обласна організація «Сокіл»	15.10.1993
5	Тернопільська обласна організація Спілки Української Молоді	08.09.2003

Третя група охоплює наукові та культурно-освітні організації, діяльність яких націлена на вивчення та популяризацію знань про минуле, дослідження та відкриття досі невідомих сторінок історії. Судження та оцінки історичних подій, висловлені членами таких формувань, можуть

користуватися значним авторитетом у суспільстві, оскільки сприймаються як незалежні та фахові [1].

Здійснюючи порівняльний аналіз громадських організацій цієї групи, бачимо, що їх найбільша кількість зареєстрована у Львівській області (15), хоча Тернопільська та Івано-Франківська демонструють теж високий показник (особливо зважаючи на те, що їх населення в сукупності практично дорівнює населенню Львівської області) – по 12 організацій у кожній. У всіх трьох областях існують регіональні осередки Товариства охорони пам'яток історії і культури, «Меморіалу» ім. В. Стуса, Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Союзу українок, Спілки краєзнавців. У всіх областях, що нами аналізуються, також діють різноманітні пошукові товариства, основний акцент у роботі яких зроблено на епоху Другої Світової війни. Варто зазначити, що лише у Львівській області діє місцевий осередок Українського інституту пам'яті, який був утворений того ж року, що і головна установа у Києві (2006) [2-5;7].

Таблиця 7. Львівська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Львівська обласна організація товариства охорони пам'яток історії і культури	15.01.1993
2	Львівська обласна історико-просвітницька, правозахисна організація «Меморіал» імені Василя Стуса	07.10.1993
3	Львівське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка (Львівське товариство «Просвіта»)	03.07.1997
4	Львівський відділ Союзу українок	17.11.1994
5	Наукове товариство ім. Т.Шевченка	22.05.1997
6	Львівська обласна організація «Товариство українок імені Ольги Басараб»	28.04.1998
7	Меморіал героїв УПА.	21.05.1998
8	Громадська організація «Інститут досліджень національних відносин «Галичина»	07.02.2003
9	Львівський обласний осередок організації «Український інститут воєнної історії»	02.06.2003
10	Львівська обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців	05.07.2004
11	Громадська організація «Інститут національної пам'яті»	23.11.2006
12	Львівська обласна пошуково-дослідницька, правозахисна, історико-просвітницька, громадська організація «Сумління»	20.03.2007
13	Львівська обласна громадська організація «Західно-український Центр Історичних досліджень»	09.03.2010
14	Громадська організація «Товариство пошуку жертв війни «Пам'ять»	31.03.2005
15	Львівський обласний осередок Всеукраїнської громадської організації «Закінчимо війну»	09.10.2010

Івано-Франківська область

№ n/n	Дата створення	Назва організації
1	24.09.1993	Івано-Франківське обласне об'єднання Всеукраїнського Товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка
2	14.06.1994	Івано-Франківський відділ Союзу українок
3	07.09.1994	Івано-Франківське обласне Історико-просвітницьке товариство «Меморіал» імені Василя Стуса
4	22.02.2001	Наукове товариство ім. Т.Шевченка
5	26.04.2002	Івано-Франківське обласне громадське об'єднання «Наше місто»
6	17.03.2003	Культурно-просвітницька обласна організація «Івано-Франківська спілка «Джерела»
7	29.11.2006	Рада Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури
8	04.02.2008	Громадська організація «Івано-Франківська туристсько-краєзнавча спілка»
9	22.06.2009	Громадська організація «Сумління»
10	09.07.2010	Громадська організація Івано-Франківська молодіжна історико-пошукова організація «Галичина»
11	14.02.2011	Громадська організація «ЗУНР»
12	29.09.2011	Громадська організація «Парк партизанської слави»

Тернопільська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Тернопільське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка	20.09.1993
2	Тернопільське обласне історико-просвітницьке товариство «Меморіал» ім. Василя Стуса	12.10.1993
3	Тернопільська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури	23.12.1993
4	Тернопільська обласна молодіжна пошукова організація «Обеліск»	04.09.1995
5	Тернопільське відділення Союзу українок	10.11.1995
6	Тернопільська обласна громадська організація «Пошук»	12.03.1996
7	Тернопільське територіальне відділення Всеукраїнського наукового та професійного товариства ім. Миколи Міхновського	27.09.1996
8	Тернопільська обласне молодіжне науково-пошукове Товариство «Обереги»	22.04.1997
9	Тернопільська обласна молодіжна організація «Асоціація краєзнавців-енциклопедистів Тернопільщини»	01.10.2004
10	Тернопільська обласна громадська організація «Пошукове товариство «Шлях воїна»	07.08.2009
11	Тернопільський обласний осередок Всеукраїнської громадської організації «Закінчимо війну»	28.04.2012
12	Тернопільський обласний осередок Наукового товариства ім. Т.Шевченка	28.04.2012

Таблиця 8. Львівська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	«Львівська бесіда»	27.05.1993
2	Львівська фундація імені О.Ольжича	12.05.1994
3	Конгрес української інтелігенції Львівщини	25.03.1997
4	Студентське братство Львівщини	16.10.1997
5	Львівська обласна об'єднана юнацька «Січ» ім. Д.Вітовського	14.10.1999
6	ЛОО «Молода Просвіта»	28.01.2000
7	Культурно-історичний фонд «Міф»	12.02.2003
8	Львівська обласна молодіжна громадська організація «Клуб толерантності»	28.02.2008
9	Громадська організація «Сила нації»	18.03.2008
10	Молодіжна громадська організація «Студентське братство ім. С.Бандери»	16.07.2008
11	Львівський обл. осередок Всеукраїнської громадської організації «Товариство відродження української нації»	20.08.2009
12	Місцевий осередок Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Молодіжний Націоналістичний Конгрес»	24.09.2009
13	Львівська обласна громадська організація «Борець»	30.10.2009
14	Львівська обл. громадська організація «Патріот України»	17.11.2009
15	Львівський обласний осередок Міжнародної громадської організації «Україна-Польща-Німеччина»	07.04.2010
16	Громадська організація «Дух нації»	8.07.2010
17	Львівська обласна громадська організація «Громадське патріотичне об'єднання «Українська Справа»	13.07.2010

Івано-Франківська область

№ n/n	Дата створення	Назва організації
1	22.09.1993	Студентське братство
2	29.12.1995	Івано-Франківська обласна організація «Конгрес української інтелігенції»
3	16.10.1996	Івано-Франківська обласна організація «Молода Просвіта»
4	01.06.2001	Івано-Франківська обл. громадська організація «Івано-Франківське товариство української культури «Українська думка»
5	30.07.2001	Конгрес національно-патріотичних сил «Гуцульська Рада»
6	10.08.2001	Івано-Франківська обласна організація Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги
7	12.10.2004	Івано-Франківська обласна громадська організація «Українська народна асамблея – Українська національна солідарна організація»
8	28.08.2007	«Обласний Клуб Української Інтелігенції ім. Б.Лепкого»
9	4.02.2008	Івано-Франківська обл. громадська організація «Патріот України»
10	20.02.2008	Громадська організація «Поклик нації»
11	19.12.2012	Громадська організація «Військово-патріотичний центр «Воїн-патріот»
12	29.04.2010	Івано-Франківське обласне націоналістичне громадсько-політичне об'єднання «Національний вибір»

Тернопільська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Тернопільська організація Української асоціації творчої інтелігенції «Світ культури»	04.05.1993
2	Тернопільське обласне літературно-просвітницьке товариство ім. Б. Лепкого	07.10.1994
3	Тернопільське обласне відділення Конгресу української інтелігенції	03.02.1997
4	Тернопільська обласна громадська спортивно-патріотична організація «Тризуб» ім. С. Бандери	14.10.1998
5	Тернопільська обласна молодіжна громадська організація «Молодіжний Націоналістичний Конгрес»	26.08.2003
6	Тернопільська обласна громадська організація «БЕРЕГ ЄДНАННЯ» імені Романа Шухевича	05.07.2007
7	Тернопільський обласний осередок Всеукраїнської громадської організації «Молода Просвіта»	17.05.2008
8	Тернопільська обласна організація Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Українська Народна Молодь»	19.03.2009
9	Тернопільська обласна молодіжна громадська організація «Галицькі зубри»	08.04.2009
10	Тернопільська обласна організація Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги	04.12.2000

До четвертої групи слід віднести сучасні громадські організації, які, маючи ширші програмні засади, долучаються у своїй діяльності до проблематики пам'яті, вшанування ключових історичних дат та популяризації об'єктивного висвітлення історичної минувшини [1]. Звичайно, найбільша кількість організацій зареєстрована у Львівській області – 17, в Івано-Франківській та Тернопільській 12 і 10 відповідно. Лише дві організації цього спектру мають свої осередки у всіх трьох областях: Конгрес української інтелігенції та «Молода Просвіта». У Львівській та Івано-Франківській областях існують осередки «Студентського братства» та громадської організації «Патріот України»; в Львівській та Тернопільській – «Молодіжного Націоналістичного Конгресу»; в Івано-Франківській та Тернопільській – Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги [2-5;7].

П'яту групу складають громадські організації, засновані представниками національних меншин. Незважаючи на те, що у західних областях України домінує україноцентричний підхід до формування політики пам'яті, ця група організацій є досить значною і налічує 37 організацій у Львівській області, 19 – в Івано-Франківській та 8 – у Тернопільській, що становить відповідно 29,37%, 21,83% та 12,9% від усіх організацій у сфері політики пам'яті регіонів, що аналізуються. Чисельність організацій конкретних національних меншин практично повністю відображають історичний фон західноукраїнських земель. Національні меншини, що століттями проживали на цих теренах тепер утворюють власні гро-

мадські організації для збереження своїх «місць пам'яті», присутності національної спільноти у сучасному українському просторі та забезпечення культурних особливостей. Громадські організації поляків, євреїв, німців яскраво присутні у громадському секторі цього регіону. Так у Львівській області представники польської спільноти представлені шістьма організаціями, єврейської та німецької – трьома кожна, вірменської – двома. В Івано-Франківській області ці показники наступні: єврейська, польська, німецька спільнота – трьома організаціями кожна, а вірменська – однією. Тернопільська область демонструє найменшу активність громадських організацій національних меншин. Тут єврейська спільнота представлена двома організаціями, а польська та німецька лише однією. Досить сильні позиції громадських організацій російської меншини: у Львівській області вона домінує і налічує 10 організацій, в Івано-Франківській та Тернопільській – по дві. У всіх трьох областях зареєстровані об'єднання азербайджанців та болгар, у двох – Львівській та Івано-Франківській – угорців, білорусів, греків та литовців; спільноти чехів й татар існують у Львівській області; організація румунів зареєстрована в Івано-Франківській області. Особливістю Львівської області є існування трьох організацій, створених для забезпечення міжкультурного діалогу та відстоювання інтересів всіх національних меншин регіону (див. табл. 9, № 22,25,29) [2-5; 7].

Таблиця 9. Львівська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Товариство литовців України «Медейна»	09.09.1993
2	Товариство «Ческа беседа»	09.09.1993
3	Львівська ГО «Російська община»	16.09.1993
4	Польське товариство охорони військових могил	24.02.1994
5	Львівська обл. німецька молодіжна організація «Дойче-югенд»	24.03.1993
6	Товариство культури львівських угорців	31.03.1994
7	Асоціація культури і освіти «Русский дом»	05.05.1994
8	Російське товариство ім. О.Пушкіна	23.06.1994
9	Галицьке єврейське земляцтво	25.08.1994
10	Конгрес російських общин Західних областей України	14.02.1995
11	Товариство єврейської молоді «Рішон»	09.03.1995
12	Товариство польської культури Львівщини	13.04.1995
13	Російський молодіжний центр	31.08.1995
14	Львівський центр німецької культури Галичини ім. Бурхарда	02.11.1995
15	Благодійний фонд «Полонез – допомога родинам польського походження в Західній Україні»	28.12.1995
16	Асоціація «Україна-Ізраїль»	21.03.1996
17	Львівське обласне німецьке товариство «Дойчес Гайм»	16.04.1999
18	Українське товариство російської культури ім. А.Сахарова	23.05.1996
19	Громадська дитяча організація «Барць» Польського Гарцєрства в Західних регіонах України	30.05.1996
20	Об'єднання російських общин і організацій Львівщини	31.10.1996

21	Конфедерація російських общин і організацій західних областей України	07.04.1997
22	Асоціація національних товариств Львівщини	14.05.1998
23	Львівська обласна вірменська община «Ахпюр»	16.07.1998
24	Західно-Українське грецьке національно-культурне товариство ім. Константина Корніактоса	23.07.1998
25	Конфедерація національних товариств західних обл. України	25.02.1999
26	Відділення Всеукраїнської громадської організації «Руський рух України» у Львівській області	25.11.1999
27	Білоруська община львівської області	23.12.1999
28	Регіональна організація Конгресу Азербайджанців України львівської області.	14.07.2000
29	Федерація національних меншин Львівської області	03.08.2000
30	Грецька община «Еллінес»	11.10.2001
31	Російське молодіжне братство	15.10.2001
32	Громадська організація «Креси»	20.12.2001
33	Товариство татарської культури Львівщини «Мірас» /Спадщина/	25.05.2004
34	Львівське обласне Вірменське культурне товариство «ГАЙ»	06.10.2004
35	Громадська організація «Польське туристично-краєзнавче товариство на Львівщині»	23.12.2005
36	Громадська організація «Західно-Українське Болгарське національно-культурне Товариство ім. Сави Шеретова»	06.05.2011
37	Громадська організація «Білоруський центр-Захід»	22.08.2011

Івано-Франківська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	09.07.1993	Івано-Франківська обласна діаспора Конгресу Азербайджанців України
2	03.03.1994	Вірменська культурологічна громада «ГАРУН»
3	10.06.1994	Російська община Івано-Франківської області
4	14.08.1996	Івано-Франківське обласне відділення Міжнародної громадської організації «Товариство німців «Відергебургт»
5	12.03.1997	Івано-Франківське регіональне національно-культурне товариство білорусів «Белая Русь»
6	08.05.1997	Івано-Франківське обласне угорське національно-культурне товариство «Балатон»
7	28.12.1998	Товариство польської культури ім. Ф.Карпінського
8	08.12.1999	Відділення Всеукраїнської громадської організації «Руський рух України у Івано-Франківській області»
9	06.04.2004	Івано-Франківське обласне Товариство «Україна-Румунія»
10	13.12.2006	Івано-Франківський обласний громадський центр литовської культури ім. Відунаса
11	18.04.2007	Єврейська громада Івано-Франківської області
12	30.08.2011	Громадська організація «Товариство польської культури ім. СТЕФАНА БАТОРІЇ»
13	17.07.2012	Громадська організація «Польське культурно-освітнє Товариство ім. Адама Міцкевича»
14	05.03.1997	Івано-Франківський філіал Благодійного єврейського фонду України «Милосердя – МАГЕН АВОТ»

15	14.09.1998	Філія «Сохнут-Україна» в Івано-Франківській області
16	12.06.2000	Івано-Франківська обласна молодіжна громадська організація «Німецька молодь Галичини»
17	28.02.2002	Івано-Франківське обласне відділення Всеукраїнського об'єднання «Німецька молодь в Україні»
18	01.11.2004	Об'єднання болгар України в Івано-Франківській області
19	02.11.2010	Громадська організація «Івано-Франківський обласний осередок західноукраїнського грецького національно-культурного товариства ім. Константина Корніактоса»

Тернопільська область

№ n/n	Назва організації	Дата створення
1	Польське культурно-освітнє тов-во Тернопільської області	21.08.1995
2	Тернопільське обласне товариство міжнародної громадської організації Товариство німців «Відергербургт»	15.07.1997
3	Тернопільська обласна організація «Єврейська община»	03.07.1998
4	Відділення Всеукраїнської громадської організації «Руський Рух України» у Тернопільській області	01.02.2000
5	Тернопільська регіональна організація Конгресу Азербайджанців України	30.07.2001
6	Громадська організація «Болгарський культурно-просвітницький клуб «Трендафіл»	12.12.2005
7	Представництво філіалу «Сохнут – Україна» в Тернопільській області	25.01.1999
8	Тернопільська обласна громадська організація «Руський культурний центр»	20.01.2009

Підсумовуючи регіональний аналіз громадських організацій у сфері політики пам'яті, зауважмо, що їхня питома вага у загальному переліку громадських організацій є достатньо значною. Підтвердженням цього є статистичні дані, які засвідчують, що ці об'єднання становлять 7,81% від їх загального показника у Львівській області, 9,04% – в Івано-Франківській та 10,61% – в Тернопільській. Вони відображають широкий спектр різноманітних ключових питань, що існують у сфері проблематики політики пам'яті українського суспільства.

Значний резонанс у суспільстві викликають ті сторінки історії, які у нашому сьогоденні мають ще живих свідків, людей, які постраждали від певних режимів чи воєн. Варто зазначити, що у західноукраїнському регіоні, не зважаючи на поширений стереотип про шанування і героїзацію на цих теренах лише вояків національно-визвольної боротьби, аналіз переліку громадських організацій свідчить про інші реалії: їх кількість (організацій), що присвячені ветеранам Другої світової війни, не менша, а інколи й більша (до прикладу у Львівській області) від організацій ветеранів УПА чи репресованих. Також існують й організації, що засуджують нацистський режим та представляють колишніх в'язнів гетто та концтаборів. У двох областях у назвах цих організацій виокремлюється і національна приналежність жертв – євреї. В той же час в жод-

ній області не існує жодної окремої організації, що відображала б інтереси українських робітників, вивезених на примусові роботи до Німеччини, так званих “остарбайтерів”. Можливо, їх інтереси представляють вищезгадані організації, та, на нашу думку, існування окремої організації, яка б відстоювала інтереси цієї групи постраждалих осіб повинна мати місце у структурі громадських організацій створених живими очевидцями, учасниками чи постраждалими від певних подій у минулому.

Значне місце у цій групі також належить громадським формуванням етнічних меншин, що свого часу зазнали насильної депортації та вигнання з рідних земель. Хоча їхня кількість і невелика, проте діяльність є досить активною і помітною. Цікавим фактом є існування великої кількості козацьких громад. В першу чергу це можна пояснити тим, що ностальгія, гордість чи прагнення поширювати традиції славного козацького минулого є тенденцією, яка не викликає жодних заперечень зі сторони будь-якого громадянина незалежно від місця його проживання чи ідеологічних та політичних вподобань. Ця сторінка історії є найменш конфліктною і цілком вписується в історичний наратив держави, тому організації цього типу заохочуються державою та фінансово підтримуються нею. Іншим поясненням такої великої кількості козацьких формувань є більш банальне і негативне – внутрішній розкол та неузгодженість у козацькій старшині. Традиції комуністичного минулого також представлені у громадському просторі західноукраїнських областей. Проте їх позиції є дуже слабкими, хоча протягом останніх років відбулося їх незначне посилення.

При збереженні існуючої державної політичної влади та тенденцій у реалізації дещо змінених комеморативних практик посилення буде зберігатися, хоча не набере значного розмаху, адже органи місцевого самоврядування сповідують дещо відмінні (від державних органів влади) погляди у цій царині. Також комуністичній ідеології протиставляються відродженні організації «Пласту», «Соколу», «Спілки Української Молоді», Організації Українських Націоналістів, які сягають своїм корінням та традиціями ще часів національно-визвольної боротьби. Вони є активним сегментом громадянського суспільства, виховуючи молоде покоління у патріотичному дусі та пропагуючи висвітлення української історії, забороненої у радянську епоху.

Фахові наукові та науково-культурні організації, що займаються дослідженням і популяризацією знань про минуле, становлять одну із найменших груп серед формувань у сфері політики пам'яті. Число зареєстрованих організацій є невеликим, а активні діючі – можна перерахувати на пальцях однією руки. Ця ланка формувань потребує активного сприяння у розвитку з боку держави, особливо фінансової підтримки, адже їхня думка сприймається громадянами як фахова та користується широким авторитетом у суспільстві. Не може не вражати той факт, що одним із найбільш чисельних є блок формувань, створених національ-

ними меншинами. Апогеєм є Львівська область, в якій зареєстровано аж 37 таких організацій. Найбільш помітними і активними є меншини поляків, євреїв, німців та росіян. Якщо наявність перших обумовлюється історичним фоном західноукраїнських земель (ці спільноти протягом століть проживали тут), то велика кількість об'єднань спільноти росіян викликає подив. Ймовірно, більшість цих формувань створюються штучно і підтримуються за визначенням Р. Брюбейкера “зовнішньою національною Вітчизною” з певною метою. Загалом, на нашу думку, кількість громадських організацій у сфері політики пам'яті є достатньою. Занепокоєння викликає лише те, що певна їх частина є формальними або малоактивними, малодієвими. Тому основною проблемою, яка потребує вирішення, постає пошук шляхів їх мобілізації для активного залучення у процес вироблення та формування спільної політики пам'яті на регіональному рівні.

Література

1. Воляннюк О. Громадські формування в галузі політики пам'яті сучасної України [Електронний ресурс] / О.Воляннюк // Український науковий журнал освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – №3. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua> Дата звертання: 20.09.2013р.
2. Перелік об'єднань громадян, що зареєстровані Головним управлінням юстиції в Івано-Франківській області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://obljust.if.ua/19632-2/> Дата звертання: 20.09.2013р.
3. Перелік легалізованих громадських організацій Івано-Франківської області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://obljust.if.ua/19687-2/> Дата звертання: 20.09.2013р.
4. Перелік місцевих громадських організацій, місцевих осередків всеукраїнських та міжнародних громадських організацій, зареєстрованих Головним управлінням юстиції у Тернопільській області станом на 01.01.2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://obljust.te.ua/?page=consult&catid=93> Дата звертання: 20.09.2013р.
5. Перелік громадських організацій легалізованих шляхом письмового повідомлення про заснування Головним управлінням юстиції у Тернопільській області станом на 01.01.2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://obljust.te.ua/?page=consult&consultid=2398&sub=> Дата звертання: 20.09.2013р.
6. Результати соціологічних досліджень Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php> Дата звертання: 20.09.2013р.
7. Список громадських організацій, зареєстрованих Головним управлінням юстиції у Львівській області. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://obljust.lviv.ua/files/grom_23.01.2012.pdf Дата звертання: 20.09.2013р.

8. Чупрій Л. Роль громадських організацій й формуванні історичної пам'яті українського народу [Електронний ресурс] / Леонід Чупрій. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul2009/32.htm> Дата звертання: 20.09.2013р.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Монолатієм І.С., докт.політ.наук, професором Гоном М.М. (Рівне)

NGOS IN THE FIELD OF POLITICS OF MEMORY: REGIONAL DIMENSION

(comparative analysis of Lviv, Ivano-Frankivsk
and Ternopil regions)

L. Ya. Vengryniuk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76025, Ivano-Frankivsk, Shevchenko str., 57;*

ph.: +380 (342) 59-61-46; e-mail: sunset.0718@gmail.com

The article analyzes regional NGOs in the field of politics of memory. Presented its expanded classification that distinguishes NGOs organized by living witnesses, victims or members of certain events in the past, or in memory of the victims of the tragic historical realities; NGOs, whose activities are focused on the protection and restoration of certain traditions, saved by public memory; scientific, cultural and educational organizations whose activities are focused on the study and promotion of knowledge about the past, research and discovery of still unknown pages of history; modern NGOs which, having broader programmatic principles involved in its activities to the problems of memory, commemoration key historical dates and promotion objectively highlight the historical past; NGOs created by representatives of national minorities. The comparative analysis of associations of Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil regions is carried.

Key words: NGOs, politics of memory, regionalism.

УДК 332:353

ББК 66.0

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

Н. Р. Голуб'як

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380997431124; e-mail: natawka.90@bk.ru*

У статті досліджено сутність, характерні риси й особливості розвитку напрямків і теорій регіональної політики. Проаналізовано внесок представників різних шкіл у розвиток регіональних теорій. Розкрито роль регіонального розвитку в сучасних політичних процесах. Авторкою запропоновано підходи до побудови загальносистемної організації регіонального розвитку, розвинуто теоретичні підходи до визначення парадигм функціонування регіональної політики.

Ключові слова: регіональна політика, теорія, регіональний розвиток, концепція.

На сучасному етапі розвитку регіоналістики спостерігається підвищена увага до чіткого обґрунтування та поглиблення теоретичних засад регіональної політики. Напрацювання нових термінів та підходів спонукає до розгалуження регіональної проблематики. Будучи відносно молодого галуззю наукового знання, регіональні дослідження набувають визнання на Заході та в Росії. Зароджені після Другої світової війни, коли світове державне будівництво почало пошук удосконалення демократичних форм влади, а сьогодні під впливом інтернаціоналізації та локалізації суспільного життя, що спричиняють передання частки державного суверенітету на наддержавний і регіональний рівні, вони відчують новий імпульс для стрімкого розвитку.

Слід означити, що за останні роки ринкових перетворень процес формування регіональної політики та механізми її реалізації здійснювались за двома напрямками – практичному і теоретичному. Практичний напрям представлений, насамперед, відповідними розділами в програмах дій урядів, посланнях президентів, прогнозів-плановими документами. Стосовно теоретичних питань формування регіональної політики, то в літературі з приводу феномену, що розглядається, висловлюються зовсім різні погляди. Так, в Україні наукова спільнота тільки починає переосмислювати місце та значення регіональної політики, точаться дискусії щодо регіонального поділу країни, ступеня самостійності та міри відповідальності регіонів. Звідси набуває актуальності вивчення та аналіз регіональних теорій, зорієнтованих на формування напрямків що-

до розв'язання прикладних завдань державного регулювання розвитку регіонів України, поглиблення процесів ринкової трансформації, підвищення дієвості управлінських рішень тощо (Горбач Теорії та концепції економічного розвитку регіонів: суть, значення та генезис).

Вагомий внесок у розробку теоретико-концептуальних основ регіональних досліджень зробили у своїх працях відомі зарубіжні та вітчизняні дослідники А. Куклінський [10], Х. Армстронг, Дж. Тейлор [11], Ю.Н. Гладкий [1], В.С. Фатеев [9], Ю.А. Корчагін [4], О.В. Мрінська [6], О.В. Кукарцев [5], Т.Панченко [7], З.С. Варналій [2], В.Є. Реутов [8] та ін.

З огляду на важливість відзначеної проблематики, метою статті є дослідження еволюції напрямів і теорій регіональної науки, а також аналіз основних ідей і поглядів наукових шкіл із проблем регіонального розвитку, визначення структурної особливості регіональної політики для переорієнтації на нові управлінські досягнення та стимулювання функціонування нової теорії розвитку. Таким чином, розгляд названої проблематики зумовлене не тільки пізнавальними і науковими потребами, а й політичними умовами сьогодення.

Виникнення і розвиток основних концепцій регіональної політики є результатом тривалих процесів суспільного розвитку, змін, що відбуваються в регіонах, у структурі й територіальній організації, господарської діяльності, соціальной сфері, рівнях життя населення, екологічної ситуації. Нерівномірність регіонального розвитку, необхідність вирішення соціально-економічних проблем у депресивних регіонах спричинили розгортання наукових досліджень, виникнення теорій, в яких обґрунтовувалися з наукових позицій напрями подолання диспропорцій та перспективи регіонального розвитку.

Теоретичний арсенал регіоналістики, а також активізація практики регіонального будівництва сприяли великій кількості наукових публікацій, які стосувалися розмаїття концептуальних підходів до регіональної політики. Причому за основу багатьох досліджень було взято економічні, політичні та географічні напрацювання.

Концептуально регіональна політика була заснована на традиційних теоріях регіонального розвитку. Найпоширенішими були теорії кумулятивної причинності Г. Мюрдаля, полюсів росту С. Полларда, кейнсіанська теорія, неоліберальна теорія Н. Паелінка і П. Нійкампа, нова економічна географія П. Кругмана, інституціональна географія А. Аміна і Б. Ашейма, та ін. [6].

Як основа дослідження «регіональної політики» також виступають теорія поліархії Р. Дала, теорія консоціалізму А. Лійпгарта, теорія балансу політичних відносин «центр-регіони», розроблена російським політологом Р. Туrowsьким. Вони дозволяють вивчати регіональну політику з точки зору відносини центру з регіонами в рамках політичної науки і виробляти практичні рекомендації щодо моделей подальшого розвитку

держави і стратегій збереження даного центрального політичного інституту [5, с.72].

На нашу думку, варто враховувати також концептуальні підходи Панченко Тетяни, яка обґрунтовує політико-регіональні дослідження в рамках таких аспектів: просторово-часового підходу (К. Рітгер, А. Геттнер), концепції центроутворення та перифералізації (виокремлення мезо-, мікро-, макрорівня в політичному просторі), еволюції території (аналіз політичних систем у контексті двох процесів – фрагментації та інтеграції). Виокремленні напрями дозволяють розглядати державу як національну політичну систему, мозаїчне утворення, що складається з регіонів, а також розкривають внутрішньодержавне різноманіття [7, с.48].

Своєрідним, у порівнянні з поглядами вітчизняних науковців, є підхід академіка Російської академії наук О.Г. Гранберга, який розглядає основні парадигми регіонального розвитку: регіон-квазідержави – являє собою «відособлені підсистеми держави і національної економіки» і визначаються як такі, в основному, на перших стадіях трансформаційних зрушень, де розпорядження природними багатствами, моніторинг та контроль за природокористуванням здійснюється на загальнодержавному рівні, а розвиток регіонів базується на делегуванні частини повноважень по вертикалі «центр-периферія»; регіон-квазікорпорація – регіонально-просторові утворення розглядаються як «великі суб'єкти власності (регіональної і муніципальної) та економічної діяльності». Таким чином, у даному контексті регіони, подібно до великих корпорацій, виступають як суб'єкти конкурентної боротьби на товарних ринках; «регіон-ринок» – даний дослідницький підхід обмежується певним ареалом і полягає у вивченні умов функціонування регіональних економічних систем; регіон-соціум, де першочерговим завданням регіонального соціально-економічного розвитку є відтворення соціального життя та розвиток системи розселення, крім того, увага концентрується на забезпеченні належного рівня життя населення регіону [8].

Окремо слід відзначити західні методологічні підходи, які послідовно змінювалися на різних етапах розвитку. Так дослідник А.Д. Сапожников виділяє чотири етапи сучасної історії регіональної політики: перший етап – 30-ті роки, коли регіональні заходи по-справжньому практикувалися лише в західній Європі і США в додаток до антикризових реформ; на другому етапі (з кінця 40 до кінця 50-х рр..) – розширюється коло країн Західної Європи, які приділяють увагу регіональним заходам; з кінця 50-х рр. до економічного спаду 1974-1975 рр. необхідність проведення регіональної політики визнається пріоритетним напрямом діяльності держави, вдосконалюється інструментарій регіональної політики, формуються системи регіонального програмування; на четвертому етапі, який розпочався з середини 70-х років, у зв'язку із загостренням кризових явищ пріоритет цілей регіонального характеру почав знижува-

тися, в результаті чого перший план поставлено завдання модернізації промисловості та виробничого апарату [9, с.35].

Польський вчений А. Куклінський наводить дещо іншу, але загалом схожу періодизацію. Відзначивши перший досвід проведення регіональної політики в Західній Європі і Північній Америці в 30-ті рр., він виділяє такі три стадії її розвитку: експансія протягом так званих “золотих років” в період 1950-1975 рр.; криза 1975-1980 рр.; початок “ренесансу” регіональної політики з 80-х років [10, с.27].

Цілком слушне твердження щодо методологічних парадигм, які пройшла розвинена ринкова модель регіональної політики, описує дослідник В.С. Фатєєв. Це, по-перше, невідкладна допомога кризовим регіонам (з кінця 1920-х по 1940-х роки); по-друге, міжрегіональний перерозподіл економічного зростання з орієнтацією на збалансований регіональний розвиток, створення полюсів зростання (1950-1970-ті роки); реструктуризація регіонів (з середини 1970-х років – до кінця 1980-х років), яка орієнтована на максимальне використання внутрішнього потенціалу кожного регіону [9, с.42].

Теоретичний арсенал регіональних досліджень країн Заходу досить багатий, і численні його доробки знайшли практичне застосування під час реформування політичних систем конкретних держав.

Перш за все, аналіз регіональної політики передбачає звернення до класичної теорії Дж.М. Кейнса, який ще у 30-ті роки обґрунтував завдання держави щодо забезпечення нейтралізації дисбалансу в рівнях розвитку окремих регіонів, а також роль держави у стимулюванні підвищення рівня споживання серед населення [4, с.112].

Державне регулювання міжрегіональних відмінностей передбачає посткейнсіанська теорія. В її основі – стимулювання інвестицій і припливу приватного капіталу в слаборозвинуті регіони. З ринкових інструментів регіональної політики використовуються субсидії, кредитні та податкові важелі.

Більшої популярності набула неокласична теорія економічного розвитку з середини 70-х рр. ХХ ст. Неокласичний регіональний підхід базується на постулаті: вільний нерегульований ринок природним чином призводить до усунення нерівності між регіонами і, отже, не потрібно обмежувати стихійну дію ринкових сил [9, с.49].

Теорія незбалансованого розвитку прямо протилежна попереднім. Відповідно до цієї теорії ринок без державного регулювання об'єктивно збільшує регіональні розходження в силу циклічності і самоорганізації ринкового механізму, що закріплює високу розвиненість одних регіонів і слабкість інших.

До економічних криз середини 70-х рр. ХХ ст. популярністю користувалася концепція зростання «полюсів», яка вдало застосовувалась у багатьох державах. Ця теорія була обґрунтована французьким вченим Ф. Перру. В основі лежить уявлення про визначну роль у структурі еко-

номіки галузей-лідерів, які створюють нові товари і послуги. Концепція «полюсів розвитку» регіону означає розвиток всіх регіональних одиниць будь-якої території як самодостатніх регіональних суб'єктів. Таким чином, регіональне життя, що опирається на інститути правової держави, місцевої автономії і права регіонів, формує новий образ – перехід від лінійної, одноваріантної історії до різноманіття моделей суспільного розвитку. Однак, слабкість цієї концепції швидко стала очевидною за умов розвитку тривалої економічної кризи [3, с.176].

Особливої уваги заслуговує теорія «центр – периферія», що репрезентує центр, який домінує за рахунок постійних інновацій, та периферію, яка виступає антиподом центру. Крім того, Дж. Фрідман (автор вищезгаданої теорії) виокремлює чотири типи регіонального розвитку: «регіони-ядра» – райони концентрації передового виробництва із найліпшим інноваційним потенціалом; регіони, що зростають (“коридори розвитку”), – території – сусіди ядер, які швидко розвиваються завдяки індустріалізації; регіони нового освоєння – ареали, в яких розвиваються переважно сільське господарство, лісозаготівля тощо; депресивні, периферійні регіони зі старою системою розселення та стагнацією всіх галузей господарства [3, с.180].

Суспільні теорії регіоналізму в центр уваги ставлять зіткнення політичних за формою й економічних за суттю загальнонаціональних і економічних інтересів. У рамках цих теорій окремо розглядаються розподіл ресурсів і політичної влади між регіонами й центром, соціальні відмінності й конфлікти.

В даний час формується нова парадигма – регіонального саморозвитку на базі врахування інтересів регіонів, яка передбачає перенесення відповідальності за розвиток регіонів на місцеві органи влади. Однак регіони повинні самостійно розробляти програми саморозвитку і намагатися шукати кошти для їх реалізації. Проте, ті території, які не можуть зробити це самотужки, можуть очікувати підтримки від держави.

Розробка нової концепції регіональної політики була сфокусована, головним чином, на потреби адаптувати розвиток до «природного потенціалу» відповідного регіону. Використання природного потенціалу є важливим для посилення слабких регіонів, які мають значні природні багатства. Таким чином, регіонами було отримано статус самостійності щодо економічного і соціального [2, с.57]. Отже, наукові підходи до регіональної політики вказують не стільки на потребу зменшення дисбалансів у рівнях регіонального розвитку, а тільки націлюють на пошук шляхів інтеграції різних секторів, державних та громадських партнерів з метою розвитку території.

У політичній науці при вивченні теоретико-концептуальних засад регіональних досліджень на окрему увагу заслуговують питання структури регіональної політики. У зарубіжних джерелах зустрічається розмежування регіональної політики на дві форми: експліцитну та ім-

ліцитну. Перша викладена у так званих «офіційних документах», а також в академічних публікаціях, присвячених опису, аналізу та оцінці цих документів. Імплицитна регіональна політика визначає реальний розвиток регіонів у даній країні, розглядає регіональні наслідки важливих рішень в соціально-економічній сфері, реалізовані центральними органами влади [10, с.173].

Продовженням даної теми є погляди англійських регіоналістів Х. Армстронга і Дж. Тейлора, в яких детально описується типологія регіональної політики, а саме: макрополітика (мається на увазі регіональна макрополітика, яка включає торгівлю, фінансову і грошово-кредитну політику регіонів), мікрополітика, тобто політика, пов'язана із змінами в просторовому розміщенні праці і капіталу в регіонах; координаційні механізми, які передбачають комплексні заходи, що дозволяють координувати регіональну політику, забезпечують взаємозв'язок регіональної мікрополітики з макрополітикою [11, с.188].

Ми вже відзначали, що регіональна політика покликана регулювати всі процеси, які відбуваються на певній території. Для цього держава використовує доступний їй арсенал методів і засобів фінансово-економічного впливу на розвиток всіх сфер регіонального життя. Цілком слушно в даному контексті вчені Ю. Гладкий та А. Чистобаєв виділяють наступні види регіональної політики: економічна, соціальна, демографічна, поселенська, екологічна, науково-технічна тощо [1, с.85].

Російські фахівці В.Г. Ігнатов і В.І. Бутов запропонували ще одну класифікацію видів регіональної політики, яка може бути корисною при проведенні регіональних досліджень:

♦ за цілями: вирівнювання рівнів розвитку регіонів, розширення спектру соціальних ролей у регіонах, раціональне використання місцевих ресурсів, міжрегіональне співробітництво та ін.;

♦ за механізмом здійснення: автоматична (розподіл за формулою), проблемна (за програмами), цільова (по конкретних регіонах);

♦ за коштами: фінансова (допомога, пільги, штрафи тощо), адміністративна (дозволу і заборони), інфраструктурні (будівництво доріг тощо);

♦ за об'єктом: боротьба з надмірною спеціалізацією господарств; зведення конкуренції регіонів, зниження гостроти протиріччя «регіон – країна», згладжування контрастів «бідні»–«багаті» регіони;

♦ за адресним спрямуванням: регіональні влади, підприємства, організації, громадяни [8].

Доцільно також навести приклад тлумачення регіональної політики українською дослідницею О.В. Мрінською, яка виділяє наступні типи: стимулююча регіональна політика, яка використовує наявні в її розпорядженні засоби для прискорення регіонального розвитку шляхом прямого заохочення нових видів діяльності; компенсуюча регіональна політика – використовує засоби для пом'якшення негативних наслідків,

перш за все соціального і екологічного характеру, з якими пов'язана будь-яка стадія розвитку кожного регіону; адаптуюча регіональна політика сприяє пристосуванню більш рухомих і керованих компонентів регіонального розвитку до менш керованих і таких, що оцінюються як не-виправні; протидіюча регіональна політика використовує певні засоби для зміни об'єктивних тенденцій з різним ступенем впливу – від гальмування до повного припинення чи зникнення явища [6].

Узагальнюючи, важливо зазначити, що розуміння регіональної політики та концептуальне визначення її сутнісних характеристик не є незмінним і розвивається та змінюється разом із розвитком суспільства. Сучасні концепції регіональної політики балансують між двома підходами: «політикою вирівнювання» рівня розвитку регіонів, яку здійснює переважно центральна влада, з одного боку, а також політику мобілізації внутрішнього потенціалу регіонів, яку здійснюють переважно регіональні еліти і громадяни регіонів. Таким чином, політичний напрям здійснення регіональної політики полягає в уточненні поділу владних повноважень на рівні регіональної компетенції, а також оптимізації функціонування місцевого самоврядування і раціоналізації процесів регіоналізації згідно нової парадигми регіонального саморозвитку.

Література

1. Гладкий Ю.Н. Основы региональной политики: Учебник / Ю.Н.Гладкий, А.И.Чистобаев. – Спб.: изд-во Михайлова В.А., 1998. – 659 с.
2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З.С.Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
3. Качан Є.П. Регіональна економіка : підручник / за ред. Є.П.Качана. – К.: Знання, 2011. – 670 с.
4. Корчагин Ю.А. Региональная экономика и финансы: Учебное пособие для студентов экономических специальностей / Ю.А.Корчагин. – Воронеж: ЦИРЭ, 2010. – 260 с.
5. Кукарцев О.В. Регіональні аспекти територіальної цілісності сучасних держав: факторний аналіз / О.В.Кукарцев // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип.17. – 2006. – С. 71-79.
6. Мрінська О.В. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні (суспільно-географічне дослідження): Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02/; НАН України. Ін-т географії / О.В.Мрінська. – К., 2005. – 20 с.
7. Панченко Т. Політична регіоналістика в системі регіональних і політичних дисциплін: огляд концептуальних підходів / Т.Панченко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2009. – Вип.44. – С. 47-56.
8. Реутов В.Є. Закономірності і парадигми регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В.Є.Реутов // Ефективна економіка. – Дніпро-

петровський державний аграрний університет. – Режим доступу:
<http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=319>

9. Фатеев В.С. Региональная политика: теория и практика / В.С.Фатеев; Европ. гуманит. ун-т. – Минск: ЕНУ, 2004. – 478 с.
10. Antoni Kuklinski. Regional Policies: Experiences and Proposals // International Social Science Journal, N 112, May 1987. P. 175.
11. Armstrong, H. and Taylor, J. Regional Economics and Policy. Oxford: Philip Allan Publishers. – 1985. – P.437

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Марчуком В.В., докт.політ.наук, професором Гоном М.М. (Рівне)

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF ANALYSIS REGIONAL POLICY: A POLITICAL DIMENSION

N. R. Holubiak

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
 76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
 ph. +380997431124; e-mail: natawka.90@bk.ru*

In the article there has been researched the essence, characteristic features and peculiarities of development of directions and theories of a regional policy. The author shows and analyzes the representatives of different schools at development of regional theories. The role of regional development is exposed in modern political processes. The author proposed approach to building systemic organization of regional development, and developed theoretical approaches to defining paradigms of functioning of regional policy.

Key words: regional policy, theory, regional development, concept

УДК 329.8 (477)

ББК 66.5

КРИТИКА УРП-УСРП ТОТАЛІТАРИЗМУ ТА ЙОГО РІЗНОВИДІВ – БІЛЬШОВИЗМУ І ФАШИЗМУ

А. І. Міщук, М. Б. Міщук

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
 76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
 тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: marjana010980@rambler.ru*

Стаття присвячена критиці УРП-УСРП, однієї із найбільш активних в політичному відношенні партій в житті західноукраїнських земель, радянського більшовизму та німецького фашизму, які розглядалися радикалами виключно як прояви та різновиди тоталітаризму. Показано, що між комунізмом та фашизмом члени партії проводили паралелі, адже обидва режими, на їх думку, характеризувалися наявністю могутнього державного апарату, диктатурою однієї особи, відсутністю демократичних свобод, монополією однієї партії та використанням насильницьких методів.

Ключові слова: партія, політичне життя, радикальні сили, тоталітаризм, більшовизм, фашизм

Радикальна партія мала чітко визначений ідеологічний характер. Вона була національною партією, адже об'єднувала у своїх лавах виключно українців. УРП-УСРП, за визначенням М. Стахіва, належала до радикальних і “навіть під національним оглядом революційних” партій (стосовно засобів, мети та за відношенням до польської держави), діючи водночас, виключно у правовому полі [25, с.96].

У своїй ідеології радикали поєднували національні, ліберально-демократичні та соціалістично-народницькі ідеї. Від соціалізму радикали запозичили наступні ідеї: забезпечення соціальних прав, створення умов для гармонійного і всебічного розвитку особистості. Така позиція членів УРП-УСРП відповідала поглядам англійських лібералів, викладених ще в 1890 р. у газеті “Speaker” (“Доповідач”): “Ми повинні взяти в соціалізму все добре й відкинути все погане й сумнівне” [27, с.707]

Соціалізм, відповідно до переконань радикалів, впливав з демократичної ідеї та став її найбільш послідовною думкою. З іншого боку, основні засади демократії (свобода, рівність, братерство) можна було реалізувати лише в умовах соціалістичного ладу [20, с.6].

Ідеї соціальної справедливості були відомі ще з найдавніших часів, однак як соціалістичне вчення вони сформувалися лише в ХІХ ст. Соціалістичний рух розпочався у Західній Європі як морально-ідеалістична наука, яка базувалась на ідеї єдності працюючого народу в кожній

нації. Проти такого тлумачення соціалізму виступив Карл Маркс, назвавши його “утопією” і створивши натомість спільно з Фрідріхом Енгельсом власну цілісну теорію соціалізму і комунізму, яка дістала назву “науковий соціалізм”, або “науковий комунізм”.

Все це призвело до розмежування соціалізму на два напрямки, які головний ідеолог УРП-УСРП К. Коберський виділив як: 1) соціалізм робітничий (пролетарський, матеріалістичний): проголошував верховенство робітників та 2) соціалізм селянсько-робітничий (ідеалістичний, “інтегральний”, “загальний”): визнавав рівноправність селянства та робітництва [7, с.2].

Марксизм був однією з найрадикальніших течій європейського соціалізму. Ідеологія марксизму спиралась на концепцію “диктатури пролетаріату”, класовий підхід до питання суспільного, у тому числі й політичного устрою. Марксистську лінію в західноукраїнському політичному спектрі представляли соціал-демократи та комуністи. Що ж стосується радикалів, то вони, як зазначав Д. Донцов, в соціальній політиці проповідували “немарксистський соціалізм” [4 с.2,4]

У своїй ідеології члени УРП-УСРП базувалися на вченнях М. Драгоманова, І. Франка та М. Павлика, яких К. Коберський назвав “предтечами галицького соціалізму-радикалізму”. Соціалізм М. Драгоманова, опираючись на вчення Р. Оуена, Ш.Фур'є, А. Сен-Сімона, П. Прудона, наголошував на потребі усестороннього визволення людської особи. Будучи соціалістом ідеалістичного напрямку, М. Драгоманов відкидав марксизм як помилковий у теорії та невідповідний практичним потребам українського працюючого народу [23, с.16]. “Соціалістом драгоманівського, тобто ліберального складу”, за визначенням І. Лисяка-Рудницького, став І. Франко [13, с.130]. Він спільно з М. Павликом та іншими засновниками радикальної партії, як зазначав діяч УСДП В. Леинський, “прийняли в політичну програму, а саме в її максимальну частину, соціалізм” [12, с.39].

Члени УРП репрезентували ідеалістичний, народницький напрямок соціалізму, адже вони прагнули об'єднати весь український працюючий народ [8, с.41]. Це констатували й представники інших політичних партій Західної України. Так, зокрема, В. Левинський визначав ідеологію радикалів як соціалістично-народницьку [12, с.39].

Під народництвом радикали розуміли “соціалізм, який хоче об'єднати до спільної праці весь трудящий народ (селян, робітників і працюючу інтелігенцію) та який бажає знести визиск працюючих, а завести такий громадський лад на землі, де б кожний був свободним та діставав весь плід своєї праці” [8, с.42].

В силу історичних особливостей розвитку галицьке народництво, відповідно до переконань К. Коберського, було еволюційне, “спокійніше” (на відміну від революційного наддніпрянського [8, с.42]), воно мало яскраво виражений національний характер.

Як теорія соціалізм для членів УРП-УСРП означав етичну, гуманістичну концепцію людини в суспільстві, на відміну від утопічних марксистських переконань. Практичний соціалізм, якого дотримувались радикали, мав посприяти формуванню нового фундаментального принципу, він був “етичним” за своїм характером, адже визнавав необхідність проведення лише тих суспільних змін, які б не суперечили двом основним моральним законам людства: праву людини на життя та результати своєї праці; обов'язку кожної людини не ставити свої особисті інтереси понад інтереси загалу [9, с.46]. Соціальна справедливість виступала для членів партії моральним імперативом. Радикали були твердо переконані в тому, що “історію людства творять не лише економічно-матеріальні відносини, але в першу чергу ідеї, ідеї права і справедливості” [21, с.9]. Подібних позицій дотримувалися й ідеологічно спорідненні з УРП члени УПСР, які визнавали “велике значіння ідей, творчості духу, здібності окремих осіб” [422 с.16]. Марксистки ж, натомість, зосереджували свою увагу не на життєвих правах та обов'язках громадян, а, головним чином, на економічній теорії К. Маркса.

Члени УРП-УСРП постійно будували свою роботу у відповідності до духовної, вольової сили осіб, людського бажання правди, свободи, прагнення ліквідувати темноту і безпорадність “простолюдина” [8, с.42, 54-55]. В цьому й полягала велика виховна сила народництва.

Крім того, радикали, на відміну від прихильників вчення К. Маркса, велику увагу в історичному розвитку людства приділяли свідомій волі народу: “Наша програма стверджує, що в світі має значіння і рішучий вплив не тільки сам розвиток господарства, але також людська думка, воля й боротьба” [28, с.11]. Марксистки ж відкидали ці засади як “ненаукові”, адже, на їх думку, визначальними у політичному розвитку людства були виключно матеріальне виробництво, стан продуктивних сил і виробничих відносин, соціальне буття та класова боротьба.

Соціалізм для радикалів був тільки “надбудовою”, а “базисом” слугував патріотизм і націоналізм український.

Варто відзначити те, що серед соціалістичних партій УРП-УСРП займала окреме становище, орієнтуючись, у першу чергу, на селянство, адже “будова соціалізму без зорганізованого у соціалістичних партіях селянства не мислима” (в цьому й проявлялося протиставлення реформізму соціалістів-радикалів революційному соціалізму більшовиків) [1, арк. 13,14]. Однак, в той же час, радикали не применшували суспільно-значущої ролі робітників: “Ми не кажемо, що селянин має мати більше прав, як робітник. Ми стоїмо за рівні права всіх працюючих” [18, с.9].

Саме тому члени УРП-УСРП проголосила себе партією всіх працюючих людей: “Трудового селянства, зарібників, трудових ремісників, наймитів, слуг, робітників, залізничників і дрібною працюючою інтелігенції”, підтвердивши, цим самим, у своїй програмі народницький хара-

ктер своєї партії: “Соціалісти-радикали є народниками тому, що вони не роблять різниці між трудовим народом” [18, с.9].

Радикали провадили послідовну боротьбу проти поширення на західноукраїнських землях комуністичного руху, адже він, як стверджував М. Стахів, не був “відламком” соціалістичного табору, а був окремим рухом [24, с.122].

Ще М. Драгоманов, поборюючи московський і польський централізм, передбачив прихід більшовизму як оновленого якобінства (“соціалістичної шляхетчини”) та виступив з різкою критикою класової, історично-матеріалістичної теорії марксизму [11, с.9].

Аналогічної позиції дотримувались й члени УРП-УСРП. Вони констатували, що реалізація марксистського варіанту соціалізму в СРСР здійснювалась через масове соціальне насильство за допомогою якого більшовики намагалися запровадити комунізм “для вдержання в своїх руках диктаторської влади та панування над поневоленим народом” [15, с.4] Головною умовою перемоги революції і переходу до соціалізму, відповідно до вчення К. Маркса, мала стати виключно диктатура пролетаріату. А поява будь-якої диктатури, на думку радикалів, сигналізувала собою недугою суспільства.

Владу, встановлену більшовиками в Україні, члени УРП-УСРП називали “совітським тоталізмом”, якому були притаманні наступні ознаки: азійський деспотизм та свавілля, рабська покірність, фізичне і моральне винищення інакомислячих, провокації, дія принципу “мета виправдовує засоби” [2, с.2; 122, с.2]. Вони були твердо переконані в тому, що московський більшовизм не має нічого спільного з соціалізмом, адже комуністи відrekliся “основної правди соціалізму: державна влада мала бути народною, обраною народом і контрольована ним” [112, с.3]. Для здобуття симпатій з боку поневолених народів, у тому числі й українського, більшовики поширили демократичне гасло “самовизначення аж до відділення”. Однак воно було лише демагогічним засобом здобуття влади, адже для комуністів, як і для інших російських партій, ідеалом продовжувала залишатися “єдина, неділима Росія” [6, с.2].

Радикали проводили масову роз’яснювальну роботу під час якої розвінчували так званій “комуністичний міф”. Зокрема, проведення радянською владою так званої “українізації” члени УРП-УСРП охарактеризували наступним чином: “Щоби вбити українську державну думку в себе, а закріпити до себе довір’я працюючих мас за границею, треба було Москві заговорити, а то й забратися до українізації чужинців – чиновників на Україні. Коли та державна думка буде вбита, тоді й українізація переведеться як непотрібний агітаційний середник” [26, с.1].

Саме тому радикали всіляко намагалися донести до широких кіл українства той факт, що насправді “московська совітська державність на Україні” перетворила “Україну в колонію, український народ повертає у невільника, якому відбирає усі здобутки його праці, а для повного його

згноблення залякує його засланням, масовим виселенням, тюрмами, карними експедиціями, побоями, розстрілами та винищує його пляново організованим голодом” [14, с.4].

На сторінках друкованого органу УРП-УСРП “Громадського голосу” радикалами було опубліковано ряд статей, присвячених питанням колективізації. На їх думку, в проведенні примусової колективізації московська диктатура керувалася не бажанням покращення стану сільського господарства, але прагненням “цупкіше взяти працюючі маси села в свої руки і поробити з них обезправнених, панщизняних рабів у комуністичних фільварках” [5, с.2].

Все це змушувало діячів УРП-УСРП послідовно виступати проти комуністичної деморалізації, навіть тоді коли радянське керівництво знаходило підтримку у середовищі націонал-демократів. Члени партії різко заперечували можливість утворення будь-якого “спільного фронту” з більшовиками та закликали до безкомпромісної боротьби з ними.

Національно-визвольну боротьбу діячі УРП-УСРП проводили і стосовно Польщі, Румунії та Чехословаччини, розглядаючи окупацію українських земель цими державами виключно тимчасовою, позбавленою будь-яких правових підстав.

Радикали заявляли про співпрацю виключно з тими політичними силами світу, які визнаватимуть право на самостійне державне життя України. Вони були переконані в тому, що “не війна, а порозуміння народів повинно рішати всі справи” [18, с.8-9]. Саме тому 22 лютого 1931р. УСРП вступила до Соціалістичного Трудового Інтернаціоналу (далі – СТІ), учасники якого беззаперечно відстоювали право на самовизначення всіх народів, у тому числі й українського. Основне завдання своєї участі в СТІ радикали вбачали в можливості подавати світовій громадськості правдиву інформацію про національно-визвольні змагання українського народу та протиставити себе так званим “соціалістичним партіям” радянського типу. Таким чином, входження радикалів до СТІ було виключно детально продуманим тактичним маневром [19, с.6].

Різко негативної позиції радикали дотримувались і щодо фашизму з його тоталітарним ідеалом суспільного ладу. Вони відкрито заявляли про те, що фашистська ідеологія базується виключно на антидемократичних засадах: “Фашизм для досягнення мети виправдовує будь-які засоби, відверто заперечуючи мораль. Без опертя визвольної боротьби на загальнолюдських ідеалах, на змаганні за правду, волю і рівність свого народу, без міцних моральних основ цілої нації трудно створити власну народню силу для успішної боротьби за кращу майбутність. Лише глибоко моральний народ не перестане далі змагатися за свою правду. Тому треба рішучо поборювати фашистську отрую неморальності” [11, с.2].

Негативне відношення радикалів до фашизму продемонстрував у своїй статті “Нова шкідлива орієнтація” М. Матчак, заявивши про те,

що ідеологія фашизму “нічого доброго українцям не принесе” [29, с.217]. Більше того, перемога фашизму на українських землях, як стверджували діячі УРП-УСРП, ознаменує собою подальше гноблення українського народу, адже “будь-яка диктатура, чи це буде диктатура партії, військової сили чи окремої особи веде до соціального та політичного поневолення працюючих людей” [17, с.2]. Крім того, радикали були твердо переконані в тому, що будь-який терористичний режим викликає послаблення, а не зміцнення життєвих сил нації.

Між комунізмом та фашизмом члени партії проводили паралелі, адже обидва режими, на їх думку, характеризувалися наявністю могутнього державного апарату, диктатурою однієї особи, відсутністю демократичних свобод, монополією однієї партії (“фашисти хочуть, щоб над цілим народом мала тотальну владу тільки одна бюрократія, а знову марксистки в свою чергу хотіли б, щоб “місію” визволення переводив сам пролетаріят”) та використанням насильницьких методів [3, с.3].

Радикали ж були твердо переконані в тому, що для запровадження справедливого соціалістичного ладу не потрібно вдаватися до жорсткого кривавого терору. Зміна суспільного ладу мала відбуватися еволюційним шляхом через поступові реформи: “Ця переміна може бути одначе тільки ви слідом довгої підготовчої праці трудового народу, яка дасть йому змогу без потрясіння переняти варстати праці. Наш шлях може бути лише один: через соціалістичну демократію до зміни господарського життя в інтересі трудового народу” [16, с.5-6]. В цьому контексті К. Коберський розробив три шляхи визвольної акції українського народу, відповідно до яких передбачалось творення господарсько-економічних (фахові (професійні) спілки дрібного селянства та робітництва, кооперативи), політичних (організація єдиної “партії всіх працюючих”) та освітніх закладів (школи й культурно-освітні товариства). Відповідно до поглядів К. Коберського, першою та головною формою національно-визвольних устремлінь українців повинна була стати господарсько-економічна боротьба – боротьба за землю, проти колонізації, за добробут селянина і робітника. Другою формою та одночасно “боевою силою визвольного руху”, “мечем працюючої кляси” мали б виступити політичні партії. Освітня та культурна робота репрезентували б третій шлях визволення народу [8, с.130-135]. Попри заяви радикалів про те, що “тільки вперта класова боротьба українських працюючих мас може їх визволити від гніту і визиску”, в той же час члени партії дотримувались тієї точки зору, що “не тільки боротися мусять працюючі люде. Вони мусять також навчитися будувати нові порядки. Це штука навіть трудніша, як сама боротьба. До того, щоби на місце старого ладу поставити новий, та ще ліпший, треба багато науки та праці... Будівання самостійності і добробуту... мусить відбуватися демократичним шляхом, з низу в гору” [28, с.11-13]. Члени УРП-УСРП були прихильниками еволюційного переходу від капіталізму до соціалізму. Більш конкретних

напрямків досягнення соціального та національного визволення українців радикали, на жаль, не визначили, можливо тому, що для них головною бала все ж таки мета, а “засоби – це вже побічна справа” [22, с.60].

Отже, ідеологія УРП-УСРП була синтезом національних (самостійність, незалежність, соборність держави), ліберально-демократичних (рівність усіх громадян перед законом, індивідуальна свобода, принципи політичного плюралізму, розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову, свобода слова, поглядів, переконань, совісті, запровадження загального виборчого права), соціалістично-народницьких (забезпечення соціальних прав, створення умов для гармонійного і всебічного розвитку особистості, справедливий розподіл матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці) ідей та відповідала тогочасним життєвим потребам українців. Радикали провадили послідовну боротьбу проти поширення на західноукраїнських землях комуністичного руху та дотримувались різко негативної позиції щодо фашизму з його тоталітарним ідеалом суспільного ладу. Вони різко заперечували терористичні, революційні методи боротьби і у своїй політиці вдавалися тільки до легальних форм діяльності, пріоритетними з-поміж яких були такі: активне проведення передвиборних кампаній, робота у вищих органах влади Другої Речі Посполитої та патріотично-виховна робота серед українського населення. У цілому, орієнтація УРП-УСРП на власні сили, дотримання принципу “чистих рук” та домінуючих норм міжнародного права й моралі дали їй змогу відіграти вагому роль у відродженні Української державності в роки української революції та разом з іншими провідними партіями Західної України виступити в обороні національно-політичних і соціально-економічних прав українського народу в умовах польського окупаційного режиму.

Література:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові Ф.309, оп.1, спр.2603 (Доповідь депутата сейму Матчана на з'їзді партії українських радикалів, 1932), 15 арк.
2. Большевицький чорний інтернаціонал // Громадський голос. – 1935. – 7 грудня. – Ч.47. – С. 2.
3. Бочковський О.І. Диктатура – стара річ / О.І.Борковський // Громадський голос. – 1937. – 13 листопада. – Ч.44. – С. 3.
4. Донцов Д. Політичні партії Галичини / Д.Донцов // За незалежність. – 1992. – 13 червня. – С. 2,4.
5. 3 життя на Великій Україні // Громадський голос. – 1930. – 11 жовтня. – Ч.40. – С. 2.
6. Клич самовизначення націй на московському процесі // Громадський голос. – 1938. – 16 квітня. – Ч.14. – С. 2.
7. Коберський К. Два напрями соціалізму / К.Коберський // Громадський голос. – 1925. – 22 серпня. – С. 2.

8. Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча / К.Коберський. – Львів-Коломия, 1924. – 158 с.
9. Коберський К. Що робити? / К.Коберський // Громадський голос. – 1924. – Ч.31-32. – С. 2.
10. Коберський К. Що таке соціалізм / К.Коберський // Календар “Громада” на 1926 рік. – Львів, 1925. – С. 40-47.
11. Л. Куди веде ідеологія фашистів ? // Громадський голос. – 1933. – 16 вересня. – Ч.36. – С. 2.
12. Левинський В. Початки українського соціалізму в Галичині / В.Левинський. – Торонто, 1918. – 80 с.
13. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки / І.Лисяк-Рудницький. – Мюнхен: Сучасність, 1973. – 444 с.
14. Наша відповідь большевикам // Громадський голос. – 1937. – 17 липня. – Ч.27. – С. 4.
15. Окружний міжпартійний з'їзд в Станиславові // Новий час. – 1924. – 24 лютого. – Ч.14. – С. 9.
16. Переустрій суспільного ладу // Народ. – 1919. – 30 марта. – С. 4-6.
17. Подвійна шкода // Громадський голос. – 1933. – 23 вересня. – Ч.37. – С. 2.
18. Право народу. Приступний виклад програми Української Соціалістично-Радикальної Партії (УСРП). – Львів: Громада, 1926. – 42 с.
19. Про різні інтернаціонали // Громадський голос. – 1936. – 14 листопада. – Ч.44. – С. 6.
20. Стахів М. Демократія, соціалізм та національна справа / М.Стахів // Громадський голос. – 1936. – 10 жовтня. – Ч.39. – С. 6.
21. Стахів М. До джерел нашої сили. Замітки до основних думок програми УСРП / М.Стахів. – Львів: Накладом “Громадського голосу”, 1936. – 13 с.
22. Стахів М. Наша тактика: відповідь на найважливіші питання / М.Стахів. – Львів: Друкарня Ю.Яськова, 1936. – 76 с.
23. Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах / М.Стахів. – Львів, 1938. – 48 с.
24. Стахів М. Про державу / М.Стахів. – Львів: Самоосвіта, 1935. – 72 с.
25. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному наświetленні / М.Стахів. – Нью-Йорк - Детройт, 1954. – 104 с.
26. Українізація а українська державна ідея // Громадський голос. – 1923. – 8 вересня. – С. 1.
27. Фріден М. Соціалізм у лібералізмі: до реалізації соціальної етики / М.Фріден // Лібералізм: Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 688-723.
28. Чого хоче Українська Соціалістично-Радикальна партія. – Львів: Українська видавнича спілка “Громада”, 1926. – 47 с.

29. Nastroje ukraińców w oświeceniu “Hromadskiego hołosu” // Sprawy narodowościowe. – 1933. – №2-3. – S. 217.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Кузутяком М.В., докт.політ.наук, професором Наумкіною С.М. (Одеса)

ANIMADVERSION OF THE TOTALITARISM AND ITS KINDS (BOLSHEVISM AND FASCISM) BY UKRAINIAN RADICAL PARTY – UKRAINIAN SOCIAL-RADICAL PARTY

A. I. Mischuk, M. B. Mischuk

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;

ph. +380 (342) 59-61-46; e-mail: marjana010980@rambler.ru

The article is devoted of the animadversion of the Ukrainian Radical Party – Ukrainian Social-Radical Party, one of the most active in political respect parties' in the life of the Western-Ukrainian land, Soviet Bolshevism and Nazi Germany, which were considered radical only as manifestations and types of totalitarianism. Shown that between communism and fascism party members conducted parallel because both regimes, in their opinion, were characterized by the presence of a powerful state apparatus, the dictatorship of one person, the lack of democratic freedoms, the monopoly of one party and the use of violent methods.

Keywords: party political life, the radical forces, totalitarianism, bolshevism, fascism.

РЕЛІГІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

І. В. Коваль

Івано-Франківський факультет Національного університету «Одеська юридична академія»; 76007, м. Івано-Франківськ, вул. Максимовича, 13; тел. +380(342) 72-07-33; e-mail: koval112@ukr.net

У статті проаналізовано сутність, місце та роль релігійного фактору у процесах політичної інтеграції. Охарактеризовано практику окремих країн ЄС та з'ясовано українські реалії інтеграційної, а нерідко, й дезінтеграційної функції релігійної модернізації. Встановлено, що на сьогодні однозначно можна констатувати лише інтеграційну функцію релігії, яка полягає у згуртуванні суспільства навколо релігійних ідей та об'єднання громадян у різноманітні релігійні об'єднання. Зауважується, що питання про диверсифікуючу функцію релігії на сучасному етапі залишається дискусійним.

Ключові слова: релігія, церква, політична інтеграція, модернізація, Європейський Союз, Україна.

Сучасний світ являє собою складну систему з багатьма взаємозалежними елементами, яка перебуває у стані нестійкої рівноваги. Глобалістська політика найрозвиненіших країн планети аж ніяк не пом'якшує напруженості у відносинах між державами та між різними верствами населення всередині країн. Глобалізація призвела до виникнення проблем якісно нового типу, так званих глобальних проблем сучасності, що відзначаються складністю, загрозливістю та гостротою. Тому нині особливої актуальності набуває проблема підтримання в суспільстві необхідного рівня соціальної інтеграції й стабільності, які б забезпечували взаємоузгодження процесів соціального співжиття та не гальмуючи назрілих змін усували загрозу руйнівних соціальних вибухів. Одним із важливих засобів вирішення цієї проблеми була і залишається релігія. За сучасних умов статус релігії, звичайно, різниться від того, який вона посідала до Нового часу. Видозмінюється кількість віруючих, змінилися форми віри, церква відокремлена від держави. Сьогодні ми є свідками надолуження релігією втраченої значущості, впливовості й передусім відтворення свого морального авторитету; відбувається помітна активізація діяльності релігійних організацій. Дедалі важливішим постає вивчення, з метою ефективної реалізації потенціалу такого соціального інституту, як релігія, задля підтримання стабільного функціонування

соціуму, досягнення соціального консенсусу в розумінні та вирішенні щоразу ширшого кола проблем, що постають перед людством сьогодні.

Резонансні, глобального масштабу, події останніх років, дозволяють вже тепер припустити важливу роль релігії, яку використовують як ідеологічне прикриття дій ініціаторів та учасників цілої низки соціально-політичних процесів і військових конфліктів. Всупереч прогнозам про настання пострелігійної секулярної епохи постмодерну у світовій політиці, виродження традиційних вірувань та їх маргіналізації у суспільній практиці, чимало прикладів переконують в тому, що релігія залишається повноправним учасником глобальних процесів. Більше того, її носії формують структури, які надають їй нових, невласливих функцій актора міжнародних відносин.

Катастрофа 11 вересня 2001 р., яка вразила увесь світ, перетворилася на символ міжцивілізаційних протиріч, замішаних на релігійному підґрунті, змусивши багатьох замислитися про серйозність прогнозів С. Гантінгтона щодо релігійного підґрунтя «зіткнення цивілізацій», як характерної риси глобальної політики у ХХІ ст. [11]. Відтак у низці етнополітичних конфліктів у різних регіонах світу демаркаційною лінією між ворогуючими сторонами віросповідні відмінності стали визначальними. Боротьба з міжнародним тероризмом у ЗМІ та у висловлюваннях окремих політиків мимоволі, а найчастіше штучно пов'язується з протистоянням із ісламськими та християнськими цінностями, культурами і способами життя, з експансіоністською інтеграцією ісламу в традиційну християнсько-гуманістичну структуру західного світу [3, с.78].

На сьогодні релігійна проблематика набуває все більш кон'юнктурного характеру, а її політизація на рівні міжнародних відносин стає звичною. У зв'язку з цим міжрелігійний діалог сучасному світі стає об'єктом уваги політичних лідерів у процесі вироблення рішень і врегулювання конфліктів. Миротворчі функції традиційних релігій, специфічна можливість релігійних діячів впливати на настрої пастви через проповідь сьогодні викликають все більший інтерес державних властей і перетворюються на необхідний інструмент в цивілізаційному і дипломатичному діалозі [5, с.45]. Усвідомлюючи це, саме релігійні лідери прагнуть підтримувати цю тенденцію шляхом організації численних міжнародних симпозіумів, розробки спільних з політичними діячами декларацій на підтримку миру і безпеки, участі в соціальних, гуманітарних програмах.

Разом з цим, все більше висунення релігійних відносин на передній план політичних процесів робить необхідним та актуальним їх осмислення в політологічному ракурсі. Оскільки глибоке і компетентне розуміння релігійної проблематики є необхідним для точнішого і комплексного пояснення і локальних соціальних феноменів, то з урахуванням цього можна прогнозувати зростання інтересу у сучасній політології до вивчення релігійної складової в житті суспільства, а також затре-

буваність міждисциплінарних наукових розробок при вивченні проблем на стику духовно-ідеологічної та соціально-політичної областей людської діяльності. Саме тому розвиток академічного знання в парадигмі взаємодії – у форматі як *зіткнення*, так і *діалогу* – цивілізацій зобов'язує фахівців, які займаються питаннями громадянського суспільства, розуміти фундаментальні основи функціонування і життєдіяльності кожної цивілізації, вирішальним з яких є релігія [1, с.23-25].

Процес європейської інтеграції активізувався у середині ХХ ст. в зв'язку з формуванням у Європі міждержавних військових, політичних, виробничих, фінансових та інших об'єднань, вивчався дослідниками, в основному, як політико-правовий, інституційний та економічний феномен. Зокрема у колі уваги вчених знаходяться різні аспекти політико-правової та економічної діяльності структур ЄС та їхнє інституційне оформлення. Попередній культурно-історичний досвід спільного існування європейських націй, в якому релігійні структури найчастіше відігравали визначальну роль, був мало затребуваний.

Такий когнітивний розрив є, на наш погляд, збитковим, обмежує масштаб і глибину комплексної оцінки інтеграційних процесів. При цьому зауважмо, що соціокультурні відносини, які супроводжують сучасну європейську політичну інтеграцію, неможливо до кінця зрозуміти без вивчення розстановки сил у релігійній сфері Європи і виявлення характерних участі та внеску в інтеграційний процес традиційних європейських релігійних організацій. До того ж низка процесів в соціально-політичній сфері Європи обумовлені релігійними мотивами і факторами і не можуть розглядатися незалежно від них. З одного боку, імміграція вихідців з третіх країн неминуче веде до зміщення звичних етнічних і віросповідних балансів на континенті, відбивається на зміні духовних, соціальних, політичних, правових пріоритетів у процесі європейської інтеграції. З іншого боку, відбувається подальший розвиток секулярних настроїв в середовищі корінних жителів західних країн, послаблення ролі і авторитету західно-християнських Церков, збільшується кількість християн ЄС за рахунок приєднання традиційно православного населення Румунії, Болгарії та інших країн [10].

Така ситуація пояснюється тим, що релігійний чинник відіграв фундаментальну роль при зародженні і наступних змінах цивілізаційної основи загальноєвропейських політичних процесів і опосередковано проявився при формуванні європейських інтеграційних інститутів [12, с.85-87]. Адже конструювання європейської соціокультурної і політичної спільноти від початку було обумовлено релігійною свідомістю населення та залежністю від богословсько-соціальної активності релігійних організацій. Відтак інтегративні політичні процеси в Європі почали формуватися в рамках системи духовно-ідеологічних координат, пропонувані інститутами християнства, а з ХVІІ ст. – і під впливом просвітницької гуманістичної ідеології і продукованих нею суспільних моделей.

Згодом тенденції політичної інтеграції та дезінтеграції у взаєминах держав Західної і Центральної Європи, в силу взаємозв'язків між релігійно-ідеологічними установками і політичною культурою суспільства, почали ґрунтуватися на інтеграційних соціальних моделях релігійних організацій. Приміром, Римсько-католицька церква виробила традиційно-імперську цивілізаційну модель політичної інтеграції, протестантські громади – альтернативну федеративну модель. Ці моделі, що спираються на доктринально-канонічну платформу обох конфесій, стали концептуальною основою процесів політичного об'єднання держав регіону. Релігійні меншини Західної та Центральної Європи внаслідок своєрідності історії власної присутності на континенті виробили самостійні, детерміновані соціальними доктринами моделі політичної інтеграції [12, с.92]. Іудейські та ісламські громади представили общинно-мережеві моделі інтеграції (зі своїми характерними ознаками), помісні православні Церкви – соборно-національну модель. Проте ці моделі, на відміну від католицької та протестантської, не відігравали визначальної ролі в інтеграційних і дезінтегративних політичних процесах у Європі. Отже, сучасна інтегративна поведінка традиційних релігійних організацій Західної і Центральної Європи, характер їх діяльності на міжевропейському рівні, розвиненість контактів з інституціями ЄС визначаються усім попереднім історичним досвідом їх участі в цивілізаційних процесах в регіоні [12, с.72].

Відтак пильнішої уваги вимагає й розкриття залежності інтеграційного потенціалу релігій в Україні від характеру міжконфесійних відносин, які на сьогодні характеризуються помітним рівнем конфліктності. Існують суперечності між традиційними церквами та новітніми релігійними рухами, між традиційними церквами різних віросповідань, а також між церквами одного й того ж віросповідання. Напруженість не завжди проявляється на рівні протистояння церков як інститутів, вона має передусім характер локальних суперечностей на рівні громад, єпархій тощо. З іншого боку, глобальні протистояння не завжди сягають рівня низових ланок церковних структур. Суперечності між різними віросповіданнями зумовлені переплетінням догматичних, канонічних та майнових чинників, проте головною їх причиною є поєднання церковно-релігійного чинника з етнічним та політичним [9, с.5].

Як правило, кожна національна спільнота згідно з Паризькою хартією для нової Європи (1990 рік), іншими міжнародними правовими документами має право на свою релігійну самобутність, вираження, збереження і розвиток своїх особливих традицій і звичаїв. Держава повинна створювати умови для такого розвитку. Проте наші національні церкви – Українська православна і Греко-католицька – переслідувалися і закривалися в роки російського царизму й радянського тоталітаризму. Відбувалася насильницька асиміляція українців чужою для них церковною традицією. Тому відродження нашої релігійної самобутності, зок-

рема шляхом прийняття певних державних рішень в цьому контексті, повністю відповідає міжнародним правовим нормам. У такий спосіб здійснюється виправлення допущеного раніше правового перекосу [5, с.56].

На нашу думку, поки більшість українців не стане свідомою своїх національних і державних інтересів і поки український народ не змінить своє економічне становище на краще, національні релігії і церкви України в праві розраховувати на певне сприяння у своєму становленні й утвердженні з боку держави. Але це сприяння не повинне порушувати зафіксованого Конституцією країни принципу рівності конфесій.

Свого часу Митрополит УГКЦ А. Шептицький застерігав, що роз'єднання українців за конфесійним принципом доведе народ до повної руїни, якщо представники українських церков не знайдуть способу об'єднання [12, с.44]. На наукових конференціях та у ЗМІ сьогодні часто побутує думка про якесь близьке в часі об'єднання традиційних християнських церков України, утворення єдиної Помісної християнської церкви. Характерно, що такі прогнози частіше проголошують окремі науковці та богослови. Побажання щодо об'єднання православних церков України постійно висловлює і глава УПЦ КП Філарет (Денисенко) [3, с.78-80].

У дискусіях про єдину національну церкву України, шляхи її створення висловлюються точки зору такого характеру:

– необхідно мати єдину національну автокефальну, Помісну Православну Церкву чи ж мати їх декілька, проте толерантних у взаєминах між собою;

– національні церкви мають бути абсолютно незалежні від своїх зарубіжних релігійних центрів або ж, враховуючи традицію і час, бути у підпорядкуванні у якогось вселенського релігійного центру (Рима, Константинополя, Москви);

– об'єднання має здійснюватися шляхом входження в одну із наявних православних церков чи ж на паритетних началах порозуміння;

– об'єднатися мають лише православні церкви або ж всі православні і греко-католицька в Українську християнську Церкву;

– об'єднання слід здійснювати під егідою держави (оскільки церкви через ряд суб'єктивних причин не здатні самі це зробити) або ж, не загострюючи це питання, сформувати в Україні громадянську релігію з відповідними їй атрибутами, а проблеми своїх взаємин церкви хай вирішують самі [4, с.688-689].

Існує декілька схем молитовного поєднання церков. Це, зокрема, повернення до Київської Церкви Володимирового хрещення, яка була ще нероз'єднана, оскільки офіційний поділ на православ'я і католицизм відбувся 1054 р., і поєднання на основі українського Східного обряду, який є спільним для українського православ'я і греко-католицизму, а також поєднання лише організаційних структур при збереженні у всьо-

му іншому наявної нині самотності церков. Зрозуміло, що кожна із наведених вище думок відповідним чином аргументується, протилежні погляди – заперечуються. Проте, аналіз історичних особливостей релігії в Україні, а також нинішня релігійна ситуація дають підстави для висновку, що утворення об'єднаної національної церкви із визнанням винятковості однієї з конфесій та згуртування навколо неї інших християнських течій практично й теоретично неможливі [4, с.690].

Водночас об'єднання наявних конфесій на певних паритетних началах також не може відбутися з багатьох причин:

1. Жодна з християнських конфесій в Україні не є витоковою, оскільки Володимир Великий прийняв ще конфесійно не поділене християнство.

2. Час існування кожної з християнських конфесій зовсім не збігається з часом існування християнства в Україні.

3. Поява тієї чи іншої християнської конфесії – це не випадкове явище, а відображення об'єктивного процесу історичного розвитку, тому й зникнення їх чи об'єднання можуть відбутися лише на такій же основі.

4. Послідовники кожної конфесії сприймають її як єдино істинну національну релігію, тому це, а також сформована міжконфесійна упередженість, відкидають можливість масового переходу послідовників однієї конфесії до іншої.

5. Денаціоналізовані українці, а також росіяни та віруючі інших національностей сприймають як свою національно незорієнтовану УПЦ Московської юрисдикції, а тому загроза втрати серед них своїх послідовників перешкоджає останній повернутися до витоків українського православ'я;

6. Якщо греко-католицизм і український автокефалізм зберегли вірність Українському православному обряду й організаційним формам життя Володимирового християнства, то УПЦ МП діє на основі зросійщеного православ'я і є українською не завдяки своїй суті, а відповідно до свого територіального розміщення.

7. Непоступливість у визначенні ідентичності ідеї вселенського християнства, яке прийняв київський князь Володимир Великий, стає перешкодою в пошуку шляхів зближення християнських конфесій країни.

8. Небажання керівництва християнських конфесій в Україні втратити свої позиції в організаційній структурі та відповідні привілеї й пошесті [5, с.89-93].

Це – внутрішні чинники, які стають на заваді процесові утворення єдиної національної християнської церкви в Україні. Є ще й зовнішні чинники, і серед них, передусім, – протидія цьому процесу з боку Апостольської столиці й Московського Патріархату [2, с.55].

Відтак, на нашу думку, ідея об'єднання християнських церков України в одну церковну інституцію нині не актуальна. Як-то кажуть, де об'єднується дві, з'являється три. Держава, з одного боку, має сприяти тепер забезпеченню передусім толерантних відносин між традиційними церквами, визнанню ними права на існування в країні інших конфесій, церковних утворень, а з другого – включенню їх в різні види спільної соціальної діяльності, важливої для національного і духовного відродження, процесу українського державотворення [9, с.3]. Утворення єдиної православної церкви України, зокрема й Української християнської церкви, якщо реально оцінювати ситуацію, стане можливим лише тоді, коли весь український народ буде зорієнтований на побудову суверенної держави, включатиметься в процес національного відродження в ній, знехтує вірою в необхідність жити в підпорядкуванні зарубіжним релігійним центрам, ставитиме в основу своєї віри витокову суть християнства, а не його пізніші організаційні чи обрядові нашарування й форми.

В окремі історичні епохи консолідуюча функція релігії може набутти протилежної самій собі диверсифікуючої форми. Будучи в одному випадку засобом поєднання людей на основі певних інтересів, вона водночас може руйнувати інші суспільні відносини, породжувати небажані протистояння [6, с.14].

Прояви диверсифікуючої ролі релігії спостерігалися і в українському суспільстві на всіх етапах його історичного розвитку. Так, якщо прийняття християнства на початку консолідувало український народ, то конфесійний поділ на православ'я і греко-католицизм, який наступив після Берестейської унії 1596 р., спричинив регіоналізацію України за конфесійною ознакою, а відтак зробив її легкою здобиччю для хижацьки настроєних щодо неї сусідніх держав, часто призводячи до ворожих протистоянь «України з Україною» [11].

Сьогодні також ми можемо спостерігати протистояння в українському суспільстві між різними релігійними конфесіями. Так, релігійне середовище в нашій державі, від самого проголошення незалежності України було, і, напевне, й донині залишається конфліктним. Причому, суб'єктами конфлікту ставали найвпливовіші релігійні організації, а саме поділені між собою православні церкви і Греко-католицька Церква. Скажімо, напруженими є стосунки цих церков з протестантськими організаціями та неорелігіями, що культивують чужі для українського менталітету цінності, поширюють почуття меншовартості. Конфлікт, перш за все, виявлявся на різних рівнях і мав, в цілому, системний характер. Тому у середині 90-х років ХХ століття зіткнення набули такого розмаху і гостроти, що стали загальнонаціональною проблемою [6, с.11].

Проте вже у другій половині 90-х років відбулися певні зрушення, припинилися прояви громадянської ворожнечі на конфесійному ґрунті, почали укладатися ситуативні союзи між церквами. Так, у 1996 р. було

створено Всеукраїнську Раду Церков та релігійних організацій, а у 1997р. підписано Меморандум християнських конфесій про неприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах. Можна сказати, що період безкомпромісної ворожнечі “всіх проти всіх” також залишився у минулому – разом з масовими релігійними виступами. Конфесії припинили з'ясовувати стосунки шляхом вуличних зіткнень і перейшли до політичних засобів боротьби [12, с.48].

На сьогодні лише УПЦ залишається, фактично, поза процесами помірної інтеграції: маючи сильні позиції за рахунок патронату Московської патріархії, який в певні моменти реалізується у безпосередньому політичному впливі російського державного керівництва на українське, та підтримку великої кількості представників державної влади в середині країни (передусім – Президента України), УПЦ не поспішає укладати угоди, будучи переконаною в тому, що має право й можливість диктувати свою волю з певних питань. Ця конфесія погоджується на спільну працю над деякими документами й рішеннями (наприклад, може підписати спільну заяву церков чи працювати разом з іншими над концепцією державно-церковних стосунків), бере участь у деяких міжцерковних соціальних програмах, спільних церковних делегаціях, нарадах, круглих столах [8, с.5].

Більшу схильність до укладання тимчасових союзів виявляють три інші конфесії. Привертають увагу зближення на певному етапі між УПЦ КП та УАПЦ і потепління у стосунках між цими двома православними церквами й УГКЦ.

Попри те, що УПЦ КП і УАПЦ мали доволі складну історію стосунків, їх зближення ніколи не вважалося неможливим – більше того, саме на об'єднання цих конфесій завжди покладали великі надії державні органи та політики. Про це йшлося й у виступах кліриків обох конфесій. Навіть після невдалого об'єднання 1992 р. ця ідея не була відкинута – про “невідворотність об'єднання” наголошував Патріарх Філарет і представники Держкомрелігій. Втім, (можливо, не в останню чергу через зовнішні втручання у цей процес), зближення відбувалося повільно й болісно – тимчасові компроміси довго укладалися й дуже швидко порушувалися, при чому один бік конфлікту звинувачував у тому іншого. При тому звинувачення висловлювались часто у формах, далеких від хорошого тону [2, с.77-80].

Ключовим моментом зближення між УПЦ КП і УАПЦ стало підписання спільних домовленостей у Стамбулі, що було викликано орієнтацією на досягнення спільної мети – отримання канонічного статусу. Коли стало відомо, що цей процес гальмується, УПЦ КП в односторонньому порядку припинило дію домовленостей і цей тимчасовий союз розпався. Як і раніше, цей розрив мав характер сварки: Патріарх Філарет звинувачив митрополита Мефодія в тому, що той отримав хабар за зрив об'єднаної процесу, а Мефодій, в свою чергу, заявив, що ніколи з Фі-

ларетом не був, і порадив Патріархові слідкувати за власною кишеною. При цьому, в подальшому УАПЦ через внутрішній розбрат перестала відігравати помітну роль у церковному полі України [5, с.134].

На відміну від двох православних церков, греко-католицька церква обережніша і послідовніша у діалозі. Вона практично не «робить різких рухів», не йде на відверто нетривкі об'єднання, поволі зближується й долає бар'єри негативного сприйняття власних дій, чітко визначивши тих, з ким можливий союз. УГКЦ не ухиляється від цього курсу – в результаті Патріарх Філарет, у минулому активний супротивник відродження УГКЦ і донедавна супротивник просування цієї конфесії на схід, бере участь у акціях, ініційованих УГКЦ: спільних молебнях, вшануваннях копії Туринської плащаниці тощо [5, с.140].

Загалом стосунки між УГКЦ та двома «українськими церквами» цілком виправдовують вислів Ф. Барта: «належність до спільноти визначається ставленням до тих, хто до цієї спільноти не належить» – вступаючи у стосунки з однією силою, вони відверто демонструють протилежний своє ставлення до неї та її позицій. Тому стосунки УГКЦ з «розкольниками» останнім часом стають наріжним каменем у критиці політики УГКЦ з боку УПЦ, яка і без того ніколи УГКЦ не симпатизувала. УПЦ болісно сприймає процес зближення УГКЦ з УПЦ КП. Хоча це зближення є суто ідеологічне (гіпертрофується «національна» компонента обох церков, їх ставлення до «української державності», їх «київське» походження і т.д.), і не зовсім церковне (хай там як не намагалися архієреї УГКЦ затушувати питання доктринальної розділеності православ'я і католицизму), УПЦ вбачає це зближення як «католицьку змову», спрямовану на те, щоб через об'єднання УПЦ КП з УГКЦ покатолицити населення України. Представники УПЦ критикують керівництво УГКЦ за спілкування з відлученим від церкви предстоятелем УПЦ КП, апелюючи до позиції Ватикану, згідно з якою представники католицької церкви не можуть спілкуватися з особами, позбавленими сану своїми церквами. Кардинал Л. Гузар, однак, вважає, що УГКЦ має право самостійно визначати союзників, і допоки Ватикан не запротестував проти такої «вільності», дає підстави вважати, що Ватикан дає на це мовчазну згоду [7, с.4].

Отже, підсумовуючи зазначимо, що на сьогодні однозначно можна констатувати лише інтеграційну функцію релігії, яка полягає у згуртуванні суспільства навколо певних релігійних ідей та об'єднання громадян у різноманітні релігійні об'єднання. Питання про диверсифікуючу функцію релігії, наразі залишається дискусійним. На нашу думку, тривалі міжконфесійні протистояння в Україні, яке назване окремими зарубіжними ЗМІ «війною дзвіниць», негативно впливає на розбудову й утвердження незалежної української держави та національну єдність українців.

Література

1. Ахиезер А.С. Модернизация в России и конфликт ценностей / А.С.Ахиезер, Н.И.Козлова, С.Я.Матвеева. – М.: Мысль, 1991. – 280 с.
2. Воронов А.Я. «Русский национализм» + «Русский мир» = «Русская Республика»? / А.Я.Воронов. – СПб.: Свет православия, 2009. – 176 с.
3. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В.Єленський. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 300 с.
4. Коваль І.В. Оцінки та ідентифікації релігійно-церковних процесів в Україні / І.В.Коваль // Держава і право. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2010. – Вип.49. – С. 686-692.
5. Ломака І.І. Між інтеграцією і модернізацією. Політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства. Монографія / І.І.Ломака. – Івано-Франк.: Лілея-НВ, 2009. – 180 с.
6. Миронов А.В. Основы религиоведения. Государственно-церковные отношения / А.В.Миронов, Ю.А.Бабинов // Социально-гуманитарное знание. – 1999. – № 3. – С. 11-16.
7. Покровський В. Ціннісні орієнтири сучасної релігійної ситуації в Україні / В.Покровський // Релігієзнавчий вісник. – 2008. – Ч.14 (жовтень). – С. 4.
8. Правоторов В. Церковь и демократия / В. Правоторов // Наука и религия. – 1995. – № 7. – С. 5-8.
9. Саидбаев Т.С. Политика и религия / Т.С.Саидбаев // Социально-политические науки. – 1991. – №9. – С. 3-8.
10. Babiuch J. Church and society in post-Communist Eastern Europe / Jolanta Babiuch [Електронний ресурс] // <http://www.istor.org/pss/40396554>
11. Jalusic V. Gender and Political Transformation in Central and Eastern Europe / Vlasta Jalusic [Електронний ресурс]//<http://pdc.ceu.hu/archive/00002340/01>
12. Religion und Kirche in Osteuropäischen Ziwilgesellschaften nach 1945: Konferenzschriften / Hrgs. Hans-Otto Blumenderg. – Graz: Universitas-Verlag, 2000. – 145 S.

4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором **Монолатієм І.С.**,
докт.політ.наук, професором **Наумкіною С.М.** (Одеса)

RELIGIOUS MODERNIZATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

I. V. Koval

Ivano-Frankivsk Faculty of The National University of Odesa Law Academy;
76007, Ivano-Frankivsk, Maksymovycha str. 13;
ph. +380(342) 72-07-33; e-mail: koval112@ukr.net

Analyzed the essence of the place and role of religious factors in the processes of political integration. Characterized practice of individual EU countries and found the realities of Ukrainian integration, and often, and the disintegration of the function of religious modernization. It was established that today we can state unequivocally only integrative function of religion, which is to merge the society around religious beliefs and associations of citizens in the various religious communities. It is noted that the issue of diversifying the functions of religion at the present stage remains controversial.

Key words: religion, church, political integration, modernization, the European Union, Ukraine.

УДК 322+34804 (477)

ББК 66.5

РЕЛІГІЯ ЯК ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ТЕОРІЙ

І. І. Ломака

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: ivanka_lomaka@ukr.net*

Стаття присвячена аналізу політичних теорій щодо соціальної ролі релігії як важливого інституту суспільних відносин і її значення для модернізації/інтеграції суспільства, визначення загальних механізмів інтегративної дії. Здійснюючи аналіз досвіду функціонування релігійного чинника у сучасному суспільстві, зроблено висновок про те, що на всіх етапах історичного розвитку невід'ємною складовою суспільства, є церква. На основі комплексного підходу до визначення ролі релігії в інтеграції суспільства визначено систему векторів модернізаційного впливу релігійного чинника, а також окреслено такі напрямки впливу, як формування національної самосвідомості, забезпечення національності єдності; консолідація суспільства навколо певних ідей.

Ключові слова: релігія, модернізація, політичні теорії сучасності.

Дослідження ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства зумовлює необхідність використання декількох методологічних підходів, аналізу значного корпусу праць вітчизняних та зарубіжних політологів, соціологів, релігієзнавців, теологів, богословів, залучення різноманітного документального матеріалу. Задля цього пропонуємо свої міркування щодо аналізу політичних теорій сучасності у контексті модернізації суспільства.

Зауважмо, що у вивченні такого соціального інституту, як релігія, питання про її інтегративну функцію в суспільстві є одним з найбільш важливих. Практично всі класики політичної думки приділили чимало уваги цьому питанню в своїх працях. Дана ситуація пояснюється тим, що ці вчені головну увагу приділяли саме проблемі збереження існуючого ладу, запобіганню деструктивним процесам, забезпеченню соціальної стабільності. Крім цього, така увага функціонуванню в суспільстві релігії приділялась внаслідок усвідомлення кризи легітимації в сучасному суспільстві. Соціологи гостро відчували таку нестачу легітимації, й намагались знайти шляхи її відновлення. Природним було звернення до релігії, яка, можливо, єдина може надавати іншим інститутам стійкої легітимації та, відповідно, підтримувати соціальну інтеграцію.

Окремі науковці підходили до релігії дуже широко, розглядаючи її можливі інтегративні наслідки для суспільства в цілому, інші ж розглядали окремі релігійні напрями та наслідки їх функціонування для інтеграції в межах окремих соціальних груп. В їхніх працях питання інтегративної функції релігії розглядалось з двох пов'язаних між собою сторін: інтегративна дія релігії внаслідок специфічного характеру притаманного їм комплексу вірувань, який здатен формувати певний тип особистості, створювати особливі психічні стани індивідів і соціальних груп, і інтегративна дія існуючих в суспільстві релігійних організацій, здатних об'єднувати своїх членів у більш-менш солідарну соціальну групу, а іноді бути об'єднуючим фактором для суспільства в цілому.

Однією з теорій, що характеризує перехід від традиційних суспільств до індустріальних і постіндустріальних, є теорія соціальної модернізації. У широкому плані процес соціальної модернізації характеризує глобальний процес постійного вдосконалення суспільства, переходу його на вищі рівні розвитку. Отже, модернізація – це одна з необхідних умов становлення нового порядку. Модернізація як процес оновлення у дусі вимог сучасності одноставно визнана вченими. Проте неоднозначність у визначенні цього поняття на рівні його конкретних інтерпретацій зумовила безліч модифікацій, які втілені у різноманітних теоріях модернізації. Вважається, що теорія модернізації пройшла низку етапів, і зараз ми спостерігаємо третій, сучасний етап розвитку [10, с.276].

Теорія політичної модернізації як складова частина загальної теорії соціальної модернізації викристалізовується з різноманітних концепцій, що містять неоднозначні висновки й рекомендації та мають різну соціально-політичну спрямованість. Концепція політичної модернізації розвивалась здебільшого на основі концепцій соціальної модернізації. Адже політична модернізація в загальнофілософському плані визначається як опанування людиною своїм політичним середовищем, а в конкретно-соціологічному – як розвиток політичних систем та інститутів у напрямі створення політичних структур і функцій, характерних для діяльності ліберально-демократичного суспільства [8, с.29]. Одні вчені пов'язують її передусім з раціональним стилем функціонування бюрократії, політичним плюралізмом і світським характером політичної культури; інші – з формуванням національної інтеграції суспільства і національної держави, модернізації “еліт розвитку”, стабільності політичних інститутів і процедур, з психологічним комплексом сучасних політичних цінностей та ідей. Усі ці процеси загалом призводять до розвитку ефективних адміністративних, урядових і бюрократичних структур, які здатні подолати відставання і забезпечити національний прогрес. Однак існує чимало різноманітних поглядів на механізм створення цих структур.

У політичній модернізації як основа теоретичного аналізу й практичної діяльності розглядається проблема підвищення ефективності

влади, раціоналізації політичних систем суспільства й забезпечення прав і свобод особи. У даній сфері таких істотних розходжень у теоретичних підходах як, наприклад, при аналізі економічної модернізації, на перший погляд не спостерігається. Практично ніхто відкрито не виступає проти ідеї правової, демократичної, соціальної держави. Проте трактування цієї ідеї здійснюється в досить широкому діапазоні – від ледь прикритого демократичною риторикою анархізму до “блискуче впакованого” тією же риторикою тоталітаризму. Ще більш незадовільний досвід створення “демократичних суспільств” на пострадянському просторі, де практика створення “хижацького капіталізму” сполучається із практикою створення авторитарних політичних режимів гіршого зразка, де демократія закінчується вседозволеністю дій влади, притім дуже часто проти народу й демократії як політичного інституту [11, с.8-12].

Модернізаційні проекти (глобальні, локальні) залишаються предметом дискусій, як і суперечки про завершеність чи незавершеність модернізаційного проекту європоцентристського плану, про подолання епохи модерну та перехід до постмодерну тощо. Для соціального пізнання й практичної діяльності модернізаційні проекти являють собою певні віхи, історичні масштаби, відповідно до яких мають відбуватися технологічні й культурні модернізації, реорганізації соціальних сфер, перебудови інститутів «конкурентної демократії», соціального ринкового господарства, освіти, науки тощо. На рівні індивідів і малих груп реалізація модернізаційних проектів мислиться як виникнення нових шансів, можливостей, які забезпечать модернізоване суспільство. Проте це зовсім не означає, що процес модернізації безконфліктний [7, с.222].

Узагалі спрощений дихотомний підхід до сучасних модернізаційних проектів як протистояння традицій і сучасності, коли традиції сприймаються як непродуктивна, відстала сила і які підлягають скасування, зламунню, аби затвердити “сучасність”, занадто примітивізований. У рамках такого підходу важко пояснити специфіку перехідних суспільств, притаманну кожному з них внутрішню динаміку, надто той факт, що багато традиційних суспільств легше модернізуються, аніж суспільства з нестійкими історичними традиціями, із клановими режимами, з еkleктичною культурою та способом життя. Саме в таких суспільствах модернізація може легко зруйнувати сформовані в суспільстві принципи й норми соціальності й призвести до кризи структурного влаштування, до дезінтеграції й хаосу. Тоді виникає проблема відродження існуючих моделей та принципів соціальності. Це видно на прикладі ряду країн Азії, Африки й Латинської Америки, де впроваджені десятиліттями й навіть сторіччями європейські принципи й норми способу життя виявилися не життєвими. І де довелося здійснювати “модернізацію навпаки”, відроджуючи звичні соціальні інститути й норми, аби забезпечити життєздатність суспільств [8, с.32,39,41].

Моделі модернізації багатомірні, отже повинні враховувати різ-

ні сторони процесу зміни характеру суспільних відносин та соціальних структур. Реалізація ж цих моделей може породити нові суспільні протиріччя, підсилити старі. Наприклад, модернізаційні проекти в постсоціалістичних країнах породжують або ж підсилюють протиріччя між багатими й бідними, між містом і селом, між молоддю й людьми похилого віку, які сформувалися в умовах тоталітаризму. Тому сьогодні, сказати б, “у ціні” гнучкіші багатофакторні моделі модернізації, які враховують синтез традиційної специфіки розвитку, насамперед цивілізаційної й національної, із сучасними прогресивними зразками розвитку, що виявляється в більшій стійкості інституціональних та духовних структур, які характеризують суспільство, що модернізується. Сучасні моделі модернізації конструктивніші в оцінці взаємодії еволюційних і революційних факторів розвитку. У наш час умови для революційних змін і революційної діяльності виникають, однак взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку на початку третього тисячоліття настільки міцна, що автономність революцій в окремих країнах ставиться під сумнів.

Коли ж поєднуються рухи протесту з назрілими глибокими структурними змінами, і революція таки відбувається, то в міжнародного співтовариства досить економічних, політичних і інформаційних засобів для нейтралізації антицивілізаційної спрямованості таких революцій. Звичайно, міжнародне співтовариство не може постійно застосовувати політичне насильство як універсальний інструмент нейтралізації або ж ліквідації антицивілізаційних наслідків сучасних революцій, тобто генциду на релігійній та етнічній основах, масового політичного терору проти народу або заохочення міжнародного тероризму тощо. Все ефективніше застосовуються моделі економічного й фінансового бойкоту проти так званих “революційних” режимів, що порушують права націй, народностей, груп віруючих, права особистості [14, р.123]. Довели свою ефективність інформаційні технології боротьби з терористичними й тоталітарними режимами. Застосовуються й інші технології протидії таким режимам.

Тому поширенішою тенденцією трансформації суспільств, що розходиться з революційною, є модернізаційна. Це не свідчить про те, що в сучасних капіталістичних, постсоціалістичних і соціалістичних країнах не виникають, не визрівають структурні зміни, конфлікти, насильство й антинародні режими, не консолідуються рухи протесту. Проте в більшості суспільств класичний образ революції надто відлякує громадян країни. Все частіше вибір робиться на користь політичної модернізації еволюційним шляхом. Звичайно, еволюційна модернізація неспроможна швидко зруйнувати підвалини терористичних або олігархічних режимів, проте вона й не дає розвинути тенденції до бунтарства.

Було б невірно стверджувати, що революції як спосіб вирішення кардинальних конфліктів у суспільстві себе вичерпали. Революційні ру-

хи й революційна риторика стали частиною сучасної світової цивілізації. Суспільства не позбулися соціальних конфліктів, інакомислення, масових протестів і навіть путчів. Але поєднання цих елементів усе рідше дає комбінацію, що породжує дійсну, класичну революцію. Революції перестали бути результатом природного й неминучого процесу, радше це унікальна, мутаційна форма розвитку, можлива при доволі специфічних історичних умовах. Наприклад, навіть розпад соціалістичної системи й СРСР відбувався еволюційним шляхом, хоча в цей варіант еволюції були вплетені й революційні, і бунтарські, і терористичні елементи.

Водночас, на нашу думку, не слід виключати категорії “революція” із соціологічних, соціально-філософських, політологічних пізнавальних арсеналів. Революції залишилися фактом не тільки історії народів, але й сучасності. З доктринального й лозунгового поняття ця категорія стала нормальним смислоутворюючим компонентом соціального пізнання, офіційних ідеологій. Без цієї категорії не можна ефективно використати величезний матеріал, накопичений у рамках соціологічних, політологічних і соціально-філософських досліджень [8, с.50].

Можливо, варто переглянути парадигму революції, не демонізуючи економічний базис і віддавши належне духовно-політичним детермінантам соціальної регуляції, у тому числі в революційному процесі. Адже включення широких мас населення в трансформацію соціальних порядків відбувається не лише на базі економічних інтересів, але й у ході політичної боротьби за владу, коли висуваються нові ідеологічні й організаційні форми мобілізації мас.

На сучасному етапі також спостерігається зростання ролі ціннісних і світоглядних факторів в орієнтаціях людей на перебудову політичного, соціального й культурного порядку. Все вагомішу роль у суспільних взаємодіях відіграють проблеми прав людини, волі, циркуляції інформації й інших. Тобто, комплексний і системний підходи до революцій як способу модернізації суспільств виявляється більше повноцінним, якщо розглядати, крім політичних факторів трансформацій, і релігійні.

Розвиток теорії політичної модернізації сприяв поширенню модерністських ідей також і в релігійній сфері суспільства, зумовивши, зокрема, виникнення в політології та релігієзнавстві такого напрямку, як релігійний модернізм.

Дослідженням проблем, пов'язаних з релігійним модернізмом, присвячені праці багатьох авторів. Аналіз літератури засвідчує таке:

1. *Релігійний модернізм* звичайно розглядається з конфесійної точки зору. Так, досліджувалися модерністські тенденції в православ'ї (відповідно, мова йде про православний модернізм або модернізацію православ'я) [9; 3], у католицизмі (католицький модернізм) [2], у протестантизмі (протестантський модернізм) [12]. Інтегративне поняття “релігій-

ний модернізм” користується найменшою популярністю.

2. Автори вкладають неоднаковий зміст або ж роблять різні акценти, говорячи про модернізацію тієї чи іншої релігії. Можна виділити два основних підходи до розуміння сутності *модернізаційних процесів у релігійній сфері*.

Перший підхід (його можна визначити як *релігієзнавчий*) пов'язаний з дослідженням внутрішньої логіки еволюції певної релігії, зі змінами в її догмах, ритуалах, організаційній і ієрархічній структурах тощо. При цьому модернізація може бути настільки серйозною, що призводить до появи розколів, ересі й конфліктів.

Найяскравіші приклади – Реформація в Європі й Розкол у Православній Церкві після ніконіанських реформ.

Другий підхід (він може бути визначений як *соціологічний*) виявляє ставлення тієї чи іншої релігії до модернізованого суспільства. Дане ставлення, по-перше, різниться в рамках різних релігій, по-друге, може змінюватися в рамках однієї й тієї ж релігії в певні періоди часу. Так, М. Вебер показав, що протестантизм сприяв становленню «духу капіталізму», тоді як споглядальні релігії (буддизм, індуїзм і ін.) не були націлені на практичну повсякденну діяльність “у миру” [1, с.62-67]. Українське православ'я спершу боролось проти соціалістичного варіанта модернізації, але згодом УПЦ перейшла на значно лояльнішу стосовно соціалізму й радянської держави офіційну позицію [3, с.7-8]. Зазначимо, що трансформація соціальної позиції даної церкви істотно не позначилася на основах її віровчення, ієрархічній структурі тощо. Втім, представників іншого підходу проблеми внутрішньої модернізації тієї чи іншої релігії цікавлять мало, їхня увага сконцентрована на соціальній сфері (відмінність соціологічного підходу від релігієзнавчого).

Необхідно розрізняти поняття “модернізація релігії” і “релігійний модернізм”. Під модернізацією релігії ми розуміємо процеси, пов'язані зі зміною її внутрішнього змісту; їх вивчають представники релігієзнавчого підходу.

Термін “модернізація релігії” у запропонованому контексті ми вважаємо не досить вдалим, оскільки нерідко означає еволюційні процеси в будь-якій релігії, які не можуть бути віднесені до “сучасних” (наприклад, повернення до ідейних джерел релігії). Проте, він утвердився в такому значенні в релігієзнавчій літературі. Що ж стосується релігійного модернізму, то введемо обмеження на використання цього поняття (деякі автори вживають іноді останнє як синонім “модернізації релігії”) і позначатимемо ним лише процеси, що відбуваються у соціально-релігійній сфері й мають відношення до соціальної модернізації [5, с.87,91].

Зазначимо, що соціологічний підхід до релігійного модернізму дає змогу перебороти його вузькоконфесійний характер. Із часів О. Конта й Е. Дюркгайма прийнято досліджувати соціальні аспекти релігії, нерідко

абстрагуючись від віросповідних розходжень. Релігія розглядається як такий собі специфічний соціальний феномен, що має певні функції в суспільстві, які інваріантні стосовно конфесій. Проте це не означає, що соціологові байдужий внутрішній зміст конкретних віросповідань. Так, М. Вебер аналізував догматику й етику світових релігій. Однак подібного роду інтерес мав соціальне підґрунтя, а висновки не обмежувалися рамками якоїсь однієї із релігій. Якщо підходити до релігійного модернізму як соціологічного поняття, можна говорити про його надконфесійний, універсальний характер.

Структуру релігійного модернізму можна розглядати у двох площинах: з однієї сторони як релігійно-світоглядний, психологічний і соціальний аспекти взаємозв'язку релігії й суспільства, що модернізується, з іншого боку – як взаємодія релігійної свідомості й поведінки в контексті стимулювання й реакції релігії на соціальну модернізацію.

У *першому* підході провідним виступає соціальний аспект. Релігійно-світоглядний аспект, пов'язаний з аналізом уявлень віруючих про священне, надприродне, про світ і людину, і психологічний, що виявляє схильність людей до певного сприйняття дійсності. *Другий* підхід дає змогу виявити ідеологічну позицію релігійних організацій та мотиваційні можливості релігії стосовно поведінки віруючих, а також проаналізувати дану поведінку, що сприяє чи перешкоджає соціальній модернізації. Крім того, дає змогу в емпіричному аспекті інтерпретувати поняття “релігійний модернізм”, виявити відповідні ознаки, принаймні, основний їх набір (маються на увазі релевантні догми, ідеологічні положення; соціально-релігійні погляди, ціннісні орієнтації й психологічні установки віруючих; їхня конкретна поведінка в моральному плані, а також економічна й політична). Це досить важливо, оскільки об'єкт вивчення такий, що існує небезпека надмірного абстрагування від конкретної соціально-релігійної дійсності й переходу в область неверифікованих філософських міркувань.

У рамках релігійного модернізму як парадигмального поняття можна виділити дві протилежні позиції:

1. *Промодерністська* позиція, пов'язана з позитивним відношенням релігії до прогресивного розвитку суспільства («релігійний модернізм»).

2. *Контрмодерністська* позиція, пов'язана з негативним ставленням релігії до соціальної модернізації (“релігійний контр модернізм”).

Проаналізуємо зазначені позиції. Зміст релігійного модернізму може істотно відрізнитися залежно від рівня розвитку суспільства. Так, позицію підтримки релігією капіталістичних перетворень у країнах, що розвиваються, можна визначити як промодерністську, тоді як прагнення консервувати існуючі порядки в розвинених країнах Заходу, перешкоджати переходу до інформаційного суспільства більше підходить під характеристику релігійного контрмодернізму.

Ще складніша ситуація зі ставленням релігії до соціалізму. Соціалізм і капіталізм – два варіанти модернізаційного проекту. У їхньому змаганні перемогу одержав капіталізм, про що свідчить соціально-економічна й політична трансформація більшості країн т. зв. соціалістичного табору [14, р.54]. Однак про остаточну поразку соціалізму можна буде судити тільки лише згодом. Також необхідно зазначити, що коли релігія не намагається загальмувати соціальну модернізацію (неважливо, капіталістичну чи соціалістичну за характером) на шляху до інформаційного суспільства, то мова може йти про релігійний модернізм. У протилежному випадку ми маємо справу з контрмодерністською позицією.

Що стосується релігійного контрмодернізму, то негативне ставлення релігії до соціальної модернізації зумовлено такими взаємозалежними причинами.

1. *Модернізаційні процеси* породили секуляризацію й підірвали роль релігії в суспільстві. У цих умовах релігійний контрмодернізм виглядає цілком природним і більш обґрунтованим, аніж релігійний модернізм.

2. Наслідки *соціальної модернізації* (економічні, політичні, екологічні, моральні тощо) мають передусім амбівалентний характер. Прогрес в одних областях обертається регресом в інших; глобалізація, з одного боку, приносить блага цивілізації відсталим народам, з іншого, – збільшує відрив між розвиненими країнами й країнами, що розвиваються; людина, навчившись задовольняти матеріальні потреби, духовно й морально практично не розвивається. У результаті ряд релігій абсолютизують негативні аспекти модернізаційних процесів і на цій підставі повністю їх заперечують, надто так звані «релігійні фундаменталісти».

3. Багато релігій (світові і великі національні: іслам, православ'я, католицизм, індуїзм) мають своїм ідеалом *традиційне суспільство*, у якому релігійна сфера виступала провідною й були відсутні багато сучасних проблем. Соціальна модернізація знищила цей ідеал, і тому ставлення до неї більшою або меншою мірою негативне.

Насамкінець перейдімо до аналізу релігійного постмодернізму. Його можна визначити в такий спосіб: це парадигмальне поняття, що означає деконструкцію релігії як духовно-соціальної підсистеми суспільства, а також її інтегруючих соціальних функцій.

Тепер розглянемо й порівняємо наявні в літературі підходи до релігійної проблематики, а також спробуємо вийти на емпіричну інтерпретацію релігійного постмодернізму.

Насамперед, слід звернутися до самого терміна “релігійний постмодернізм”. У літературі часто зустрічається інша термінологія: “християнський постмодернізм” [6, с.14], “релігійне в постмодернізмі” [5, с.43], “православ'я й постмодернізм” [4], “релігійний фундаменталізм і постмодернізм” [10, с.5], “християнство в епоху постмодерну” [12, с.75],

“мультирелігійний постмодернізм – екуменічна парадигма” [7, с.228]. При цьому найчастіше йдеться не просто про розбіжності в термінах, а про розходження змістовного характеру. Вважаємо за необхідне зупинитися на деяких з них докладніше.

Зауважмо: більшість дослідників не розглядає постмодернізм як релігійно-соціальну парадигму. Винятків тут небагато, зокрема, Х. Кюнг, вважає, що “з погляду релігії нову модель постмодернізму можна визначити як екуменічну парадигму, що ставить своєю метою єдність християнської церкви, мир між релігіями й співдружність націй” [7, с.228]. Постмодерністська парадигма, у розумінні даного дослідника, створює множинно-цілісний, плюралістично-холістичний синтез. Його інтерпретація постмодернізму (з якою принципово не можна погодитися), насправді, черговий варіант модерністської парадигми, що передбачає подальший прогрес людства.

Деякі автори намагаються знайти точки збігу між постмодернізмом і релігією. Наприклад, Т. Горічева виявляє в постмодерністській незрозумілості й неосудності близькість невігластва православної святості юродивих і старців [4, с.19], а також припускає, що філософія літургії могла б бути вписана в постмодерністський контекст [5, с.50]. Подібного роду паралелі між постмодернізмом і якимись окремими релігійними аспектами мають право на існування, але одночасно ведуть убік від розуміння справжнього співвідношення постмодернізму й релігії.

Отже, як бачимо, існує генетичний зв'язок між соціальним модернізмом і соціальним постмодернізмом. Аналогічний зв'язок зберігається й на соціально-релігійному рівні. Так, постмодерністський модус релігійної сфери великою мірою зумовлений релігійним модернізмом. Справді, саме промодерністська позиція певних релігій сприяла (може й, вимушено, опосередковано, через соціальну модернізацію) становленню релігійного плюралізму, який на певному етапі трансформувався в постмодерністську (радикальну) релігійну плюральність, несумісну з буттям релігії як духовно-соціальної системи. Останнім часом позиція релігії поступово змінюється у бік деконструктивного впливу. Зрозуміло, не можна стверджувати, що ця зміна має тотальний характер, що релігійний модернізм сьогодні неактуальний, однак постмодерністський стан релігії став помітною тенденцією в житті сучасного суспільства.

Література

1. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий // Вебер М. Избранное. Образ общества / М.Вебер. – М.: Юристъ, 1994. – 702 с.
2. Гараджа В.И. Кризис религии и католический модернизм / В.И.Гараджа. – М.: Знание, 1969. – 32 с.
3. Гордиенко Н.С. Особенности модернизации современного русского православ'я / Н.С.Гордиенко, П.К.Курочкин. – М.: Мысль, 1978. – 192 с.

4. Горичева Т.М. Православие и постмодернизм / Т.М. Горичева. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1991. – 63 с.
  5. Горичева Т.М. Христианство и современный мир / Т.М. Горичева. – СПб.: Ступени, 1996. – 298 с.
  6. Козин А. Тишина, в которой слышно слово. Философские начала [Электронный ресурс] / А.Козин // <http://www.rusk.ru> Дата звертання: 30.08.2010 р.
  7. Кюнг Х. Религия на переломе эпох / Х.Кюнг // Иностранная литература. – 1990. – №11. – С. 220-230.
  8. Ломака І.І. Між інтеграцією і модернізацією. Політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства: Монографія / І.І.Ломака. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 196 с.
  9. Новиков М.П. Тупики православного модернизма: (Критический анализ богословия XX века) / М.П.Новиков. – М.: Политиздат, 1979. – 167 с.
  10. Подберезский И. Фундаментализм и постмодернизм [Электронный ресурс] / И.Подберезский // <http://www.baptist.org.ru> Дата звертання: 30.08.2010 р.
  11. Політична модернізація. Політологія: Навч. посібн. – К.: Либідь, 1998. – 500 с.
  12. Рормозер Г. Ситуация христианства в эпоху «постмодерна» глазами христианского публициста / Г.Рормозер // Вопросы философии. – 1991. – №5. – С. 75-86.
  13. Теология смерти (Очерки протестантского модернизма). – М.: Политиздат, 1991. – 256 с.
  14. Llobera J.R. The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe / Josep R. Llobera. – Oxford: Berg, 1996. – 229 p.
- Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.*
Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Дерев'янком С.М., докт.політ.наук, професором Наумкіною С.М. (Одеса)

RELIGION AS INSTITUTE OF MODERNIZATION OF SOCIETY: ANALYSIS OF POLITICAL THEORIES

I. I. Lomaka

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380 (342) 59-61-46; e-mail: ivanka_lomaka@ukr.net*

In the article devoted to the analysis of political theories in relation to the social role of religion as an important institute of public relations and its value for modernization/integration of society, determination of general mechanisms of similar integration action. On the basis of complex approach

of author to determination of religion role for integration of society the system of vectors of the modernization influencing of religious factor was defined, and next directions of influence were outlined: forming national consciousness, providing nationality of unity; consolidation of society round the definite ideas. On results conducted research of role of religion and church in modern society the author developed suggestions and recommendations in relation to the rise of integral role of religious factor in processes of modernization transformations.

Key words: religion, modernization, political theory today.

ОЛІГАРХІЗАЦІЯ ЯК КРИЗОВИЙ СИНДРОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Т. К. Пояркова

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова;

01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9;

тел. +380(44) 234-11-08; e-mail: rosin13@ukr.net

У статті розглядається процес олігархізації української політичної системи як закономірний наслідок «перебудови» – останньої модернізаційної спроби. Виокремлюються основні риси цього явища: концентрація влади в колі сім'ї, відсторонення соціуму від політичного процесу, залежність політичної системи від геополітичного середовища. Визначається, що умовою виживання олігархічної влади є симбіотичні «радянські-неофеодальні» методи: дозвіл на ведення бізнесу, державна підтримка провладного кола та посилення силового контролю над соціумом, що самі по собі зумовлюють дисфункціональність політичної системи.

Ключові слова: олігархізація, модернізація, кризовий синдром модернізації.

В сучасній українській політичній науці переважають два полярні підходи до визначення результатів модернізаційного процесу. Для першого підходу характерне наголошення на відповідності модернізаційних зрушень певному ідеалу у вигляді творення сучасної, конкурентоспроможної держави, визначальними характеристиками якої є верховенство права та розвинена правова культура, збалансована представницька демократія, сильне самоврядування [11, с.42].

Поряд із цим існує думка, що «оперування абстрактними поняттями не дає змоги адекватно описувати та інтерпретувати існуючу дійсність» [5, с.8]. Ця позиція уможливіє аналіз взаємодії традиційного та сучасного у творенні нової системи, яка, набуваючи власних системних характеристик, оригінального механізму самовідтворення і підтримання стабільності, запозичує у традиції адаптивний досвід.

Такий підхід виправдовує звернення до поняття «кризовий синдром модернізації», методологічними перевагами якого є охоплення, по-перше, причин, що зумовлюють модернізацію політичної системи, та, по-друге, її наслідків – у вигляді можливих сценаріїв поведінки системи.

У цих рамках причини виникнення кризового синдрому модернізації можна описати за допомогою достатньої кількості зовнішніх та внутрішніх параметрів [8]. Так, внутрішній стан політичної системи

можна діагностувати за ознаками: 1) єдності елітного прошарку; 2) зв'язності соціуму; 3) якості політичних інфраструктурних каналів, а політичні інтереси інших геополітичних гравців визначають зовнішні параметри впливу на політичну систему.

Щодо наслідків невдалої модернізації, то вони втілюються в таких загальних сценаріях, як руйнація, деградація або зависання політичної системи. Отже, в окреслених межах олігархізація є проявом інерції перебудови як невдалої спроби оновлення радянської політичної системи.

На нашу думку, для описання єдності політичної еліти доцільно використати поняття «субстанціональної константи» – того, що становить ядро її відтворення [4, с.107]. Константою радянської політичної еліти був «кодекс честі»: допомагати будь-що «своїм» та утаємничувати важливу інформацію від інших. Ці неписані правила поведінки радянського панівного класу зумовлювалися прихованим відбором на підставі особистої відданості та закріплювалися привілеями (доступність житла, соціальних благ (відпочинок, закордонні поїздки).

Перебудова започаткувала руйнацію константного ядра радянської політичної еліти. По-перше, переведення державної власності у приватну, де партійні, комсомольські діячі разом із державними чиновниками мали преференції у розподілі власності, не могло не підточувати підстави для єдності.

По-друге, втручання центральної партійної влади у периферійні справи після прийняття «Декларації про суверенітет Росії» (12.06.1990), яка оголосила верховенство Конституції та законів РСФСР, що на практиці означало заперечення союзного законодавства та фактичне підпорядкування союзної державної власності Росії, – стимулювало пошук українською номенклатурою нових підстав легітимації децентралізації влади.

З одного боку, таким виходом стало одержання позасистемної підтримки. Це проявилось в тому, що панівний клас країни легко йшов на односторонні поступки іншим геополітичним гравцям без будь-яких попередніх домовленостей. Показовою стала одностороння відмова української держави від ядерного статусу, що документально підтверджувалося Декларацією про державний суверенітет України (16.07.1990).

З іншого, певний внесок у вирішення цього завдання зробив націоналістичний рух. Історія появи Руху в Україні в умовах цензури та тотального контролю з боку ЦК КПУ засвідчує принципову зацікавленість та дозвіл на це партійної української верхівки, оскільки «серед ініціаторів і організаторів Руху переважали особи, котрим було що втрачати: посади, партійно-радянський авторитет, добробут дітей» [3, с.18]. Те, що Рух відразу почали сприймати як альтернативний проект партії, засвідчує, наскільки серйозним було розмежування в самому правлячому класі щодо визнання необхідності оновлення.

Як можна побачити, трансформація радянського панівного класу зумовила диференціацію та радикалізацію ідеологічних поглядів (що стала підставою для багатопартійності) та просторове розмежування (між центральною та регіональною номенклатурою).

Водночас українська політична еліта складалася на тлі деградаційних процесів (відкату до попередніх фіксованих орієнтацій), де підставою для творення нового типу елітарної єдності стала «територіальність» [12, с.29]. Фактор спільного територіального походження в поєднанні зі спільною історією отримання власності знецінював підстави для номенклатурної єдності, що й призвело до конкуренції політико-економічних корпорацій, які по чергово приходять до влади і вибудовують власну державу без будь-якого принципу спадковості, але обов'язково з яскраво визначеною провінційністю (дніпропетровською, донецькою та галицькою) [9, с.57].

Наступний чинник, що вплинув на оформлення української політичної еліти, – впливовість кримінальних угруповань, які змогли конвертувати власну організованість у творення структур для збереження власності, а це спричинило консолідацію олігархічної верхівки (як номенклатурного, так і кримінального походження).

Поступово почала виокремлюватися нова «субстанціональна константа». По-перше, це подяка за отримані послуги. (Так, В. Янукович у липні 2004 р. сприяв приватизації найбільшого металургійного комбінату «Криворіжсталь» на користь Р. Ахметова та В. Пінчука). По-друге – дія принципу «переможець отримує все». (Ю. Тимошенко з призначенням віце-прем'єром з питань паливно-енергетичного комплексу в уряді В. Ющенка (30.12.1999) вивела на світ тіньові схеми перекачування державного капіталу з енергетичного сектору, внаслідок чого постраждав бізнес В. Пінчука та О. Волкова (СДПУ(о)). По-третє, зведення опонентів-конкурентів до рівня «ворогів» та усунення їх від влади. Відповідно до цієї логіки восени 2001 р. Генпрокуратура звернулася до Верховної Ради з проханням дати згоду на притягнення Ю. Тимошенко до відповідальності за звинуваченням її як колишнього керівника корпорації ЄЕСУ: у хабарах Лазаренку, представникам Міністерства оборони Росії; у зловживанні службовим становищем; ухиленні від податків в особливо великих розмірах; у привласненні чужої власності; в контрабанді російського газу через кордони України. По-четверте – втрата місця в ієрархії після усунення патрона як зворотний бік надзалежності від головних персон. (Наприклад, Ю. Тимошенко втратила посаду голови ЄЕСУ після відставки П. Лазаренка).

Таким чином, поступово вибудовувалася нова ієрархія з чіткими неофеодальними рисами: статусною залежністю від території та окремої впливової персони.

Прихід до влади президента В. Януковича (25.02.2010), всупереч оголошеному «курсу на модернізацію», демонструє певні ознаки «радя-

нізації». Так, поновлена Конституція 1996 р. повернула стан сильної вертикалі влади, відтак обласні та районні ради перетворилися на придатки обласних та районних адміністрацій. Цій тактичній меті послуговували: 1) заміна голів держадміністрації; 2) створення Ради Регіонів для взаємодії центральних органів влади та місцевого самоврядування (9.04.2010); 3) аудит попереднього державного управління.

Поряд із цим виокремлюється і помітна тенденція концентрації влади у колі наближених до «сім'ї» Президента. Ця риса поступово починає переформатовувати елітарну єдність і дещо в урізаному варіанті поновлювати «субстанціональну константу» радянської влади: поширення привілеїв на «своїх» та втаємничення будь-якої впливової інформації від інших.

Цим можна пояснити: 1) кількісне зменшення олігархів, що ведуть самостійну політичну гру, та перехід олігархів зі стану політичних гравців до ролі спонсорів членів родинного кола; 2) посилення залежності медіа-простору через контроль над власниками. Так, В. Хорошковському довелося продати канал «Інтер» після критичних виступів стосовно призначення М. Азарова головою Кабміну. До цього лояльність олігарха до влади підкріплювалася можливістю суміщення посад у силовому відомстві та медіахолдингу.

Таким чином, олігархізація перетворює політичну інфраструктуру на односторонній канал, де медійний простір демонструє ознаки крайньої імітаційності, а опірні значення слів перевернуто (наприклад, поняття «оптимізація» приховує катастрофічне скорочення соціального пакету, ставлячи соціум перед фактом виживання найсильніших і приреченості людей похилого віку), а будь-яка інформація подається в потрібному владі ракурсі на тлі відсутності серйозного аналітичного аналізу.

Наслідками цього процесу є розквіт популізму та безвідповідальність влади, що свідчить про асиметрію між викликами, які отримує політична система, та відповідями, що генерує політична еліта та транслює на соціум, що втілюється в тяжінні до ручного керування, ситуативності того або іншого рішення, прагненні за будь-яку ціну заробити політичний капітал (видання бажаного за дійсне: переконання в «покращенні» життя на фоні падіння економіки та зростання безробіття). Все це доводить, що панівний клас замість вирішення соціально значущих проблем займається імітацією політичної діяльності.

Водночас на сьогоднішню ситуацію впливає ще один спадок радянської політичної системи. Як зазначає О. Новакова, традиції та настанови радянського періоду були свідомо орієнтовані на розрив із минулим, оскільки «радянська традиція, найближча в історичному часі, не зуміла стати міцною, внутрішньою традицією всього народу. Це пов'язане з тим, що вона трималася на зовнішньому примусі, мала характер жорсткого ритуалу» [6].

Постперебудовне двадцятиріччя відтворило цю рису, зумовивши знаходження суспільних верств у різних часових та просторових координатах. Так, пенсіонерів і сільських жителів відкинуто в часи післявоєнної розрухи, де відсутня комунікаційна інфраструктура. Представники бюджетної сфери орієнтуються на критерії часів «застою», де їх посади та оклади були престижними. Розмежування за часом ілюструють пострадянські очікування на допомогу держави. Український бізнес відтворює стратегії 90-х рр. у рейдерських захопленнях підприємств. Політична еліта «живиться» радянськими уявленнями про владу, де її основними функціями були дозвіл і контроль. І лише невеликий сегмент суспільства відповідає уявленням про мобільне сучасне, не прив'язане до певної території.

Безкінечне травмування соціальної тканини спричинило брак суб'єктності політичного процесу. виявилось, що соціальні прошарки, які мали вплив у попередній період, зараз його остаточно втратили. Робочий клас деградував, а профспілки замість організованого протистояння владі перетворилися на філіали, підконтрольні їй та власникам. Політична опозиція, позиціонуючи себе як окрему від панівного прошарку силу, тим не менш не має артикульованої мети отримання влади та уявлення про те, що необхідно робити в країні після перемоги на виборах. Не відбулося і утворення української нації. Замість того «в Україні існують два народи: в той час, коли західні українці живуть спогадами та мріями про європейську спільноту, східні та південні є прибічниками ідеї солідарності з братніми руським та білоруським народом» [9, с.106].

Відтак закономірним є збільшення ваги емоційних виступів проти влади. Загальна незадоволеність наявним станом на тлі абсолютної безвідповідальності влади провокує агресивність дій пересічних громадян проти неї як «ворога» суспільства. Отже, розгром райвідділку міліції, нищення свиноферми керівника районного УМВС В. Синицького внаслідок Врадіївської трагедії не є винятками [2].

Це означає, що виживання елітного прошарку в короткій перспективі буде визначатися ступенем відмежування від соціуму, в довгій – контролем над силовими структурами. В цьому міститься пояснення провладної практики, спрямованої на руйнацію армії та збільшення повноважень внутрішніх військ – до практичної безкарності.

Закономірною платою за збереження влади стає і втрата геополітичного впливу. Не є випадковим, що тактика «підкупу без вимог» знайшла продовження й у XXI ст. Так, Президент України В. Янукович у заяві від 12.04.2010 повідомив про передання США останніх запасів високозбагаченого урану, що використовувалися винятково для наукових цілей. Відтак за зовнішньополітичну підтримку США було віддано можливість відновлення статусу ядерної держави.

Цей підхід було застосовано і щодо Росії. На зустрічі з президентом Росії Д. Медведєвим (21.04.2010) були підписані угоди, де всупереч

Конституції зафіксовано перебування на території країни військової бази іноземної держави. У квітні 2010 р. між президентами України та Росії підписано угоду з питань перебування Чорноморського флоту на території України («Харківські угоди»), де термін знаходження військової іноземної бази продовжено до 2042 р. в обмін на обіцянку внесення поправок до Контракту від 19.01.09 між ВАТ «Газпром» та НАК «Нафтогаз України».

Як можна побачити, перше десятиріччя української незалежності – це відновлення вибудовування влади на підставах, характерних для доіндустріальної доби, з показовим істотним звуженням щодо: 1) відчуття часу (від розрізнення минулого (дореволюційний час) та уявлення про майбутнє (комунізм) – до життя сьогодні («зараз»)); 2) співвіднесення з простором: від приналежності до великої країни СРСР – до місця народження.

Якщо розвиток першого десятиріччя незалежної України відбувся під впливом диференційного вектору, то початок XXI ст. відзначився перевагою уніфікаційних тенденцій. Так, перший період незалежності характеризувався гучним оголошенням руху до демократії, що супроводжувалося творенням партій, ініційованим високопосадовцями і з використанням адміністративних важелів для стимулювання вступу до них (часто на територіальній підставі).

Зростання впливовості «сім'ї» та особисто В. Януковича автоматично означає зменшення ваги різних регіональних кланів, що у віддаленій перспективі призведе до неминучого падіння впливу олігархів.

Зазначимо, що формування «кола сім'ї» не є оновленням політичної еліти, незважаючи на появу нових, більш молодих облич, оскільки не трансформується уявлення ні про проблеми, що постають перед системою, ні про засоби їх вирішення. Це відображення певних структуротвірних процесів на тлі деградаційного переосвоєння часу та простору, на підставі якого формується нова ієрархія.

Звідси стає зрозумілим, що в дійсності курс на «модернізацію» прикриває: монополізацію влади, маргіналізацію опозиції; вибудовування вертикалі влади, контрольованість судової та законодавчої гілок влади; обмеження свободи зібрань та мітингів; усунення від влади (зняття з посад губернаторського корпусу та силових відомств) усіх прихильників попередньої влади та формування адміністративного ресурсу.

В цьому сенсі можна погодитися з думкою А. Окари: якщо для Росії модернізація слугує прикриттям переходу від статусу країни-гегемона до становища країни-експортера природних ресурсів, то для України – перетворенням держави на корпорацію донецьким кланом на чолі з Партією регіонів [7].

На основі викладеного можна зробити висновок, що олігархізація є станом переходу від сценарію спрощення до деградації, який призво-

дить до появи феодальних ознак у вигляді спадковості влади та відродження політичного васалітету і певних рис радянського стилю керування: отримання влади через посаду та особистісну відданість патрону.

Логіка розгортання сценарного переходу вимагає максималізації контрольованості соціуму та веде до збільшення ваги силових контролюючих структур, оскільки основою виживання олігархічного режиму є запобігання появі незалежних прошарків, харизматичних лідерів. Водночас цей процес зумовлює підвищення вразливості політичної системи через ситуативність політичних дій, зумовлених відсутністю конкуренції серед вузької правлячої групи.

Поєднання всіх цих обставин збільшує вірогідність агресивних, емоційних виступів соціуму проти влади в самій системі та, як наслідок, веде до втрати зовнішньої стійкості політичної системи до впливу геополітичного оточення. Таким чином, олігархізація засвідчує, що запорукою виживання правлячого кола стає руйнація існуючої політичної системи.

В таких умовах, стратегія подолання кризового синдрому модернізації як хронічної дисфункціональності політичної системи з множиною симптомів повинна базуватися на: 1) недопущенні вузькогрупового відтворення політичної еліти; 2) подоланні капсулювання через відкриття каналів інкорпорування до політичної еліти найбільш успішних представників інших соціальних верств; 3) відкритті та доступності «соціальних ліфтів» як виходу для реалізації творчого суспільного потенціалу; 4) формування нової соціальної зв'язності у вигляді ідеалів соціальної єдності, де об'єднувальним чинником є майбутнє дітей на основі справедливості та нових структур, що підтримують колективну діяльність; 5) вибудовуванні нової політичної інфраструктури – як засобу системної інтеграції та консолідації суспільства з конкурентним медійним простором та незалежним громадським телебаченням; 6) створенні адекватної освіти з навичками самостійного пізнання життя і творчого освоєння світу (на базі якої стане можливим формулювання нових цілей та мети існування українського соціуму).

Література

1. Бурлачук В. Власть, ритуал и «оранжевая революция» / Виктор Бурлачук // Соціологічне знання та влада. – К.: Стилос, 2005. – С. 63-75.
2. «Врадівська» справа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ubr.ua/Український_бізнес_ресурс/.../vradvska-sprava-241507 22.07.13.
3. Гончарук Г.І. Народний Рух України. Історія / Г.І.Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 380 с.
4. Кочубей Л.О. Політична еліта та політичний клас: класичні зарубіжні концепції / Л.О.Кочубей // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ-Миколаїв: Український центр політичного менеджменту, 2009. – Вип.17. – С. 96-107.

5. Левенець Ю.А. Політична система сучасної України – категоріальний аналіз / Ю.А.Левенець // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ: Український центр політичного менеджменту, 2009. – Вип.17. – С. 8-10.
6. Новакова О.В. Сучасні аспекти розвитку теорії демократичного транзиту [Електронний ресурс] / О.В.Новакова. – Режим доступу: dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/.../887
7. Окара А. Back to USSR. За 100 днів Янукович змінив Україну до незнаваемости / Андрей Окара // Московский комсомолец. – 4.06.2010.
8. Пояркова Т.К. Кризовий синдром як мультикризове явище / Т.К.Пояркова // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – 2011. – Вип.5. – С. 93-98.
9. Толочко П. Украина: государство или страна? / Петр Толочко. – К.: Довіра, 2008. – 208 с.
10. Томенко М. Історія української Конституції [Електронний ресурс] / Микола Томенко. – Режим доступу: tomenko.ua/.../istoriya-ukrajinskoji-konstyt.
11. Україна: політичні стратегії модернізації : зб. науково-аналітичних доп. / за ред. М.М.Розумного (заг. ред.), О.А.Корнієвського, В.М.Яблонського, С.О.Янішевського. – К.: НІСД, 2011. – 328 с.
12. Шульга Н. Дрейф на обочину. Двадцять лет общественных изменений в Украине [Електронний ресурс] / Николай Шульга. – К.: ООО «Друкарня Бізнесполіграф», 2011. – 448 с. – Режим доступу: i-soc.com.ua/institute/shulga_dreyf.pdf

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Дерев'янком С.М., докт.політ.наук, професором Гоном М.М. (Півне)

OLIGARCHIZATION AS A CRISIS SYNDROME OF MODERNIZATION OF INDEPENDENT UKRAINE

T. K. Poiarkova

*National Pedagogical Dragomanov University;
01601, Kyiv, Pyrohova str., 9;
ph. +380(44) 234-11-08; e-mail: rosin13@ukr.net*

A process of oligarchization of Ukrainian political system as a logical consequence of «perestroika» – the last attempt of modernization is reviewed in this article. Main characteristics of this process are singled out: power concentration within the family circle, dependence of political system upon the geopolitical environment. Here it is determined, that the condition for

survival of oligarchical authorities is the existence of symbiotic «Soviet-neofeudal» methods: business permits and state aids for ruling circle, and at the same time increase of power control over socium, which, by its own, stipulate the dysfunctionality of political system.

Key words: *oligarchization, modernization, crisis syndrome of modernization.*

УДК 327.39

ББК 66.5

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР СВІТОВОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ ПЕРІОДУ ПОСТЫПОЛЯРНОСТІ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ

С. І. Притуляк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: sv292007@ukr.net*

У статті проаналізовано перспективу соціал-демократичної ідеології в Україні. Досліджено ідейно-політичні позиції сучасних українських політичних партій соціал-демократичного спрямування, які офіційно оголосили курс на співпрацю із Соціалістичним інтернаціоналом. Доведено, що країни колишнього «соціалістичного табору», колишні радянські республіки, в тому числі й Україна, постійно перебувають у фокусі уваги організації міжнародної соціал-демократії.

Ключові слова: *Соціалістичний інтернаціонал, міжнародні відносини, соціал-демократія, ідеологія, політична партія.*

Процеси глобалізації та модернізації, що дедалі більше розвиваються та поширюються, є новим полем в економічних, культурних, політичних трансформаціях сучасного суспільства. Одним із наслідків цих трансформацій стала криза деяких класичних ідеологій (неоконсерватизму, неолібералізму, соціал-демократії) та низки соціальних інституцій (політичних партій, громадських рухів тощо), які не спромоглися адаптуватися до цих модернізаційних процесів. Серед науковців, які досліджують українську соціал-демократію, поширена точка зору, за якою сьогодні ми маємо справу з гібридами класичних політичних ідеологій, пристосованими до умов постіндустріального, інформаційного суспільства, де процеси обміну інформацією набирають шалених обертів, а будь-яка ідея, тільки-но народившись, одразу ж старіє [5, с.9]. Така мобільність інформаційного суспільства вимагає відповідного темпоритму і від його суб'єктів різного рівня.

Уряди, політичні партії, науковці різних країн активно шукають нові концепції, стратегії суспільного розвитку, пропонують раціональні способи розв'язання глобальних, регіональних і локальних проблем. Одна з таких концепцій – соціал-демократична. Ця ідеологія вже міцно увійшла до політичної практики в Європі та в інших частинах світу. Провідні цінності соціал-демократії відповідають і українській ментальності та цілком реально можуть стати основою для української національної ідеї у XXI ст.

Щоправда, зазначимо, що все ще не повністю розкрито особливості моделі взаємодії української соціал-демократії та Соціалістичного інтернаціоналу, подальші перспективи такої співпраці. А дослідження цієї проблематики має як теоретичне, так і безпосереднє практичне значення, оскільки впливає на розуміння динаміки процесів інституціоналізації сучасних українських соціал-демократичних політичних партій, тенденції до трансформації їх ідейно-політичних програм в умовах глобалізованого світу.

З огляду на це, метою статті є аналіз досвіду та перспектив формування українського виміру світової соціал-демократії. Виходячи з мети дослідження, сформульовано такі завдання: визначити базові ідейно-політичні позиції українських соціал-демократичних партій, які оголосили про намір співпрацювати із Соціалістичним інтернаціоналом; визначити політичну позицію Соціал-демократії стосовно сучасних суспільно-політичних та соціально-економічних процесів в Україні.

Сьогодні українське суспільство зазнало позитивних та негативних наслідків ліквідації командно-адміністративних методів економічного та політичного регулювання, життя в умовах перехідного періоду, а також світової економічної кризи. Без сумніву, на часі пошук дієвих методів економічної стабілізації та розвитку української економіки, впровадження продуманої соціальної політики та захист демократичних прав і свобод українців. Не менш важливо сформувати нову ідеологічну парадигму, яка б вивела суспільство зі стану дезорганізації та антагоністичності. І цілком реальною платформою для такого процесу може бути соціал-демократія. Тим паче, що її принципи дійсно близькі для українців. Відомий український науковець В. Фісанов зазначає, що українська національна ідея полягає у розширенні поля активної життєдіяльності людини [10, с. 48]. І додає, що для формування громадянського суспільства в Україні важливо сформувати економічно автономні особистості громадян у нашій державі як передумову утворення незалежних громадських структур, які б конструктивно опонували владі [11, с. 134]. Такі ідеї відповідають сутнісному змісту концепції включеності, що її розвиває сучасна соціал-демократія.

Зокрема, І. Бегей витоки соціалізму та соціал-демократії в Україні бачить ще в державницькій позиції українських князів періоду Київської Русі та у політико-філософських трактатах того ж часу [1, с.24]. В. Го-шовська зауважує, що соціал-демократи України, зокрема Східної Галичини, були одними із фундаторів європейської соціал-демократії. Крім того, український робітник-друкар Й. Данилюк був одним із тих, хто підписав рішення Конгресу «Про створення Соціал-демократії» [2, с.22]. Щоправда знаковим для перших українських соціал-демократів є все-таки кінець XIX ст. – час інституційного оформлення їх ідей і позицій та формування перших партій даного ідейно-політичного спрямування на теренах нашої держави.

Першою партією, створеною за європейськими стандартами на території України, була Русько-українська радикальна партія (РУРП) (1890 р.), соціальною базою якої було селянство, а ідеологією – соціалізм. Із середини 1990-х рр. значна частина «молодих» радикалів активізувала свою діяльність, спрямовану на перехід радикальної партії в соціал-демократичний табір і переорієнтацію її соціальної бази із селянства на українське робітництво. Незабаром у Львові скликані ними збори українських робітників прийняли рішення про заснування Української соціал-демократичної партії (УСДП) як частини Соціал-демократичної робітничої партії Австрії. Специфічною ознакою цієї партії стало поєднання в її теоретичній і практичній діяльності національно-державницької та соціал-демократичної ідеологій, а також заперечення можливості використання найрадикальніших методів досягнення головної мети робітничого руху – соціалізму. До того ж Русько-українська радикальна партія 1920-х рр. еволюціонувала до аграрного соціалізму і войовничого антиклерикалізму, змінивши в цьому процесі назву на Українську соціалістично-радикальну партію (УСРП) [1, с.43,54-56; 4, с.44,51].

За відомих обставин активний розвиток української соціал-демократії було перервано аж до 1991р. Історично склалося, що сучасні політичні партії даного ідейно-політичного напрямку в нашій державі практично формувалися «з нуля». Так, у 1990 р. в УСРП з кількох груп соціал-демократичного спрямування було засновано Соціал-демократичну партію України (СДПУ) як правонаступницю Українських соціал-демократичних партій – УСДП, УСДРП, РУП, УСРП та УСП. Реєстрація СДПУ відбулася 1 листопада 1991 р. [1, с.27,28].

У контексті раціонально-критичної парадигми соціал-демократизм означає цивілізований рівень розвитку соціуму. Це концептуальне визначення відкритого демократичного суспільства, спрямоване на відтворення гуманістичної системи цінностей, культури влади і політики, відповідальності владних інституцій, легітимації відповідних структур, політиків тощо. Саме цінності соціальної демократії відтворюють специфіку цивілізованого суспільства, втілюють ідеали свободи особистості, духу, цінності правової соціальної держави. Соціал-демократія основу свободи вбачає не у приватній власності, а в рівності прав і можливостей, в політичній і соціальній захищеності.

Відповідно до соціал-демократичної ідеології, її базовими цінностями в Україні мають стати свобода, рівноправність, соціальна справедливість і солідарність. У політичній сфері це означає утвердження здобутків парламентської демократії, що дозволяє більшості реалізовувати свої політичні інтереси, враховуючи при цьому права меншості. В економічній галузі – оптимальне співвідношення державного регулювання і ринкового саморегулювання, що засновується на частковому плануванні і розширеній компетенції держави в керівництві господарством, з

одного боку, та гнучким, ринком, – з другого, тобто класичними прийомами європейської соціал-демократії у цій сфері, які вирішують проблеми економічного зростання та зайнятості. У соціальній сфері – надання всім громадянам рівних шансів для досягнення життєвого успіху, створення умов для гідного життя кожного, відродження духу співпраці й солідарності, зміцнення партнерства між державою, профспілками і суспільними групами [7, с.37].

Присутність в політичному житті країни представників різних ідеологій, які змагаються за симпатії виборців та конкурують між собою, є важливим для розвитку демократії в ньому. Для української партійної системи характерними рисами є мультиполярність, фрагментованість та декларативна ідеологічна приналежність. Розмаїття партійних назв і гасел дезорієнтує більшість громадян України в періоди передвиборчих кампаній та на етапі формування власної ідейно-політичної позиції. У більшості партійних співтовариств домінує одне прагнення – боротьба за вертикаль влади. Відкинуто численні ідеологічні відмінності, в інтересах боротьби за владу можливі будь-які союзи та коаліції. І навпаки: у світовій політичній практиці, особливо, європейській, до якої прагне інтегруватись Україна з часу проголошення власної незалежності, соціал-демократи є однією з найпотужніших стабільних, прогнозованих політичних сил сучасності, а Соціалістичний інтернаціонал – однією з найвпливовіших неурядових організацій такого типу.

Міжнародна діяльність українських соціал-демократів розпочалася із встановлення зв'язків з колегами в республіках Союзу в рамках Соціал-демократичної асамблеї. Згодом кілька партій даного ідейно-політичного спрямування в Україні оголосили про прагнення співпрацювати із Соціалістичним інтернаціоналом. Серед них – Соціалістична партія України (СПУ).

У першій програмі СПУ, прийнятій на II з'їзді, проаналізовано причини розвалу СРСР, дано оцінку стану українського суспільства і обґрунтовано його подальший рух – через народно-демократичну систему до соціалістичного суспільства. Згодом, після парламентських виборів 1994 р. та обрання О. Мороза Головою ВРУ заявлені позиції було переосмислено: наголошено, що Соціалістична партія України, не відмовляючись від марксизму-ленінізму, творчо переосмислила його через призму сьогодення, доповнивши світовим досвідом соціалістичної думки. Підкреслено, що треба рухатись вперед та використовувати ефективний соціально-економічний інструментарій в інтересах людей праці. Зазначимо, що курс трансформації політичної програми Соціалістичної партії України за такий незначний проміжок часу в більшості моментів повторив траєкторію еволюції програмних принципів Соціалістичного інтернаціоналу.

Нову редакцію програми СПУ було прийнято на VIII з'їзді у 2000 р. У ній наголошено, що завданням партії в Україні є встановлення на-

родно-демократичної системи влади та подолання кланового режиму. А головною програмною метою названо демократичний соціалізм [3, с.8,10,19]. У програмі партії сьогодні окреслено зміст соціалістичного вибору для України, який, з точки зору ідеологів Соціалістичної партії України, має подолати відчуження людини від держави, виробництва, суспільства, людини від людини, поділ України на Схід і Захід, а українців – за етнічним походженням, мовою та політичними переконаннями; сприяти формуванню соціально орієнтованої економіки, різноманітності форм власності, запровадженню ефективного державного регулювання ринкового господарства; забезпечити сильну державну владу під постійним контролем народу; створити динамічне суспільство, що розвивається, і засноване на політичній стабільності, національній єдності, відкритості, змагальності ідей у політиці [9]. Тобто ідейна платформа Соціалістичної партії України сформована на принципах гуманізму, демократії, соціально-економічній доцільності та ефективності, що цілком відповідає сутнісному змісту ідеологічних принципів організації світової соціал-демократії.

Серед специфічних характеристик СПУ є її орієнтація здебільшого на селянський електорат. Можливо, тут свою роль відіграло тривале співробітництво із Селянською партією України. Тоді як класичні соціал-демократичні партії представляють інтереси в основному середнього класу. І в ідейних дискусіях світової соціал-демократії щодо модернізації власної ідеології в умовах глобалізації акцент на потребі врахувати інтереси середніх прошарків населення є досить вираженим.

У 2006 р. Соціалістична партія України була прийнята до лав Соціалістичного інтернаціоналу як повноправний член організації. Тим самим ця політична партія підкреслила свою орієнтацію на цінності та цілі, задекларовані в програмних документах організації світової соціал-демократії. Хоча сьогодні на офіційному сайті Соціалістичної партії України серед повноправних членів організації українських політичних партій немає [14]. На підставі рішення ради СІ в Афінах, яка проходила 1-2 липня 2011 р., СПУ виключено з Соціалістичного інтернаціоналу за невідповідність дій основоположним цінностям і принципам організації світової соціал-демократії. Прес-служба Соціалістичної партії України таку ситуацію прокоментувала наступним чином: «Рішення приймалося без запрошення українських соціалістів. Ми висловлюємо рішучу незгоду з прийнятим рішенням...» [8]. Все ж Соцпартія має певний вплив на політику в Україні та користується підтримкою виборців, найбільшою порівняно з іншими українськими соціал-демократичними та соціалістичними партіями. Ця політична сила неодноразово брала участь у формуванні парламенту нашої держави, в основному без участі у блоках, двічі її лідер О. Мороз обіймав посаду Голови ВРУ.

Варто зупинитися на ситуації, пов'язаній з діяльністю Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (СДПУ(О)) на політичній

арені нашої держави. Ця партія, будучи носієм потужної соціал-демократичної ідеології, не змогла достатньо популяризувати її серед українців. І це при тому, що в період лідерства у ній В. Медведчука (1998-2007 рр.), особливо на його початку, систематично виходив друком партійний щотижневик «Наша газета+», організовувались численні науково-практичні конференції, у видавництві «Основні цінності» розтиражовано чимало наукових праць з проблем соціал-демократії українських та зарубіжних авторів, а її лідери часто виступали з коментарями щодо політичних процесів у ЗМІ, в тому числі на телебаченні. Загалом ця політична сила позиціонувала себе як представницю класичних принципів європейської соціал-демократії, де гармонійно поєднані ринкова економіка та соціальний захист.

До пріоритетів СДПУ(О) тодішній керівник партії В. Медведчук зарахував: створення високоефективної економіки, забезпечення зайнятості всього працездатного населення, ліквідацію бідності, створення розвиненої системи соціального забезпечення. Метою соціал-демократії проголошено усунення соціальних контрастів через реалізацію комплексу суспільно-політичних ініціатив [7, с.82]. Кожен з названих вище пунктів, безумовно, не може не викликати схвалення серед населення нашої держави. Однак не виключено, що персональні характеристики окремих лідерів даної партії викликали більше негативних емоцій, аніж діяльність цієї партії позитивних. Суперечливою також є оцінка факту, що лідерами ліво-центристської політичної сили були надто економічно успішні люди. Кампанія 2006 р. стала провальною для Соціал-демократичної партії України (об'єднаної). Спроби її співпраці із Соціал-демократом так і не переросли в хоча б консультативне членство. Адже лідери СДПУ(О) неодноразово заявляли про прагнення цієї політичної партії стати членом Соціалістичного інтернаціоналу [6].

Із відходом В. Медведчука від керівних ролей у цій політичній партії її вплив та можливості в практичній політиці зменшились у геометричній прогресії. Наразі її майбутнє є малопрогнозованим. На сучасному етапі лідером цієї політичної сили є Ю. Загородній. Хоча програма принципів та цілей, запропонована СДПУ(О), цілком відповідає проблематиці західноєвропейських соціал-демократів. Адже в ній проголошено орієнтацію на середній клас, на формування ринкової економіки, але наголошено на важливості участі держави у формуванні соціальної політики з урахуванням інтересів та потреб всього населення, турботу про соціально незахищені верстви та інтеграцію до загальноєвропейських структур. Об'єднані соціал-демократи також виступали за якісну освіту та подолання політичного нігілізму як умови формування громадянського суспільства [12].

Консультативним членом Соціалістичного інтернаціоналу є Соціал-демократична партія України (лідер – Ю. Буздуган). Зазначимо, що ця партія з часу свого створення у 1991 р. і до сьогодні прямує чітким

курсом до співпраці з організацією світової соціал-демократії. Хоча на політичному полі України СДПУ відіграє незначну роль, вона висунула власну делегацію на XXIII Конгресі Соціал-демократичної партії України. Тоді делегатами від нашої держави були також представники Соціалістичної партії України. А з часу виключення СПУ з лав СІ Соціал-демократична партія України залишилась єдиною в нашій державі політичною силою, яка має офіційне відношення до організації світової соціал-демократії. І хоча на основі аналізу партійних програм серед найвпливовіших політичних партій в Україні до лівоцентристських, або до таких, які у своїх ідейних принципах апелюють до цінностей соціал-демократії, окремі дослідники відносять Блок Юлії Тимошенко та Партію регіонів [5, с.64], власне ці партії не називають себе соціал-демократичними і тим паче не оголошують про намір співпрацювати з представниками даної ідейно-політичної течії з інших держав у рамках Соціалістичного інтернаціоналу.

Для українських соціал-демократичних партій актуальним є питання кристалізації власної соціальної бази та пошуку нових союзників. Серйозні негаразди в соціально-економічній сфері через кризу та структурні причини, політичні протистояння суттєво гальмують процес державотворення, духовне оновлення українського суспільства.

Країни колишнього «соціалістичного табору», колишні радянські республіки постійно перебувають у фокусі уваги Соціал-демократичної партії України. Адже економічна трансформація в цих країнах та їх інтеграція до світового ринку важлива для глобального розвитку та стабільності загалом. Зокрема, у доповіді генерального секретаря СІ на XXIII Конгресі організації окреслено основні соціально-економічні процеси в Україні та перспективи їх подальшого розвитку. У матеріалах XXIV Конгресу організації засуджено існуючу тенденцію авторитаризації політики в нашій державі та оголошено про підтримку Соціал-демократичних сил, закликано до звільнення політичних в'язнів, зокрема, Ю. Тимошенко [13]. Можливо, така позиція Соціалістичного інтернаціоналу стане передумовою для співпраці тих демократичних сил, про підтримку яких йдеться вище із організацією світової соціал-демократії в майбутньому. Та на сучасному етапі таких офіційних заяв немає.

Соціалістичний інтернаціонал займав активну позицію в ході президентських виборчих перегонів 2004 р. Адже моніторинг передвиборчих кампаній там, де існує ймовірність нехтування демократичними принципами їх проведення – традиційний напрям роботи організації світової соціал-демократії. Захищаючи демократичний вибір українського народу, Соціал-демократична партія офіційно засудив порушення в ході другого туру президентських виборів 2004 р. Л. Айяла – генеральний Секретар СІ – здійснив візит до Києва у грудні 2004 р., провів ряд офіційних зустрічей та виступив від імені Соціалістичного інтернаціоналу із зверненням до українців на столичній пл. Незалежності 27 грудня 2004 р. після перемоги В. Ющенка у повторно проведеному другому турі голосування [15].

У 2005 р. в Києві за сприяння Соціалістичної партії України та Соціал-демократичної партії України проведено засідання комітету Соцінтерну з країн СНД та Кавказу. У ході обговорення підкреслено позитивні зміни в державотворчих процесах України та Вірменії, а також складну ситуацію у Білорусії та Азербайджані. У 2007 р. столиця України стала місцем проведення засідання комітету СІ з питань економічної політики, розвитку та охорони навколишнього середовища. В ході згаданого засідання обговорено ситуацію у державах з перехідною економікою, в тому числі і в Україні. Наголошено на важливості збереження існуючих досягнень в подальшій роботі для впровадження принципів соціальної демократії [16].

Підводячи підсумок, зазначимо, що вихідним пунктом соціал-демократичної історії на теренах України можна назвати ще перші зразки її державності. Більшість українських вчених та суспільно-політичних діячів, аналізуючи державотворчі та соціально-політичні процеси в Україні та феномен соціалістичної ідеології загалом, наголосили на важливості дотримання демократичних принципів та свобод, солідарності та єдності українського народу, пріоритетності еволюційних змін, та тому провідні цінності світової соціал-демократії є абсолютно прийнятними для розбудови незалежної України.

Політичній карті сучасної України притаманна багатопартійність, навіть мультипартійність. Серед такої кількості політичних партій існує де кілька соціал-демократичних за назвою і значно більше таких представників за програмою дій. Однак рівень впливу сучасної української соціал-демократії на політичні процеси нашої держави незначний і ці політичної сили (за окремими винятками) не були і не є сьогодні впливовими акторами політики в Україні. Їх інтеграція до міжнародної соціал-демократії проходить повільно. Станом на сьогодні можемо говорити про незначну роль української соціал-демократії у роботі Соціалістичного інтернаціоналу, формуванні його пріоритетних завдань та цілей в міжнародній політиці.

Література

1. Бегей І.І. Українська соціал-демократія (лівиця): історія, теорія, особи : [Монографія] / І.І.Бегей – Львів: ЛБІ НБУ, 2005. – 350 с.
2. Гошовська В.А. Історичні паралелі: ризики та виклики соціал-демократії / В.А.Гошовська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2004. – № 63-65. – С. 22-23.
3. Десять лет Социалистической партии Украины. Юбилейное издание. – К.: Политсовет СПУ, 2001. – 52 с.
4. Жерноклеев О. Українська соціал-демократія в Галичині : нарис історії (1899-1918). Вид. 2-е, доп. / О.Жерноклеев. – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с.

5. Конончук С.Г. Партійна система України: ідеологічний вимір / С.Конончук, О.Ярош; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агенство «Україна»], 2010. – 76 с.
6. Концепція роботи СПДУ(О) у 2002-2006 рр. [Електр. ресурс] // Режим доступу: <http://sdpuo.com/about/46e0078177e16/>. – Назва з екрану.
7. Медведчук В. Соціал-демократичний вибір – історичний шанс для України / В.Медведчук. – К.: Основні цінності, 2000. – 164 с.
8. Мороз обурений рішенням Соцінтерну про виключення СПУ [Електр. ресурс] // Режим доступу: <http://vgolos.com.ua/politic/news/43035.html>. – Назва з екрану.
9. Програма Соціалістичної партії України. Справедлива Україна [Електронний ресурс].
10. Фісанов В. Політико-національна єдність як передумова сталого й гнучкого суспільного розвитку України / В.Фісанов // Агора. Україна – регіональний вимір. – К.: Стилос, 2006. – Вип.3. – С. 42-49.
11. Фісанов В. Проблема адекватних критеріїв у зовнішній політиці сучасної України / В.Фісанов // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірн. наук. статей. – Чернівці: Рута, 2002. – Т.9. – С. 129-136.
12. 55 тез Соціал-демократичної партії України (об'єднаної). – К.: Основні цінності, 2001. – 32с.
13. For a New Internationalism and a New Culture of Solidarity [Resolutions and decisions XXIV Congress of the Socialist International Cape Town, South Africa 30 August - 1 September 2012]. – London: Socialist International Maritime House Old Town, 2012. – 54 p. [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http://www.socialistinternational.org/images/dynamicImages/files/Resolutions%20Booklet%20English%20for%20Web\(1\).pdf](http://www.socialistinternational.org/images/dynamicImages/files/Resolutions%20Booklet%20English%20for%20Web(1).pdf) – Назва з домашньої сторінки з Інтернету.
14. Member parties of the Socialist International [Електронний ресурс] // Режим доступу: *Помилка! Неприпустимий об'єкт гіперпосилання.* – Назва з екрану.
15. Report of the Secretary General. XXIII Congress of the Socialist International, Athens 30 June-02 July 2008. Global Solidarity : The courage to make a difference [Електронний ресурс].
16. Resolution. The struggle for rights and freedoms: strengthening representative democracy and gaining new democracies around the world [XXIV Congress of the Socialist International, Cape Town] // Режим доступу: <http://www.socialistinternational.org/viewArticle.cfm?ArticleID=2179&ArticlePageID=1695&ModuleID=18>. – Назва з екрану.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Нагорняком М.М., докт.іст.наук, професором Фісановим В.П. (Чернівці)

MODERN UKRAINIAN SOCIAL-DEMOCRACY
IN SEARCHING FORMS OF INTERACTION WITH THE WORLD
ORGANIZATION OF SOCIAL DEMOCRACY

S. I. Prytulyak

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380 (342) 59-61-46; e-mail: e-mail: sv292007@ukr.net

In the article the prospect of social democratic ideology is analysed in Ukraine. Ideological and political positions of modern Ukrainian social democratic political parties, that officially declared a policy of cooperation with the Socialist International, are investigational. It is proved that states of the former "socialist camp", the former Soviet republics, including Ukraine, are constantly in the spotlight of international social democracy.

Keywords: Socialist International, international relations, social-democracy, ideology, political party.

УДК 94 (477)

ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО
ОБ'ЄДНАННЯ В ПОЛЬСЬКОМУ СЕЙМІ ТА СЕНАТІ

Пуйда Р.Б.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (3422) 4-21-78; e-mail: history@nung.edu.ua

В статті йдеться про основну вимогу українських послів – надання територіальної автономії етнічним українським землям, які перебували у складі Другої Речі Посполитої. Антиукраїнська позиція уряду спровокувала низку критичних виступів членів УПР наприкінці 1938 – на початку 1939 р. Однак нестабільна політична ситуація в Європі, наростання напруги у центральній-східній Європі змушували представництво УНДО виголосити лояльні до Польщі заяви, що у підсумку повинно було б забезпечити українців від можливих польських погромів.

Ключові слова: УНДО (Українське націонал-демократичне об'єднання), УПР (Українська парламентська репрезентація), сейм, сенат, законопроекти.

Українська громадськість називала окреслені виступи УПР «найповажнішими» за останні місяці. Водночас наголосимо, що більшість промов українських парламентаріїв виголошувалися у «неприятній атмосфері», що пояснюється критичними випадками на адресу польської влади. Подальшому загостренню польсько-українських відносин у парламенті сприяли антиукраїнські заяви польських послів. Часопис «Слово» зауважив, що С. Баран від імені УПР заявив, що «українці не хочуть бути предметом чийось експериментів, але співгосподарями на землях, де творять більшість, де змагають до того, щоб здобути територіальну самоуправу» [1, с.3]. Тоді ж В. Целевич заявив, що у взаєминах між національною більшістю і національними меншинами, «ключем до розв'язки положення є панівний народ». Після завершення дискусії, серед українських послів «кружляли чутки, що соймова дискусія вказує на можливість загострення курсу у внутрішній політиці супроти українців» [2].

Українські послі не виключали можливості подальшого наступу польського уряду на національно-культурне життя українців Східної Галичини. 22 лютого 1939 р. польські часописи повідомили, що штаб ОЗОНу розглядає можливість внесення до парламенту законопроектів, які передбачали латинізацію правописів українських часописів та українського календаря. Наміри влади викликали шквал критики українських послів, які повернулися до розгляду проблем українців у національно-культурній сфері. 21 лютого того ж року посол Д. Великанович наголо-

сив на необхідності створення українського університету, українізації середньої школи у Східній Галичині. С. Баран домагався від влади окремого єпископа для українців-латинників. У відповідь “озонівські послі повели проти всіх виступів українських послів генеральну, дириговану офензиву” [3].

Взаємні звинувачення поляків і українців із теоретичного руслу поступово перейшли у практичне. 24 лютого 1939 р. у сеймі завершилася дискусія над бюджетом країни на 1939-1940 рр., що змушувало УПР визначитися із ставленням до основоположного фінансового документу країни. Першим “дуже добре аргументовану промову» виголосив В. Целевич, який звинуватив владу в антиукраїнській політиці. «Число українців на державній службі рівняється майже зерові, – розпочав український посол, – українські наукові товариства не користують із допомоги, державні банки не видають кредитів, збіжевим кооперативам відібрано навіть доставку до війська...” [4].

Атмосфера в сенаті ще більше наелектризувалася після виступу депутата П. Лисяка, який розкритикував фінансову політику Польщі, та В. Мудрого, який розставив акценти у ставленні українців до національної політики Польщі. Лідер націонал-демократів В. Мудрий заявив, що УПР не буде голосувати за бюджет країни на 1939-1940 рр. Голова УПР відзначив: “За час від 1935 року до сьогодні вже вчетверте стаємо перед важною проблемою нашого відношення до проведеного бюджетового преміліару. В тому часі займали ми до нього позитивне становище, двічі голосували за бюджетом, сподіваючись, що український народ матиме змогу нормального життя і розвитку в державі. Так не сталося”. “Найвишнім хіба доказом негативного відношення до потреб українського народу є факт, – відзначив лідер УПР, – що вимоги українського життя в самому бюджетному прелімінарі не узгоджені ні одною поважною позицією по стороні видатків”. Аналогічну заяву в сенаті зробив сенатор М. Творидло [5].

На думку голови УПР й УНДО – В. Мудрого, останній 1939 рік показав, що уряд Польщі не планує змінювати відношення до українців. “Останній пережитий нами рік не тільки не приніс нам на не однім відтінку нашого національного життя поправи, – наголосив В. Целевич, – але навпаки наше положення під кожним оглядом погіршилося” [5]. Як приклад лідер УПР навів новий бюджет, у якому на українські витрати не передбачено жодних суттєвих витрат. З цих причин УПР відмовилася голосувати за бюджет 1939-1940 рр. Водночас представники ВУО взагалі не з’явилися на засідання сейму. Заява голови УПР В. Мудрого викликала значний резонанс у польському політикумі.

За словами І. Кедрина, “суть непорозуміння полягала в тому, що дехто з поляків утотожнював бюджет з державою, а голосування над законопроектами у соймі з голосуванням «за» чи «проти» держави. З тако-

го міркування зродився оклик «отже війна!» – з під адресою українців у відповідь послу Мудрого” [6, с.2].

Заяви лідерів ОЗОНу у новому сеймі при мовчанці членів уряду, зміст бюджету та реальна ситуація в краї змусили УПР змінити тактику. Події засвідчили остаточне завершення політики нормалізації та перехід українських послів і сенаторів до опозиції. Окремі повітові комітети УНДО взагалі вимагали вийти УПР з парламенту. Показовим стало засідання повітового народного комітету УНДО в Перемишлі, на якому місцеві активісти розкритикували політику УПР і пропонували В. Мудрому разом з усіма українськими послами вийти з ЦК. Голова місцевого повітового комітету М. Хробак навіть запропонував утворити опозицію до ЦК УНДО з центром у Перемишлі [3].

Антиукраїнські дії польського уряду і парламентарів консолідували УПР. 17 березня 1939 р. на пленарному засіданні сенату, яке відбулося у присутності членів польського уряду, М. Творидло виголосив заяву УПР у справі Карпатської України [7, с.1]. У зверненні до українців, підписаному лідерами УНДО, УСДП, УСРП, ФНС в «Дружини княгині Ольги», наголошено, що “оперта лише на свої сили Карпатська Україна не могла вдержатись під збройним напором мадярських військ. Не змогли відкликати до сигнатарів віденського арбітражу, засаду самовизначення безоглядно потоптано”.

Загострення міжнародної ситуації у 1939 р. суттєво вплинуло на працю польського парламенту. Все частіше на розгляд вищого законодавчого органу країни виносилися законопроекти, які готували країну до Другої світової війни. Поступово, за влучним висловом українських парламентарів, “внутрішні проблеми Польщі пішли в тінь». 25 березня 1939р. відбулася чергова зустріч посла В. Целевича з прем’єр-міністром Польщі Ф. Славой-Складковським. Представник УПР інформував голову польського уряду про репресивні дії польських властей в Галичині, зокрема про зростання арештів українців. Прем’єр-міністр пообіцяв українському послу розглянути ці факти.

У період загострення міжнародних відносин, В. Мудрий заявив, що УНДО ніколи не зійде з позицій політичної боротьби за забезпечення прав для українського народу в Польщі. Лідер націонал-демократів констатував: “Свої громадянські обов’язки супроти держави будемо виконувати, як досі виконували, але одночасно також вимагаємо від держави не тільки загарантувати і практично перевести в життя повну правовість [прийняття закону про територіальну автономію – Р.П.], але й заспокоїти збірні національні потреби української нації в Польщі” [8, с.1-3]. Промову голови УПР ЦК схвалив одноголосно.

Заява голови УПР засвідчила, попри принципову позицію у питанні забезпечення національних прав українців, намір УНДО налагодити контакти із проурядовою більшістю у парламенті. 3 травня 1939 р. відбулася чергова зустріч послів сейму В. Мудрого, О. Луцького, В. Кузьмовича,

І. Кедрин-Рудницького, М. Матчака, В. Старосольського із політиками демократичних і соціалістичних угруповань Польщі, на якій обговорено актуальний стан українсько-польських відносин і шляхи їх покращення. 25 травня 1939 р. В. Мудрий та В. Целевич провели переговори із прем'єр-міністром Польщі Ф. Славой-Складковським, який поклав усю відповідальність за загострення польсько-українських взаємин на українську громадськість. "Автономії ніхто вам в Польщі не дасть", – підсумував Голова Ради Міністрів [9, с. 240].

23 серпня 1939 р. укладено радянсько-німецький пакт про ненапад. Наступного дня відбулося одне з останніх засідань Народного комітету УНДО. Після виступу В. Мудрого одногосно прийнято резолюцію, в якій стверджувалося, що в нинішніх важких для Польської держави часах український народ виконає громадянський обов'язок «крови і майна», який покладає на нього приналежність до держави, та що не подолані досі українські справи будуть у майбутньому вирішені в інтересах народу [10]. На парламентському терені УПР проголосила наприкінці серпня 1939 р. декларацію лояльності щодо Польщі [11, с.28]. Таким чином, діяльність УПР у польському сеймі і сенаті остаточно переконала націонал-демократів у безперспективності реалізації польсько-українського порозуміння.

Стало очевидним, що уряд не збирається реалізовувати основну вимогу українських послів – надання територіальної автономії етнічним українським землям, які перебували у складі Другої Речі Посполитої. Антиукраїнська позиція уряду спровокувала низку критичних виступів членів УПР наприкінці 1938 – на початку 1939 р. Однак нестабільна політична ситуація в Європі, наростання напруги у центрально-східній Європі змушували представництво УНДО у серпні 1939 р. – напередодні Другої світової війни виголосити лояльні до Польщі заяви, що у підсумку повинно було б забезпечити українців від можливих польських погромів.

Перспективи подальших досліджень полягають у концептуальній постановці проблеми та спеціальному комплексному дослідженні парламентської діяльності УНДО у другій половині 1930-х років в контексті суспільно-політичного життя Західної України.

Література

1. Українсько-польський конфлікт загострюється // Слово. – 21 лютого.
2. Парламентарний протест української Волині // Діло. – 28 лютого 1939. – С.4.
3. Редакція української газети // Діло. – Львів, 1939.
4. Українська Парламентарна Репрезентація голосувала проти бюджету // Діло. – 1936. – 26 лютого.
5. Качараба С. Василь Мудрий – громадський діяч, політик, публіцист / Степан Качараба, Ярослав Комарницький. – Дрогобич, 2009. – 240 с.

6. Кедрин І. Чому УПР заявила проти бюджету // Діло. – 1939. – 5 березня.
7. Заява УПР в сенаті у справі Карпатської України // Діло. – 1939. – 18 березня.
8. "Сповнимо наш громадянський обов'язок – вимагаємо здійснення повноти наших прав": промова голови УНДО посла В. Мудрого на засіданні ЦК УНДО дня 22 квітня 1939 р. // Національна політика. – 1939. – 30 квітня. – Ч. 16.
9. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (з історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) / М. Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII. – С. 207-248.
10. Діло. – 1939. – 26 серпня.
11. Мудрий В. Ровесники / В. Мудрий // Альманах на рік 1963. У 70-річчя служби Українському Народові і його правді. Український щоденник «Свобода». Джерсі-Сіті: В-во Українського Народного Союзу, 1962. – С. 25-29.

Стаття надійшла до редакційної колегії 30.10.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Мандриком Я.І., докт.іст.наук, професором Соляром І.Я. (Львів)

POLITICS UKRAINIAN NATIONAL DEMOCRATIC ALLIANCE THE POLISH SEJM AND SENAT

R. B. Puyda

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
15, Carpatska Street, Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine,
Ph. +380 (342) 57 23 90; e-mail: history@nung.edu.ua*

Speech goes in the basic requirement Ukrainian Ambassadors - providing territorial autonomy to ethnic Ukrainian lands, which were in the Second Polish Republic. Anti-government stance provoked a number of critical performances member unit in late 1938 – early 1939, however, the unstable political situation in Europe, the growing tension in the central-eastern Europe were forced to UNDO in deliver a statement loyal to Poland that eventually must be secure against possible Polish Ukrainian destructions.

УДК 323.1
ББК 66.5

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ: ФЕНОМЕН І СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ

Н. І. Сливка

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: sluvabotan@ukr.net*

У статті проаналізовано феномен політичного іміджу, як основного чинника електорального вибору, здійснено характеристику структурних компонентів партійного іміджу та найголовніших принципів його конструювання. Особлива увага зосереджена на актуалізації формування іміджу політичних партій в Україні.

Ключові слова: політична партія, політичний імідж, партійний імідж, лідерство, електорат.

Проблема політичного іміджу як мистецтва цілеспрямованого управління уявою в системі владних зв'язків виникла одночасно з процесом диференціації суспільства. Усталення інституту влади потребувало розвитку певних механізмів впливу на людей і формування образу високопоставлених персон, який би відрізнявся від звичайного їх образу. Затребуваними стали й фахівці, котрі вміють створювати й посилювати необхідне враження [13 с.530].

Політичний імідж – це складний, багатофакторний феномен, специфіка конструювання якого пов'язана з особливістю політики як виду діяльності, її місця в житті людей і характером діяльності політичного лідера чи організації. Роль ефективного політичного іміджу проявляється як у високому рейтингу популярності його носія, так і в можливостях впливу на громадську думку, в можливостях активного формування політичної діяльності держави і суспільства в цілому [4, с.45-46]. В цілому політичний імідж є ідеальним утворенням у вигляді психологічного образу-уявлення, що склався в масовій свідомості, емоційно забарвлений, має значну регуляторну та маніпулятивну силу, створений під конкретні стратегічні цілі та завдання [10; с.93]. Сьогодні можна стверджувати, що з розвитком засобів масової комунікації, політичний імідж стає ефективною технологією легітимації політичної влади, за допомогою якої носій іміджу досягає результатів в отриманні та зміцненні влади при мінімумі витрат матеріальних ресурсів. Зрозуміло, що політичний імідж має концентрувати в собі в активній формі стереотипні потреби, надії та бажання суб'єктів визнання, скорельовані з динамікою появи та подолання загроз та викликів суспільно-політичної реальності [10, с.105].

На сучасному етапі розвитку посилюється вплив маркетингового підходу до осмислення політичної сфери сучасного суспільства, що акцентує увагу на функціонуванні політичного простору як своєрідного ринкового механізму, який формує попит на певні політичні товари та послуги, стимулюючи при цьому конкурентну боротьбу політичних суб'єктів. Успішність політичних практик обумовлюється знанням про наявність конкретних потреб, інтересів різних груп громадськості та здатністю реалізовувати конкурентоспроможні програми дій, що мають високий рівень громадської підтримки [17, с.35-36].

Політичні партії як інститут політичної системи, за допомогою якого громадяни мають можливість реалізовувати свої політичні права та свободи, виступає активним суб'єктом конкурентної взаємодії, що забезпечує можливість завоювання, утримання та реалізації владних повноважень. До основних функцій даного політичного інституту можна віднести: владно-організаційну (вплив на формування органів влади та налагодження комунікативної взаємодії між ними) і комунікативну (посередництво між громадськістю та органами влади в контексті артикуляції та агрегування інтересів). Відповідно, імідж політичної партії виступає своєрідним символічним посередником між партією та її зовнішнім середовищем, будучи важливим інструментом інформаційно-комунікативного впливу з метою спонукання до визначених дій (або бездіяльності) [16, с.298].

Відзначимо, що питання, пов'язані з формуванням іміджу політичної партії, стали актуальними наприкінці XIX ст. в країнах Західної Європи та Північної Америки і були наслідком активного впровадження в практику суспільного життя, демократичних політичних процедур, у результаті яких боротьба за владу і вплив перетворилася в гостру конкуренцію за голоси і підтримку громадян. В цих умовах, стало очевидним, що важливим завданням партійних лідерів для завоювання симпатій та підтримки виборців стає формування позитивного іміджу партії [8, с.367].

Нині сучасне українське суспільство перебуває в подібній ситуації. Становлення демократії в нашій країні передбачає вільну конкуренцію за голоси виборців між різними політичними силами і їх представниками. В цих умовах, великого значення набуває імідж політичної партії. Він багато в чому забезпечує перемогу на виборах. Тому, починаючи з перших демократичних виборів до Верховної Ради та президентських виборів, партійні лідери все більше опікуються питанням іміджу партії [11, с.179].

Проблема формування іміджу партії актуалізується останнім часом у зв'язку з низьким рівнем довіри до них з боку українських громадян, про що свідчать періодично оприлюднені дані соціологічних опитувань громадянської думки. Так, згідно з даними Центру Разумкова, 62% громадян вважають, що політичні партії не виконують свої функції

у суспільстві, виборці відносять партії до одних з найбільш корумпованих інститутів, а рівень повної довіри до них ніколи не перевищував 1,2%. За такої ситуації важливим завданням кожного партійного лідера є формування позитивного іміджу партії [11, с.180-181].

За роки незалежного існування Української держави утворено і зареєстровано Міністерством юстиції України майже 200 політичних партій. Така велика кількість їх стала наслідком плюралізму та свободи, соціально-економічної неструктурованості українського суспільства. Ця кількість сама по собі не є проблемою. Наприклад, у Великобританії зареєстровано 425 партій (2011 р.), в Німеччині – 112 партій (2011 р.) і т.п. Таким чином, за кількістю зареєстрованих партій Україна не є винятком із загальноєвропейського правила. Крім того, як і в багатьох інших європейських країнах, в Україні участь в загальнонаціональних виборах бере порівняно невелика кількість партій, і лише частина з них бере участь у розподілі депутатських мандатів [18, с.25]. Натомість, більш серйозною проблемою є проблема якості політичних партій та ефективності діяльності партійних лідерів. Фахівці з партійної проблематики, справедливо вважають, що в цілому, партії в Україні не виконують тієї ролі, яку мали б виконувати у демократичному суспільстві, а є лише інструментом приведення до влади представників фінансово-промислових груп та окремих політиків [18, с.18-19]. Крім того, кожна п'ята політична партія та її лідер не займаються політичною діяльністю згідно зі своєю програмою та уставом [18, с.21].

Низький рівень довіри українського суспільства до політичних партій, невизначеність громадської думки стосовно реалізації своїх потреб і інтересів через участь в їх діяльності чи підтримку на виборах є показником перехідності і неусталеності масової суспільної свідомості трансформаційного періоду. Посилення її демократичного спрямування, в тому числі стосовно політичних партій і багатопартійності, відбуватиметься по мірі зростання дієвості політичних партій, їх реального впливу на суспільно-політичні процеси через участь у діяльності органів державної влади [6, с.115].

В цих умовах важливим завданням політичних партій є формування їх політичного іміджу. Адже при всій своїй багаточисельності для більшості населення політичні партії сучасної України залишаються практично індивідуально не визначеними, такими, які мало відрізняються як ідеологічно, так і програмно [6, с.117]. Тому, першочерговим завданням кожного партійного лідера є формування індивідуального «образу» партії, який покликаний продемонструвати суспільству його переваги перед іншими політичними партіями. І в результаті, переконати суспільство саме цій партії віддати свою підтримку та симпатії [6, с.119].

Конструювання іміджу політичних партій досить технологічний процес, що передбачає аналіз минулої, поточної та майбутньої ситуації,

визначення процедури, конкретизацію операцій, направлених на досягнення стратегічних та тактичних цілей, формування ресурсної бази. Ефективність даного процесу обумовлюється організацією постійних комунікативних впливів (за допомогою створення спеціальних подій) на громадськість з метою формування позитивного сприйняття політичної партії [15, с.205].

Можна назвати такі загальні характеристики іміджу політичної партії: імідж партійної організації визначається активністю регіональних структур і змістом діяльності її лідера; цілісність сприйняття образу партії залежить від рівня згуртованості її членів та організаційної монолітності у процесі прийняття політичних рішень; формуванню позитивного іміджу сприяє активність членів партійної організації в ході роз'яснення програмових настановлень, стратегії і тактики [15, с.320].

На думку Г. Почепцова, імідж політичної організації формується на основі двох процесів: естетичної нейтралізації, тобто приховуванням “гострих кутів”, які за певних обставин можуть негативно впливати на сприйняття образу й естетичної концентрації, тобто зосередження уваги громадськості на потрібних характеристиках [15, с.350].

Ефективність побудованого іміджу значною мірою залежить від чіткої структурованості його основних складових, які відображають зміст характеристик та ознак, що притаманні політичному суб'єкту, формуючи певні асоціації з ним [19, с.89-90]. В. Зазакін та С. Захаров, досліджуючи структуру іміджу політичних партій, запропонували акцентувати увагу на наступних характеристиках: імідж та харизматичність лідера партії; ідеологія партії; образ діяльності партії; імідж членів партії; політичні, адміністративні і фінансові ресурси партії; імідж електорату партії; історія партії; особливості партійного політичного PR та реклами; особливості партійної риторики (доступність для розуміння висунутих партією ідей, що володіють консолідуючими особливостями); символіка партії [19, с.104].

Визначені компоненти можна структурувати за наступними блоками: програмно-ідеологічний, інтерактивний, особистісний, атрибутивний [19, с.106]. Кожен блок потребує акцентування уваги на конкретній складовій іміджу, вимагає організації певної події для закріплення атракції, тобто певного психологічного притягнення цільової аудиторії до іміджу на основі мінімізації втрат та максимізації винагород. Особливості психіки людини сприяють переорієнтації на ті події чи явища, які дають можливість отримати певну винагороду (позитивні емоції, відчуття, задоволення потреб та інтересів) [4, с.39]. Кожна складова впливає на формування іміджу політичних партій, але при цьому слід пам'ятати, що імідж – явище комплексне, воно сприймається в цілісній формі [4, с.42].

Програмно-ідеологічний блок партійного іміджу спряваний на формування в масовій свідомості електорату уявлення про основний зміст

діяльності політичної партії, а також виступає важливою ідентифікаційною ознакою політичних партій, що дозволяють розрізняти партії та формувати політичні переваги, апелюючи до інтересів соціальних груп. Політична програма партії визначає основні вектори теперішнього та майбутнього розвитку політичної системи в рамках певних ідеологічних цінностей, а також визначає основні способи боротьби політичних партій за владу, зміст політичних заяв та позицій з проблем політичного дискурсу [3, с.59-60]. Головною складовою партійної програми є принципи формування партійної ідеології, спрямовані на актуалізацію уявлень громадян про призначення і характер партії для підвищення рівня участі у її діяльності. Структура партійної ідеології складається із системоутворюючої ідеї, позиції партії щодо стратегічних пріоритетів державного розвитку, “моменту сили” (основні напрями реалізації програмових положень) та “образу ворога” (характеристика перешкод, які можуть впливати на рівень реалізації програмових та суспільних цілей [3, с.65]).

Ефективність програмово-ідеологічної складової іміджу політичної партії забезпечується постійною адаптацією програмово-ідеологічних її настанов до вимог національного і регіонального рівнів виборчої кампанії, моніторингом і порівняльним аналізом програмово-ідеологічних принципів інших партій. Формування і просування іміджу політичної партії за допомогою програмово-ідеологічної складової включає такі заходи: розроблення й популяризація програмових документів, слоганів і текстів, виступів лідерів чи представників партії, які б охоплювали всі регіональні сегменти політичного простору [1, с.117].

Інтерактивна складова іміджу формує змістовну наповненість діяльності політичних партій завдяки постійному процесу політичної комунікації з суспільством, що спрямований на закріплення уявлень та установок відносно особливостей політичних практик [1, с.121]. Змістове наповнення діяльності політичних партій має містити ініціювання політичних подій і спеціальних PR-заходів, спрямованих на підвищення популярності партії та мотивації виборців, популяризацію ідей партії та основних напрямів її роботи з використанням громадських приймалень, взаємодії з регіональними елітними групами. Формування іміджу в цьому випадку ґрунтується на всіх можливих видах взаємодії, починаючи від агітаційно-пропагандистської діяльності і закінчуючи роботою в парламенті. Інтерактивна складова іміджу партії має відповідати особливостям політичної ситуації та за необхідності видозмінюватися [1, с.119]. Досить дієвим в даному випадку може бути, наприклад, функціонування громадських приймалень, які покликані виконувати функцію посередництва між партійною організацією та конкретними групами громадськості. Водночас, ефективність даних приймалень не повинна залежати від потреби політичної ситуації, наприклад, виборчої кампанії. Їх діяльність має бути постійною, що сприятиме формуванню у громад-

ськості переконання про зацікавленість партії в артикуляції та агрегації суспільних інтересів і потреб [1, с.120].

Зовнішня (атрибутивна) складова іміджу політичних партій – це певний набір візуальних способів впливу на суспільне середовище для формування ефективного їх іміджу. Єдиний стиль і дизайн основних атрибутів політичних партій допомагає сформувати позитивне до них ставлення, підкреслити їх індивідуальність. Важлива складова єдиного стилю – емблема політичної партії, що сприяє ідентифікації ідеологічних особливостей в матеріалізованому її образі [14, с.299].

Імідж політичної партії значною мірою залежить від іміджу її лідера (чи лідерів), якому мають бути притаманні такі риси, як аналітичність (спроможність бачити й аналізувати політичні проблеми, пропонуючи альтернативи їх вирішення), вольові якості (емоційна стійкість), комунікативність (здатність спілкуватися на міжособистісному та міжгруповому рівні) [11, с.176].

Значну роль у цьому процесі відіграє харизма лідера партії, тобто його здатність брати на себе керівну роль і пов'язану з цим ірраціональну владу. Серед основних харизматичних рис, притаманних політичним суб'єктам, слід виокремити такі: особиста привабливість, внутрішня цілеспрямованість на отримання результату, комунікабельність, уміння мотивувати себе та інших, зосередження на головних проблемах, здатність визначати мету діяльності та ухвалювати рішення, спрямовані на забезпечення її реалізації [11, с.180]. Уміле поєднання особистих якостей зі стереотипами ідеального політика, що існують у суспільстві, свідчить про формування популярності політичного лідера партії як певного “ідеалу” в порівнянні з іншими суб'єктами політичної діяльності.

В кожному суспільстві домінують певні стереотипи стосовно особистих рис ідеального політика, які формуються згідно з ментальністю населення країни, а також з певною історичною ситуацією. Такі стереотипи здебільш виражають морально-психологічний еталон, який стає основою формування рис політичних суб'єктів, що відображають соціально-політичне спрямування [5, с.303].

Отож, особистісна складова іміджу політичної партії пов'язується з її лідером, але слід пам'ятати, що політичні партії – це масові політичні організації, які можуть передбачати розподіл лідерства між декількома політиками. Тому для формування цілісного сприйняття іміджу потрібно актуалізувати особистість не тільки лідера партії, але й лідерів суспільної думки. Це сприятиме підвищенню загальної популярності лідерів партії і формуванню у свідомості суспільства образу партії як єдиної політичної сили [5, с.310].

Партійні лідери є обличчям політичної партії. Авторитетом, популярністю, силою більшість партій зобов'язані своїм лідерам, партійній еліті, активу. В цьому контексті важко не погодитися зі словами яскравого політика ХХ ст. Бруно Крайського, який визначив, що «одна чи дві

яскраві особистості – це необхідна умова для залучення нових членів до партії. Завжди, коли партія не мала у своєму складі таких особистостей чи вони були невиразними, вона опинялася у кризі ідентичності» [5, с.316].

Проблема лідера та лідерства для партії відіграє особливу роль. Діяльність партійного лідера – це, насамперед, громадська діяльність в результаті якої зміцнюється потенціал партії. Особливої актуальності лідерство набуває в умовах надмірно персоніфікованої політики, коли більшість людей орієнтується не на партію, а на особистість. В цих умовах формування відповідного іміджу лідера є однією з важливих складових побудови загальної стратегії партії. Однак, слід звернути увагу на те, що навіть найкраща характеристика політичного портрету партійного лідера не допоможе, якщо в суспільстві склався негативний імідж політичної партії. Тому, відносини «лідер – політична партія» мають двосторонній взаємообумовлений характер. З одного боку, політична партія працює на свого лідера, сприяючи його політичній кар'єрі, з іншого, наявність сильного лідера, створює імідж стабільної політичної партії, підвищуючи її рейтинг популярності загалом [11, с.184].

Особливу роль відіграє регіональний аспект іміджевих технологій. Незважаючи на посилення ролі ЗМІ та інших інформаційно-комунікаційних каналів, реальне сприйняття політичних іміджів у масовій свідомості значною мірою визначається регіональною специфікою [16, с.372].

Актуалізація регіонального чинника в діяльності політичних партій залежить, зокрема, від таких факторів, як історична пам'ять, тобто спільне колективне минуле територіальної спільноти людей; регіональний інтерес, тобто вираження інтересів регіону, що досить часто суперечить інтересам національним; розвиненість партійної регіональної еліти, яка характеризується чіткою ідентифікацією і здатністю до відтворення; зовнішні впливи, що проявляються в кризах національної держави і сприяють посиленню ролі певних регіонів [7, с.231]. Водночас успішна діяльність партій в межах конкретного політичного простору має відповідати особливостям і потребам його територіальних сегментів. Діяльність партій на регіональному рівні можна розглядати в контексті таких напрямів, як врахування специфічних характеристик регіону в діяльності партії; виявлення динаміки трансформації суспільної свідомості стосовно базових регіональних цінностей; формулювання довгострокових цілей, здатність відповідати на виклики конкретних політичних ситуацій регіонального і національного масштабу, пошук постійного діалогу з органами влади в конкретному регіоні; формування регіональної політичної еліти; становлення на рівні регіону інституту політичного лідерства [7, с.235].

Враховуючи специфіку політичного простору України, а саме виокремлення субрегіонів (Західноукраїнського, Центрально-українського і

Південно-східного) з різною історичною традицією, різними типами політичної культури і специфічною електоральною свідомістю, до одного з факторів сприйняття і формування іміджу політичної партії слід віднести регіональний. Дослідження специфіки виборчих кампаній останніх років свідчить про існування регіональних відмінностей стосовно розуміння внутрішніх і зовнішніх пріоритетів розвитку країни [6, с.124]. Цей фактор актуалізувався під час подій 2004-2005 років і справляв досить глибокий вплив на парламентських виборах.

Політична нестабільність впливає на активізацію регіонального аспекту в процесах сприйняття політичних образів масовою свідомістю. Регіон розуміється як окрема спільнота, що зберігає свої культурні особливості та функціонує на засадах самоорганізації і саморозвитку. В цьому контексті – це протистояння Сходу і Заходу України, що включає в себе пошук переваг одного регіону над іншим не з точки зору раціоналізму, а в руслі міфологічних ідеологем. Оскільки ця тенденція протистояння в регіональному масштабі латентно існує в соціальному середовищі, бо зберігається в глибинах історичної пам'яті і колективного несвідомого, то використання політичних, зокрема й іміджевих технологій може актуалізувати тією чи іншою мірою існуючу проблему. Це має спонукати політичних суб'єктів, яким для вдалого позиціонування свого іміджу необхідна відносна цілісність політичного поля, загострювати увагу на певних спільнотах регіонів. При цьому не слід нівелювати ідентичності суспільної свідомості, оскільки вони мають культивуватися в межах одного цілого як єдності різноманітного. Основою такої міфологеми може стати ідея спільної могутньої держави, що утверджується через єдність у відносинах із зовнішнім світом [6, с.126].

Загалом при моделюванні іміджу політичної партії варто враховувати і такі принципи його формування:

1. Імідж політичної партії має бути усталеним образом її як суб'єкта політичного процесу, який постійно доповнюється новими елементами залежно від вимог часу і ситуації. Ці зміни, доповнення, однак, не повинні стосуватися основи іміджу, який протягом тривалого часу залишається незмінним, що є свідченням постійності партії щодо свого електорату.

2. В іміджевих характеристиках партій неодмінно мають відбиватися потреби, інтереси, очікування населення і його окремих сегментів. Ці очікування, оформлені в партійні програми, заяви, лозунги, заклики, повинні бути простими, доступними, зрозумілими, близькими аудиторії, що потрібно постійно підтверджувати.

3. Важливий принцип побудови іміджу політичної партії – її впізнаваність, особливість порівняно з іншими партіями. Це може бути стиль діяльності партії на політичній арені, образ її лідера, партійні акції, символи тощо.

4. Партія повинна заволодіти увагою виборців і постійно її утримувати. При цьому слід пам'ятати, що масова аудиторія неуважна, тому швидше реагує на яскравість, нестандартність. Привернути увагу до своєї програми можна не її складністю, а правильною подачею в ЗМІ (через виступи партійних лідерів в ефірі, у друкованих ЗМІ). Ефективною стосовно впливу на масову суспільну свідомість є підготовка яскравих рекламних роликів, фотознімків, публічних заяв щодо важливих подій суспільного життя, посилення на опитування громадської думки. Останнє, вважають науковці, виконує свого роду функції «громадської орієнтації».

5. Для підтримки позитивного іміджу партії важливо заручитися підтримкою її діяльності з боку авторитетних діячів науки, культури, громадських лідерів, релігійних діячів, а також простих громадян.

6. Імідж політичної партії неодмінно має бути цілісним. Суперечливість і неузгодженість завдань, що ставить партія, є неприпустимими.

7. Одним із напрямів цілеспрямованого формування іміджу політичної партії є його реалізація через яскраві рекламні акції – з'їзди, мітинги, конференції, театралізовані вистави тощо. При цьому бажано уникати помпезних заходів, які негативно сприймаються пересічними громадянами, щось на кшталт презентацій, підтримки конкурсів краси, частих благодійних акцій з використанням великих коштів.

8. Посилення іміджу політичної партії можна досягти також через вмале протиставлення її політичним опонентам (у цьому плані в більш вигравному становищі перебувають, як правило, опозиційні партії). Однак, слід пам'ятати, що дозування позитивної і негативної інформації щодо суперників має бути зваженим, факти відповідати дійсності, тон витриманий, спокійний (постійний агресивний негатив часто викликає роздратування) [9, с.109-110].

Як свідчать соціологічні опитування, громадяни України хотіли бачити політичні партії, партійних лідерів такими, що захищають їх інтереси, виконують свої передвиборні програми та обіцянки, будують свою діяльність на основі певних ідеологічних засад, є активними на місцевому рівні. Тому, необхідні суттєві зміни в політичних партіях, в партійному лідерстві, що мають бути спрямовані на забезпечення реального та ефективного виконання ними їх суспільних функцій, насамперед – представницької [18, с.33].

Література

1. Борисов Б. Л. Реклама и публик рилейшнз. Алхимия власти / Б.Л. Борисов. – Рига, 1997; М., 1998. – 644 с.
2. Булка Н. Імідж політичного лідера / Н. Булка // Політична психологія. – 2003. – С. 74-80.
3. Гринберг Т. Политическая реклама: портрет лидера / Т.Гринберг. – М., 1995. – 450 с.

4. Егорова-Гантман Е.В. Политическая реклама / Е.В.Егорова-Гантман, К.В.Шешаков. – М., 1999 – 453 с.
5. Имидж лидера: Сб. науч. труд. – М., 1994. – 367 с.
6. Кривошеїн В. Імідж як категорія системології політичного сприйняття / В.Кривошеїн // Політичний менеджмент. – 2005. – №3(12). – С. 115-127.
7. Кривошеєнко О.В. Основні підходи до визначення структури іміджу політичної партії / О.В.Кривошеєнко // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Зб. наук. пр. – К., 2001. – 344 с.
8. Лебедева Т.А. Искусство обольщения. Паблик рилейшнз. Концепции. Практика / Т.А.Лебедева. – М., 1996. – 580 с.
9. Лебедева Т. А.Паблик рилейшнз / Т.А.Лебедева. – М., 1999. – 487 с.
10. Логунова М. Політична іміджологія / М.Логунова. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 104 с.
11. Мойсеева А.С. Партійне лідерство: особливості реалізації в сучасній Україні / А.С.Мойсеева // Політологічні записки: Зб. наук. пр. вид-во СНУ ім. В.Далія. – 2011. – Вип.3. – С. 176-185.
12. Ольшанский Д.В. Политический консалтинг / Д.В.Ольшанский, В.Ф.Пеньков. – СПб.: Питер, 2005. – 448 с.
13. Почепцов Г. Имиджология: теория и практика / Г.Почепцов. – К., 1998. – 650 с.
14. Почепцов Г. Символы в политической рекламе / Г.Почепцов. – Киев, 1997. – 356 с.
15. PR: международная практика. – М., 1998. – 657 с.
16. Прикладна політологія [навч.посіб] / За ред. В.П.Горбатенка. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 472 с.
17. Соколов И. Технология популярности, или паблик рилейшнз / И.Соколов. – Минск, 1999. – 477 с.
18. Сьомий Київський діалог. Выборы – Партии – Политичні рухи: Матеріали конференції 2-3 червня 2011 року в м. Києві. – К., 2011. – С.36.
19. Шепель В.М. Имиджология. Секреты личного обаяния / В.М.Шепель. – М., 1994. – 254 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.
Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Монолатієм І.С.,
докт.іст.наук, професором Срібняком І.В. (Київ)*

FEATURES OF IMAGE DESIGN OF THE POLITICAL PARTIES: PHENOMENON AND STRUCTURAL COMPONENTS

N. I. Slyvka

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380 (342) 59-61-46; e-mail: sluvabotan@ukr.net*

The article analyzes the phenomenon of political image as a major factor in electoral choice by characterization of structural components of the party's image and the main principles of its construction. Particular attention emphasizes the mainstreaming of image formation of political parties in Ukraine.

Key words: *political party, political image, the party's image, leadership, constituency.*

УДК 321.3

ББК 66.5

**УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ
СУСПІЛЬСТВА**

Х. І. Федорів

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;

тел. +380958574425; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net

У статті розглядається тенеза та сучасний зміст колективної пам'яті, її природа, сутність та структура. Український інститут національної пам'яті створений заради об'єктивного відтворення подій минулого й наукового забезпечення формування державної політики з питань національної пам'яті. Адже дії державних інститутів є одним з головних джерел формування колективної пам'яті суспільства.

Ключові слова: *колективні уявлення, колективна пам'ять, національна ідентичність, Український інститут національної пам'яті.*

Сьогодні перед нашим суспільством постає проблема правильного розуміння подій минулого. Після здобуття Україною незалежності виникла потреба осмислення суспільної свідомості у процесі формування національної ідентичності. Суперечливість та складність державотворчих процесів потребує системного наукового аналізу й уважної оцінки їхнього стану. Спільність у розумінні та оцінках минулого – це важлива передумова прогресивних суспільно-політичних перетворень у майбутньому. Адже колективні уявлення про минуле займають значне місце у суспільній свідомості, що виражається у формі колективної пам'яті.

Останнім часом зацікавлення феноменом «пам'ять» помітно зросло. Аналітики стверджують, що майбутнє держави багато в чому залежить від інтерпретації минулого. Тому серед поставлених завдань ми можемо виділити наступні: проаналізувати визначення колективної пам'яті й дослідити вплив Українського національного інституту пам'яті на її побудову.

Короткий бібліографічний огляд дозволяє зробити висновок, що питання формування колективної пам'яті займає одне з провідних місць сучасного дослідження.

Поняття «пам'ять» набуває популярності в умовах сучасного суспільства й потребує концептуалізації. Хоча не варто забувати й те, що питання пам'яті цікавило людство з давніх часів. Так, прийоми мнемотехніки пов'язують з іменем грецького поета Симоніда Кеоського, який жив на рубежі VI-V ст. до н.е. За Цицероном, саме він запропонував ви-

гнаному з країни Фемістоклу навчитися мистецтву «пам'ятати про все». Симоніду приписують ідею «відбору місць і формування їх мисленневих образів», щоб унаочнити «порядок речей» [4, с.72].

Від Платона бере початок традиція розрізнення пам'яті й спогаду – з першим терміном (*mne*) пов'язувалося переважно просте, можливо, й випадкове, відтворення у пам'яті якоїсь події, з другим (*anamnesis*) – активний пошук, цілеспрямована робота з пригадування.

Для філософів Ренесансу мистецтво пам'яті було не просто методом, воно було також джерелом відновлення втрачених світів [4, с.73-74].

Включення колективної пам'яті у контекст історії відбулося лише у XVIII столітті. Італійський філософ і історик Джамбатіста Віко став першим, кому вдалося створити цілісну концепцію пам'яті, як пошуку втраченого знання у контексті метафоричного моделювання. Його «Нова наука про загальну природу націй» (1744) пропонує універсальний ключ до розуміння природи пам'яті. Традиція («курс, яким пливе корабель нації») розвивається у двох напрямках: прямому (*corso*) і зворотному (*ricorso*). У прямому русі спогади накопичуються. У зворотному руйнуються, і це відбувається саме тоді, коли пам'ять про реальне минуле набуває вигляду комеморативної легенди. Зрештою пам'ять про традицію може взагалі зникнути, поступившись місцем колективній амнезії [4, с.74-75].

З ім'ям німецького філософа Фрідріха Ніцше пов'язують переверт в погляді на історію, в якому вагома увага приділяється розуму. Саме він запропонував подивитись на історію крізь призму первісного міфу, адже міфологічне начало в людині більш триваліше й значуще, ніж історичне почуття. Навчившись пам'ятати, людина включається в хід історії, і від того, як вона сприймає минуле, значною мірою залежить її майбутнє. Саме тому головним завданням людини є навчитися вмінню забувати [5].

Ще однією так званою революцією в царині пам'яті є творчість Зигмунда Фрейда. У своїх працях він звертався до міфів як до віддаленого минулого, раннього людського досвіду. Фрейд дійшов висновку, що індивід повинен навчитися читати карту своїх мнемонічних місць, щоб пробитися крізь завісу фантазій і простежити створений у підсвідомості ланцюг асоціацій. Усі психічні конфлікти закорінені в минулому, їх розкодування й «повернення придушеного» – запорука одужання [15, с.24-28].

Найбільш ґрунтовне та глибоке дослідження даного питання зробив французький соціолог Моріс Гальбвакс у своїй праці «Колективна та історична пам'ять». Науковець стверджував, що ми ще не звикли говорити (навіть метафорично) про групову пам'ять. Здається, що така властивість, як пам'ять, може існувати і зберігатися тільки в тій мірі, в якій вона прив'язана до індивідуального тіла або свідомості. Колектив-

на пам'ять постає як соціальний конструкт, утворений групою, а не індивідом (аристократичними родинами, сімейними переказами, споминами та хроніками) [16]. Колективна й індивідуальна пам'ять перебувають в тісній взаємодії й навіть часто проникають одна в одну; зокрема, індивідуальна пам'ять може опертись на пам'ять колективну, щоб підтвердити або уточнити той чи інший спогад або навіть щоб заповнити деякі прогалини, знову зануритися в неї, на короткий час злитися з нею. І тим не менше вона йде власним шляхом. Колективна пам'ять же обертається навколо індивідуальних пам'ятей, але не змішується з ними. Вона розвивається за власними законами, і навіть якщо іноді в неї проникають і деякі індивідуальні спогади, вони видозмінюються, як тільки поміщаються в ціле, яке вже не є свідомістю особистості [16]. Саме з цього й випливає суперечливість та неоднозначність його вчення. З одного боку він:

- дозволив певною мірою розмежувати індивідуальне та колективне віддзеркалення минулого у свідомості;
- створив нове дослідницьке поле, відкрив нову грань пізнання суспільної свідомості та дослідження механізму колективного збереження та відтворення у її рамках картини минулого;
- дав життя цілій низці нових похідних термінів – «історична пам'ять», «культурна пам'ять», «національна пам'ять».

З іншого боку, на жаль, термін «колективна пам'ять» недостатньо функціональний та науково недоосмислений [2].

Наприкінці ХХ століття німецький науковець Ян Асман вводить поняття «культурної пам'яті». Він вважає, що «комунікативна», «жива», «повсякденна» пам'ять функціонує протягом трьох поколінь діти/батьки/діди (тривалість живої пам'яті близько 80 років). Натомість культурна пам'ять – довга і формалізована, що спеціально утворюється. Культурна пам'ять, на відміну від комунікативної, потребує професійних носіїв пам'яті (як-то жерці, вчені, поети тощо) й мусить підтримувати існуючий порядок [1, с.50-59].

Колективна пам'ять – один із найдивовижніших феноменів суспільного буття: з одного боку, це надзвичайно потужний та впливовий фактор життя соціуму, який віддзеркалює минуле, контролює та направляє сучасність, прогнозує та програмує майбутнє, з іншого, – це гранично невизначений і майже фантомний об'єкт, який є надзвичайно складним для сприйняття та розуміння як пересічним громадянином, так і науковим дослідником [2].

Колективну пам'ять можна поділити на два рівні: офіційний та неофіційний. Кожен з цих рівнів має свої характерні риси та особливості.

Офіційний рівень колективної пам'яті:

1. формується цілеспрямовано згори;
2. характер пам'яті системний;
3. базується на пануючій/офіційній ідеології;

4. формується переважно шляхом конструювання;
  5. поширюється переважно через офіційні канали;
  6. служить, як правило, збереженню пануючого режиму, зміцненню діючої системи влади;
  7. основними і найвпливовішими носіями офіційної пам'яті є шкільні підручники та офіційні ЗМІ;
  8. підтримується формальними/офіційними структурами.
- Неофіційний рівень колективної пам'яті:
1. формується стихійно;
  2. характер пам'яті фрагментарний;
  3. базується на феномені суспільних спогадів;
  4. формується переважно шляхом реконструкції;
  5. поширюється головним чином через міжособистісні контакти;
  6. служить зміцненню та консолідації колективу, збереженню його ідентичності;
  7. носіями неофіційної пам'яті є архетипи, міфи, легенди, казки, чутки, плітки, анекдоти тощо (за певних обставин ці носії інформації можуть також активно використовуватися і "конструкторами" офіційної пам'яті);
  8. підтримується неформальними структурами [2].

Суть феномену колективної пам'яті проявляється в тому, що її носієм виступає група осіб, які обмежені в просторі та часі й мають спільне поле для запам'ятовування.

Таким чином, пам'ять – це певна аналітична структура, що розкриває механізми та суб'єкти творення, структурні рівні культурного простору. Суспільна пам'ять – це соціальне явище. Це символічна конструкція, що відображає будову суспільства, актуальний стан базових інститутів, його структуру та співвідношення громадських сил. Колективна пам'ять конструюється, створюється і переосмислюється суспільством. Це може відбуватися стихійно, як побічний наслідок змін в суспільстві, а може – спрямовано і свідомо [14].

На думку українського історика Ігоря Гирича, колективна пам'ять, крім погляду народу на свою історію, включає також узагальнені думки кожної окремої людини, що разом становлять колективну спільноту, про духовно-ідейні вартості життєдіяльності суспільства, його досягнення й трагедії у близькій і далекій історичній перспективі, тобто, крім історичного має ще й філософсько-суспільствознавчий складник. Вона формується як самим суспільством, без помітного втручання держави, так і за допомогою самої держави через структури, які покликані у державі ці функції виконувати: міністерства, інститути пам'яті, бібліотеки, освітні заклади, засоби масової інформації тощо [3].

За останніх кілька десятиліть у європейських країнах вироблено значний арсенал механізмів формування та підтримування/реагування форм державної політики у сфері пам'яті. Окремі країни Європейського

Союзу широко використовують інституційний механізм, коли функції держави у формуванні та підтриманні пам'яті з окремих, найбільш фундаментальних питань покладаються на спеціально створені установи. Яскравим прикладом є Інститути національної пам'яті або інші аналогічні за функціями установи, що існують в багатьох країнах Європи. Окрім інституційного механізму можуть бути й інші форми закріплення певної історичної візії на державному рівні. Так, у Російській Федерації існує окремий Закон «Про дні військової слави та пам'ятні дати Росії», яким визначаються на державному рівні перелік найважливіших віх історії держави Росії. Нарешті, можливим є й такий механізм, як сукупність здійснених на державному рівні відзначень окремих подій та вшанування пам'яті чи відзначення ювілеїв окремих осіб, що у комплексі також становлять певну "карту" загальнодержавної пам'яті [7, с.167].

Що стосується України, то за роки незалежності здійснено спроби використання всіх трьох механізмів формування колективної пам'яті. Спробу застосування інституційного механізму формування пам'яті здійснено у 2006 році, коли було створено Інститут національної пам'яті. Постанова Кабінету Міністрів України постановила, що Український інститут національної пам'яті (УІНП) визначався як центральний орган виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу. Його основними завданнями є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;
- забезпечення всебічного вивчення багатомістової історії українського державотворення, етапів боротьби за відновлення державності України у ХХ столітті;
- забезпечення вивчення історії проживання на території України інших корінних народів і національних меншин та їх інтеграції в українське суспільство;
- здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті учасників національно-визвольної боротьби, Першої і Другої світових воєн, жертв голодоморів і політичних репресій;
- посилення уваги суспільства до власної історії, розповсюдження про неї об'єктивної інформації в Україні та світі [10].

Від початку свого створення УІНП зосереджував діяльність довкола участі у створенні меморіалу Голодомору в Києві та підготовки багатотомної «Національної книги жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні» й розробці концепції історичної освіти в Україні [8].

З кінця 2010 р. в Українському інституті національної пам'яті проведено низку реформ. 9 грудня 2010 р. Президентом України було видано Указ «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», згідно якого УІНП був ліквідований як центральний орган виконавчої влади [12]. Проте того ж таки 9 грудня 2010 р. іншим указом Віктор Янукович створив Український інститут національної пам'яті як

науково-дослідну бюджетну установу при Кабінеті Міністрів України [13]. Відповідно цих подій Кабінет Міністрів України 31 січня 2011 р. прийняв Постанову «Про затвердження Положень про Український інститут національної пам'яті» [9].

Відповідно до прийнятої Постанови гранична чисельність працівників УІНП становить 70 одиниць. Очолює установу директор, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України (ст. 6). Він має заступників, у тому числі одного першого. Перший заступник, заступники директора Інституту призначаються на посаду та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням директора Інституту. Один із заступників директора виконує функції вченого секретаря Інституту (ст.8) [9].

Згідно ст. 4 «Положення про УІНП», його основними завданнями є:

- наукове та аналітичне забезпечення формування державної політики з питань національної пам'яті;
- розроблення у межах своїх повноважень науково обґрунтованих рекомендацій Кабінету Міністрів України у сфері реалізації гуманітарної політики;
- виконання державних програм фундаментальних і науково-практичних досліджень проблем національної пам'яті, її впливу на формування громадянського суспільства, української нації;
- здійснення наукових та науково-практичних досліджень державотворчих традицій українського народу, його боротьби за свободу та соборність України;
- вивчення трагічних подій в історії народів України та участь у заходах з увічнення пам'яті їх жертв;
- участь у науково-просвітницькій роботі, освітянській діяльності, пов'язаній з проблемами національної пам'яті [9].

Відповідно до поставлених завдань Інститут (ст. 5):

- провадить наукову, науково-дослідницьку, науково-пошукову та просвітницьку діяльність, видавничу діяльність;
- досліджує питання щодо закономірностей та особливостей розвитку національної пам'яті, теоретико-методологічних аспектів формування державної політики з питань пам'яті; особливостей формування національної пам'яті та історичної свідомості громадян з урахуванням багатонаціонального складу населення та регіональних відмінностей в Україні;
- вивчає трагічні події в історії народів України, досвід поширення історичних знань з метою здійснення науково-методичного забезпечення заходів з увічнення пам'яті жертв таких подій;
- здійснює наукову експертизу проектів нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної політики з питань пам'яті; наукове та аналітичне забезпечення заходів з відновлення та збереження національної пам'яті; підготовку науково-

педагогічних кадрів вищої кваліфікації – спеціалістів у сфері відновлення та збереження національної пам'яті;

- розробляє і подає Кабінетові Міністрів України науково обґрунтовані пропозиції щодо реалізації гуманітарної політики, розроблення та виконання відповідних довгострокових державних науково-дослідних програм, готує відповідні аналітичні документи;

- організовує проведення наукових конференцій, нарад, засідань за круглим столом, семінарів, інших заходів, у тому числі за участю науковців і представників іноземних держав, бере участь у їх науковому та аналітичному забезпеченні;

- надає державним установам науково-методичну допомогу у створенні музейних експозицій, присвячених історичному минулому України;

- проводить відповідно до законодавства роботу з пошуку, відбору, збереження, використання та оприлюднення найбільш значущих архівних документів, які стосуються боротьби за свободу та незалежність України, державотворчих традицій, досягнень українського народу, трагічних подій в історії народів України [9].

В Інституті функціонує Вчена Рада як колегіальний дорадчий орган та Спеціалізовані Вчені Ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора наук (с.9-10) [9]. Також в структурі ІНП виділяють департаменти: архівний (відділ польових досліджень, фондний відділ, відділ обслуговування); науково-дослідницький (відділ історії голодоморів, відділ досліджень збройного визвольного руху 1920-1950-х рр., відділ досліджень репресивних систем окупаційних режимів, відділ досліджень ненасильницького спротиву 1950-1980-х рр.), меморіальний (музейний відділ, відділ пам'ятників, відділ популяризації); видавничий (відділ паперових видань та відділ електронних видань), а також Львівське та Харківське регіональне представництво [11].

Велику роль в формуванні колективної пам'яті відіграє веб-сайт Інституту, який функціонує з 2009 року. На головній сторінці його розміщено рубрику новин та широкий спектр тематичних розділів, що систематично оновлюються. У розділі «Про УІНП» міститься загальна інформація про діяльність закладу (керівництво, контакти, звернення громадян, нормативно-правова база, державні закупівлі, вакансії, аспірантура). Рубрика «Концепція національної пам'яті» показує, які кроки зроблені для об'єктивної оцінки минулого у шкільних програмах. «Українське державотворення», «Забезпечення вивчення історії проживання на території України інших корінних народів і національних меншин», «Друга світова війна», «Увічнення пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій. 1932-1933 рр.», «Питання національної пам'яті у ЗМІ» демонструють, що ні науковці, ні чиновники, ні громадськість не стоять осторонь історичних подій минулого. Тут ви зможете ознайо-

митись з нормативно-правовою базою, науковою літературою, бібліографією, та заходами, що приурочені тій чи іншій історичній події. В рубриці «Анонси» можна прочитати інформацію про майбутні конференції, круглі столи. Керівництво Інституту цікавиться думкою населення з тих чи інших питань, що стосуються пам'яті суспільства, тому досить часто висувають різноманітні теми для обговорення на «Форумі» та проводить «Опитування». Окремо представлені Інтернет-ресурси (гіперпосилання) на спеціалізовані розділи офіційних веб-сайтів інститутів державної влади України, інші веб-сайти, у тому числі і закордонні.

За роки свого існування Українським інститутом національної пам'яті видано низку монографій, книг, брошур, статей, буклетів виставок, післяконференційних публікацій, проведено приурочені історичним подіям акції, а також опубліковано документи НКВС та міжнародні документи [6]

Отже висновуємо, що термін “колективна пам'ять” досить широко використовується, але важко визначається. Впродовж декількох століть він привертає увагу представників різних наук. Можна сказати, що число визначень колективної пам'яті відповідає числу її дослідників. Колективна пам'ять є надзвичайно потужним засобом, що впливає на світосприйняття громадянина та суспільства загалом, це – “битва за минуле” з зіткненням інтересів різних суспільних верств і політичних акторів. Її суспільна значущість визначається тим, що, принаймні в ідеалі, вона являє собою символічну форму передачі культурних смислів, від застережень і попереджень до етичної настанови на ненасилля. Саме тому держава у своєму арсеналі використовує інституційний механізм конструювання. УІНП виступає одним із них, адже це науково-дослідницька установа, що продукує об'єктивні знання про минуле.

Література

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Ян Ассман [Пер. с нем. М.М.Сокольской]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
2. Бойко О. Колективна пам'ять: природа, суть, структура [Електронний ресурс] / О.Бойко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ntip/2012_3/boyko.pdf
3. Гирич І. Історична і колективна пам'ять: що це? [Електронний ресурс] /Гор Гирич. – Режим доступу: <http://www.i-hvrych.name/Misc/Rethinking/NationalMemory.html>
4. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Нагорна. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
5. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни [Електронний ресурс] / Фридрих Ницше. – Режим доступу: http://www.lib.ru/NICSHE/razmvshleniya1.txt_with-big-pictures.htm

6. Офіційний веб-сайт Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/>
7. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 600 с
8. Портнов А. Інститут національної пам'яті в Польщі та Україні. Спроба порівняння [Електронний ресурс] / Андрій Портнов. – Режим доступу: http://zakid.net/home/showSingleNews.do?institut_natsionalnovi_pamyati_v_polshhi_ta_ukrayini_sproba_porivnyannya&objectId=1246616
9. Постанова КМУ «Про затвердження Положень про Український інститут національної пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/876.htm>
10. Постанова КМУ «Про створення Інституту національної пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-%D0%BF>
11. Структура Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/attached/inp_shema_0.pdf
12. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>
13. Указ Президента України «Про створення Інституту національної пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12604.html>
14. Филиппов А. Равнодействующая политика памяти [Електронний ресурс] / Александр Филиппов. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Ravnodejstvuyuschaya-politika-pamyati>
15. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ / Зигмунд Фрейд. – Т.1. – Нью-Йорк, 1977. – С.24-28.
16. Хальбвакс М. «Коллективная и историческая память» [Електронний ресурс] / Морис Хальбвакс. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Монолатієм І.С., докт.іст.наук, професором Киридон А.М. (Київ)

UKRAINIAN NATIONAL INSTITUTE OF MEMORY AS A MECHANISM OF COLLECTIVE MEMORY OF SOCIETY

Kh. I. Fedoriv

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57

ph.: +380958574425; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net

The article considers the origins and current meaning of collective memory, its nature, substance and structure. With the passing of time the details of specific events fade as they taken from of our mind and placed into the mainstream of our memory. The event is gradually filtered and details are forgotten. The significance of the collective memory lies in the events meaning not in the accuracy of the memory. One of the major reasons that collective memory will fade is that successive generations will not attach the same meaning and significance to the event as the generations that were in their formative stages at the time. Ukrainian Institute of National Memory created for objective reproduction of past events and scientific support of public policy on national memory. Such as the state institutions is one of the main sources of the collective memory of society.

Key words: *collective representation, collective memory, national identity, Ukrainian Institute of National Memory.*

УДК 94 (470) "1905/1917"

ББК 63.3

ЕВОЛЮЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ У ПРОГРАМІ КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ (1905-1917 рр.)

Л. В. Щербін

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: liliasherbin@rambler.ru*

У статті проаналізовано основні положення програми з національного питання Конституційно-демократичної партії. Простежено еволюцію принципів і підходів до теоретичного вирішення поліетнічності Росії на основі рішення з'їздів партії. Партія народної свободи намагалась зберегти єдність і могутність держави. Упродовж 1905-1917 рр. російські кадети розглядали вирішення національного питання не шляхом надання окремим національностям державної самостійності чи автономії, а тільки розширенням прав місцевого самоуправління певних територій.

Ключові слова: *Конституційно-демократична партія, національне питання, автономія, самостійність, партійна програма.*

Поліетнічний характер Російської держави зумовлював гостроту й важливість національного питання для її розвитку. Партійні концепції пропонували широкий спектр варіантів вирішення національної проблеми. Але особливе місце серед цих проектів займала позиція Конституційно-демократичної партії Росії, яка ґрунтувалась на ідеї суспільної еволюції

Конституювання партії відбулося на I установчому з'їзді 12-18 жовтня 1905 р. у Москві в умовах Першої російської революції. Це спричинило нечисленність ліберального зібрання (81 чоловік), оскільки через страйк на залізниці багато делегатів не змогли приїхати. Важливим чинником утворення партії став Маніфест 17 жовтня 1905 р., який дарував населенню Російської імперії основи громадянської свободи, недоторканість особистості, свободи совісті, слова, зібрань, союзів, виборче право, запровадив законодавчий орган – Державну думу. На I з'їзді були прийняті програма, статут, обрано тимчасовий Центральний комітет (ЦК) у складі 30 осіб. До нього від України ввійшов І. Луцицький – відомий історик, професор Київського університету. Остаточне оформлення партії відбулося 4-11 січня 1906 р., на якому вона отримала другу назву – «Партія народної свободи», тоді ж були внесені зміни до програми.

Програма кадетів складалася з 8 розділів і 57 статей. Значна увага приділялася правам громадян. Проголошувалася рівність усіх громадян без різниці статі, віросповідання, національності, стану. Кадети прагнули забезпечити свободу совісті, досягти в суспільстві демократичних свобод: слова, друку, зібрань, союзів, переконань, недоторканість житла й особи [14, с.189-190]. Щодо майбутнього державного ладу Росії, то на I з'їзді в програмі було зазначено, що конституційний устрій визначається основним законом. На II з'їзді в січні 1906 р. кадети постановили, що "Росія повинна бути конституційною і парламентською монархією" [14, с.189]. Конституційні демократи виходили з необхідності поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову. Законодавчі функції поклалися на народне представництво, яке обиралося загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням [14, с.190]. Партія виступала за створення відповідального міністерства перед Державною думою, демократизацію місцевого управління й суду.

На думку українського історика А. Павка, програма кадетів репрезентувала радикально-демократичний варіант парламентського, цивілізованого вирішення комплексу соціально-економічних і політичних питань російської дійсності. Політичним ідеалом кадетів була парламентарно-конституційна монархія англійського зразка [8, с.336-337].

Розкриваючи характер партії, кадети вказували на те, що вона є ліберальною – відстоює свободу особистості, громадянські права й самоуправління, є партією демократичної конституції і демократичних соціальних реформ, що дало підстави самим кадетам говорити про притаманну їм "містику конституції". Вони заперечували класовий характер свого об'єднання, бо, на їх думку, крім класового поділу існують ідеали й інтереси загальнолюдські. Кадети підкреслювали надкласовість і те, що партія, яка є партією інтелігенції [11, с.21-22]. Партія позиціонувала себе як національна, але "не у значенні відстоювання якоїсь однієї привілейованої народності, а у смислі ідейно-державному, визнанні того, що інтереси окремих осіб і класів необхідно об'єднувати в одному найвищому ідеальному інтересі держави. Опиралися на ідею нації в державному і правовому змісті" [13, с.46-47].

Важливе місце в кадетській програмі відводилось національному питанню. Вони відстоювали унітарний принцип побудови Російської держави. Платформа Конституційно-демократичної партії з національного питання базувалася на доповіді Організаційного бюро про права національностей і про децентралізацію управління і законодавства, зачитаній на Загальноросійському з'їзді земських і міських діячів у Москві (12-15 вересня 1905 р.) Ф. Кокошкіним, якому судилося стати відомим кадетським теоретиком з національної проблематики. У ній зазначалося, що централізаторська й русифікаторська політика бюрократичного уряду сприяла посиленню національної ворожнечі й відцентрових прагнень, виникненню напряду, який вимагає обласної автономії [9,

с.159]. Ці питання обговорювалися на місцях і було отримано кілька проектів вирішення зазначеної проблеми, зокрема, з «Малоросії» від Української демократичної партії та від жителів Чернігівської губернії, які вимагали гарантування вільного культурного розвитку всім народам Російської імперії [9, с.163].

Для лібералів зразком з урегулювання національних проблем виступали країни Західної Європи: Німеччина, Швеція, Великобританія. Вони заперечували тотожність національного й обласного питань, оскільки про їх спорідненість можна говорити тільки в однорідних за етнічним складом місцевостях, зокрема, у Царстві Польському [7, с.13]. Автономія в районах з багатонаціональним складом населення, навпаки, тільки загострить протистояння на етнічному ґрунті, як наприклад, в Австро-Угорщині. Тому місцева автономія і федеративний устрій не можуть виступати єдиним засобом забезпечення прав національностей. Національне питання містило в собі своєрідну тріаду: рівноправність усіх громадян незалежно від їх національності; вільний розвиток мови, літератури й культури кожного народу; рівноправність мов різних народів у місцевих державних і громадських установах і школах [7, с.14].

Ідеал політичного устрою для Росії ліберали вбачали в адміністративній і законодавчій децентралізації шляхом розвитку земських і міських установ та участі в законодавстві місцевих представницьких зборів. Однак негайне практичне втілення цієї ідеї на просторах імперії вони вважали неможливим, тому що "тільки деякі частини імперії, як наприклад Царство Польське, є однорідними і відокремленими від сусідньої території одиницями, об'єднані одноставним прагненням населення до автономії; на решті території як сама потреба в політичній децентралізації, так і кордони областей, які потребують автономного устрою, є ще не зовсім з'ясованими і в даних умовах політичного життя ми знаємо лише вимоги окремих суспільних груп і партій, але не бажання всього населення" [7, с.169]. Ліберали пов'язували питання обласної автономії з політичним звільненням і запровадженням у Росії демократичної конституції, яким надавалося пріоритетного значення.

Особливе місце в доповіді Ф. Кокошкіна надавалося Царству Польському, як "однорідному цілому, що виділялось в етнографічному, економічному, культурному, територіальному відношеннях і прагнення населення теж вважались незаперечними" [7, с.173]. Оратор підкреслив важливий вплив польського питання на внутрішнє і міжнародне становище Росії. Після отримання громадянських і політичних свобод передбачалося, що Царство Польське отримає конституцію.

14 вересня 1905 р. були прийняті резолюції на основі доповіді Ф. Кокошкіна, які й стали відправною точкою для програмних пунктів з національного питання. У програмі Конституційно-демократичної партії зазначалося, що Основний закон Росії повинен гарантувати всім народностям, які населяли імперію, крім повної громадянської і політич-

ної рівноправності, право вільного культурного самовизначення: повну свободу використання різних мов і наріч у публічному житті, свободу створення та утримання навчальних закладів і будь-яких зібрань, спілок й установ, які мають на меті збереження і розвиток мови, літератури й культури кожної народності [14, с.190]. Російська мова мала бути мовою центральних установ, армії і флоту. Вживання поряд із загальнодержавною місцевих мов у державних і громадських установах і навчальних закладах, які утримувалися на кошти держави чи органів самоуправління, мало регулюватися загальними й місцевими законами, а в їх межах – самими установами. Населення кожної місцевості повинно було отримати можливість здобувати початкову освіту рідною мовою [14, с.190].

Особливе місце в майбутній Росії, яка мала стати конституційною й парламентською монархією, відводилося Царству Польському та Фінляндії. Після встановлення загальноімперського представництва з конституційними правами в Царстві Польському передбачалось автономне управління із сеймом, який обирається на основі загальнодержавного представництва, за умови збереження державної єдності та участі в центральному представництві на засадах однакових з іншими частинами імперії. “Кордони між Царством Польським і сусідніми губерніями могли бути виправлені у відповідності з племінним складом і бажанням місцевого населення” [14, с.192]. Але при цьому на території Польщі мали діяти гарантії громадської свободи й права національності на культурне самовизначення і забезпечуватися права меншостей. Щодо Фінляндії, то кадети вимагали відновлення її конституції, яка б “забезпечувала її особливий державний стан” [14, с.192].

Дотримуючись принципу єдності й неподільності Росії, Партія народної свободи, на відміну від царського уряду, по-іншому розуміла цю єдність: “Сильна центральна влада сумісна з широкою децентралізацією, з існуванням місцевих законів, взагалі і з визнанням широкого простору для обласних і національних особливостей. Єдність не послабиться, а посилиться внутрішньою самостійністю окремих частин Росії” [12, с.115].

Антитезу казенному націоналізму самодержавства, який підривав “ідею Російської імперії, як великодержавного цілого”, ліберали вбачали в тій моделі вирішення національно-колоніального питання, яка була апробована в Англії та Америці [5, с.259].

Події лютого 1917 р. змусили кадетів пристосуватися до реалій нового формату. На VII з’їзді партії 25-28 березня 1917 р. були внесені зміни в програму, які стосувалися державного ладу країни. Було визнано, що “Росія повинна бути демократичною парламентською республікою” [10, с.349].

В умовах зростання національно-визвольного руху, у тому числі українського, на просторах Російської імперії 9-12 травня 1917 р. відбу-

вся VIII з’їзд Конституційно-демократичної партії, на якому значна увага приділялась національному питанню. На цьому з’їзді 11 травня 1917 р. Ф. Кокошкін зачитав доповідь “Автономія і федерація”, у якій наголосив на тому, що при вирішенні питання про автономію треба розрізняти два пов’язані між собою, але водночас і окремі принципи: принцип децентралізації (обласне питання) і принцип самовизначення національностей (національне питання). Децентралізація може бути засобом національного самовизначення, але вона не є єдиним методом для цього й слугує для задоволення інших потреб народного життя [15, с.551].

На думку Ф. Кокошкіна, національності, які наполягають на необхідності федерації в Росії за національним принципом, “хочуть у майбутній державній будівлі Росії облаштувати для себе ту чи іншу кімнату, пристосовану до їх вимог”. Але вони ігнорують проблему державного устрою в цілому: “Що стосується всієї будівлі, то це ваша справа, будуйте як хочете і як вмієте, дайте тільки нам таку кімнату, яку ми хочемо” [15, с.559]. Кадет вважав, що таке ігнорування прихильниками національної автономії загальнодержавних інтересів, їхнє прагнення поділу Росії за національним принципом матиме своїм результатом не федерацію, не союзню державу, а конфедерацію – союз держав. А ця форма устрою спричинить розпад Росії, знищення державної єдності та утворення союзу самостійних національних суверенних держав [15, с.560].

Іншим аргументом проти негайного вирішення національного питання шляхом запровадження національно-територіальних автономій Ф. Кокошкін назвав складну політичну ситуацію в Росії. На думку каде-та, по-перше, важливішими й нагальнішими були проблеми перетворення Росії в “державу демократично республіканську” і соціальні перетворення, по-друге, він сумнівався в силах народу, який змушений нести тягар цих усіх завдань [15, с.560]. Згідно з доповіддю Ф. Кокошкіна, децентралізація Росії повинна ґрунтуватися на наданні органам самоуправління вищих самоуправних одиниць (губерній чи областей) автономних прав у певних сферах господарського й культурного життя, за умови визнання за загальнодержавними законами переважаючої сили над місцевими, і на забезпеченні за державною владою права контролю над місцевим законодавством у формі “veto”. Вищим самоуправним одиницям треба надати право укладати між собою строкові й безстрокові угоди для здійснення спільних завдань та утворювати для цього тимчасові або постійні союзи. Зміна кордонів губерній чи областей повинна здійснюватися відповідно до загальнодержавного законодавства [15, с.564-569].

На основі виступу Ф. Кокошкіна було запропоновано внести зміни до §12, 24, 25 програми кадетів такого змісту: при збереженні загальнодержавного статусу російської мови в державних установах, армії, на флоті передбачалося використання місцевих мов, ураховуючи національний склад населення при здобутті початкової освіти; вищим територі-

альним самоуправним союзам (губернським чи обласним земствам) надавалися права провінційної автономії (видання місцевих законів) у певних сферах місцевого господарського, культурного й національно-культурного життя з гарантуванням для загальнодержавної влади можливості припиняти введення в дію законів, які порушують установлені загальнодержавною конституцією межі автономії; при прийнятті конституції Російської республіки права місцевої автономії надаються органам самоуправління губерній і відповідних їм територіальних одиниць (нині існуючих областей). Конституція повинна відкрити законмірний шлях до задоволення побажань місцевого населення стосовно об'єднання територіальних одиниць у більші союзи, поділу їх на менші одиниці та зміни їх кордонів [15, с.660, 662].

Таким чином, вирішення національного питання звелось партією до розширення місцевого самоврядування, тобто “провінційної автономії”, заперечення політичної автономії.

VII і VIII з'їзди партії Мілюков за значенням прирівнював до організаційних з'їздів 1905 р. і 1906 р., оскільки “вони визначили ставлення кадетів до поворотних історичних моментів” [4, с. 1]. У нових історичних умовах позиція партії повинна була базуватися на принципах єдності влади, ліквідації двовладдя і спроб різних організацій конкурувати із законним і визнаним країною урядом, сили влади й права застосовувати цю силу, ведення війни до переможного кінця і підписання мирного договору. Лідер кадетів зазначив, що “кадети визнають вимогу створення місцевих самостійних органів і передбачають введення автономії з правом законодавства з деяких питань, але вони проти негайного створення національних територій з тими розширеними правами державної автономії, на яких наполягали різні народи” [4, с.3].

Історик Д. Яневський вважає, що взаємовідносини між центром – Петроградом – і так званими “національними районами” не могли не загостритися внаслідок рішень щодо права на автономний устрій та інші права національностей, ухвалених з'їздом кадетів [16, с.93]. Із цією думкою важко не погодитись, адже, займаючи провідні місця в органах влади, свої програмні принципи вони ставили в основу державної управлінської політики. Це простежувалось і в ставленні кадетів до політизації суспільного життя в Україні, до процесу формування українських органів влади.

Проте оновлення і доповнення кадетських програмних постулатів з національного питання не збігалися і не задовольняли бачення національного розвитку України українськими політичними партіями, які входили до складу Центральної Ради. Такі партії, як Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), Українська трудова партія (УТП), висували вимогу широкої національно-демократичної федеративної республіки й були прихиль-

никами автономістсько-федералістської тенденції. Усі українські партії визнали Тимчасовий уряд та ідею скликання Всеросійських установчих зборів, які й повинні були проголосити Росію федеративною республікою і визнати за Україною права широкої національно-територіальної автономії [2, с.23]. Українська народна партія (УНП) відстоювала самостійний розвиток України.

Захищаючи національні права України як окремого суб'єкта Російської федерації, українські політичні партії виступали із широкою програмою українізації державного й культурного життя республіки. Ця програма передбачала обов'язкове введення української мови в державних і громадських установах, суді, навчальних закладах різного рівня [2, с.24]. Головним своїм завданням Центральна Рада вбачала практичну реалізацію автономних прав України.

23-28 липня 1917 р. відбувся IX з'їзд Конституційно-демократичної партії, на якому продовжилось обговорення національного питання. Доповідачем із цієї проблеми був Б. Нольде. Він виокремив дві форми вирішення національного питання: 1) простішу, але менш досконалу – територіальну; 2) менш просту, але досконалішу – особисту (персональну) [1, с.3]. Перший шлях передбачав територіальний поділ згідно з етнографічною картою та мав деструктивний характер, приховуючи в собі такі небезпеки, як установлення панування одного народу над іншим, зародження ворожнечі й суперечностей. Другий шлях – рівноправність народів, збереження національних прав усіх народів, які входять до складу держави, незалежно від територіального розподілу. На думку Б. Нольде, державно-історичний досвід країн свідчить на користь другої системи, яка веде до об'єднання націй, а не навпаки.

У зв'язку з неможливістю поділу всієї Росії на нації і небезпекою створення привілейованих національностей за рахунок непривілейованих народних меншин, національне питання в Росії повинно вирішитись у формі охорони прав національностей в якості особистих, не територіальних груп [1, с.3]. На користь вибору цього шляху доповідач навів кілька причин: відсутність історичного підґрунтя для територіального поділу через брак самобутнього політичного існування в минулому, економічний фактор, який не дозволяє дробити російську територію за етнографічними межами, національний поділ викликає небезпеку національних імперіалізмів, оскільки територіально пануюча нація буде прагнути до самоутвердження за рахунок слабших чисельно націй. Ураховуючи попередній досвід, Росія не може тепер передати цю негативну місію іншим привілейованим російським народам [15, с.676].

Б. Нольде наголошував на тому, що Росія повинна забезпечити всім своїм громадянам можливість вільного культурного розвитку на початках політичної і громадянської рівності: “У новій Росії немає бути ні централізованого, ні децентралізованого національного гноблення” [15, с.677]. Забезпечення національних інтересів з дотриманням однако-

вого сприяння усім народам він відносив до прямих обов'язків влади, а територіальну систему вважав непридатною для досягнення цієї мети. Основними національними прагненнями визнавалися участь у державному управлінні й рівноправність мов. Повному замовчуванню піддалися політичні права національностей.

Зважаючи на багатонаціональний склад Росії, Б. Нольде констатував складність вирішення мовного питання. Рівномірна й справедлива участь усіх національних груп у справах загальнодержавного управління і самоуправління повинна досягатись пропорційною системою виборів. Пропонувався такий механізм поступового утвердження рівноправності мов із збереженням прав російської мови як мови загальнодержавної та міжнаціональної: залежно від того, як групуються національності, бажаним буде дозволити в місцевому державному житті використання, при відносинах з населенням та у внутрішньому діловодстві, мов, на яких говорять і національна більшість даної місцевості, і національні меншини, без надання кому-небудь пануючого становища над іншими [15, с. 678].

Правильне здійснення цих прагнень неможливе при системі місцевих національних імперіалізмів, тому що в Російській державі не повинно бути національностей першого й другого сорту [15, с.679]. Доповідач пропонував визнати за національностями право створювати єдині національні союзи для здійснення завдань культурного управління (школа, церква) стосовно осіб, які усвідомлюють свою приналежність до відповідних національностей. Ці союзи повинні виконувати державні функції, мати публічно-правовий характер. Межі їх компетенції і відношення до держави окреслюватимуться законодавством. Приналежність окремих осіб до цих великих союзів встановлюватиметься державним законодавством на основі вільного самовизначення цих осіб [15, с.680]. Б. Нольде передбачав, що практичне втілення програми рівності народів, які населяють Росію, шляхом створення прав та організації великих національних публічних союзів справа дуже складна, вимагатиме напруженої праці. Темпи здійснення її залежатимуть від культурного розвитку цих націй та їх потреби в національно-культурній організації. Однак зусилля будуть виправданими, бо “в Росії, яка зберігатиме свою національну єдність, буде забезпечений мир і дружнє співжиття народів на благо російської держави і російської культури” [15, с.680].

Виходячи з доповіді Б. Нольде й після її обговорення з'їздом, були прийняті постанови, на основі яких були внесені зміни до програми. До ст. 11 програми партії додано другу частину такого змісту: “Держава може передати національностям, які діють в якості єдиних не територіальних публічно-правових союзів, здійснення вказаних законом завдань культурного напрямку (освітніх, релігійних, з державної опіки, економічних і т. д.) по відношенню до всіх осіб, які визнають свою приналежність до цих національностей”. Стаття 12 програми партії містила пра-

во використання місцевих мов відповідно до національного складу населення, із забезпеченням, у порядку загальнодержавного законодавства, рівних прав російської мови як мови не тільки загальнодержавної, але й міжнаціональної, і мов національних меншин. Лідер партії рішення про позатериторіальне національне самовизначення назвав важливим [4, с.2].

Оновлена теорія національного питання кадетів була викладена Б. Нольде в статті “Партия народной Свободы и национальный вопрос”, яка була опублікована в друкованому органі партії “Вестник партии народной свободы” [6]. Ця публікація відрізнялася від його доповіді на з'їзді не тільки більш простим стилем викладу, емоційністю, образністю, а ще й тим, що розставлялися сильні акценти на проблемах загрози єдності Росії, гіпотетичності її державної смерті унаслідок перетворення у “федерацію народностей”.

Заперечуючи рівносильність інших національних культур з російською, Б. Нольде визнавав необхідним державне сприяння задоволенню потреб народів: національної школи, церкви, рівноправності мов, участі в управлінні [6, с.4-5]. Альтернативою федерації національних територій він вважав федерацію особистих національних союзів, яка виключить можливість створення привілейованих національностей і національностей другого сорту й гарантуватиме цілісність російської державності, рівність націй [6, с.5]. Але він не повністю заперечував створення національних територій, тим більше, що в Україні й у двох прибалтійських губерніях дещо вже зроблено в цьому напрямі.

Таким чином, період революції 1905-1907 рр. став початковим етапом для постановки й теоретичного осмислення Конституційно-демократичною партією національних проблем Росії. Вирішення національного питання кадети зводили до права на культурно-національне самовизначення. Після Лютневої революції вирішення кадетами національного питання розглядалось у контексті розширення місцевого самоврядування, “провінціальної автономії”.

Література

1. Девятый всероссийский съезд партии народной свободы // Речь. – 1917. – 27 июля. – С. 3.
2. Любовець О. М. Проблема української державності в програмах і діяльності українських політичних партій (бер.-лист. 1917р.) / О.М.Любовець // Український історичний журнал. – 2003. – №1. – С. 22-29.
3. Милюков П.Н. Итоги VIII съезда партии Народной Свободы / П.Н.Милюков // Вестник партии народной свободы. – 1917. – №2. – С. 1.
4. Милюков П.Н. Итоги IX съезда / П.Н.Милюков // Вестник партии народной свободы. – 1917. – №11-13. – С. 1-4.
5. Модели общественного переустройства России. XX век / [отв. ред. В.В.Шелохаев]. – М.: РОССПЭН, 2004. – 608 с.

6. Нольде Б. Партия народной Свободы и национальный вопрос / Б.Нольде // Вестник партии народной свободы. – 1917. – №20 – С. 3-5.
7. О правах национальностей и о децентрализации : доклад бюро съезду земских и городских деятелей 12-15 сентября 1905 года и постановления съезда. – М., 1905. – 34 с.
8. Павко А.І. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби / А.І.Павко. – К.: Вид-во “Плеяда”, 2002. – 552 с.
9. Программы документы национальных политических партий и организаций России (конец XIX–1917 г.): сб. документов. – М., 1996. – Вып.2 – 204 с.
10. Протоколы Центрального Комитета и заграничных групп конституционно-демократической партии: в 6 т. – М., 1998. – Т.3: Протоколы Центрального Комитета конституционно-демократической партии. 1915-1920 гг. – 590 с.
11. Революция и наши партии. – М., 1907. – 82 с.
12. Российские либералы: кадеты и октябристы / [сост. Д.Б.Павлов, В.В.Шелохаев]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – 304 с.
13. Струве П. Идеи и политика в современной России / П.Струве // Избранные сочинения. – М., 1999. – С. 45-62.
14. Съезды и конференции конституционно-демократической партии: в 3 т. – М., 1997. – Т.1: 1905-1907 гг. – 744 с.
15. Съезды и конференции конституционно-демократической партии: в 3 т. – М., 2000. – Т.3. – Кн.1: 1915-1917 гг. – 831 с.
16. Яневський Д. Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки / Д.Яневський. – К.: Дух і літера, 2003. – 767 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

*Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Кугутяком М.В.,
габілітованим доктором політології,
професором Аркадіушем Адамчиком (Кельци, Республіка Польща)*

EVOLUTION OF THE NATIONAL QUESTION IN PROGRAM OF CONSTITUTIONAL DEMOCRATIC PARTY (1905-1917)

L. V. Stsherbin

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380 (342) 59-61-46; e-mail: liliasherbin@rambler.ru*

The basic provisions of the program on the national question of the Constitutional Democratic Party. The evolution of the principles and approaches to the theoretical solution of multiculturalism based on decisions of Party congresses. People's Freedom Party tried to preserve the unity and power of the state. During the 1905-1917 biennium Russian cadets looked solve the national question by providing a separate nationalities not state independence or autonomy, but empowering local governments certain areas.

Key words: *Constitutional Democratic Party, national questions, autonomy, independence, partiyna program.*

Актуальні проблеми міжнародних відносин

УДК 94:327:327.5 (497.6) "1992/1995"
ББК 66.5

ДО ІСТОРІЇ БОСНІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ 1992-1995 рр.: ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ ПРОВЛАДНИХ ТА ОПОЗИЦІЙНИХ СИЛ СЕРБІЇ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ СИТУАЦІЇ В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ

І. В. Журжа

*Міжрегіональна Академія управління персоналом;
03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2;
тел. +380673018861; e-mail: izhurzha@mail.ru*

В статті аналізується вплив зовнішньополітичних чинників на внутрішньополітичне життя країни. Стверджується, що боснійський конфлікт став важким випробуванням для діючої влади Сербії, яка вступила в відкрите протистояння з опозицією, та призвів до політичної кризи. Досліджуються позиції основних політичних сил Сербії щодо шляхів вирішення боснійського конфлікту. Визначено, що на перших стадіях загострення ситуації в Боснії та Герцеговині позиція офіційного Белграду щодо її врегулювання цілком відповідала зусиллям міжнародного співтовариства.

Ключові слова: *Боснійський конфлікт, план Венса-Оуена, політичні партії Сербії.*

Наприкінці ХХ ст. події в Боснії і Герцеговині перебували в центрі уваги міжнародної спільноти. Саме тут сербохорватське та мусульмансько-сербське протистояння переросло в жорстокий військовий конфлікт. В глобальному сенсі відбулося зіткнення трьох історично конкуруючих між собою світів – православного, католицького та мусульманського.

У врегулювання ситуації активно включилося міжнародне співтовариство, було запропоновано ряд планів зі стабілізації, які, проте, кардинально відрізнялися баченням майбутнього Боснії і Герцеговини. Для влади Сербії, яка була однією з найбільш зацікавлених сторін, вирішення даної проблеми за власним сценарієм стало стратегічним завданням.

Досить лише зазначити, що за переписом населення 1991 р. в Боснії 31,3% всього населення склали етнічні серби [1]. Цей чинник став визначальним для окремих політичних сил Сербії, які намагалися заробити політичні дивіденди на гаслах захисту боснійських сербів.

З огляду на це, ризикованою з внутрішньополітичної точки зору, виглядає підтримка С. Мілошевичем і провладною Соціалістичною партією Сербії [СПС] плану співголів Лондонській конференції С. Венса і Д. Оуена щодо припинення боснійського конфлікту. Спроба офіційного Белграду здійснити тиск на керівництво боснійських сербів з вимогою прийняти запропоновані умови, викликала невдоволення сербських радикальних партій.

Політична боротьба в Сербії досягла свого апогею восени 1993 р., коли лідер сербських радикалів В. Шешель звинуватив СПС і С. Мілошевича у зраді інтересів сербського народу. Коаліція Сербської радикальної партії [СРП] і СПС була розірвана. У відповідь влада звинуватила СРП в прагненні «підірвати зусилля по відновленню миру на території колишньої Югославії», а також створенню незаконних збройних формувань на сербських територіях поза СРЮ. Висловлені звинувачення супроводжувалися арештами сербських добровольців, які брали участь у військових діях в Боснії та Хорватії.

7.10.1993 р. на засіданні Скупщини В. Шешель запропонував обговорити можливість голосування за недовіру уряду. Однак представники СПС, вдало зманеврувавши, цього не допустили, а С. Мілошевич незабаром оголосив про розпуск парламенту і призначив дату виборів на 13 грудня. Одним з помітних епізодів передвиборчої кампанії стали арешти лідерів радикалів і звинувачення їх у терористичній діяльності на території БіГ.

Результати виборів принесли перемогу соціалістам, які отримали 123 місця, тоді як їхні колишні партнери по коаліції – СРП – всього 39. Другою політичною силою в країні став рух ДЕПОС, що об'єднав ряд партій на чолі з Рухом поновлення Сербії В. Драшковіча. Також зріс вплив Демократичної партії.

Незважаючи на успіх кількість місць СПС в Скупщині була недостатньою для формування однопартійного уряду. Тому соціалісти задумалися про вибір можливого союзника. На роль останнього запропонувала себе Демократична партія [ДП] З. Джінджіча. Однак коаліція не відбулася, оскільки З. Джінджіч вимагав для себе посади прем'єр-міністра, на що С. Мілошевич не міг погодитися [2].

Початок 1994 р. продемонстрував обрання СПС іншого шляху створення коаліції, що полягав у «відколі» від різних фракцій депутатів. Таким чином соціалістичний уряд, для початку, заручився підтримкою «незалежних» депутатів, колишніх членів ДП, ДЕПОС і т.д. До них додалася й партія Нова демократія [НД], яка йшла на вибори разом з ДЕПОС, а потім зрадила своїх партнерів в обмін на наближеність до влади.

Лідер НД Душан Михайлович посів чільне місце в політичному житті Сербії в якості запеклого критика опозиції. Стан останньої ускладнювався ще й тим, що, не зважаючи на заклики деяких лідерів (зокрема В. Коштуніци, лідера Демократичної партії Сербії [ДПС]) до згуртування рядів опозиції, її розпад тривав, і про жодні серйозні спільні дії у боротьбі з СПС та її прихильниками не було й мови.

Каменем спотикання для всіх партій, а також спірним питанням у політичному житті продовжували залишатися підходи до двох взаємопов'язаних проблем: необхідність скасування міжнародних санкцій проти Сербії, як складової частини СРЮ, та питання про майбутню державну приналежність тих земель колишньої соціалістичної Югославії, в яких сербське населення на початок 90-х рр. становило більшість.

Стосовно питань політичний спектр Сербії розпався на дві частини. По один бік знаходилися партії, що підтримували рішення уряду, який під тиском міжнародного співтовариства (у тому числі і Росії) вимагав від боснійських сербів прийняття рішень “контактної групи” (СПС, НД і рух ДЕПОС). На іншому боці знаходилися всі інші опозиційні партії, що так і не змогли об'єднатися. Серед них виокремлювалася ДПС, лідер якої – В. Коштуніца, – здобув репутацію непримиренного критика партії С. Милошевича і вперто не погоджувався піти з нею на будь-який альянс.

Разом з тим, політичне керівництво Сербії посилювало тиск на лідерів боснійських сербів, сподіваючись, що це допоможе зняти економічні санкції, накладені на країну РБ ООН у травні 1992 р. Такі дії глави держави і його прихильників викликали обурення як деякої частини Скупщини, так і широкої громадськості. Згідно з опитуваннями громадської думки, три чверті респондентів вважали, що “захист прав сербів поза СРЮ” – пріоритет дій уряду або, принаймні, бажана мета [3]. Крім того, невдоволення посилювалося через те, що в обмін за підтримку Белградом “плану Венса-Оуена” навесні 1993 р. СРЮ так і не отримала полегшення в системі економічних санкцій.

Найважливішою подією в політичному житті Сербії стало формування коаліційного уряду. Партнером СПС по альянсу стала НД. Це дозволило владі почати кампанію для підготовки рішення про повну ізоляцію боснійських сербів. Кульмінацією стало рішення югославського та сербського керівництва блокувати кордон з сербами Боснії і припинити постачання (за винятком гуманітарної допомоги) на початку серпня 1994 року, а потім згоду на моніторинг кордону з Боснією з боку міжнародних спостерігачів в обмін на поетапне зняття санкцій з СРЮ. Крім правлячих партій цей рух підтримав і В. Драшкович, лідер руху ДЕПОС.

На противагу цьому, більшість партій Сербії засудили це рішення. Так, на прес-конференції, віце-голова ДПС П. Протіч зазначив, що з 14 причин, з яких СРЮ обмежена санкціями, питання Боснії тільки одне з них. Він справедливо вказав на те, що санкції не будуть зняті до тих пір,

доки міжнародне співтовариство не переконається у виконанні інших тринадцяти умов [4].

Дії керівництва країни змусили опозицію згуртуватися і подати на розгляд парламенту проект декларації про ухвалення угоди про принципи і основі створення конфедерації СРЮ з республікою боснійських сербів. Однак Скупщина не підтримала цієї пропозиції, і опозиційні депутати, прагнучи влаштувати парламентську кризу, покинули засідання. Але виявилось, що в залі існує необхідний кворум з депутатів СПС, НД і Громадської ради Сербії, тому робота сесії була продовжена.

Позиція влади Сербії щодо боснійського питання, а також те, що більшість європейських держав визнало, що в БіГ триває громадянська і національно-релігійна війна, причетність до якої СРЮ знаходиться під великим питанням, призвели до послаблення санкцій проти Союзної Республіки Югославія [5]. Хоча це не припинило потік критики опозиції на адресу керівництва країни, масової підтримки населення вона вже не отримувала.

Найбільш непримиренну позицію щодо більшості дій уряду продовжувала займати СРП. Так, радикали прямо пов'язали удари авіації НАТО по позиціях боснійських сербів у першій половині 1994 р. із зрадою інтересів сербського народу С. Мілошевичем. А навесні 1994 р. лідери радикалів обрали “новий курс” опору всевладдю соціалістів, що втілювався в некоректних діях по відношенню до своїх опонентів. У відповідь на це влада піддала членів СРП та її лідера В. Шешеля штрафам та арештам на короткі терміни. Опозиціонери ж використовували судові розгляди для залучення уваги громадськості, роблячи при цьому гучні заяви. Так, В. Шешель розкрив мотиви, якими, на його думку, керувався С. Мілошевич у своїх діях щодо лідера боснійських сербів Р. Караджича. На його погляд, об'єднання Пале (столиці республіки боснійських сербів) і Белграда не в інтересах С. Мілошевича, адже в цьому випадку додалося б 1,5 млн. виборців, з яких навіть 100 тисяч навряд чи проголосували за нього. За даними В. Шешеля лідер соціалістів сподівався домогтися зміщення Р. Караджича будь-яким шляхом. Крім цього, В. Шешель зробив ряд прогнозів про майбутню територію колишньої Югославії, де проживає значний відсоток сербів. Так, він заявив, що С. Мілошевич зрадить і Сербську Країну (Хорватія), і Косово і Метохію, і область Рашку і область Панонія у Воєводині, а потім погодиться з відділенням Чорногорії від СРЮ. У своїх заявах В. Шешель і В. Драшкович закликали ДП і ДПС згуртувати ряди, але це не знайшло відгуку у З. Джінджіча і В. Коштуніци.

Цікава також позиція ДП щодо врегулювання боснійської кризи. Критикуючи точку зору офіційного Белграда, З. Джінджіч разом з тим погоджувався з пропозиціями міжнародної спільноти, не виключаючи можливого коректування окремих їх компонентів. У другій половині 1994 р. ДП зблизилася з радикалами В. Шешелем і ДПС В. Коштуніци.

Саме ДП 25 серпня 1994 виступила автором проекту резолюції, запропонованої на обговорення Скупщини, основним змістом якої стала ідея про необхідність опрацювання та проголошення конфедерації між Республікою Боснійських Сербів і Союзною Республікою Югославія.

Позиція в цьому конфлікті ДПС і В. Коштуніці більш однозначна. Він виступив за створення єдиної держави у складі Республіки Сербської (у Боснії) і СРЮ. Разом з тим В. Коштуніца говорив, що весь сербський народ має голосувати на референдумі за план “контактної групи”, адже “згода або незгода з ним здійснить вплив як на сербів Боснії, так і на громадян Сербії та Чорногорії” [6].

Наприкінці 1994 р. В. Коштуніца висунув ідею організації сербсько-сербської зустрічі, маючи на увазі діалог сербів “по обидві сторони річки Дрени і пошук єдиної обґрунтованої позиції Белграда, Пале, Подгориці та Кніна. При цьому він посилався на рішення архієрейського собору Сербської православної церкви в Баня-Луці про те, що серби не можуть бути позбавлені права на досягнення повністю легітимною мети – самовизначення. Головною перешкодою реалізації цієї ідеї В. Коштуніца вбачав у збереженні в Сербії недемократичного режиму, внаслідок чого і виникають всі проблеми сербського народу. Особливій критиці піддався С. Мілошевич, який сповідує націоналізм з метою утримання влади. При цьому, у разі загрози своїм владним повноваженням “чинічний націоналіст” легко перетворюється на “інтернаціоналіста”, що, на думку В. Коштуніці, продемонстрували дії С. Мілошевича в другій половині 1994 р. [7].

У той же час у лавах руху ДЕПОС відбувся розкол. Непослідовність курсу В. Драшковича призвела до виходу з СДО деяких видних політичних діячів – В. Галіча, М. Марковича, В. Васілевича, що були незадоволені позицією їхнього колишнього лідера.

Події в Боснії і Герцеговині мали значний вплив на загострення внутрішньополітичної ситуації Сербії. Ставлення до боснійського конфлікту і вирішення подальшої долі сербів на землях Боснії і Герцеговини стало роздільною межею між колишніми союзниками по опозиції СПС і СРП та призвели до відкритого протистояння провладної коаліції (СПС, НД, ДЕПОС) і розрізненої опозиції (УРП, ДП і ДПС).

Література

1. Тодоров Н. Балканский узел противоречий. История и современность / Н.Тодоров // Новая и новейшая история. – 1993. – №3. – С. 78.
2. Кондрашов А. Итоги парламентских выборов в Сербии / А.Кондрашов // Компас. – 1994. – № 2. – С. 201.
3. Едемский А. Политическая жизнь Сербии после выборов 1993г. / А.Едемский // Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х гг. – М., 1997. – С. 178

4. Бутяновский В. Боснийский узел / В.Бутяновский // Международная жизнь. – 1996. – №1. – С. 64.
5. Гуськова Е. Балканская трагедия / Е.Гуськова // Очаги тревоги в Восточной Европе. – М., 1994. – С. 39
6. Волков Б. Трагедия Югославии / Б.Волков // Новая и новейшая история. – 1994. – № 5. – С. 32.
7. Миленович Н. От Ливана до Боснии / Н.Миленович. – Белград, 1995. – С. 58.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Монолатієм І.С., габілітованим доктором політології, професором Аркадіушем Адамчиком (Кельци, Республіка Польща)

TO THE HISTORY OF THE BOSNIAN CONFLICT 1992-1995: POLITICAL COLLISION BETWEEN ACTIVE POWER AND OPPOSITION OF SERBIA CONCERNING TO RESOLVE THE SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

I. V. Zhurzha

Interregional Academy of Personnel Management;

03039, Kyiv, Frometivska str., 2;

ph. +380673018861; e-mail: izhurzha@mail.ru

The article examines the influence of external political factors on the domestic political life of the country. It states, that Bosnian conflict has become an great problem for active power of Serbia, that entered into open collision with opposition and caused political crisis. It researches positions of main political power of Serbia concerning ways of solution of the Bosnian conflict. It determines, that initial stages of aggravation of the situation in the Bosnia and Herzegovina, position of official Belgrade to resolve quite consistent efforts of t international community.

Key words: *Bosnian conflict, plan of Vance-Owen, the political parties of Serbia*

УДК 327.323 (437.1/2)
ББК 66.4 (4/8)

ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У КОНТЕКСТІ АМЕРИКАНО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Н. В. Криворучко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380673431036; e-mail: natalia.politique@gmail.com*

У статті проаналізовано шляхи трансформації зовнішньої політики та політики безпеки Чеської Республіки від невеликої держави до держави, здатної формувати засади політики безпеки поруч з регіональними лідерами – державами Центрально-Східної Європи. Обґрунтовано тезу, що політика безпеки малих держав зазвичай формується під впливом регіональних гравців та основних геополітичних партнерів. Завданням статті є окреслити основні сфери зіткнення інтересів США та РФ на території Чеської Республіки. На прикладі модернізації чеської атомної електростанції «Темелін» простежено межі американсько-російського протистояння, а також окреслено можливості реалізації політики безпеки Чехії як малої держави.

Ключові слова: політика безпеки, малі держави, внутрішні і зовнішні інтереси

Початок ХХІ ст. характерний змінами в системі міжнародних відносин у сфері безпеки, що дає підстави говорити про початок нового етапу їх розвитку. Трансформація доктрини безпеки Європи дала змогу малим та середнім державам стати повноправними суб'єктами міжнародних відносин. У цьому контексті Чеська Республіка як мала держава у глобальному вимірі та середня в європейському прагне зайняти одне з осьових місць у системі безпеки Європейського континенту.

Формування політики безпеки в умовах децентралізації та регіоналізації сучасного геополітичного простору для Чеської Республіки як невеликої держави у центрі Європи є водночас і викликом, здатним спровокувати виникнення глобальних загроз, і можливістю з користю для себе використати власне регіональне та геополітичне положення.

Малі держави, такі як Чеська Республіка, часто стають, незважаючи на величину своєї території чи регіональне значення, «нейтральним» полем для протистояння інтересів глобальних держав-лідерів. Тому пріоритетність державних інтересів та проведення чіткої політики безпеки для невеликої держави апріорі може стати аргументом у виборі прихильності одного з полюсів конфлікту. Втім, коли мова йде про тісну економічну співпрацю, включаючи енергетичну залежність, з одного бо-

ку (присутність російського капіталу в чеській економіці) та гарантії безпеки (з боку НАТО і США) з другого, то навіть економічно обґрунтована позиція стає фактором переходу в зону впливу одного з геополітичних акторів.

Відповідно до цього складність формування політики безпеки Чеської Республіки полягає в тому, що як член ЄС і НАТО Чехія дотримується умов Спільної політики безпеки та оборони, як партнер США перебуває у добрих відносинах з глобальним лідером і як колишня комуністична держава намагається підтримувати баланс у прагматичних відносинах з Російською Федерацією.

Актуальність обраної тематики для українського середовища зумовлюється необхідністю розгляду можливостей та загроз при реалізації державної політики безпеки, а також можливостей впливу глобальних держав-лідерів на внутрішньо- та зовнішньополітичний простір безпеки.

Мета статті – розкрити виклики й можливості при реалізації політики безпеки малої держави у центрі Європи, а також проаналізувати геополітичні можливості політики безпеки Чеської Республіки у контексті американсько-російських відносин.

Фактор задоволення інтересів глобальних та регіональних держав-лідерів за рахунок малих та середніх держав протягом тривалого часу є предметом досліджень чеських, польських, американських, російських та українських науковців. Проблематика актуальна не лише для наукового кола істориків, політологів, а й для дипломатів, політиків, фахівців у галузі економіки, представників засобів масової інформації тощо.

Аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників демонструє недостатність розробки обраної теми й водночас необхідність об'єктивного наукового осмислення причин, ключових чинників та наслідків американсько-російського впливу у державах Центрально-Східної Європи, зокрема в Чеській Республіці. При написанні статті особливу увагу приділено фундаментальній праці Г. Масарика «Незалежна Богемія», в якій він критично відгукнувся про Росію та царизм, однак вважав за необхідність послідовне вибудовування хороших відносин з Росією, що, за його словами, в майбутньому матиме важливе значення для нової держави у досягненні захисту від пангерманізму [6]. Привертають увагу і праці чеських науковців та експертів О. Піка, Б. Даньчака, Я. Заграділа, Л. Сабада та ін. Вагомими при написанні статті стали також багаторічні дослідження чеських авторів М. Балабана, А. Рачека, Л. Стейскала та ін.

Різні аспекти політики безпеки Чеської Республіки розглянуто у працях польських дослідників зовнішньої політики, серед яких: А. Гризь, Ю. Друкалець, Е. Колодей, В. Лучак, К. Ледел, П. Тучинський, М. Мариш та ін. Зокрема, польський історик Т. Грабінський у своєму дослідженні «Російська присутність у Чеській Республіці» детально проаналізував геополітичні та регіональні наслідки роз'єднання Чехословаччини, де Чехії відведено особливу роль інтегратора Центральної Єв-

ропи [5]. Особливу увагу привернули роботи російських дослідників І. Тарасова, В. Гулевича, М. Орловського, І. Орлика, І. Іванова, С. Карпанова, А. Кокошина, А. Кортунова, В. Никонова, Е. Позднякова та ін.

Нова Стратегія безпеки Чеської Республіки, прийнята 2011 року, засвідчила євроатлантичні пріоритети як основні й стратегічні для зовнішньої політики та політики безпеки в рамках членства в НАТО, ЄС, ОБСЄ та інших міжнародних об'єднаннях. Відповідно до Стратегії, гарантами національної безпеки Чехії визнаються Північноатлантичний альянс і Сполучені Штати; країнам ЄС відводиться ключова роль в економічних та політичних відносинах; Росія залишається партнером, хоча й без особливого статусу “стратегічного партнерства” чи “пріоритетних дружніх відносин” [8].

Характерною особливістю сучасного етапу формування політики безпеки Чехії стала ідея “вертикальності”, яку висловив у роботі «Реалізм замість ілюзій» депутат Європейського парламенту, міністр тінювого кабінету міністрів 2002-2006 рр. Ян Заграділ [9, с.7-8]. Колишній антагонізм Схід – Захід відомий чеський політик запропонував замінити “вертикаллю” на просторі Середньої Європи між Німеччиною і Росією. На його думку, Чеська Республіка має можливість стати регіональним лідером у Центрально-Східній Європі, зміцнюючи економічні та культурні зв'язки з сусідами, включаючись у політичні і соціально-економічні перетворення в Східній і Південно-Східній Європі, просуваючи в регіоні ідеї свободи і демократії. Водночас дослідник підкреслює, що Чехія не може замикатися в просторі Середньої Європи, їй необхідні міцні відносини з партнерами по Євросоюзу, Сполученими Штатами і Росією.

Дещо відмінна думка щодо регіонального та геополітичного значення Чеської Республіки у російських дослідників та політиків, котрі на сучасному етапі вбачають тенденцію до зміцнення і поліпшення чесько-російських відносин. За словами наукового співробітника Російської академії наук Ігоря Орлика, “три найважливіші обставини визначили в останні роки активізацію політичних відносин між Росією та Чехією. По-перше, відчуття чеським суспільством відносної стабілізації внутрішньої політичної ситуації в Росії на початку XXI століття; по-друге, стабілізація відносин Росії із Заходом; по-третє, усвідомлення економічних меж співробітництва Чехії із Заходом” [11, с.49-50]. Російський дослідник Владислав Гулевич дотримується позиції, що на зміну історичній співпраці з Радянським Союзом, а згодом і РФ, Чехія, разом із входом до євроатлантичних структур обрала шлях зміни сюзерена та бере участь у реалізації колоніальних планів Вашингтона. “...і нині новий сюзерен – Сполучені Штати – визначає подальшу поведінку Чехії, що служить розділовою лінією між Західною і Східною Європою” [10].

Як уже було сказано, коли зважати на величину своєї території чи регіональне значення, малі держави часто стають “нейтральним” полем для протистояння інтересів глобальних держав-лідерів. Однією зі сфер

зіткнення російсько-американських інтересів у Чехії визначається питання розміщення елементів протиракетної оборони (ПРО) в державах Центрально-Східної Європи. Зважаючи на те, що ця проблема отримала широке висвітлення в науковій та публічній дискусіях, вважаємо за доцільне звернути увагу на ще один позірний приклад протистояння й зіткнення інтересів РФ та США на території ЧР як малої держави. Мова йде про модернізацію атомної електростанції «Темелін». Геополітичне протистояння, розпочавшись у 2009 році, не лише призвело до втягнення у цей процес громадськості ЧР та публічного обговорення енергетичної політики, а й стало однією з причин відмови брати участь у цьому проекті іноземних конкурентів, зокрема французьку компанію.

Поки у Німеччині та інших європейських державах відмовляються від атомної енергетики, Чехія проводить один із найбільших тендерів на оновлення АЕС. Важливість процесу переговорів посилює той факт, що угода на суму близько 15 млрд. доларів на модернізацію електростанції «Темелін» лежить у площині економічних та енергетичних інтересів світових лідерів. Тому експерти оцінюють цей проект не стільки необхідністю, а скільки тонкою геополітичною боротьбою між Сполученими Штатами і Росією [1].

Будівництво АЕС «Темелін», розпочато в 1987 році, що передбачало експлуатацію чотирьох її енергоблоків. У 90-х роках чеський уряд вирішив відмовитись від будівництва третього і четвертого та продовжити модернізацію з будівництва перших двох енергоблоків. З перервами завод було завершено в 2002 р. із встановленою потужністю 2000 МВт і з забезпеченням двома російськими реакторами ВВЕР-1000. У планах поточного проекту оновлення – подвоєння потужностей АЕС «Темелін», а також відмова від будівництва третього і четвертого блоків.

АЕС «Темелін» є державним акціонерним товариством, 70 відсотків акцій перебуває під управлінням CEZ Group. Тому чеський уряд прийматиме остаточне рішення у виборі переможців. На початку серпня 2009 р. із оголошенням конкурсу на тендер участь планували три організації: французька Areva, американсько-японська Westinghouse Electric Company і російсько-чеський консорціум MIR.1200. Втім, у жовтні 2012 року CEZ Group оголосив, що Areva не відповідає встановленим вимогам та іншим критеріям, визначеним у конкурсі, внаслідок чого її було виключено з тендерних перегонів. Отже, залишилися два кандидати на участь у проекті – американська Westinghouse і російська MIR.1200 [2].

Може здатись, що питання участі в тендері лежить виключно в економічній площині, однак факт політичного лобювання кожною з компаній власних інтересів (обидві – Westinghouse і MIR.1200 за сприяння урядів найняли PR агентства для формування прихильної громадської думки серед громадян ЧР) доводить важливість американської та російської присутності на енергетичному та атомному ринках. Посол США в Празі Норман Ейзен заявив, що для підтримки своєї заявки

Westinghouse буде отримуватиме все необхідне від посольства США в Празі і від уряду США [2]. Це вже було продемонстровано під час грудневого візиту 2012 р. Хілларі Клінтон, яка зустрілася з чеськими політиками (в тому числі з представниками опозиційних партій) з проханням підтримати пропозицію Westinghouse. Під час візиту Клінтон акцентувала на гарантіях національної системі безпеки та зміцнення чеської позиції в НАТО.

Консорціум MIR.1200 складається з трьох компаній: чеської Skoda JS та російських «Атомстройекспорт» і «Гідропрес», що належать державному підприємству «Росатом». Тісний зв'язок з Кремлем викликає побоювання, що уряд Росії використовує «Росатом» подібно до «Газпрому» як засіб зовнішнього тиску. З другого боку, у випадку, коли чеська компанія CEZ не буде в змозі сплачувати кошти на фінансування будівництва, «Росатом» (за підтримки Москви) забезпечить відсутні кошти. Що стосується американської компанії Westinghouse, то допомогу надаватиме Американський банк експорту та імпорту. Для «Росатома» участь в оновленні АЕС «Темелін» може означати початок майбутньої співпраці з державами Центральної та Східної Європи. Відповідно це викликає занепокоєння у Вашингтоні, який стурбований подальшим розширенням державних компаній Росії в таких стратегічних галузях, як атомна енергетика в Центральній та Східній Європі.

Тендер планується завершити до кінця 2013 року. За словами прес-секретаря CEZ Ладіслава Кршіжа, остаточного переможця тендера компанія хоче оголосити у вересні 2013 року, а будівництво почнеться в 2016 році. Нові енергоблоки до національної енергосистеми можуть підключити не пізніше 2025 року [2]. Однак, зважаючи на напружені американсько-російські відносини, експерти прогнозують імовірно відтягування на ще один рік оголошення результатів тендера, що додає політичним гравцям сили та часу для маневру. За словами експертів, АЕС «Темелін» є одним із найбільших енергетичних тендерів в Європі, тому конкуренція між Westinghouse і MIR.1200 ускладнюватиме і без того напружені відносини РФ–США.

Переможець тендера повинен бути обраний на основі економічних і технологічних критеріїв: здатності розширити економічні можливості для бізнесу ЧР (не тільки під час будівництва, а й за рахунок майбутньої співпраці), забезпечити якість будівництва та гарантії високих стандартів безпеки. На сьогодні російсько-чеська компанія MIR.1200 підтвердила надання в разі перемоги в тендері 70 відсотків робочих місць чеським робітникам. Своєю чергою американська Westinghouse запропонувала залучення чеських фірм до всіх інших американських проектів на території ЧР, акцентуючи на високих стандартах безпеки і передових технологіях.

Голова чеського управління державної ядерної безпеки Дана Драбова описала недоліки кожної заявки. За її словами, "...слабкість росій-

ської сторони – в способі організації будівництва та забезпечення контролю якості за ним". З другого боку, концепція американської компанії Westinghouse є "занадто новою" – компанія пропонує побудувати два ядерні реактори AP1000, які ще не були в експлуатації, тому немає практичних доказів їх надійності [1].

Складність ситуації полягає в тому, що рішення щодо тендера має широкі наслідки для чеської зовнішньої політики, оскільки обирати доведеться між двома об'єктами, які представляють різні полюси чеської зовнішньополітичної орієнтації. У процесі прийняття рішень чеська сторона братиме до уваги не тільки економічні та технологічні особливості пропозицій, а й їх стратегічні та політичні аспекти.

Однією з найскладніших проблем у тендерній політиці ЧР є відсутність чіткої позиції чеського уряду та парламенту стосовно РФ. Якщо Прага віддасть перевагу Westinghouse для подальшого зміцнення добрих відносин зі своїм союзником – Сполученими Штатами, то, очевидно, виникне негативна реакція та критика з боку сторони Росії. Крім того, якщо чеська атомна електроенергетика замикатиметься на присутності контрольованих Кремлем компаній, то підвищується ймовірність виникнення загроз не лише економічного, а й політичного впливу з боку РФ.

Ще більш розділеним у цьому питанні є чеське суспільство, яке через наявну енергетичну залежність від РФ (за 2012 р. ЧР імпортувала з Росії 70% необхідних енергоресурсів) сприймає пропозиції РФ як розширення сфер впливу в Центральній Європі та прагне збільшення енергетичної незалежності від Росії. Опитування, проведене французькою компанією перед її виключенням, показало, що громадськість більше схильна до проекту Westinghouse – 20%, Areva отримала 15%, а MIR.1200 одержав тільки 5%, решта опитаних не змогла відповісти на це запитання. Бізнес-спільноти схильні до підтримки чесько-російської пропозиції MIR.1200, яка передбачає забезпечення чеських субпідрядників робочими місцями [1].

Враховуючи політичну складову проведення тендера, а також загострення російсько-американських відносин, аналізуючи політичні події навколо проекту «Темелін» і технологічні можливості АЕС, експерти також не відкидають варіант його скасування. Аргументи побудовано на фактах нестабільності проекту та відсутності будь-яких гарантій з боку уряду – уряд Чехії не гарантує CEZ, що ціна купівлі електроенергії не опускатиметься нижче 50 євро за мегават-годину, що призведе до нерентабельності інвестицій. Сумніви стосовно життєздатності проекту «Темелін» можуть призвести до небажання фінансувати проект, що також може бути підсилено позицією Німеччини, яка планує закрити свої атомні електростанції до 2022 року, та Австрії, котра проводить жорстку антиядерну політику.

Вищезазначене свідчить про те, що Чехія у цій ситуації займає складну позицію у кореляції російсько-американських відносин. З одно-

го боку, за десятиліття склалась позитивна тенденція російсько-чеських відносин у сфері атомної енергетики – Росія з початку незалежності визнавалась стратегічним партнером Чехії у цій сфері. З другого боку, створення дев'яти тисяч робочих місць компанією США та підтримка інших чеських ініціатив з боку глобального лідера може стати ще одним успішним проектом чесько-американських відносин. Перемога в тендері на побудову атомної електростанції надасть США ваги у цій сфері та допоможе розширити атомно-енергетичну програму в світовому масштабі. Крім того, в разі перемоги американського проекту ймовірно видасться зміна чесько-російських відносин.

Отже, політика безпеки Чеської Республіки зумовлена розвитком відносин як з боку США, так і Росії. Покращення чесько-російських економічних відносин та енергетична залежність від російських джерел енергії ставлять чесько-російські взаємини у площину важливих, насамперед з економічної точки зору. Водночас “гарантії безпеки” з боку США як глобального лідера та стратегічного партнера здатні задовольнити амбіції Чеської Республіки як регіонального лідера у міцному тандемі з державами Вишеградської четвірки. Варто також враховувати, що реалізуючи власні можливості, Чеська Республіка може постати перед різного роду загрозами – економічного, енергетичного, політичного, інформаційного та іншого характеру. Підтвердженням можливості виникнення ризиків для політики безпеки чеської держави загалом та громадських заворушень всередині держави зокрема стали питання розміщення елементів американської системи ПРО, модернізації чеської АЕС «Темелін», інформаційні кампанії РФ та США тощо. Саме тому політика безпеки Чеської Республіки повинна підтримувати баланс у відносинах із стратегічними партнерами та тактичними гравцями, перш за все виходячи з національних інтересів безпеки громадян та держави в цілому.

Література:

1. Completion of the Temelín Nuclear Power Plant / Cze Group // Access: <http://www.cez.cz/en/power-plants-and-environment/nuclear-power-plants/temelin/potential-completion-of-the-temelin-nuclear-power-plant.html>
2. ČEZ Temelín Bid Ranking Reaffirms Westinghouse AP1000 Nuclear Power Plant Credentials; Westinghouse Temelín Bid Achieves Highest Ranking / Prague (PRWEB) // Access: <http://www.prweb.com/releases/2013/3/prweb10492358.htm> March 25, 2013
3. Dančák B. Deset let zahraniční politiky České Republiky – akteři a priority / B. Dančák // Listy SPFA. – Praha, 2003, Január/Február // Access: www.fss.muni.cz/.../MV_EVS_Mgr_přiloha02
4. Eva M. Blaszczyński & Peter B. Doran U.S.-Central European Relations in the Age of Obama Report No. 22 / Eva M. Blaszczyński & Peter B. Doran // Center for European Policy Analysis Paper No. 18 June 2009. – S. 1-6.

5. Grabiński T. Rosyjska obecność w Republice Czeskiej / T. Grabiński // Polski Instytut spraw międzynarodowych. Biuletyn. NR 10 – 2001 – S. 93-96.
6. Masaryk T.G. The Independent Bohemia, in R. W. Seton-Watson / T.G. Masaryk / Open Library // Access: http://openlibrary.org/works/OL656195W/Independent_Bohemia
7. Přikryl Pavel Czech Debate on American Missile Defense / Pavel Přikryl // Acces: <http://www.cepa.org/content/czech-debate-american-missile-defense> 01 November 2006.
8. Security Strategy of the Czech Republic 2011 / Ministerstvo obrany CZ // Access: http://www.army.cz/images/id_8001_9000/8503/Czech_Security_Strategy_2011.pdf
9. Zahradil J. Realismus místo iluzí / J. Zahradil. – Praha: ODS – 2004. – S. 7-10.
10. Гулевич Владислав Геополитические перспективы Чехии: взгляд из Вашингтона / Владислав Гулевич // Фонд Стратегической культуры [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.fondsk.ru/news/2011/12/19/geopoliticheskie-perspektivy-chehii-vzglyad-iz-vashingtona-11917.html> 19.12.2011.
11. Орлик И.И. Россия и Восточная Европа / Игорь Орлик // Россия и современный мир. 1994. – № 1. – С. 46-63.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт. політ. наук, професором Цепендою І.Є., докт. політ. наук, професором Бурдяк В.І. (Чернівці)

SECURITY POLICY OF CZECH REPUBLIC IN THE AMERICAN-RUSSIAN RELATIONS

N. V. Kryvoruchko

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;

ph. +380673431036; e-mail: natalia.politique@gmail.com

The security policy of small states usually formed under the influence regional players and the main geopolitical partners. The objective of the article is to define the main areas the clash of interests of the United States and the Czech Republic. On the example of modernization of the Czech nuclear power plant «Temelin» traced back the limits US-Russian confrontation, and outlines the feasibility of Czech security policy as a small state. The article analyzes the ways of transformation foreign and security policy of the Czech Republic as small state to state, capable to shape the principles of security policy with regional leaders states by the of Central and Eastern Europe.

Key words: *security policy, small states, internal and external interests.*

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ФОРМУВАННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**О. М. Масловська***Міжрегіональна Академія управління персоналом;
03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2;
тел. +380681100400; e-mail: emaslovskaya@mail.ru*

У статті досліджується політико-правове формування дипломатичної служби України. Дипломатична служба України являє собою складову частину державної служби, що призначена забезпечувати практичну реалізацію зовнішньої політики України, представляти та захищати національні інтереси України у сфері міжнародних відносин, а також права та інтереси юридичних осіб і громадян України за кордоном.

Ключові слова: дипломатія, дипломатична служба, міжнародне право, Закони України, загальноєвропейський процес, референдум, зовнішньополітичний курс.

Сучасний етап діяльності української дипломатичної служби фактично розпочався з ухваленням Верховною Радою УРСР 16 липня 1990р. Декларації про державний суверенітет України, в якій зазначалося, що Україна «як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій». Наступним важливим документом для вітчизняної дипломатичної служби стала постанова Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин», яка передбачала налагодження дипломатичних, консульських, торговельних відносин з іноземними державами, забезпечення безпосередньої участі України в загальноєвропейському процесі та європейських структурах і підготовку проєктів законів, що мають регулювати зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні зносини України, і створення системи підготовки кадрів для органів зовнішніх відносин республіки [1]. Однак лише після прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 і його підтвердження результатами всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. створені необхідні правові й політичні передумови для становлення незалежної Української держави, а, отже, й для утвердження України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин.

Саме результати референдуму стали ключовим моментом у процесі

міжнародного визнання України, яке розпочалося відразу після вільного народного волевиявлення: лише впродовж грудня 1991 р. незалежна Україна визнана 66 державами світу. Паралельно з міжнародним визнанням України досить активно здійснювалося відкриття дипломатичних представництв іноземних держав і дипломатичних установ України за кордоном. Вже наприкінці 1994 р. в Україні були акредитовані посли 78 держав, з них 55 із резиденцією у Києві, а в системі МЗС України налічувалося вже 54 закордонні установи в 43 країнах. Водночас відбувався активний процес визначення національних інтересів і зовнішньополітичних пріоритетів України, створення національної правової бази зовнішньополітичної й дипломатичної діяльності та розвитку двосторонніх і багатосторонніх міжнародних відносин, який набув системного й послідовного характеру [2].

З погляду концептуальної визначеності зовнішньополітичного курсу України особливе значення мала постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про Основні напрями зовнішньої політики України», яка й досі лишається керівним документом для українського уряду, МЗС, дипломатичних і консульських представництв України за кордоном. В ньому вперше чітко визначені базові національні інтереси України, найголовніші завдання, принципи і засади, пріоритетні функції та головні напрями зовнішньополітичної діяльності, а також механізм реалізації зовнішньої політики і розбудови дипломатичної служби нашої держави.

Принципове значення з погляду зміцнення міжнародно-правової суб'єктності нашої держави у цілому та формування засадничих принципів її зовнішньої політики зокрема мало ухвалення Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України. В Основному Законі України набули подальшого розвитку й конституційного закріплення головна мета і принципи національної зовнішньої політики та її визначальні напрями, а також зафіксовані повноваження у здійсненні зовнішньої політики Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Згідно зі ст.106 Конституції України керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави здійснює Президент України, який представляє державу в міжнародних відносинах, веде переговори та укладає міжнародні договори України, приймає рішення про визнання іноземних держав, призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає вірчі й відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав [4].

Правові засади й порядок організації дипломатичної служби України визначаються низкою інших законів України та указів Президента України, серед яких – закони: «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 р., «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р., «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях»

від 23 квітня 1999 р., «Про дипломатичну службу» від 20 вересня 2001р., укази Президента України: «Про Положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992 р., «Про Положення про дипломатичну службу в Україні» від 16 липня 1993 р., «Про Консульський Статус України» від 2 квітня 1994 р., «Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин» від 18 вересня 1996 р., «Про Положення про Міністерство закордонних справ України» від 3 квітня 1999 р. Згідно з Указом Президента України «Про Положення про Міністерство закордонних справ України» центральним органом виконавчої влади України, що забезпечує відповідно до наданих йому повноважень проведення зовнішньої політики держави і координацію діяльності в галузі зовнішніх зносин, є Міністерство закордонних справ України. Його основними завданнями є: “участь у забезпеченні національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства, сприяння забезпеченню стабільності міжнародного становища України, піднесенню її міжнародного авторитету, поширенню у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера; створення сприятливих зовнішніх умов для зміцнення незалежності, державного суверенітету, економічної самостійності та збереження територіальної цілісності України; забезпечення відповідно до наданих повноважень цілісності та узгодженості зовнішньополітичного курсу України; захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном; сприяння розвитку зв'язків із зарубіжними українськими громадами та надання цим громадам підтримки і захисту відповідно до норм міжнародного права та чинного законодавства України” [3].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про дипломатичну службу» (із змінами, внесеними згідно із законами № 253-IV від 28 листопада 2002р. і № 2105-IV від 21 жовтня 2004 р.), основними функціями дипломатичної служби визначено: забезпечення підтримання дипломатичних зносин з іншими державами, представництво України у міжнародних організаціях і спеціальних місіях; здійснення зовнішньополітичної діяльності держави; організація проведення переговорів і підготовка укладення міжнародних договорів України; підготовка разом з іншими центральними органами виконавчої влади пропозицій щодо укладення, виконання, припинення дії міжнародних договорів і внесення їх у встановленому порядку на розгляд Президенту України та Кабінету Міністрів України; внесення в установленому порядку на розгляд Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України пропозицій і рекомендацій з питань відносин України з іншими державами і міжнародними організаціями; підготовка пропозицій щодо удосконалення законодавства України у галузі міжнародних відносин; здійснення функцій дипломатичного протоколу в забезпеченні зовнішніх зносин з іншими державами, міжнародними організаціями; забезпечення функціонування єди-

ної державної системи реєстрації, обліку та зберігання міжнародних договорів України; здійснення функцій депозитарію міжнародних договорів, укладених Україною; сприяння діяльності іноземних дипломатичних представництв і консульських установ, представництв міжнародних організацій в Україні, а також здійснення контролю за додержанням дипломатичних і консульських привілеїв та імунітетів; сприяння взаємодії органів законодавчої, виконавчої й судової влади в частині здійснення ними зовнішніх зносин і дотримання міжнародних зобов'язань України; здійснення інформаційного забезпечення Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України з питань зовнішньополітичної діяльності; поширення інформації про Україну за кордоном; організація на території України та за кордоном консульської роботи, забезпечення візової політики України, здійснення в межах своїх повноважень паспортного забезпечення; сприяння органам законодавчої, виконавчої та судової влади у здійсненні ними міжнародних зв'язків, надання їм відповідної методичної, консультаційної та інформаційної допомоги; здійснення інших функцій відповідно до чинного законодавства України.

Систему органів дипломатичної служби становлять: Міністерство закордонних справ України, представництва МЗС України на території України, закордонні дипломатичні установи України. Кадри дипломатичної служби – працівники, які обіймають штатні дипломатичні або адміністративно-технічні посади на постійній основі чи на визначений термін. Приймаються на дипломатичну службу України, у т. ч. для роботи у закордонних дипломатичних установах, на конкурсній основі громадяни України, які мають відповідну фахову освіту, необхідні професійні та ділові якості, володіють державною та іноземними мовами й за станом здоров'я можуть бути направлені у довготермінове відрядження за кордон. Дипломатичним працівникам системи органів дипломатичної служби присвоюються дипломатичні ранги, адміністративно-технічним – відповідні ранги державних службовців у порядку, передбаченому Законом України «Про державну службу». В органах державної служби здійснюється ротація працівників. Фінансове й матеріально-технічне забезпечення дипломатичної служби здійснюється з Державного бюджету України [5].

Нині діяльність Міністерства закордонних справ України значно розширена і реформована. У 1990 р. в ньому працювало майже 150 осіб, зокрема 97 дипломатів, а наразі загальна кількість працівників системи МЗС становить майже 2300 осіб. За кордоном діють 82 посольства і 32 консульства України. Договірною-правова база міжнародних відносин України становить понад 4 тис. договорів і угод різного правового статусу.

Важлива увага в міністерстві закордонних справ надається підготовці нових поколінь українських дипломатів. У центральному апараті МЗС України працюють майже 60% працівників віком до 30 років, у закордонних установах – до 40%. Розширено регіональне представництво

серед працюючих у МЗС. Серед головних вищих навчальних закладів для дипломатичної служби вагому роль відіграють Дипломатична академія України при МЗС України, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені І.Франка, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого та деякі інші навчальні заклади України.

Після прийняття Декларації про державний суверенітет МЗС України очолювали: А.М. Зленко (27 липня 1990 р. – 25 серпня 1994 р.), Г.Й. Удовенко (25 серпня 1994 р. – 17 квітня 1998 р.), Б.І. Тарасюк (17 квітня 1998 р. – 29 вересня 2000 р.), А.М. Зленко (2 жовтня 2000 р. – 2 вересня 2003 р.), К.І. Грищенко (2 вересня 2003 р. – 4 лютого 2005 р.), Б.І. Тарасюк (4 лютого 2005 р. – 21 березня 2007 р.), А.П. Яценюк (21 березня 2007 р. – 18 грудня 2007 р.), В.С. Огризко (18 грудня 2007 р. – 3 березня 2009 р.), П.О. Порошенко (9 жовтня 2009 р. – 11 березня 2010 р.), К.І. Грищенко (з 11 березня 2010 р.).

Література

1. Гуменюк Б.І. Дипломатія сучасної України (Енциклопедичний довідник) / Б.І.Гуменюк. – К., 1997;
2. Гуменюк Б.І. Україна дипломатична / Б.І.Гуменюк. – К., 1999;
3. Руденко Г.М. Основи дипломатичної та консульської служби / Г.М.Руденко. – К., 1998;
4. Руденко Г.М.. Основи консульських зносин / Г.М.Руденко. – К., 2006.
5. Щерба О.В. Сучасна дипломатична служба: Навч. посібник / О.В.Щерба. – К., 2001;

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Цепендюк І.Є., докт.іст.наук, професором Фісановим В.П. (Чернівці)

POLITICAL AND LEGAL FORMING OF DIPLOMATIC SERVICE OF UKRAINE

O. M. Maslovska

*Interregional Academy of Personnel Management;
03039, Kyiv, Frometivska str., 2;
ph. +380681100400; e-mail: emaslovskaya@mail.ru*

The political and legal forming of diplomatic service of Ukraine is probed in the article. Diplomatic service of Ukraine shows by itself component part of government service, which is appointed to provide practical realization of foreign policy of Ukraine, present and protect national interests of Ukraine in the field of international relations, and also rights and interests of legal entities and citizens of Ukraine, abroad.

Key words: *diplomacy, diplomatic service, international law, Laws of Ukraine, European process, referendum, foreign-policy course.*

УДК 327

ББК 66.5

КИТАЙ ПІД ПРИЗМОЮ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ (ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ)

В. І. Остап'як

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380676146466; e-mail: vasily.ostapiak@gmail.com*

У статті досліджено розвиток однієї з найбільших та найпотужніших країн Східної Азії. Автор здійснює спробу проаналізувати подальший розвиток зазначеної країни в глобальному форматі. Розглянуто позиції та системи впливу в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та посилення впливу Китаю в політичній системі Азії. Зазначено провідну роль Китаю після розпаду біполярного світу та його суперництво з США і Російською Федерацією. Аналізується комплекс соціальних, політичних та економічних реформ КНР, що призвів до посилення політичного впливу в системі міжнародних відносин. Підкреслено можливість ефективного вивчення, використання китайського досвіду в політичному житті України.

Ключові слова: *глобальні проблеми, трансформації, централізоване управління, КНР, Російська Федерація, Україна.*

Утворення нових силових центрів, що формуються на базі економічних компонентів та використовують сучасні політичні імперативи задля розширення власної гегемонії, завжди було і буде пріоритетним у дослідженні міжнародних відносин. Особливо важливо в сучасній українській політичній аналітиці досліджувати досвід східних держав, що протиставляють і впроваджують власні альтернативні концепції розвитку на противагу західним – демократичним. Після впровадження ризикованих реформ Мао Цзедуну Китай спромігся здійснити доволі стрімкий економічний стрибок, котрий також привів і до посилення політичного впливу цієї країни не тільки в Азійському регіоні. Російський дослідник А. Попов вважає, що система номенклатури працює як основний інструмент контролю КПК над ідейно-політичними та соціально-економічними процесами в країні [1, с.232]. Досліджуючи фактори, завдяки яким Китай здійснив настільки сміливий політико-економічний експеримент, варто зазначити і те, що він є доволі ефективним. Бачимо, що в сучасних процесах глобалізації східно-азійський регіон відіграє в наш час ключові позиції, саме тому дослідження цього досвіду і застосування його в українській політичній парадигмі може мати визначальний характер. Сьогодні показало, що потужні демократії західного типу (в тому

числі країни Північної Америки) здають свої військові, економічні та політичні інтереси перед натиском “східного тигра”. Також здається цікавим висвітлити проблеми комунікацій нашого “східного сусіда” Росії в аспекті формування нового центру сили з концентрованого в Тихоокеанському регіоні. Отож, маємо намір в умовах сучасних політичних викликів проаналізувати, як саме Китай спромігся здійснити настільки ризиковану, проте в світлі останніх подій, доволі ефективну економічну і політичну реформу, що призвела до зміцнення його позицій на світовій арені. Потрібно також згадати і про той вплив, який КНР справляє на Російську Федерацію, а відтак опосередковано на нашу державу також.

Сучасні дослідження, що торкаються феномену розвитку КНР та його успіхів на світовій арені, проводили та проводять чимало дослідників. Ця тема в сучасній науковій думці є широко досліджуваною і буде досліджуватися й надалі, позаяк Китай спромігся вміло, використовуючи власні ресурси, досягти чималого прориву у всіх внутрішніх та зовнішніх сферах свого буття. Серед українських дослідників у цьому векторі вважаємо цікавими праці Ю. Пахомова, Ю. Павленко, А. Гальчицького, Б. Канцелярука, Є. Макаренко та ін. Серед закордонних дослідників цікавими є дослідження П. Сабатєва, К. Паттена, С. Крейга, М. Титаренко, М. Потапова і т.д.

Китай у сучасних умовах глобалізації та розвитку АТР стрімко змінюється. Як зазначає Є.А. Макаренко, масштабність і швидкоплинність трансформацій спричинить появу нових лідерів, нових викликів міжнародному співтовариству, нових підходів до розуміння безпеки існування цивілізації [2]. У сучасних умовах розвитку КНР здійснює якісний стрибок в економічному, політичному, воєнному та інших аспектах, а також завдяки інтеграції та виробленню механізмів інтеграції, в новітні союзи АТР. Використовуючи моделі новітніх союзів, які включають в себе КНР, Японію, Корейську Республіку та ін., вдається пристосувати АТР до новітніх умов, за якими об'єднується ЄС та Євразійський Союз. Можна сказати, що у всіх сучасних союзів, котрі утворюються під впливом глобалізації, є дещо спільне, і це не тільки зближення задля економічної, політичної і військової переваги. Об'єднання в союзи, блоки чи інші форми співпраці, також є способом зберегти власну національну ідентичність, котру, на думку автора, можна зберегти завдяки об'єднанню з собою подібними. Бачимо, що створення нових макрополітичних союзів виступає не тільки способом глобалізації, а й способом запобігання глобалізації, тобто такі союзи стимулюють збереження власної ідентичності кожної країни. Хоча збереження ідентичності і відбувається (в таких форматах як ЄС, Євразійський Союз та ін.) воно все ж піддається впливу глобалізації і трансформується.

У сучасному світі Китай намагається відігравати домінуючу роль, після розпаду біполярного світоустрою. КНР спромігся виробити ефективну систему протидії процесам європеїзації східного світу, на відміну

від Японії, котру полонила американська культура і звичаї після другої світової війни. «Східний тигр» також агресивно і жорстко почав діяти проти континентальних сусідів, зокрема Росії. Цікавою склалася ситуація з провінцією Тибет, в якій Пхеньян, сповідуючи політику жорсткого тиску, спромігся на основі власного культурного надбання «конфуціанства» протиставити класичному тибетському буддизму. Про агресію, спрямовану на Тибет, також може свідчити арешт 300 тибетських жителів після смерті Мао Цзедуна [3]. Основною рисою культури Китаю звісно виступає застосування так званих «Стратагем» – тактик поведінки, сформованих і імплементованих у культуру східного суспільства.

Відносини в форматі Китай – Росія – АТР, до недавнього часу формувалися під пильним наглядом США [4]. Та після збільшення Пхеньяном економічної гегемонії в світі і після виходу Китаю переможцем з усіх “торгових воєн” як в локальному, так і в глобальному масштабах «Східний тигр» трансформувався в найвпливовішу державу регіону, а в майбутньому має всі шанси стати центром нової світової політики, сформованої на засадах економічного та культурного факторів. Сьогодні Китай разом з Росією відіграють значний вплив у світлі останніх подій у Сирії. Можна окреслити і певну зацікавленість Китаю в посиленні свого тиску, зокрема на політику країн СНД, можна згадати насамперед таку країну, як Казахстан, котра в силу власного геополітичного розташування намагається зберегти самобутню ідентичність під тиском Росії та КНР.

Як система, що вдало функціонує та виконує свою економічну програму з врахуванням власної самоідентичності “конфуціанського типу”, якій вдається поширити політичний вплив далеко за межі власних кордонів, Китай є надзвичайно цікавим. Цікавим також видається модерновий підхід КНР до вироблення власних стратегій на світовій арені, та вдало трансформована саме філософська концепція “неоконфуціанства” поєднаного з політичним комунізмом, легізмом та капіталістичним підходом до формування економіки на мікро- і макрорівнях. Також треба підкреслити, що Пхеньян вдало поборов наслідки масштабної економічної кризи, зумівши негативні та деструктивні тенденції перетворити та використати на свою користь. Поставивши питання, як КНР досягнув такого якісного стрибка та вдалої модернізації, варто згадати, що:

– використавши прагматичний суто китайський підхід, комуністична верхівка “піднебесної” проголосила політику відкритості та прозорості;

– здійснивши соціально-економічну реформу, процес поступового та постійного реформування під впливом глобалізації став невід'ємною складовою частиною китайської економічної політики;

– держава попри проведення економічних реформ, також реформувала і зміцнювала воєнно-промисловий комплекс, що дало змогу зміцнювати власні позиції як на АТР, так і в глобальному масштабі загалом;

– та, найважливіше, Китай, модернізуючи ключові елементи власної політичної та економічної систем, також вдало трансформував ідеологічну складову. В питаннях ідеологічної складової віддзеркалюється політична система “конфуціанства”, що допомагає підтримувати легітимність влади у цій державі.

Отже, бачимо, що КНР вдало використавши зміни зовнішнього (глобального) середовища, проводить політику модернізації економіки, м'яку зміну ідеологічної системи та її політичної складової, виробив концептуальний підхід, який базується на швидкому та гнучкому рефлексуванні на міжнародні і глобальні виклики. При цьому варто зазначити, що Пхеньян проводить зміни та аналізує глобальні тенденції в рамках часу, не частково, а постійно. Постійний аналіз міжнародної ситуації та прогностика майбутніх подій, дозволяють Китаєві влучно та швидко реагувати на всі зміни політики міжнародних акторів.

Варто зазначити, що в нашій державі треба використовувати досвід провідних країн світу у виробленні власної політичної стратегії, зокрема в українській політиці буде цікавим досвід такої держави, як Китай. Україні також буде корисна співпраця з КНР, оскільки ця держава, здійснюючи пошук нових джерел сировини, економічних ресурсів, концентруватиме свою політичну увагу також і на нашій країні. Пхеньян зумів за відносно короткий проміжок часу, перетворити країну з відсталою економікою на регіонального лідера та сформувати новітній центр сили глобального рівня, що здатен конкурувати з США. Проте в країні “східного тигра” присутні безліч проблем, головними з яких є величезний розрив між різними соціальними класами та велика кількість бідного населення. Низка внутрішніх конфліктів усередині держави загрожує всьому регіону, зокрема АТР, чим можуть скористатися країни конкуренти [5].

На відміну від КНР, зовнішня політика України, що націлена на інтеграцію з країнами Європи, може вдало використати своє геополітичне становище та стати одним з партнерів Китаю. Партнерство в різних сферах соціального, економічного та політичного життя може надати нашій країні значних геополітичних дивідендів і забезпечить зміцнення під призвою збереження самоідентичності. Україна, будучи молодою державою, має виробити стратегію отримання вигоди від взаємозв'язків на міжнародному рівні від всіх її акторів. Проте багаторічне перебування нашої держави під впливом імперських сил інших країн негативно позначилося на виробленні внутрішньої та зовнішньої політики. Хоча стрімкий розвиток дипломатичних відносин наприкінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. засвідчив, що використання досвіду, отриманого в спадок від СРСР, позитивно позначився на нашій державі. Тобто, вироблення стратегій із застосуванням досвіду в зовнішній політиці інших країн видається ефективним. Тому вивчення і впровадження в українську зовнішню політику досвіду зарубіжних країн є одним з факторів успіху на світовій міжнародній арені.

Видається ефективним у реаліях нашого суспільства застосувати досвід Китаю, для побудови міцної української держави на поприщі соціально-економічних, культурних і політичних перетворень, а також для зміцнення культурної та духовної систем країни [6]. Україна може і повинна накопичувати знання та досвід інших держав для вироблення власних ефективних стратегій розвитку в сучасній світ-системі. Використання новітніх напрацювань, а також застосування досвіду інших держав в нашій країні з частковим їх трансформуванням під суто українські реалії має дати вагомі переваги в сфері політичного, економічного і духовного життя нашої самобутньої цивілізації.

Українська держава здатна, накопичивши досвід, здійснити якісний прорив у політико-соціальній, економічній сферах, ставши “новим форпостом” у парадигмі розвитку країн Центральної Європи. Від КНР наша держава може запозичити та впровадити:

- досвід використання та трансформації політичних й ідеологічних підсистем, що дозволить ефективно реагувати на прояви глобалізації;
- вміння змінювати економічну та соціальну орієнтацію держави, що виробить ефективні механізми протидії зовнішнім кризовим викликам;
- ефективні механізми модернізації воєнно-промислового комплексу, котрий забезпечить гідний рівень безпеки в регіональному та глобальному масштабах;
- напрацювання у популяризації власної самобутньої культури та духовної сфери життя, які можуть дати поштовх для зміцнення процесів самоідентифікації в середині країни, так і за її межами;
- якісний підхід в усіх сферах політико-соціального життя, який дозволяє гідно рефлексувати на всі без винятку деструктивні і конструктивні прояви глобалізації.

Бачимо, що використання досвіду провідних зарубіжних країн та країн, що мають значний вплив у системі регіонального розвитку, є досить цікавим для нашої держави зокрема. Також нам здається цікавим досвід виходу з складної політико-соціальної кризи такої держави як Китай [7]. Саме КНР, знаходячись у достатньо складному геополітичному просторі, будучи враженим низкою внутрішніх перманентних криз та зовнішніх загроз, виробив і впровадив ефективну систему розвитку. Збудувавши ефективний механізм рефлексування на виклики зовнішнього геополітичного простору, Пхеньян вивів країну з стану кризового ексцесу, здійснивши значний політико-соціальний, економічний і культурний прорив. Вивчення цього досвіду та запровадження його в українських реаліях, на нашу думку, має бути досить цікавим. Україна, як молода держава, має використовувати досвід провідних країн світу у виробленні власної стратегії розвитку під призвою глобалізації.

Дослідження трансформаційних процесів КНР є досить складним і важко аналізованим явищем. Проте ми вважаємо, що саме такий формат

досліджень є доволі ефективним та цікавим для нашої держави, зокрема в контексті останніх подій на світовій арені. Наростання локальних конфліктів у сучасному світі несе низку загроз, котрі мають глобальний характер. Тому вивчення досвіду інших країн та застосування його в українській політиці є одним з доволі ефективних засобів вироблення власної стратегії та концепції розвитку. Це дозволить нашій державі підходити до будь-яких процесів регіонального, локального масштабу під призмою глобалізації і дозволить ефективно оцінювати весь комплекс глобальних загроз.

Література

1. Попов А.П. Политические системы и политические режимы в Китае XX века. – Москва, 2007.
2. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози / Є.А.Макаренко, М.А.Ожеван, М.М.Рижков та ін. – К.: Центр Вільної преси, 2006. – 916 с.
3. Statement of His Holiness the Dalai Lama on the Eighteenth Anniversary of the Tibetan National Uprising Day, 10 March 1977 // www.tibet.net/en/ohhdl/statements/10march/1977.html
4. Шевчук О.В. Зовнішньополітична стратегія США та РФ щодо КНР: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / О.В.Шевчук; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. – К., 2009. – 33 с. укр.
5. Каганець О. Тибет і Китай: півстоліття протистояння / О.Каганець // Газета «День». – №40. – 2009. – 11 березня // www.day.kiev.ua/290619?idsource=270949&mainlang=ukr
6. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_Book/Poslannya_2011.pdf
7. Віктор Янукович: Китай є головним партнером України в Азійсько-Тихоокеанському регіоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/20457.html?PrintVersion>

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт. політ. наук, професором Нагорняком М.М., докт. іст. наук, професором Тодоровим І.В. (Донецьк)

CHINA THROUGH THE PRISM OF GLOBAL TRANSFORMATION (PHENOMENON OF GLOBALIZATION)

V. I. Ostapiak

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;

ph. +380676146466; e-mail: vasilij.ostapiak@gmail.com

Development study of one of the biggest and most powerful East Asian countries has been conducted. The author attempts to analyze further development of the mentioned country on a global basis. The positions and systems of influence in the Asia and Pacific Ocean region and strengthening of Chinese influence in Asian political system have been studied. The leading role of China after dissolution of the bipolar world and its competition with the USA and Russian Federation has been mentioned about. A complex of social, political, and economical reforms in the PRC that led to strengthening of the political influence in the international relations system has been analyzed. A possibility of effective study and utilization of Chinese experience in Ukrainian politics has been emphasized.

Key words: *global problems, transformations, centralized administration, PRC, the Russian federation, Ukraine.*

СИРІЙСЬКА КРИЗА: ФРАНКО-АМЕРИКАНСЬКА ПОЗИЦІЯ**В. М. Юрчак***Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018 Україна;
тел. +380 (342) 52-73-19; e-mail: vfraniuk@mail.ru*

У статті проаналізовано франко-американську позицію щодо вирішення конфлікту у Сирії. Досліджено причини військового невтручання Французької Республіки та США у сирійській конфлікт та показано франко-американське співробітництво щодо сирійської кризи після застосування хімічної зброї проти сирійського населення.

Ключові слова: франко-американські відносини, сирійська криза, Близький Схід, США, Французька Республіка.

Події в країнах арабського світу створюють досить істотні безпекові виклики в останні роки як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Політичні процеси на Близькому Сході продовжують тривожити весь світ і залишаються темою номер один у багатьох провідних засобах масової інформації. Йде мова про важливий і вибухонебезпечний регіон, яким є весь Арабський світ, де сконцентровано майже 70% запасів всієї нафти планети.

Починаючи від подій “Арабської весни”, Близький Схід концентрує в собі майже всі актуальні загрози міжнародної безпеки. Лівійська війна, конфлікт у Сирії, “іранська ядерна програма”, черговий виток ізраїльсько-палестинського конфлікту, політична криза в Єгипті привертають безпосередню увагу провідних держав світу, таких як США та Французька Республіка. Проте, політика провідних міжнародних гравців щодо вирішення близькосхідних криз залишається неузгодженою. Неспроможність досягти консенсусу щодо проблем Сирії, ізраїльсько-палестинського та інших близькосхідних конфліктів яскраво проявила розбіжності зовнішньополітичних інтересів США, ЄС, Китаю, РФ у регіоні. Це не тільки заважає пошукові шляхів вирішення конфліктів на Близькому Сході, але також створює серйозні приводи для погіршення двосторонніх відносин між впливовими державами, збільшуючи напруженість в глобальному міжнародному середовищі.

Дослідженням франко-американських відносин у контексті вирішення близькосхідних конфліктів приділяють увагу такі західні автори, як: Ф. Бозо, Ф. Моро Дефарж, Г. Пармантьє, Ж. Вайс, З. Ляйді тощо. Серед вітчизняних авторів слід відзначити російських дослідників А. Філатову, Н. Тищук, М. Панюжеву, Р. Юсунова та українських –

А. Захарченко, Г. Яворську та ін. Оцінка конфлікту також репрезентована аналітичними матеріалами Французького інституту міжнародних і стратегічних досліджень.

Сирійський конфлікт, який розпочався ще 15 березня 2011 р. з демонстрацій, які були частиною “Арабської весни”, переріс у повстання, а пізніше й у громадянську війну. Протестуючі вимагали відставки президента Б. Асада та завершення майже 50-річного однопартійного правління Баасистів.

Проте, військовий конфлікт у Сирії залишається вже більше двох років не розв’язаним та найбільш складним та небезпечним. США та країни ЄС намагаються впливати на ситуацію за допомогою жорстких економічних санкцій проти режиму Б. Асада. Заборона на імпорту сирійської нафти призвела вже до важких економічних втрат. За свідченням сирійського міністра нафти С. Аллауї, у травні 2012 р. втрати становили 4 млрд. доларів США [2]. Найсуворіші санкції проти Сирії наклали країни ЄС, особливо Французька Республіка. Ці санкції, зокрема, забороняють будь-які транзакції з окремими особами, компаніями та державними інституціями, пов’язаними з сирійським правлячим режимом. Уникнути остаточного економічного колапсу Сирії поки що вдається завдяки допомозі Росії та Ірану [2].

На думку Н. Саркозі, ситуацію у Сирії можна вирішити тільки завдяки багатосторонньому партнерству. Застосування сили не є порядком денним, навіть якщо всі варіанти будуть розглянуті [6].

Тому що сирійська ситуація є досить складною. Президент-диктатор Башар Асад успадкував владу у 2000 р. від свого батька Хафіса Асада, який правив країною залізною рукою 30 років. Більше 40 років у Сирії діє режим надзвичайного стану, у зв’язку з чим мають місце розширені повноваження правоохоронних органів. Через це країна часто стикається із звинуваченнями в порушенні громадянських прав, в обмеженні свободи слова, свободи зібрань, а також у політичних репресіях. Все вищевказане не могло не спрацювати за принципом доміно, коли в сусідніх з Сирією країнах протести призвели до повалення режимів [1].

До того ж важливою залишається роль Ірану в сирійському конфлікті. Тегеран надає Дамаску як воєнну, так і економічну допомогу, спрямовану на підлив санкцій Заходу щодо експорту нафти. Крім того, значний вплив має ліванське угруповання “Хізбалла”, яку підтримує Іран. У випадку втручання у конфлікт з боку міжнародної спільноти “Хізбалла” погрожує розбурхати ширший конфлікт у регіоні, зокрема спрямувати його проти Ізраїлю, що не на руку США.

Варто зазначити, що США та Французька Республіка не наважувалися здійснити військову інтервенцію у Сирію через низку причин. По-перше, через неоднозначне ставлення до проведення операції у Лівії, яка досі є темою активної дискусії щодо своєї ефективності, адекватності та легітимності. По-друге, через нечітке розуміння того, хто саме є опози-

ційною силою у Сирії. Адже, останні публікації ЗМІ демонструють наближення деяких повстанців до терористичного угруповання “Аль-Каїда”, з якою західні країни ведуть боротьбу. По-третє, у Сирії не спостерігається масове невдоволення президентом Б. Асадом, який досі має підтримку у певних колах. До того ж якщо події у Лівії не мали можливості розповзтись та загрожувати сусіднім державам, через великі розміри та особливості географії північно-африканської країни, то Сирія, яка досі знаходиться у стані війни з Ізраїлем за стратегічні Голанські висоти, може спровокувати перехід арабо-ізраїльського протистояння в активну фазу. Більше того, атака на Сирію може спровокувати удар у відповідь не по міжнародним військам, а по території Ізраїлю, чого побоюються США [2].

Що стосується зовнішньої політики США щодо Сирії, то ще 12 грудня 2003 р. Дж. Буш наклав економічні та дипломатичні санкції, як покарання за її політику “підтримки тероризму”. Тоді, у 2003 р., фактично, зробивши Сирію країною-ізгоем, Дж. Буш допоміг здійснити мету зовнішньої політики Ізраїлю: забезпечити американську допомогу шляхом послаблення своїх недружніх сусідів.

Ще одним фактором невтручання США та Французької Республіки у військовий конфлікт у Сирії були вибори 2012 р. у двох країнах. Застосування військової сили для президента Б. Обама було б несприятливим чинником напередодні президентських виборів у США. Така ж сама ситуація стосувалася й Франції, Н. Саркозі, який втратив свої рейтинги після військової інтервенції у Лівії, не хотів настроювати виборців проти себе.

До того ж ситуація в Сирії певним чином нагадує події навколо Іраку 2003 року. Схожість полягає у повній відсутності чіткого розуміння того, що робити з країною після повалення режиму Б. Асада. Деякі військові фахівці почали обговорення питання щодо можливості поділу Сирії на дві країни або створення федерації/конфедерації для задоволення деяких вимог протестуючих. Але проблема в тому, що Дамаск, який переважно сунітський, не має ані сільськогосподарських, ані інших ресурсів, щоб функціонувати без інших частин Сирії. Фактично може виникнути та ж проблема, що і в Іраку, коли поставало питання федералізації або поділу країни.

За даними “The New York Times”, адміністрація президента Б. Обама намагається об'єднати сирійську опозицію та спонукати її розробити план реформування країни. На офіційному ж рівні заявляється, що в Сирії повинен бути політичний перехід влади від Башара Асада до такого уряду, який би відповідав прагненням народу.

Подальший розвиток ситуації в Сирії для міжнародного співтовариства критичний ще через дві причини. По-перше, це курдська проблема. Її загострення в Іраку та Туреччині, а тепер і можливе прагнення до автономії у кризовій Сирії не є приємною новиною для світового співто-

вариство. Бажання курдського народу створити власну державу ще більше дестабілізує близькосхідний регіон, особливо беручи до уваги, що остання четверта частина землі курдів знаходиться на території Ісламської республіки Іран. А, по-друге, це перспектива можливої ісламізації достатньо ліберальної Сирії. Останнім часом там і так посилювався вплив Ірану, і відсутні будь-які гарантії того, що новий уряд буде прихильником секулярної держави. Результат виборів у Єгипті продемонстрував, як спонтанний суспільний соціально-політичний рух може призвести до приходу до влади прихильників серйозної ісламізації, консервації країни. Збільшення кількості таких країн не вписується у картину демократизації Близького Сходу, про яку мріють США.

Крім того, у близькосхідній зовнішній політиці США відбулися певні зміни. По-перше, згідно позицій американських громадян, США повинні піти з Іраку і Афганістану і ні в якому разі більше не втягуватися в процес національного і державного будівництва. Справа в тому, що чим швидше США зосередять увагу і ресурси країни на своїх внутрішніх проблемах, тим скоріше можна досягти позитивних результатів в економіці [1]. Це означає, що в нинішніх умовах адміністрації Б. Обама не до зовнішніх авантур. Американська адміністрація свідомо пішла на демонтаж влади своїх багаторічних і відданих партнерів, якими були Х. Мубарак, бен Алі, Абдалла Салех тощо, які завжди орієнтувалися на Вашингтон і були вороже налаштовані по відношенню до Ірану, і вельми терпимо ставилися до Ізраїлю – стратегічного партнера США в цьому регіоні. Американські аналітики сходяться на думці, що США повинні повністю відмовитися втягуватися у військові конфлікти за межами країни, а тим більше не дозволяти собі залучатися в процес національного і державного будівництва, що економічно не вигідно для Америки, а політично практично недосяжно [1].

Однак, адміністрація Б. Обама закликала до відставки Б. Асада в серпні 2011 р. В 2012 р. американські чиновники намагалися працювати на багатосторонній основі через Організацію Об'єднаних Націй, домовляючись про припинення вогню та план політичного переходу. Всі ці зусилля були загнані в глухий кут через російські та китайські відмови.

Після року конфлікту і без досягнення консенсусу в РБ ООН щодо припинення насильства президент Б. Обама і надалі проводить невійськові підходи до громадянської війни. Не зумівши міжнародними спробами досягти довгострокового припинення вогню, з вересня 2012 р. по лютий 2013 р. політика США зосередилася на наданні допомоги сирійській опозиції. Сполучені Штати також прийняли попередні кроки для підтримки захисту держав, що межують з Сирією, таких як Туреччина і Йорданія, висадивши невеликий контингент американських військовослужбовців. Навесні 2013 р., де число загиблих в результаті конфлікту перевищила 70 000 і біженців відтік досяг більше мільйона сирійців, Сполучені Штати розширили гуманітарну допомогу. Однак, президент

США Б. Обама як і раніше відмовлявся схвалити військову інтервенцію. До того ж критика політики США щодо Сирії з 2011 р. наростає: деякі члени Конгресу засуджують пасивність адміністрації щодо сирійського насильства, стверджуючи, що відсутність військової ініціативи США продемонструвало відсутність американського лідерства в міжнародних відносинах. А ті, хто підтримує підхід адміністрації, на сьогоднішній день стверджують, що американське військове втручання в Сирію зажадає значних зусиль американських військових і фінансових ресурсів протягом невизначеного періоду часу [11, с.241].

Натомість Франція готова озброювати повстанців. *“Ми не можемо дозволити, щоб люди були вбиті режимом, який на цей момент не хоче політичного переходу”*, – сказав Ф. Олланд [5].

Незважаючи на те, що Французька Республіка взяла на себе ініціативу в Лівії та Малі, французькі війська готові боротися з екстремістськими силами, тобто Париж готовий озброїти сирійських повстанців. В той час як США запропонували тільки мовчазну підтримку союзникам, таким як Саудівська Аравія, Катар та Об'єднані Арабські Емірати, щоб озброїти опозицію. Однак, в березні 2013 р. США змінили свою думку. Адміністрація Б. Обама оголосила, що США будуть надавати пряму допомогу опозиції вперше протягом дворічного конфлікту. Під час поїздки на Близький Схід, державний секретар США Джон Керрі відкрито говорив про координацію США зі своїми союзниками Перської затоки та про передачу зброї. Адже, стратегія *“об'єктивного балансу”* не зупинить кровопролиття, а навпаки виграє сирійському режиму додатковий час і дасть поштовх новій, ще більш жорсткій хвилі кровопролиття, яка у результаті приведе до розширення зони військових дій і поглине весь регіон [7]. Для цього є безліч причин. Арабський світ знаходиться на першому місці серед інших регіонів світу з точки зору етнічного та релігійного розмаїття. При цьому кривава політика сирійського режиму, підтримка Б. Асада Росією і Іраном, невизначеність позицій США і Європи, а також арабських країн стосовно революції в Сирії лише посилюють критичну ситуацію в країні.

Основною причиною невдоволення США та їхніх союзників по НАТО режимом Б. Асада були не систематичні порушення прав людини в Сирії, а незалежна зовнішня політика Дамаска. Ця політика виражалася, насамперед, у підтримці національно-визвольної боротьби палестинців під керівництвом руху ХАМАС, підтримці ліванського руху *“Хізбалла”* і у відносинах стратегічного партнерства з Іраном, який є головним геополітичним суперником США в регіоні Близького Сходу.

Побоювання з приводу ірано-сирійського стратегічного партнерства та розробки заходів щодо його протистояння містяться, зокрема, у статті Дж. Фрідмана *“Сирія, Іран і баланс сили на Близькому Сході”*, опублікованій на початку 2012 р. У статті було проаналізовано причини ірано-сирійського стратегічного партнерства: *“Іранський ісламістський*

режим дав світському сирійському режиму імунітет від шіїтського фундаменталізму в Лівані. Що ще важливіше, він надав йому підтримку в його ліванських авантюрах і захист від можливих протестів сунітської більшості в самій Сирії” [4]. Вашингтон вважає, що в разі перемоги Б. Асада, Іран виграє від цього найбільше. Дж. Фрідман писав: *“Якщо Ірак потрапить під довготривалий іранський вплив, а режим аль-Асада, ізольований від решти всього світу, але підтриманий Іраном, виживе, це дозволить Тегерану підім'яти під себе сферу впливу, що простягається від західного Афганістану до узбережжя Середземного моря (через Сирію і володіння *“Хізбалли”*)*. Така перспектива несе можливість розгортання іранських збройних сил у західному напрямку і має далекосяжні наслідки” [4]. Тому Сполучені Штати, Саудівська Аравія, Туреччина та Ізраїль повинні зробити все можливе для того, щоб запобігти такому розвитку подій.

Крім того, Дж. Рубін, провідний американський експерт із Близького Сходу вважає, що ізраїльська еліта не побоюється того, що керівництво ІРІ може віддати наказ про застосування ядерної зброї проти Ізраїлю. У Тель-Авіві добре знають всю раціональність іранської зовнішньополітичної доктрини. Головним побоюванням Ізраїлю є перспектива втрати військово-стратегічної переваги, що може призвести до війни проти Ізраїлю [10].

Таким чином, США намагаються зважити всі за і проти щодо військового втручання у Сирію. Натомість Французька Республіка діє більш активно. Париж дав старт конференції *“Друзі Сирії”*, яка відбулася в липні 2012 р. Франція в якості першої країни визнала Національну Коаліцію в якості законного представника сирійського народу. Нарешті, Франція без зволікань почала надавати гуманітарну та матеріальну допомогу сирійській опозиції, щоб вона могла вести свою боротьбу [8].

Проте, незважаючи на певні розходження в поглядах Французької Республіки та США щодо сирійської кризи, після застосування хімічної зброї проти сирійського населення у кінці серпня 2013 р. спостерігається активне співробітництво обох держав в цьому питанні. Хоча в історичному процесі це вже не перший такий випадок франко-американського партнерства щодо вирішення сирійського конфлікту. У 2005 р., всього через два роки після американського вторгнення в Ірак та активних протестів Франції проти цієї інтервенції, президенти Дж. Буш і Ж. Ширак об'єдналися, щоб допомогти витіснити сирійські війська з Лівану. Таким чином, Франція і США сформували партнерство проти Сирії.

На сьогоднішній день президент Франції Ф. Олланд ясно дав зрозуміти про своє бажання вжити військові дії на боці США проти сирійського режиму, навіть після того, як Великобританія відмовилася від будь-яких ударів. А державний секретар США Дж. Керрі у своєму виступі похвалив Францію, назвавши її *“найстарішим союзником США”* [3]. Це свідчить про активізацію франко-американського партнерства на

Близькому Сході та доводить їх провідну роль у міжнародних відносинах.

Отже, регіон Близького Сходу створює на сьогодні суттєві виклики та загрози міжнародній безпеці. Крім того, події на Близькому Сході показали низьку ефективність міжнародних організацій (насамперед ООН) у вирішенні ситуації в регіоні. Вони унаочнили також франко-американське партнерство в останні роки. Близький Схід продовжує залишатися для світу джерелом енергоносіїв, конфлікти в цьому регіоні впливають на світові ціни на нафту та газ. Тому постійний моніторинг за ситуацією є обов'язковим. Адже, підвищення рівня загроз та безпекових викликів на Близькому Сході позначається на системі міжнародних відносин у світі.

Література

1. Юнусов Р. Арабские революции и позиция США. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.kontinent.org/article_rus_4db5fbc9265_e1.html Дата звертання: 17.09.2013 р.
2. Яворська Г. “Щодо сучасних тенденцій розвитку ситуації на Близькому Сході”. Аналітична записка. [Електронний ресурс] / Г.Яворська // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1020/> Дата звертання: 17.09.2013 р.
3. France set to become main U.S. ally in Syria // The Local. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.thelocal.fr/20130831/france-set-to-become-main-us-ally-in-syria> Дата звертання: 17.09.2013 р.
4. George Friedman. Syria, Iran and the Balance of Power in the Middle East // STRATFOR review 22.11.2011.
5. Labott E. Is U.S. leading on Syria, or being led by France? [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://security.blogs.cnn.com/2013/03/20/is-u-s-leading-on-syria-or-being-led-by-france/> Дата звертання: 16.09.2013 р.
6. Mondil A. La politique étrangère selon Nicolas Sarkozy. [Електронний ресурс] // Portail de l'IE. Режим доступу: <http://www.portail-ie.fr/article/130/La-politique-etrangere-selon-Nicolas-Sarkozy> Дата звертання: 17.09.2013 р.
7. Moreau Defarges Ph. Syrie : une guerre juste ? / Ph. Moreau Defarges // IFRI : Syrie : la bascule diplomatique. Septembre 2013. – P. 21-22.
8. Samad J. La crise syrienne accouche d'un duo franco-américain inattendu // Midi Libre. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.midilibre.fr/2013/08/30/la-crise-syrienne-accouche-d-un-duo-franco-americain-inattendu,750959.php> Дата звертання: 17.09.2013 р.
9. Rambeaud P.-P. Le Moyen-Orient: une région sous tensions / P.-P. Rambeaud // Paris : Ellipses, 2011. – 180 p.
10. Rubin J. The real reason to intervene in Syria. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/06/04/the_real_reason_to_intervene_in_syria Дата звертання: 17.09.2013 р.

11. Zaki Laïdi. Le monde selon Obama. La politique étrangère des Etats-Unis / Laïdi Zaki // Flammarion. – 2012. – 410 p.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Цепендю І.Є., докт.політ.наук, професором Гоном М.М. (Рівне)

SYRIAN CRISIS: FRENCH-AMERICAN POSITION

V. M. Yurchak

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380(342) 527319, e-mail: vfraniuk@mail.ru*

The article analyzes the Franco-American position on resolving the conflict in Syria. The reasons of military non-intervention of the French Republic and the United States in the Syrian conflict were examined and the author shows the Franco-American cooperation on the Syrian crisis after the use of chemical weapons against the Syrian population.

Key words: Franco-American relations, the Syrian crisis, the Middle East, the USA, the French Republic.

Методологія політологічних досліджень

УДК 32:304.4
ББК 66.011.3

СУЧАСНІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

О. Б. Березовська-Чміль

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380506712121; e-mail: lenkab@ukr.net*

В статті висвітлено сутнісні характеристики соціальних мереж, здійснено аналіз сучасних концептуальних підходів до їх дослідження. Визначено основні параметри та особливості мережових структур як чинників політичного впливу, їх переваги та недоліки.

Ключові слова: *соціальна мережа, політична взаємодія, соціальне поле, соціальні зв'язки, соціальний капітал.*

На сучасному етапі в політичній науці спостерігається актуалізація дослідження феномену соціальних мереж та їх впливу на політичні відносини. Це зумовлено низькою ефективністю інституційних утворень та інтенсифікацією процесів формування та розвитку неформальних практик у соціальній сфері. Проте недостатньою, на наш погляд, є розробка даної проблеми крізь призму соціально-політичної взаємодії.

Метою даного дослідження є аналіз концептуальних засад та сутнісних характеристик соціальних мереж, їх переваг і недоліків, а також виявлення особливостей їх формування в політичній сфері.

Завдяки доробкам зарубіжних учених сформувався концепт соціальної мережі. Найбільш поширеним є трактування поняття “мережа” як великої групи людей зі схожими інтересами, які взаємодіють між собою і підтримують неформальні контакти з метою взаємної підтримки й допомоги.

Велика популярність мережевого підходу у вивченні суспільних практик обумовлена не тільки тенденцією до постійного збільшення числа структур, що відповідають основним ознакам мереж, але й великою гнучкістю мережевого підходу до вивчення суспільної поведінки. За до-

помогою мережевого підходу можуть бути пояснені практики, які здаються неможливими з позицій інституціонального, культурного або етнографічного підходів.

З погляду концепції структурної еквівалентності мережа – це, по-перше, сукупність акторів, що займають певні позиції, по-друге, сукупність зв'язків між ними. У рамках даної мережі економічні агенти групуються на основі подібності займаних позицій, зв'язків і за типами ресурсів, що циркулюють між даними позиціями.

Основні компоненти, що описують мережу з погляду цієї концепції, – структурний і ресурсний [9, с.288-291]. Структурний компонент передбачає конфігурацію акторів і визначені цією конфігурацією зв'язки. Ресурсний компонент – це тип обмінюваних ресурсів, які в підсумку й приводять до диференціації даних позицій.

До концепції структурної еквівалентності близьке визначення мережі Дж. Коулмана [7, с.122]. Соціальна мережа, на його думку, – це специфічний вид ресурсу, розподілений між структурними позиціями акторів поряд з матеріальними й іншими ресурсами, з якими може комбінуватися й накопичуватися соціальний капітал, що сприяє досягненню цілей, а також полегшує дії економічних агентів усередині структури.

З погляду концепції згуртованості, мережа – це сукупність відносин, вихідних принципів і похідних від них практик [10, с.332]. Ці відносини й дії, що впливають із них, мають на увазі насамперед те, що інші агенти будуть діяти певним чином, причому їхня дія не обов'язково повинна підкріплюватися санкціями, а може базуватися лише на одному принципі, наприклад, довірі. Із цією концепцією пов'язане поняття “соціального поля” П. Бурдьє [3, с.181]. Соціальне поле – це, насамперед, багатовимірний простір позицій і пов'язана з ними схема сприйняття й оцінювання, яку П. Бурдьє називає “габітус”.

Традиційно науковцями мережевий підхід розглядається як напрямок структуралізму. Останній виходить із того, що соціальні структури більше впливають на людську поведінку, ніж культурні норми або інші суб'єктивні фактори. Про це, зокрема, говорив ще Г. Зіммель, вказуючи на те, що форма – це найбільш часто повторювані структури взаємодії. Всі форми в конкретних ситуаціях і контекстах наповнюються відповідним змістом. Форма, з погляду Зіммеля, набагато важливіша, ніж зміст, оскільки саме вона визначає поведінку людини.

Таким чином, мережева структура є певною формою відносин. Ця форма набуває стабільності і відтворюється завдяки діям конкретних акторів, підкріпленим довірою оточуючих. У даному трактуванні мережа виступає насамперед як об'єктивна структура з певною формою регулювання відносин, яку учасники змушені засвоїти. Розглядаючи мережеві зв'язки як соціальний капітал, який, як і будь-який інший вид капіталу, розподілений нерівномірно, можна сказати, що перед будь-яким новачком мережа виступає певним бар'єром, котрий потрібно подолати для

успішного входження в структуру. Маємо на увазі інтеріоризацію відповідних правил і практик, вписаних у модель даної мережі.

В політичному просторі мережу слід розглядати як утворення, що створюється й функціонує відповідно до наявних суспільно-політичних практик. У цьому контексті мережа похідна від існуючих політичних відносин, у ній формується й відтворюється звичний спосіб дій, які підкріплюються загальними очікуваннями щодо дій інших.

Багато дослідників взагалі вважають, що мережеві структури є природним продовженням існуючих соціальних відносин. Наприклад, Дж. Коулман називає їх “апропріативними соціальними організаціями”, [7, с.122-139], а М. Грановеттер – “структурно вкоріненими” [6, с.54], прямо заявляючи про те, що в основі мережевих зв’язків лежать міжособистісні стосунки й пов’язані з ними зобов’язання. Соціальні актори зрештою просто відтворюють у своїх діях уже звичні для них відносини.

Мережа з позицій конструктивізму постає як безперервна структура зі своїм минулим, теперішнім і майбутнім. Тут доречно знову звернутися до поняття “габітусу” П. Бурдьє. Нагадаємо, що габітус є певною схемою сприйняття й оцінювання. Габітус породжує “розумні” способи поведінки. “Габітуси – системи стійких і переносних диспозицій, структуровані структури, схильні функціонувати як структуруючі структури, тобто як принципи, що породжують й організують практики й уявлення” [4, с.340]. Дія будь-якого актора Бурдьє пропонує пояснювати виходячи з габітусу, який він відтворює у своїх практиках. Габітус описує певну позицію актора у соціальній структурі, природа габітусу похідна від соціальних умов, у яких він формувался, але реалізується в поточному соціальному контексті.

Традиційно мережева взаємодія протиставляється централізованим структурам, для яких характерний перерозподіл, і ринковому обміну, орієнтованому на вирівнювання вартостей обмінюваних предметів. Дійсно, у більшості випадків мережеві зв’язки базуються на взаємних обмінах, що включають соціальні механізми оцінювання, за допомогою яких нейтралізується якісна й кількісна нерівнозначність обмінюваних ресурсів, а також відбувається відкладання обмінів у часі.

Очевидно, що у рамках будь-якого типу обміну мережеві зв’язки характеризуються такими рисами, як укорінення, зв’язаність, взаємодія.

До цих характеристик варто також віднести такі риси мережі, як персоніфікований характер відносин і великий вплив позаекономічних чинників.

Мережеві утворення множинні, вони варіюють, з одного боку, історично, з іншого – від культури до культури; у них несхожа природа й різні стимули до формування. До основних параметрів мережевих структур можна віднести:

- щільність мережі, вимірювану кількістю агентів і числом зв’язків між ними;

- ступінь централізації мережі, обумовлений тим, якою мірою агенти групуються навколо єдиного центра;
- гомогенність мережі (ступінь її однорідності чи різномірності);
- силу зв’язків;
- тісноту зв’язків, вимірювану кількістю контактів або угод за певний період часу;
- замкнутість зв’язків;
- стійкість зв’язків.

Цей набір операційних параметрів дозволяє диференціювати різні мережі. Перераховані характеристики описують мережу як певну форму зв’язку. Вказана форма визначає конфігурацію мережі в цілому, структуруює позиції соціальних агентів і направляє певним чином їхні практики.

Основною альтернативою мережевого підходу виступає інституціональний підхід, відповідно до якого регуляторами соціальних практик є сформовані інститути, що являють собою норми й правила, а також механізми їх підтримки.

Насправді межа між цими підходами досить умовна. Часом буває досить складно визначити, чи це усе ще мережа, чи вже інституціональне утворення. Проте, на наш погляд, мережеві структури первинні стосовно інститутів. Це означає, що при достатній поширеності мережі й наявності “вагомого” легітимізуючого принципу, мережеве утворення може “перерости” в інститут. Для обґрунтування цього судження скористаємося системою соціального утворення, запропонованою П. Бергером і Т. Лукманом [2, с.185].

В основі будь-якого соціального утворення лежить взаємодія. У ході такої взаємодії людина здійснює певну діяльність: екстерналізує себе, тобто вибудовує свою активність так, що її наміри, розуміння й цілі стають доступними іншим. Таким чином, людина стає “відкритою” іншому. “Інший” у цей час створює типізацію, що полегшують інтерпретацію дій першого. На даному етапі загальна діяльність стає можливою завдяки спільним розумінням, виробленим учасниками взаємодій. Якщо ці розуміння зникають, спільна діяльність припиняється. Надалі на основі спільних розумінь формуються зразки поведінки й ролі, які учасники взаємодій змушені засвоїти.

На даному етапі їхня діяльність не контролюється нічим, крім того, що було вироблено в ході загальної дії. Можливо, одним з таких регулюючих принципів є взаємна довіра учасників. Мережа і є тією соціальною конструкцією, що формується на даному етапі. Учасники керуються, головним чином, загальними очікуваннями й розуміннями, виробленими на основі міжособистісних зв’язків. Якщо змінюється форма міжособистісних відносин, то подальша взаємодія буде відбуватися на основі змінених типізацій і очікувань.

Після вироблення типових зразків і ролей настає етап габітуалізації. Будь-яка подальша діяльність сприймається як типова, вбудовується

у звичний порядок дій. Формуються інститути, що контролюють дії. Запроваджуються правила, що регламентують ці дії. Таким чином, правила, що визначають міжособистісні взаємодії, інституціоналізуються, набувають об'єктивного характеру.

Можна припустити, що учасники економічних трансакцій, що намагаються створити мережу, розгортають свою діяльність в умовах уже існуючих інституціональних порядків, відтворюючи у своїх діях існуючі інститути, одночасно створюючи нові регулюючі принципи. Таким чином, відбувається інституціоналізація нової структури. Отже, створена мережа може змінюватися під впливом зовнішнього інституціонального середовища або сама перетворитися в інституціональне утворення [8, с.28].

Діяльність у політичному полі часто відбувається в ситуаціях, що мають великий ступінь невизначеності, що призводить до того, що актори воліють співпрацювати з тими, з ким вони уже мали справу, або з тими, кого порадять надійні партнери. Таким чином, відбувається соціальна й інституціональна локалізація трансакцій.

Зниження невизначеності в мережі обумовлюється кількома обставинами.

По-перше, всередині мережі циркулюють надійна інформація й ресурси. Мережа скорочує витрати, пов'язані з пошуком інформації (інформації, що нам повідомив друг, ми довіряємо більше, ніж відомостям, отриманим з офіційних джерел).

По-друге, якщо виникають які-небудь конфлікти, то вони вирішуються за допомогою мережевих механізмів. Для цього може використовуватися взаємоконтроль (наприклад, вирішенню конфлікту більшою мірою буде сприяти неформальна бесіда, ніж арбітраж з боку державних структур).

По-третє, мережа сприяє підвищенню довіри до кожного з її членів. Усередині мережі відбувається вибудовування репутацій, і учасники заздалегідь знають, з ким мають справу. Поведінка кожного учасника мережі передбачувана.

По-четверте, якщо до мережі підключаються нові ресурси, вони не розхитують мережу, не ведуть до опортуністичної поведінки, оскільки вводяться за допомогою надійних каналів. Опортуністична поведінка пов'язана з ризиком втратити довіру.

Автори більшості досліджень сходяться у тому, що мережева структура допомагає долати невизначеність, сприяє обміну інформацією, завдяки чому стає можливим виникнення нових організаційних форм. Однак важливо зазначити, що учасники мережі виграють лише за певних умов й у певних ситуаціях. Іншими словами в мережевої структури є як свої переваги, так і недоліки [1, с.87-88].

До переваг мережевих структур можна віднести те, що вони демонструють високий адаптаційний потенціал, відрізняються взаємодод-

помогою, яка спрямована на підтримку стабільності, дозволяють сформувати асоціації, що лобіюють інтереси учасників у владних структурах. Крім того, мережеві зв'язки міцніші, ніж інституціональні порядки (порушення інституціонального порядку суперечить безособовому утворенню; порушення ж мережевого порядку зачіпає позиції багатьох учасників, що може призвести до розпаду всієї мережі; тому можна припустити, що актори менш схильні порушувати мережеві порядки). Мережа динамічніша, краще реагує на технологічні зміни, ніж ієрархія, більш гнучка, часто використовує ширший спектр можливостей; в мережевих структурах бар'єри при входженні нижчі, ніж в ієрархіях.

Одним з недоліків мережі є замкнутість, що може перешкоджати надходженню нових ресурсів та інформації. Необхідно також відзначити, що мережеві структури довго вибудовуються, цей процес пов'язаний з додатковими витратами і найчастіше їм не вдається заощаджувати на масштабах діяльності. Як основний принцип, мережа часто сповідує стабільність, а стабільність інколи означає відмову від використання кращих можливостей; центральне положення у мережі не означає привілейованого положення.

Мережева структура нерозривно пов'язана з інституціональними утвореннями, навколо них вона будується й може сама згодом прийняти форму інституту. Мережеві відносини допомагають боротися з невизначеністю, перешкоджають поширенню опортунізму, дозволяють здійснювати успішні трансакції за умови обмеженої раціональності акторів. Основною альтернативою мережевого підходу є інституціональний підхід, відповідно до якого поведінка політичних агентів регулюється формальними й неформальними правилами, виробленими самими учасниками трансакцій або пов'язаними їм зовнішнім середовищем.

Необхідно також зауважити, що мережевий підхід є гнучким інструментом аналізу, який дозволяє виходити за рамки локальних порядків та вивчати такі види економічних дій, які не можуть бути пояснені із традиційних позицій інституціоналізму. Проте даний підхід не приділяє достатньої уваги варіативності мереж у різних культурних й історичних умовах, а також інституціональним утворенням, ігноруючи тим самим інституціональний контекст, у якому існує мережа.

На основі соціальних мереж, які часто мають тенденцію до відносної замкнутості, складається інституціональна основа соціального капіталу – приналежність до певного соціального кола, або членство в групі. При цьому останнє може підкріплюватися й формальними статусами – наприклад, члена асоціації або клубу. Існування мережі зв'язків не є природною або навіть соціальною закономірністю, сконструйованою раз і назавжди у первісному акті інституціоналізації. Ці зв'язки є продуктом нескінченної роботи з інституціонального оформлення, ключові моменти якого позначаються відповідними обрядами. Мережі зв'язків необхідні для побудови й відтворення тривалих, корисних відносин, що до-

зволяють зберігати матеріальний або символічний прибуток. Таким чином, мережа відносин є продуктом інвестиційних стратегій – індивідуальних або колективних, свідомо або несвідомо спрямованих на встановлення або відтворення соціальних відносин. Ці відносини можуть безпосередньо реалізуватися в коротко- або довгостроковому періодах часу, коли відбувається трансформація випадкових зв'язків (наприклад, у випадку відносин на робочому місці, відносин сусідства тощо) у зв'язки, які одночасно й обов'язкові, і вибіркові й припускають тривалі зобов'язання, що відчуються на суб'єктивному рівні (наприклад, почуття подяки, поваги, дружби тощо) або гарантовані інституціонально (права) [5, с.67].

Завдяки нерівномірному розподілу соціального капіталу відтворюється стратифікація в рамках мережевої системи. Вони пов'язані з нерівним доступом до соціальних мереж, які можуть бути мобілізовані індивідом або групою, а отже, до сукупності зобов'язань (головним чином, неформальних), зосереджених у цих мережах.

Роль мережевих зв'язків значно посилюється в політиці. Особливо це виявляється у сфері політичних відносин, що характеризуються наявністю ієрархічних розходжень, розподілу сфер впливу, лідерських протистоянь, боротьби за владні та інші ресурси. Соціальний капітал дозволяє з легкістю маніпулювати символічними конструкціями й завойовувати авторитет. Політичний розвиток підкріплюється практичним знанням неформальних правил і розгалужених соціальних зв'язків. Все це – наявність соціальних зв'язків і владних повноважень, здатність діяти за правилами й робити оцінку ресурсів, високий професіоналізм і підвищена працездатність – сприяють взаємному накопиченню.

Таким чином, соціальні мережі дедалі більше виступають чинником політичного впливу, засобом досягнення певних політичних цілей та лобювання інтересів. В Україні показовою є залежність політичного успіху від участі в певних соціальних мережах та наявності зв'язків у впливових політичних колах. Поширення мережевої взаємодії з метою накопичення ресурсів та розширення сфер діяльності є невід'ємною рисою сучасної політики.

Отже, необхідно зауважити, що мережевий підхід існує на даному етапі як сформована і евристично плідна концептуальна схема, яка продовжує розвиватися в дослідженнях нових об'єктів. Перспективним напрямом для подальших наукових розвідок може стати емпіричне дослідження функціонування та розвитку соціальних мереж в системі політичних відносин.

Література

1. Безрукова О.Н. Сеть как условие экономического действия // Экономическая социология. Электронный журнал. – 2004. – Т.5, №3. – С. 87-88 / <http://www.ecsoc.msses.ru>.

2. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П.Бергер, Т.Лукман // Трактат по социологии знания. – М.: Медиум, 1995. – С. 185.
3. Бурдьё П. Начала. Choses dites / П.Бурдьё; Пер. с фр. Н.А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1994. – С. 181-207.
4. Бурдьё П. Практический смысл / П.Бурдьё; [пер. с фр. А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко]. СПб.: Алетейя, – М.: «Институт экспериментальной социологии», 2001 г. – 562 с.
5. Бурдьё П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П.Бурдьё // Экономическая социология. – 2002. – Том 3, № 5. – С. 60-74. – Режим доступа до тексту: <http://www.ecsoc.msses.ru>
6. Грановеттер М. Экономическое действие и социальная структура: проблема укорененности / М.Грановеттер // Экономическая социология. – 2002. – Т.3, №3. – С. 54 / <http://www.ecsoc.msses.ru/issues/2002-3-3/index.html>
7. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж.Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
8. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н.Флигстин // Экономическая социология. 2001. – Т.2, №4. – С. 28-55. / <http://www.ecsoc.msses.ru/issues/2001-2-4/index.html>
9. Davern M. Social Networks and Economic Sociology: A Proposed Research Agenda For a More Complete Social Science / M.Davern // American Journal of Economics and Sociology. – 1997. – Vol.56. No.3. – P. 288–291.
10. Mizruchi M. Social Network Analysis: Recent Achievements and Current Controversies / M.Mizruchi // Acta Sociologica. – 1994. – Vol.37. – P. 332.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Марчуком В.В., докт.політ.наук, професором Бурдяк В.І. (Чернівці)

MODERN POLITICAL CONCEPTS IN THE SOCIAL NETWORKS THEORY

O. Berezovska-Chmil

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380506712121; e-mail: lenkab@ukr.net

In the article the essential characteristics of social networks and conceptual basis of their research. The main parameters and features network structures as factors of political influence, their advantages and disadvantages. The modern aspects of development of the social network theory are analyzed in this work.

Key words: social network, political interaction, social field, social cohesion, social capital.

УДК 32
ББК 65.290-2

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Ю.В.Кобець

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380978420018; e-mail: yu.myslyuk@gmail.com*

В статті аналізуються підходи до політичної практики з позиції самоорганізації. Стверджується, що синергетика дозволяє більш об'єктивно аналізувати процеси, що відбуваються в політичній системі. В дослідженні обґрунтовується потреба нелінійного дослідження політико-соціальних систем в межах наявних інститутів і процесів. Досліджуються ентропійні процеси у відкритих та закритих політико-соціальних системах. Вказується на взаємозалежність та взаємовплив на ентропію таких факторів, як енергія, інформація, свобода, вибори.

Ключові слова: біфуркація, політика, політична система, синергетика.

В останнє десятиліття все більшу увагу політологів, економістів, істориків, дослідників соціальних наук привертають концепції синергетики з її ідеєю самоорганізації. Значення синергетики зростає у міру збільшення ролі мережевих спільнот, які починають суттєво впливати на характер розвитку світових політичних, економічних, екологічних та інших процесів. При цьому внутрішнім джерелом самоорганізації виступає взаємодія таких протилежних тенденцій розвитку, як стабільність і нестабільність, безлад і порядок, дезорганізація і організація, випадковість і необхідність.

У сучасній Україні, де зміни охопили всі сторони життя суспільства, здійснюється активний пошук шляхів подолання численних кризових явищ, вивчення і використання нових наукових напрямів і концепцій, що знаходяться на стику наукових дисциплін, що є одним з найважливіших умов глибокого аналізу і прагматичного вдосконалення дійсності.

Розробка і використання синергетичних підходів стосовно аналізу політичних процесів, на відміну від традиційних, сутнісної особливістю яких є прийняття до розгляду якомога більшої кількості параметрів, дозволяє вченим і практикам аналізувати і, в принципі, моделювати спектр можливостей соціально-політичного варіативного майбутнього як України, так і інших великих системно-політичних утворень, стати основою побудови концептуальних моделей сталого коеволюційного розвитку країн і регіонів у сучасному, дуже нестабільному світі.

У виявленні та використанні механізмів синергетики укладені потенційні можливості ефективного управління еволюцією політичних процесів, яка, як показує практика, може бути спрямована як на зростання блага країн і людства в цілому, так і на його руйнування.

Мета дослідження визначається станом розробленості проблеми синергетики політичних процесів в політичній науці, а також потребами дослідження міждисциплінарного нелінійного підходу до політичного життя.

Основоположник науки про самоорганізацію Г. Хакен у своїй роботі «Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке» стверджував: «Ми розглядаємо системи, які можуть формувати просторові, часові або функціональні структури. Багато об'єктів, що вивчаються в науках про людину, можуть так чи інакше розглядатися як системи. Такі об'єкти складаються з багатьох частин, що взаємодіють один з одним більш-менш складним чином. Прикладами можуть служити суспільство, яке складають люди ...» [14].

Виходячи з цього, російський фізик Ю. Данилов зазначає, що особливість синергетики в тому, що вона цікавиться загальними закономірностями еволюції систем будь-якої природи, на відміну від традиційних сфер наукового знання [6].

Тому очевидно, що сьогодні центр досліджень змістився від розуміння загальних засад синергетики до вивчення її як нового напрямку і досягнення людської думки, який дає можливість по-новому пояснити, передбачити, ті проблеми соціальної сфери життєдіяльності суспільства, які досі не мають результативного вирішення.

При такому підході виявляється, що однією зі сприятливих сфер нового синергетичного бачення є політична діяльність, актуальність якої на сьогодні тільки зростає, особливо для нашої країни.

За словами російського вченого А. Венгерова, у сфері політики все буквально «кипить» від зіткнення необхідних і випадкових явищ. У ній виникає безліч нестабільних, нестійких процесів; діють синергетично нерівноважні соціальні інститути. Задумане і сплановане настільки часто при здійсненні обертається прямо протилежним, починає розвиватися зовсім по-іншому, підкоряючись якимсь своїм, самоорганізаційним законам [5, с.58].

У політиці як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні не встановлені універсальні закономірності, подібні до фізичних законів. У суспільному житті і політичних відносинах постійно існує можливість багатоваріантного розвитку ситуації. Але це не означає, що знання про політику не може бути науковим. Якщо знання достовірні, систематизовані і внутрішньо не суперечливі, то це є передумовою їх адекватності реальним процесам, а отже, і об'єктивності відображення політичних ситуацій [2, с.7].

А тому виявлення та необхідність врахування у дослідженні соціально-політичних процесів непередбачуваності, випадковості та можливостей альтернативності їх перетікання ставить політичну науку перед потребою пошуку нових теоретико-методологічних підходів до пояснення всезростаючої складності соціально-політичного буття, до прогнозування його динаміки [1, с.3].

Використання синергетичного підходу при поясненні політичних процесів дало можливість насамперед розуміти політичну сферу як відкрити динамічну нелінійну систему; політичні системи мають відкритий і динамічний характер. Характеристика політичної системи як динамічного утворення передбачає, що система знаходиться під впливом різних зовнішніх сил, в результаті дії яких вона змінюється в часі. В цілому динамічні стани систем протиставляються станам відносної рівноваги. Відкритість політичної системи означає, що система в процесі свого функціонування взаємодіє з іншими політичними системами: перебуває під впливом системи і сама має можливість впливати на функціонування систем. Взаємодія здійснюється за допомогою обміну інформацією, ресурсами. Сучасні політичні системи зазвичай є відкритими, виняток становлять лише політичні системи з тоталітарним, або жорстко авторитарним режимом функціонування, але й ці системи можуть бути названі закритими лише умовно. Також політичні системи – це нелінійні системи. На відміну від лінійних систем, коли під зовнішньою дією відповідь системи виявляється в цілому пропорційною даній дії, якість нелінійності припускає, що реакція системи на зовнішню дію не є пропорційною цій дії, а також те, що система при однаковому зовнішньому впливі на неї в різний час поводитиметься по-різному.

Політична сфера є, в першу чергу, різновидом соціальної, яка має свої особливості, що відрізняють її від усіх інших складних систем, досліджуваних синергетикою. Г.І. Рузавін із цього приводу пише: “Принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, перш за все, в тому, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, що обдаровані свідомістю, ставлять собі певну мету, що керуються мотивами своєї поведінки і ціннісними орієнтаціями. Взаємодія організації і самоорганізації, випадкового і необхідного складає основу досліджень соціальної системи [13, с.63].

З приводу цього, як зазначає Л. Бородкін “Узгодженої позиції про застосовність синергетики в політико-історичних дослідженнях немає”. Розкид думок російських і зарубіжних фахівців у цьому питанні великий – від тотального заперечення до повного визнання синергетичних методів. Важливим моментом полеміки є аргументи скептиків про необхідність зберігати традиційний розподіл «випадковості» і «необхідності», оскільки мотивація діяльності людей залежить від їх індивідуальності, є підстави вважати, що теорія «порядку через хаос» не може бути застосовувана до сфери людської свідомості. Але ця думка заперечується робо-

тами зарубіжних та російських вчених психологів про хаотичні режими соціальної поведінки [3, с.3].

Розмірковуючи про нестійкий характер світових політичних процесів, співвідношення закономірного і випадкового в їхньому розвитку, угорський дослідник систем Е. Ласло зауважив виникнення нового статусу випадковості в постнекласичній науці: вона опиняється в центрі будь-якого процесу, роблячи його нелінійним, неоднозначним і тому в істотних моментах непередбачуваним [9].

На значну роль випадковості вказує російський дослідник синергетики Князева Е. зазначаючи, що коли суспільство як надскладна система виявляється через кризу в точці біфуркації (тобто, коли система немовби звільняється від жорсткого зв'язку між причинами і наслідками), воно здобуває “здатність розвитку в тому чи іншому напрямку”, тобто знаходиться на роздоріжжі. Тоді багато чого починає залежати від випадкових чинників [7, с.78].

Синергетика дозволяє підійти до випадкового в політиці по-науковому, як до явища, що має характеристики, загальні для випадкового у всіх сферах людського буття, по-новому поглянути на суб'єктивне, випадкове в політичній дійсності, зрозуміти, що випадковість – не побічне, другорядне, а, навпаки, цілком стійка, характерна властивість, умова існування і розвитку самого політичного життя.

Російський правознавець А. Венгеров у дослідженнях виокремлює два типи випадковостей. Перший – це випадок, який проявляється в масових, аналогічних, однотипних явищах і процесах, коли кількісні або якісні характеристики кожного явища або процесу невідомі, непередбачувані, але можуть бути обчислені або визначені на підставі теорії ймовірності. Коли в житті відбуваються масові події з випадковим результатом, то виявляється закономірність, що дозволяє з певною часткою впевненості очікувати настання тієї чи іншої випадковості в результаті того, що відбувається. Числовою характеристикою цієї частки впевненості і є ймовірність. Неважко побачити, як теорія ймовірності працює в сфері політики, наприклад при оцінці громадської думки, зокрема думки виборців. Для політиків різні показники опитування виборців (відношення до політичних акцій, рейтинги і т. п.) давно стали звичними і надійними інструментами [5, с.62].

Американські спеціалісти наполегливо акумулюють дані про «довгі часові ряди», які періодично «обриваються» в хаотичні стани. Цінність цієї роботи в тому, що вона з часом дозволить створити потужну базу первинних узагальнень, яка дозволить в подальшому «вирости» науці про прогнозування хаотичних ситуацій, і керувати ними [3, с.4].

Другий фундаментальний тип випадковості – це той, який І. Пригожин називає «гадальним випадком». Стосовно до політики це поодинокі події. Їх виникнення непередбачуване, кількісні або якісні характеристики невідомі, обчислити їх заздалегідь не можливо. Про «гадальні

випадки» не можна щось стверджувати до тих пір, поки вони не відбулися. Це, наприклад, стихійні лиха, катастрофи, аварії, певні види політичних та інших криз, про які говорять, що вони «вибухнули» [11, с.75].

До таких випадків можна віднести, наприклад, вбивства політичних лідерів, які впливали на політичне життя. На жаль, ХХ століття «подарувало» людству чимало саме таких випадків, наприклад вбивство ерц-герцога Фердинанда в Сараєво в 1914 році, Кірова – в 1934, Кеннеді – в 1963 році. Величезну негативну роль на долю СРСР вплинула Чорнобильська катастрофа. Цей тип випадкового створює в політичному житті умови і можливості для розвитку подій в зовсім несподіваному, непередбачуваному напрямку.

Очевидно, що такий розвиток подій потребує певного реагування через вироблення певних рішень. Цим питанням займається політична еліта, яка виступає свого роду певним атрактором в політиці. З приводу цього російський науковець Л.Н. Васільєва, досліджуючи еліту через призму синергетики, визначає її як ключовий елемент, який структурує соціальний-політичний простір, тим самим набираючи властивостей атрактора даної системи. Еліті властиве прагнення послуговуватись релігією чи світовою філософією, які організують світ і людей в певного роду логічно пов'язане змістовне ціле [4, с.80].

Водночас, як свідчить світова практика, не вся політична еліта виступає об'єднаним елементом суспільства, а лише декілька його представників. Політичний діяч, спроможний інколи спрогнозувати появу випадковостей, пристосовувати до них свою поведінку, організувати відповідні політичні акції, тобто володіє вмінням використовувати інтуїцію, стає зазвичай політичним лідером, за яким спрямовуються люди. Тут значну роль відіграватиме харизматичність, описана німецьким соціологом М. Вебером, яка пов'язана з прийняттям народом влади конкретних політичних лідерів.

Харизми в політичному житті відіграють роль своєрідних атракторів, тих несподіваних компонентів системи, які збирають навколо себе важливі її елементи, втягують їх у рух, у боротьбу за владу, виявляються здатними, надаючи системі додаткових імпульсів нестабільності, нерівноважності, переводять її в інші стани [4, с.82].

Основою діяльності політичних еліт є влада. Оскільки влада є рушійною силою усіх політичних діячів, то з точки зору синергетики вона виступає суператрактором – кінцевим результатом, метою, яка здатна до нейтралізації та компенсації будь-яких несприятливих впливів середовища, до якого прагнуть усі локальні атрактори (в даному випадку політичні лідери).

Ще одним елементом, який цікавить синергетику, є ситуація, коли в соціально-політичній системі діяльність людей, особливо групова діяльність, може бути хаотичною, а її результати можуть виявитись не тими, які очікувались. О. Мітіна та В. Петренко відзначають, що задумані і ра-

ціонально сплановані дії можуть відкрити дорогу процесам, в яких візьмуть гору не принципи організації, запропоновані тими, хто ініціюють ці дії, а самоорганізації. У підсумку ситуація може розвиватися зовсім інакше, ніж очікувалося. Вона буде підпорядкована якимось своїм власним самоорганізаційним засадам [10, с.107].

А. Венгеров назвав це явище феноменом «навпаки», і зазначає, що він пов'язаний з тією дивовижною властивістю політики, коли результат багатьох політичних дій виявляється зазвичай прямо протилежний до мети цих дій. При цьому чим більше витрачається політико-правових засобів (в широкому сенсі) на досягнення політичної мети, тим меншими виявляються досягнуті результати. Крім того, часто з'являються побічні наслідки, які за своїм негативним значенням також перевершують прямі результати. Яке приклад дослідник наводить історію фашизму в Німеччині. Метою Гітлера було створення світової імперії під німецьким пануванням, яка повинна була існувати тисячу років. Але вже через 12 років після приходу фашистів до влади Німеччина лежала в руїнах, була розгромлена, її територія розділена, а населення що підтримувало фашизм, заплатило величезну соціальну ціну за амбіції нацистів людськими життями, глибоким приниженням, розрухою [5, с.64-65].

За синергетичним підходом причинами даного явища є те, що між собою стикаються цілі, ідеали, планові, організаційні засади, з одного боку, і, з іншого, самоорганізація політичної системи, мимовільні процеси на різних рівнях системи, які самостійно, мимовільно формуються національними, соціальними, локальними, психологічними, мовними та іншими структурами. Саме їх зіткнення спотворює аж до «навпаки» все, що здавалось чітко продуманим і здійснюваним.

Відзначимо, що прикладом українського феномену «навпаки» слугує «Помаранчева революція» 2004 року. Коли очікування населення, які, здавалось, будуть втілені в життя з приходом В. Ющенка, на практиці дали майже протилежний результат, і лише відтягнули перемогу своїх опонентів. Це засвідчує, що феномен «навпаки» перш за все спрацьовує для революційних процесів, коли ідеали, як правило, спотворюються соціальною практикою. Вірогідно, цей досвід очікує і ряд держав Африки, в яких 2011 році відбулись революції з повалення владних режимів.

Як наголошує І. Пригожин у роботі «Філософія нестабільності» феномен нестабільності природним способом призводить до досить нетривіальних, серйозних проблем, перша з яких – проблема передбачення [12, с.47].

Після аналізу усіх вищевказаних синергетичних явищ політичного життя, залишається нез'ясованим питання: чи можливо впливати на такого роду політичні ситуації і керувати ними? Дослідники (як фізики, так і гуманітарії) відповідають стверджувально.

Російський фізик С. Курдюмов у своїй доповіді «Иглоукальвание мира» стверджує, що спосіб управління складними системами зовсім не енергетичний, тобто ресурсний. Важлива не величина енергії, а характер її розподілу в просторі. Управління складними системами схоже на голкотерапію: дія мізерна, а результат величезний. Слабкий, але топологічно правильно розподілений вплив, призводить до різних типів аттракторів. Але в кожній системі, суспільства в тому числі є певне число «передбачуваних» аттракторів, тому за рахунок незначного впливу в районі біфуркації, можливе корегування напряму розвитку системи [8].

Подібний метод пропонує А. Венгерів – політичну акупунктуру як нове, синергетичне вміння здійснювати малий вплив на ті точки політичного середовища, які матимуть визначальний вплив на все політичне життя. Забезпечення успішного результату можливе лише через розуміння політичної системи як багаторівневої, врахування і визнання важливості випадкових явищ, якими наповнена політика. Але для того щоб «керувати» випадковим, дослідник радить зрозуміти, що простір «корегування», який називається «область джокера», відкривається випадковістю, і є обмежений певним «полем», оскільки можливості в політиці не безмежні. Тому вивчення «поля», де відкриваються області джокерів, стає важливим політологічним завданням [5, с.68].

Отже, використання теорії самоорганізації при поясненні соціальних і політичних процесів хоч є і відносно новим явищем, та вже отримані певні результати. В синергетичному аспекті політична сфера розглядається як складна нелінійна відкрита система з динамічним характером розвитку, вона знаходиться під впливом різних зовнішніх сил, в результаті дії яких вона змінюється в часі. Синергетика дозволяє підійти до явищ нестабільності, випадковості, прямопротилежних результатів, політичних аттракторів з наукової точки зору та окреслити конструктивні та деструктивні функції, які вони виконують у політичному житті, створюючи умови та можливості для розвитку подій за несподіваними, передбачуваними варіантами. Для їх корегування вченими пропонуються методи «політичної акупунктури» як впливу на систему в певній «області джокерів» для скерування системи до кращого варіанту. Та навіть при можливості передбачення, не варто розраховувати на плавний і сталий розвиток, оскільки еволюційні кризи неминучі, вони є лише одним із етапів розвитку і ведуть до оновлення структур політичної сфери суспільства.

Подальші наукові дослідження стосуватимуться моделювання синергетичної моделі політичної системи і застосування її до сучасних українських реалій.

Література

1.Бойко-Бойчук Л.В. Синергетичний підхід у політичних дослідженнях (на прикладі аналізу політико-владної взаємодії у територіальних гро-

- мадах в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Теорія та історія політичної науки / Л.В.Бойко-Бойчук. – Київ, 2006. – 23 с.
- 2.Боришполець К.П. Методы политических исследований / К.П.Боришполець. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 221 с.
- 3.Бородкин Л. Методология анализа неустойчивых состояний в политико-исторических процессах [Электронный ресурс] / Л.Бородкин // Международные процессы. – 2005. – № 1 (7). – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/seventh/001.htm>
- 4.Васильева Л.Н. Теория элит: синергетический подход / Л.Н.Васильева // Общественные науки и современность. – 2005. – № 4. – С. 75-85.
- 5.Венгерів А. Синергетика и политика / А.Венгерів // Общественные науки и современность. – 1993. – №4. – С. 55-69.
- 6.Данилов Ю.А. Роль и место синергетики в современной науке. По материалам Московского международного синергетического форума [Электронный ресурс] / Ю.А.Данилов. – Режим доступа: <http://synergetic.ru/science/index.php?article=dan2>
- 7.Князева Е.Н. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н.Князева, С.П.Курдюмов. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.
- 8.Курдюмов С.П. Иглоукальвание мира [Электронный ресурс] / Стенографическая запись выступления / С.П.Курдюмов. – Суздаль, 2003. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Iglouka1.htm>
- 9.Ласло Э. Век бифуркации. Постигание меняющегося мира [Элект. ресурс] / Э. Ласло. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/laslo77.htm>
10. Митина О.В. Динамика политического сознания как процесс самоорганизации/ О.В.Митина, В.Ф.Петренко // Общественные науки и современность. – 1995. – № 5. – С. 103-115.
11. Пригожин И. Р. Время. Хаос. Квант. К решению парадокса времени. Изд. 6-е / И.Р.Пригожин, И.Стенгерс. – М.: Ком книга, 2005. – 232 с.
12. Пригожин И. Философия нестабильности / И.Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – №6. – С. 46-57.
13. Рузавин Г.И. Самоорганизация и организация в развитии общества/ Г.И.Рузавин // Вопросы философии. – 1995. – №8. – С. 63-72.
14. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Haken7.htm>

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Марчуком В.В., докт.політ.наук, професором Бурдяк В.І. (Чернівці)

Yu. V. Kobets

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380978420018*

The article examines approaches to political practice from the position of self-organization. It is alleged that synergy can more objectively analyze the processes occurring in the political system. The study substantiates the need for nonlinear studies political and social systems within existing institutions and processes is justified in the research work. Entropy processes are studied in open and closed political and social systems. Highlights the interdependence and mutual influence on Entropy such factors as energy, information, freedom, elections.

Key words: *synergetics, political system, politics, bifurcation.*

УДК 323.21

ББК 66.5

**ВИКОРИСТАННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ
ДИСКУРСІВ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВЗАЄМОДІЇ ЕТНІЧНИХ АКТОРІВ: ВАРІАНТИ
(ПО)РОЗУМІННЯ ПІДХОДІВ І ПРИНЦИПІВ**

І. С. Монолатій

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: iwan.monolatiy@gmail.com*

На підставі здійсненого аналізу теоретичних підходів до визначення суті, форм, чинників та моделей політичної участі громадян, сформованих у світовій та українській політичній думці, автор висновок, що політична участь є однією з центральних категорій, яка використовується для пояснення логіки політичного процесу в умовах стабільних демократичних та перехідних політичних систем. Зазначається, що інструментальне використання цієї категорії дозволяє визначати сутнісні характеристики політичних відносин, здійснювати дослідження еволюції взаємодії основних суб'єктів політичного процесу у період політизації етнічностей. Встановлено, що незважаючи на аналітичний характер сучасних досліджень теоретичних і прикладних вимірів політичної участі громадян, а також існуючий комплекс наукових теорій, залишається багато відкритих питань, які виникають у процесі аналізу можливостей впливу громадян на інститути політичної системи в умовах поліетнічного суспільства.

Ключові слова: *дискурс, політична участь, громадянська участь, етнополітика, етнічні актори, поліетнічна держава.*

Етнічна ідентичність здавна визнана найпотужнішою серед інших форм самоусвідомлення індивіда, а отже, надалі відіграватиме важливу роль у політичному процесі. Це спонукає до вивчення останньої у етнічному ракурсі, зокрема дослідження постановки етнічних політичних акторів та захист ними групових прав.

Період кінця ХХ – початку ХХІ ст. характеризується зміною парадигми в етнополітичній політиці країн Центральної-Східної та Західної Європи. Суттєву роль для розуміння складних механізмів взаємодії у багатоетнічному середовищі відіграють знання про інституціоналізацію та діяльність етнічних політичних акторів, які мали місце у минулому. Адже, починаючи з ХІХ ст., етнополітичні спільноти стали (поряд із кла-

сами) основними учасниками політичного процесу, а з другої половини 60-х років ХХ ст. – одними із головних суб'єктів політичних взаємин.

Такий статус-кво визначає імператив осмислення каталізаторів політичної участі різних за статусом спільнот, вивчення процесу їх інституціоналізації та досвіду захисту ними групових інтересів. Це завдання видається особливо актуальним із урахуванням того, що величезні за територіями та етнічно неоднорідні імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. презентували різні стратегії в царині етнонаціональної політики. До того ж, політичний процес у межах таких держав був рівнодіючою багатьох різноспрямованих змін – глобальних, субнаціональних (регіональних) і локальних. Тому політична система Австро-Угорщини повинна осмислюватися з урахуванням діяльності різностатусних етнічних політичних акторів. Оскільки політичні процеси проявлялися й на рівні провінцій дуалістичної імперії, що утворювали «макроелементи» держави на регіональному рівні, зокрема у Галичині й на Буковині, то він суттєво впливав на загальноімперські політичні процеси та інститути й навпаки. Відтак дослідження етнічного аспекту інституційних процесів в Австро-Угорській імперії набуває значущості внаслідок альтернативності загальноєвропейських інтеграційних процесів.

Зокрема актуальним є вивчення досвіду взаємин етнонацій з державою як особливим політичним актором, специфіки політичної мобілізації етнічності, а також захисту групових прав етнічними політичними акторами. Адже українська, польська, єврейська, німецька та румунська спільноти у Цислейтанії, як складові багатонаціонального суспільства Габсбурзької монархії, були одними з найбільших і стали активними учасниками етнонаціональних взаємин другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Об'єктивний аналіз етнонаціональної політики цього періоду засвідчує, що у більшості випадків виникнення політичних інститутів стало джерелом конструктивного державотворення, прогресу, оновлення суспільства на демократичних засадах та його культурного піднесення. Оскільки взаємовідносини суб'єктів етнополітичної сфери, залежно від їх статусу і характеру, поєднували і конструктивний потенціал, і небезпеки дестабілізації, породжуючи необхідність їхньої оптимізації, видається важливим дослідження, з одного боку, ролі та місця держави в інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів, а, з іншого, – формалізації державою політичної участі громадян в умовах поліетнічного суспільства.

Оскільки інститут політичної участі є надзвичайно складним соціокультурним явищем, і його теоретичний розгляд вимагає створення комплексної теорії, що охоплюватиме у цілісному аналізі безліч аспектів соціально-політичної динаміки сучасного суспільства, то у розрізі дослідження інституціоналізації етнічних акторів в Австро-Угорщині загалом

і зокрема в Галичині й на Буковині*, необхідним є аналіз основних теоретико-методологічних підходів щодо аналізу феномена політичної участі. Це дозволить з'ясувати теоретичні основи проявів політичної участі в різних соціально-політичних умовах, а також чинники інституційного характеру участі громадян у політиці.

В сучасній політичній науці політична участь є однією з центральних категорій і розуміється як вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів та процес вироблення політичних рішень. Відтак вона, згідно із визначенням української вченої Н. Ротар, передбачає дії громадян стосовно делегування повноважень; діяльність, спрямовану на підтримку кандидатів і партій у виборчому процесі; участь у діяльності партій і груп інтересів; політичну суб'єктність громадян у міжвиборчому політичному дискурсі [20, с.19].

На сьогодні в політичній науці виокремлюється низка класичних теорій політичної участі, які, можуть бути адаптовані до визначення основних принципів взаємодії політичних акторів в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності.

Особливості процесу реалізації політичної участі тими чи іншими громадянами, які залежать від їх майнового статусу, визначили С. Верба та Н. Най: «... політична участь є переважно діяльністю більш багатих, краще освічених громадян з характером діяльності, що має високий соціальний статус, тобто тих, хто потребує соціальних благ в результаті політичної участі меншою мірою, ніж ті, що і так мають переваги у соціальному плані» [30, с.150]. Така оцінка політичної участі – підтримка з боку держави громадян залежно від їх майнового статусу – увиразнює виборчі цензи, на підставі яких певним категоріям громадян надавалося право обирати й бути обраними в Габсбурзькій монархії. Відтак обмежувалася сфера політичної участі раціонально вивіреною (інструментальною) активністю, її мета зводилася до опосередкованого контролю громадян за реалізацією урядовими структурами певних політичних курсів.

Ця диспозиція не тільки певною мірою коригує усталену у вітчизняній науці оцінку формалізацію політичної участі громадян Австро-Угорщини, але й розширює обрії тих механізмів, які держава втілювала зокрема в Галичині й на Буковині у досліджуваній період. Ми припускаємо, що політична участь у тогочасному західноукраїнському суспільстві здебільшого вносила до нього певну диференціацію, розділяючи його на «своїх» і «чужих». Більше того, у досліджуваному хронотопі політична участь певною мірою виражала соціально-політичний конфлікт, але у його конструктивній формі, відрізняючи інституціоналізовані конфлікти від деструктивних спорадичних соціальних вибухів.

* Докл. див.: Монолатій І.С. Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини / І.С.Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – 432 с.

У цьому контексті продуктивною вважаємо і думку італійського політолога А. Піццорно про дві суперечливі функції політичної участі. З одного боку вона дозволяє тим групам людей, які досягли менших успіхів на економічному ринку, використати політичні засоби, щоб виправдати своє становище. З другого – соціально і економічно процвітаючі громадяни також здатні використати політичні засоби, щоб підсилити свої переваги. Відтак серйозні проблеми виникатимуть, коли нижній клас економічно і соціально обділених людей не має можливості/здатності винести свої проблеми на порядок денний нації своїми політичними діями [29, с.16].

Значно розширюють зміст політичної участі М. Каазе та А. Марш, які розуміють її як «вільну активність громадян, зорієнтовану на прямий чи опосередкований вплив на ухвалення тих чи інших варіантів або альтернатив на різних рівнях політичної системи» [27, с.28]. Таке розуміння політичної участі як системи усвідомлених цілеспрямованих дій вказує на її добровільний та автономний характер, а принципи мобілізаційних практик – вкладаються у параметри політичних технологій або недемократичних режимів.

У випадку нашого дослідження таке достатньо широке визначення політичної участі, яке охоплює всю діяльність, котра здійснюється з метою впливу на процес ухвалення політичних рішень на різних рівнях політичної системи громадянами добровільно, є значимим для визначення якості участі етнічних політичних акторів. У цьому випадку вона вимірюватиметься за фактичним впливом на політичну систему Австро-Угорщини процесів інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів Галичини і Буковини. Адже у випадку інтерпретації М. Каазе та А. Марша, не йдеться про з'ясування, яким чином або чи взагалі легітимовані суб'єкти політичного процесу, чи включені вони до державних або недержавних структур, чи визначають вони себе як союз/асоціація/партія або існують у довільнішій формі. Відтак керуючись міркуваннями вчених, можемо припустити, що аналіз політичної участі громадян Австро-Угорщини завжди передував з'ясуванню ступеня усвідомлення етнічними політичними акторами того, на якому рівні та в яких органах відбувалося вироблення політичного курсу – у парламенті (рейхсраті), крайових сеймах (ландтагах), політичними партіями, урядовими структурами, імператором чи місцевими органами влади (намісництвами/крайовими правліннями). У цьому випадку не грає ролі і форма політичної участі – конвенційна чи неконвенційна. Такий підхід до політичної участі, який не зважає на персональні особливості політичних акторів, як і на її детермінанти, як стверджує М. Каазе, вказує на політичну участь як на різновид соціальної поведінки. Остання «виникає в складному взаємозв'язку між інституційними структурами, конкретними політичними подіями, груповими зв'язками та індивідуальними особливостями» [25, с.525-526]. Відтак характер політичної участі залежить від

специфіки взаємозв'язків між інститутами політичної системи та взаємодії між акторами політичного процесу.

На думку англійського державознавця Г. Перрі, політична участь відіграє важливу роль як для політики взагалі, так і для демократії зокрема: «Політика без участі містить внутрішню суперечність, а демократія без участі є беззмістовною» [28, с.15].

Учений вважає, що у демократичному суспільстві участь має багатофункціональне призначення, більшість теорій політичної участі можна об'єднати у дві групи підходів: «інструментальних» теорій та «теорій розвитку». Зокрема перша з них розглядає політичну участь як засіб до певної обмеженої мети, зокрема для кращого захисту особистих чи групових інтересів. Оскільки інструментальні теорії вказують на захисну функцію участі чи вимагають ширшої політичної участі як засобу для досягнення своїх цілей, то участь основної маси «політичного населення» вважається найефективнішим засобом проти тиранії чи для протистояння бюрократії і централізації. Згідно із другою групою, політична участь є суттєвою частиною розвитку людських здібностей, а тому є майже самоціллю і частково засобом цього розвитку, і частково частиною цього процесу розвитку. А що елементи обох підходів можуть поєднуватися («два стилі мислення про участь»), то можливим є й поява третього стилю – «альтруїстської участі». Власне, він міг би виникнути у контексті розвитку і відновлення життя територіальних громад [28, с.18-19].

На нашу думку, ця теза може бути адаптованою і до реалій етнотериторіального розвитку Австро-Угорщини – через виокремлення етнічного виміру мобілізаційного потенціалу політичної участі населення Галичини і Буковини. Ймовірно, що тут йдеться про вербально-емоційний рівень політичної участі. За форм прояву останнього зростає рівень інтересу і характер політичної інформованості суб'єкта участі (громадянина) до політичних процесів, що відбуваються у країні [12, с.80].

Зауважмо: інструментальний рівень політичної участі пов'язаний з активною діяльністю громадян. Вона спрямована на представництво і захист інтересів/суб'єктів, а її мета – коригування політичних процесів відповідно до цих інтересів. Кінцевим об'єктом політичної участі є влада, окремі її представники і структури [8, с.36]. Тому, як висновує Н. Ротар, невід'ємною складовою структури влади є вмотивована політична участь громадян в організації та функціонуванні влади. Вона ґрунтується на усвідомленому прагненні бути повноцінними, повноправними і компетентними суб'єктами політичних відносин [20, с.5].

Особливості політичної участі громадян в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності також можна розглядати і через механізм співгромадської демократії А. Лейпхарта, яка є різновидом консенсусної демократії. За його визначенням, співгромадська демократія – це форма організації суспільства, «яка передбачає таку організовану взаємодію основних “одиниць” (етнічних, релігійних чи культурних спільнот, котрі

складають політію), за якої жодна з них не опиняється протягом тривалого часу в стані, який може бути розцінений як ізоляція» [13, с.20]. Оскільки ця модель має практичний сенс у багаторівневих (багатоукладних) суспільствах, де політичні протиріччя і лінії соціальних розмежувань в цілому збігаються з межами/кордонами соціальних протиріч (майнових, територіальних, мовних, культурних, національних, релігійних тощо), то політичні фігури (партії, об'єднання) у такому суспільстві формуються з урахуванням цих реалій і репрезентують інтереси певних сегментів суспільства. А що основним принципом розв'язання політичних проблем А. Лейпхарт трактує діалог, а конфлікти є, скоріше винятком, аніж правилом, то вони врегульовуються процедурним узгодженням інтересів, віднайденням взаємоприйнятних рішень, досягнення консенсусу.

Цей механізм, на нашу думку, є цілком прийнятним для дослідження процесів внутрішньої інституціалізації українських, румунських, німецьких і єврейських політичних акторів на Буковині у його, сказати б, компромісно-консенсусній складовій. Йдеться тут про «Буковинську згоду» 1910 р., яка продемонструвала еволюцію однієї етнополітичної ситуації до іншої – компромісу й співпраці. Почасти такий підхід можна використати і для з'ясування природи «Галицького компромісу» 1914 р. – початкового етапу конструктивного діалогу українських і польських політичних акторів у Галичині.

Дотичною до моделі співгромадської демократії А. Лейпхарта вважаємо теорію консенсусу Ю. Габермаса. За його визначенням, в людській діяльності надзвичайно важливі комунікативні інтеракції – взаємодії, які ведуть не так до пошуку потрібних засобів для досягнення поставленої мети *X*, як спрямовані на розуміння суб'єктами, які діють. У цій ситуації партнер комунікації розглядається не як засіб досягнення мети *X*, а як рівноправний суб'єкт, взаємодіючи з яким можна перевірити і рефлектувати доцільність засобів і мети своєї дії, вступаючи з ним у комунікацію [7, с.31]. І хоча Габермасова теорія не є універсальною для нашого дослідження в чистому вигляді, однак багато її положень і принципів досить евристичні для пояснення принципів консенсусної демократії, основи якої (хоча б на регіональному рівні) були закладені основними етнічними політичними акторами у вигляді «Буковинської згоди».

Концептуальні засади щодо оцінок рівня політичної участі громадян містять теорії демократії та демократизації, представлені, передусім, дослідженнями Й. Шумпетера та Р. Даля.

Як базову вихідну модель для побудови емпіричних концептів вимірювання демократії та процесів демократизації використовують теорію Й. Шумпетера з метою аналізу процесів переходу до демократії з позицій реальної політичної конкуренції [18, с. 307-308; 4, с. 44-45]. Модель демократії, запропонована вченим, виражає особливості політичної системи індустріального суспільства з фрагментарною структурою соці-

ального і політичного конфліктів, недостатньою поінформованістю електорату, толерантністю політичної культури та сформованою групою технічно підготовлених експертів. Й. Шумпетер пропонував досліджувати демократію з позицій законів економічної конкуренції, коли основними конкурентами в боротьбі за владу стають елітарні групи. «Демократична засада – це така інституціональна система для прийняття політичних рішень, в якій громадяни здобувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців» [23, с.334].

Це особливо важливо у випадку нашого дослідження, як зважити на те, що, по-перше, у випадку захисту групових інтересів етнічними політичними акторами Галичини і Буковини саме політичні суперечності виступали мобілізаційними факторами електоральної та протестної електоральної участі і, по-друге, етноекномічні та ціннісні протиріччя були одними з каталізаторів міжгрупової конкуренції.

Слід підкреслити, що Й. Шумпетер запропонував ефективну схему мотивації політичної участі двох основних суб'єктів виборчого процесу. Перший з них – лідер – діє переважно раціонально, оскільки виходить з чітко окреслених цілей та має відносно сильну і усвідомлену мотивацію політичної участі. Другий суб'єкт – виборці, будучи колективним суб'єктом електорального процесу, в реалізації тієї чи іншої форми політичної участі спирається здебільшого на позараціональні мотиви. В процесі електоральної взаємодії еліта, яка обирається на певний термін, перебирає на себе функції політичного представництва інтересів більшості населення, яке, в свою чергу, позбавляється можливості діяти упродовж такого ж відрізка часу [18, с.312].

Аналізуючи процес взаємодії політичних лідерів та виборців, учений рекомендував враховувати технологічні елементи, які сьогодні відомі як політичні технології. За аналогією з ринковими механізмами, коли споживачі «настільки залежить від впливу реклами й інших методів впливу, що виробники частіше диктують умови замість того, щоб самим керуватися бажанням споживачів», у політиці технології згодом стають настільки впливовими, що «не народ у дійсності порушує і розв'язує питання; ці питання, що визначають його долю, порушуються й вирішуються за нього» [23, с. 27, 336]. А що Й. Шумпетер розумів виборчий процес як реальну (раціональну) політичну конкуренцію за політичне лідерство, характерну для будь-якого суспільства, то основним механізмом актуалізації прихованих інтересів виборців вчений вважав вибори, які відбуваються на засадах конкуренції. Саме конкурентні вибори здатні створювати інші свободи, зокрема свободу слова, друку, віросповідання [20, с.36].

На його думку, забезпечити процес перетворення мирної боротьби між елітарними групами суперників на законну норму політичного процесу здатні сильні партії. Вони і є посередниками між громадянським суспільством (буденними потребами виборців) та політичною системою,

виконуючи при цьому і регулятивні функції у процесі конкуренції за владу, яку здійснюють елітарні групи. «... навіть та невелика ініціатива, яку виявляє електорат, погоджуючись на ту чи іншу кандидатуру, обмежується наявністю партій. [...] Партія – це група, члени якої ставлять собі за мету спільними діями в конкурентній боротьбі здобути політичну владу» [23, с. 351]. Вчений вважав, що існування партій і політиків засвідчує, що «виборці не здатні на інші дії, крім масового переходу на бік того або іншого кандидата, тобто намагання регулювати політичну боротьбу шляхом точного повторення практики торговельної асоціації» [23, с.351]. Дотримуючись економічного підходу до пояснення політичних процесів, вчений радив політикам запам'ятати вислів: «Я торгую голосами так само, як вони (бізнесмени. – *Авт.*) торгують нафтою» [23, с. 353-354]. Політичні партії в теорії Й. Шумпетера виступають у ролі організуючого начала, що дозволяє виборцям зрозуміти колективну природу вибору, який вони здійснюють в електоральних ситуаціях. «Для того, щоб терміни “делегування” та “представництво” взагалі мали якийсь сенс, вони повинні стосуватися не окремих громадян..., а народу в цілому. Тоді можна уявити, що народ як такий делегує свої повноваження, скажімо, парламентові як своєму представникові» [23, с.308].

Подальшої розробки теорія Й. Шумпетера знала у працях Дж. Сарторі про «конкретну демократію». Для нього демократія – політичне змагання між групами лідерів за підтримку населення, яке відображається на періодичних виборах. У міжвиборчий період громадяни можуть критикувати, але не повинні прагнути управляти. Вони повинні поважати «поділ праці» між ними та урядовцями, тому за такою схемою перші є швидше «контролерами», аніж «учасниками» [29, с.5]. Отже основним критерієм життєздатності ліберальної демократії вважають не високий рівень участі громадян у політиці, а стабільність системи та її здатність контролювати лідерів. З цього погляду, громадянська участь відіграє лише обмежену роль у демократії. Під останньою, на думку Н. Ротар, фактично розуміють найменш політизовані форми політичної участі, наголошуючи не просто на участі населення, а саме громадян країни: «Якщо при аналізі політичної участі голосування виступає як центральна, основна форма, то під час використання категорії *громадянська участь* голосування є однією з найменш дієвих, несуттєвих форм участі» [20, с.32].

Підкреслимо, що чітку межу між поняттями політична участь, громадянська участь та громадська участь проводять сучасні російські політологи. Так, для Р. Апресяна громадянська участь має чітко окреслені принципи функціонування. До них зокрема відносять представництво інтересів усіх верств суспільства у політичному процесі, включення громадян в обговорення та розробку політичних, соціально-економічних, культурних програм і проектів, а також вплив громадян на ухвалення рішень та контроль за їх виконанням [400, с. 31-32, 43]. Гро-

мадянську участь як один з принципів функціонування громадянського суспільства, коли громадянам конституційно гарантується право публічно висловлювати власну точку зору та забезпечується залучення рядових громадян до процесів політичного управління, пропонує розуміти А. Айвазян [1, с.7, 17]. А що громадянська участь не тотожна громадській участі, оскільки основними акторами останньої виступають не громадяни, а громадські організації, то для Т. Виноградової і А.Сунгурова вона має інший вимір. На їх думку, громадська участь є запланованими зусиллями по втягненню громадян у процес ухвалення рішень і запобігання/розв'язання конфліктів через двосторонню взаємодію громадських організацій та органів місцевого самоврядування [6]. Їхні міркування доповнюють Є. Білокурова та Д. Воробйов, які під громадською участю розуміють громадську активність населення у формі дій, які пов'язані з представництвом і захистом своїх інтересів та інтересів відповідних соціальних груп на різних рівнях прийняття рішень. До типів акторів, яким притаманні різні види і форми громадської участі, дослідники відносять такі «аналітичні групи»: традиційні некомерційні недержавні організації, вбудовані у реалізацію соціальної політики на локальному рівні; експертні некомерційні недержавні організації; стихійні проблемно-орієнтовані ініціативи, які постають під час виникнення загроз, що значущі для населення в цілому і/або для окремих соціальних груп. Як правило, останній тип акторів – це тимчасові об'єднання громадян, які мусять виступати на захист своїх прав [3].

У випадку таких пропозицій російських науковців доречною залишається ідея Г. Алмонда та С.Верби про т.зв. синдром демократичної участі – розуміння важливості активної громадянської участі кожної людини для підтримки життєдіяльності суспільства. Така пропозиція характеризується високими показниками суб'єктивної впевненості в ефективності власної участі; почуттям громадянської відповідальності; довірою, яку громадяни відчувають одне до одного та до інститутів державного і місцевого управління; членством громадян у різних організаціях, пов'язаних з функціями артикуляції та акумуляції суспільних інтересів [24, с.127, 142, 213, 249].

На нашу думку, такі підходи щодо актуалізації громадянської участі прийнятні у сенсі можливої формалізації Австро-Угорщиною політичної участі громадян через створення громадських об'єднань і право громадян на громадські зібрання, а відтак – представництва і захисту інтересів громадян та інтересів певних соціальних груп на різних рівнях прийняття рішень. Адже громадянська участь спирається на знання й цінування людьми власних прав і свобод, визнання суспільних норм і законів, готовність їх дотримуватися, здатність ставати на захист своїх інтересів, вміння вимагати від уряду виконання його функцій, відповідати за використання своїх прав і свобод [16, с.261].

Елітарна теорія демократії, проаналізована вище, принципово подібна до плюралістичних теорій демократії, а однією з її найпоширеніших є концепція поліархії Р. Даля. Для вченого реалістичний варіант демократії – *поліархія* – передбачає змагання, відкрите для участі, тому її зміст визначається двома взаємозалежними вимірами – політичної участі та політичної конкуренції. А визначальною особливістю поліархічної політичної системи, за визначенням Н. Ротар, є високий ступінь реакції влади на політичні переваги громадян, які мають «рівні права для їх вираження, трансляції та реалізації в основних формах політичної участі» [20, с.41]. Ідея необхідності політичної участі громадян як чинника забезпечення життєздатності демократії відображена Р. Далем в основних параметрах демократії: 1 – виборна влада; 2 – вільні та справедливі вибори; 3 – включаючи виборче право; 4 – право претендувати на обрання; 5 – свобода висловлювання власної думки; 6 – альтернативна інформація; 7 – організаційна самодіяльність [19, с.269, 270].

Як зауважує Р. Даль, політична участь має розумітися не тільки як право громадян брати участь у вільних та чесних виборах, а й «так би мовити, в системі суспільного опонування» [11, с.9]. Відтак право участі у виборчому процесі одночасно збільшує шанси громадян на конвенційну опозиційну участь і навпаки, «відсутність права на опозицію майже позбавляє права на “участь” того змісту, що його він має у країнах, де існує суспільний протест» [11, с.10].

Зважаючи на взаємозумовленість електоральної та опозиційної форм політичної участі, Р. Даль підкреслює, що усі громадяни мусять мати адекватні та рівні можливості для вираження своїх власних переваг стосовно кінцевого результату їх діяльності. Тому заперечення за будь-яким громадянином можливостей ефективної участі означає, що «їх переваги не беруться до уваги, оскільки невідомі або враховані невірно» [9, с. 163]. Зауважмо: у сучасній політичній науці авторитетною є точка зору, відповідно до якої тільки повноправні громадяни, при інших рівних умовах, є достатньо компетентними для участі у виробленні рішень, які обов'язкові для усієї політичної системи [20, с.24]. Показовою є ідея Р. Даля, який говорить: «... Загальна участь. До корпусу громадяни, яка управляється відповідно до демократичних норм, повинні входити всі особи, на яких поширюється юрисдикція цієї країни, за винятком тих, хто перебуває у ній тимчасово, і тих, чия недієздатність доведена» [10, с. 78]. Одночасно вчений визнає, що будь-яка група дорослих людей, яка виключена з демосу, оскільки немає громадянства, «неминуче виявляється ущемленою у захисті своїх інтересів. Виключаючий демос зазвичай не захищає інтереси виключених» [9, с.194].

У нашому випадку така парадигма актуалізує проблему політичної участі євреїв в Австро-Угорщині. Адже специфічна етнополітична модель Габсбурзької монархії передбачала гарантування рівності прав групи при одночасному невизнанні її соціокультурних особливостей. Саме

таку позицію центральна влада обстоювала в «єврейському» питанні. Сутність її зводиться до констатації того, що, будучи рівноправними австрійськими громадянами, євреї були позбавлені права участі, зокрема електоральної, як окрема національна і політична спільнота. Тому сутність етнонаціональної політики Відня ми визначаємо такою, що пропонувала громадянське рівноправ'я в обмін на етнічне самозречення. За такої моделі небажаному, з точки зору центральної влади, «чужому» пропонувався той своєрідний варіант рівності, який де-факто означає нерівність. Адже, враховуючи сучасні критерії в тлумаченні рівноправ'я, збереження самості громадянина, а, отже, й групи, його слід трактувати невід'ємним, природним правом. Отже ціна, яку мали сплачувати євреї Дунайської монархії за рівність з іншими громадянами, – непропорційна, а застосована щодо них схема засвідчує використання владою у сфері етнонаціональних відносин елементів селективності. Зокрема йдеться тут й про позицію нації-держави стосовно введення національного кадастру, зокрема окремої Єврейської курії.

У цьому контексті підкреслимо, що останнім часом все більшого значення набуває ще один зріз у визначенні суті політичної участі, коли вона ставиться в залежність від того, ким реалізується в політичному просторі. Зокрема, йдеться про громадянство окремих осіб, які виступають у ролі акторів політичного процесу. Оскільки проблема участі негромадян у політичному процесі країни, в якій вони постійно проживають, є досить актуальною для сучасної політичної науки [18, с.79-80], то щодо теоретичного розв'язання цієї проблеми виокремлюють кілька основних підходів – М. Дж. Міллера, Ю. Габермаса, Р. Брюейкера та Х. Ларді.

Прихильник традиційного розв'язання питання співвідношення громадянства і політичних прав людини М. Дж. Міллер наголошує, що позбавлення негромадян політичних прав не завжди повинно мати абсолютний характер. «В умовах західних демократій іноземці мають можливість приймати участь у політичному житті своїх рідних країн і бути представленими організаціями, які орієнтуються на ці країни. Таку форму участі можна назвати традиційною, і, судячи з усього, вона залишається основною формою політичної активності іноземців у країнах Заходу» [15]. Окрім виборів, моделями участі у політичному житті дослідник називає п'ять напрямів: 1 – участь у політичному житті країни імміграції; 2 – право дорадчого (консультативного) голосу; 3 – участь у діяльності заводських і фабричних рад; 4 – участь у діяльності політичних, релігійних і громадських (суспільних) організацій; 5 – участь у позапарламентській опозиції. Якщо перший напрямок відноситься до політичного життя країни імміграції, то решта – до політичного життя країни проживання [15].

Визначаючи сутність деліберативної політики, Ю. Габермас зауважує, що, згідно з ліберальним поглядом, статус громадян визначається

мірою суб'єктних прав, якими ті володіють стосовно держави й інших громадян. А згідно з республіканським поглядом, статус громадян не визначається за зразком негативних свобод, якими вони можуть користуватися як приватні особи. «Права громадян держави, передовсім права на участь у політичному житті й на політичну комунікацію, – це радше позитивні свободи. Вони гарантують не свободу від зовнішнього примусу, а участь у спільній практиці, через здійснення якої громадяни тільки і можуть стати тими, ким вони бажають бути – політично відповідальними суб'єктами спільноти вільних і рівних» [7, с.339-340]. Разом з тим, Ю. Габермас пропонує замінити систему громадянства національних держав на систему громадянства світу. Це сприятиме, на його думку, уникненню політичних конфліктів світового масштабу [11, с.22].

«Членство без громадянства» – провідна ідея Р. Брюейкера, який спеціально дослідив економічні та соціальні права «негромадян». «Володіння повними політичними правами зовсім не гарантує їхнього ефективного використання – зосібна, тими групами суспільства, які можна було б назвати слабкими в організаційному і фінансовому сенсі. [...] позбавлення – чи самопозбавлення – іммігрантів формального громадянства призводить до того, що значна частина населення країни (у т.ч., особливо значна частина осіб, які займаються фізичною працею) не має права участі у виборах; а інтереси груп, позбавлених виборчих прав, як правило, практично не враховуються у рамках демократичного політичного процесу» [5]. Вчений пропонує розглядати сучасну систему («подвійного») членства легалізованих мігрантів у країнах Західної Європи і Північної Америки і осіб без громадянства в країнах Прибалтики, у вигляді двох концентричних кіл. Перше, («внутрішнє») коло символізує тих членів суспільства, які входять у національну політичну спільноту і є громадянами, друге («зовнішнє») – символізує участь в національній соціально-економічній спільноті та охоплює, окрім громадян, що постійно проживають у країні, іноземців, негромадян, а в Європі – громадян країн ЄС, що проживають у країні [5].

Парадоксом співіснування цих двох кіл Р. Брюейкер називає самовиключення/виключення члена соціально-економічної спільноти зі спільноти політичної. Оскільки самовиключення пов'язане з тим, що надійний статус натуралізованого іноземця може задовольняти людину та уповільнювати її дії на шляху отримання статусу громадянина, то демократія, на думку дослідника, може відбутися тільки за умови максимальної відповідності контурів зовнішнього і внутрішнього кіл [18, с.80]. Зокрема членство у політичній спільноті передбачає окремі привілеї і окремі обов'язки, які не поширюються на членів ширшої соціально-економічної спільноти. До таких привілеїв Р. Брюейкер відносить право на участь у національних виборах, прямим наслідком якого є право участі у формуванні національної політики. Крім цього, члени політичної спільноти володіють правом займати посади, пов'язані із викорис-

танням суспільної влади. Серед обов'язків, які притаманні тільки членам політичної спільноти, учений називає військову повинність [5].

Ми вважаємо таку думку продуктивною щодо дослідження громадянської і політичної участі етнічних акторів в Австро-Угорщині, адже у випадку євреїв Галичини і Буковини, котрі, як і їхні одноплемінники в Габсбурзькій монархії, були позбавлені прав національної, а відтак і політичної спільноти, саме держава інтегрувала їх в етнополітичний організм на підставі загальної військової повинності, а, отже, – де-факто визнавала членами політичної спільноти. А якщо йдеться про Брюейкерове розуміння участі згідно з яким окремими політичними правами наділяються не лише громадяни, але й особи, які є членами суспільства з соціальної та економічної точок зору [5], то залучення західноукраїнських євреїв у загальнодержавний контекст за допомогою, передусім, економічної інтеграції, було, ймовірно, заходом держави щодо формування напівчленів суспільства, які, вже на досліджуваній нами період, володіли невід'ємними економічними правами, але були цілковито позбавлені прав та обов'язків національної спільноти**. Відтак, як висновує Дж. Кейренс, схожі повноцінні учасники соціального і економічного життя країни «уже є членами національної спільноти де-факто; поступово все стійкішою стає тенденція визнати їх членами національної спільноти де-юре» [5]. А що в сучасних націях-державках існує дві форми членства у суспільстві (перша – громадянство, *citizenship*, друга, за визначенням Т. Хеммара – «статус натуралізованого іноземця», *denizenship*), то і громадяни, й іноземці належать до нації-держави і є частиною національної спільноти [5].

Політичну участь один з очільників комунітарної теорії Х. Ларді вважає центральною у процесі створення стійкого політичного співтовариства (спільноти). Індивідуальні актори, зауважує він, за допомогою політичної участі пізнають себе та усвідомлюють власні політичні інтереси, соціалізуються та реалізуються в певній політичній системі, відповідно до її норм і правил. А тому, як вважає дослідник, неправильно заперечувати право політичного голосу за тими, в кого відсутній юридичний статус громадянина [26, с.76-77, 98, 99].

У площину політичного рівноправ'я та ефективного контролю за урядовими структурами Р. Далем переноситься питання громадянської компетентності – основне завдання забезпечення життєздатності демократії в суспільстві, що, у свою чергу, дозволить членам соціуму брати свідому участь у політичних процесах. Намагаючись розв'язати цю проблему, вчений одним з найдієвіших засобів підвищення рівня громадянської компетентності трактує право громадян мати рівні та ефективні

** Докл. див.: Монолатій І.С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867-1914 рр. / І.С.Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 736 с.

можливості отримання інформації щодо альтернатив політичного курсу та їх імовірні наслідки. З-поміж таких ефективних засобів, Р. Даль визначає *шкільну освіту*, яка забезпечуватиме «елементарну компетентність»; *політичні партії та групи інтересів*, які скорочуватимуть обсяги необхідної інформації для того, щоб вони могли «сформувавши для себе адекватне уявлення про той чи інший аспект проблеми і брати активну й ефективну участь у політичному житті»; *асоціації громадян*, ресурсне забезпечення яких даватиме можливість «простим громадянам отримати в органах влади своїх представників»; *досвід політичної участі*, який формуватиметься методом спроб та помилок [10, с.176-177].

А що Р. Даль аналізує роль політичної участі не тільки у процесах підтримки громадянами демократичних процесів, а звертається і до пояснення ролі політичної участі у процесах, які відбуваються під час демократизації політичної системи [11, с.20-21], вважаємо, що суть класичних ліберальних свобод, які насичують змістом політичну участь, дозволяє певною мірою характеризувати процеси зовнішньої та внутрішньої інституціоналізації українських, польських, єврейських, румунських і німецьких політичних акторів Галичини і Буковини у зазначений період. Саме класичні ліберальні свободи є тим необхідним інструментарієм, який дає можливість чітко визначати критерії демократизації політичного процесу. З-поміж них Р. Даль на перше місце ставить ефективну участь громадян у розумінні рівних і дієвих можливостей для висловлення своїх поглядів та рівне виборче право, як «рівні та реальні можливості для голосування, причому всі голоси мають однакову силу» [10, с.41]. Не менш важливим наслідком демократизації є розширення спектра форм політичної участі, що у поєднанні з політичною конкуренцією спричиняє зміни характеру участі громадян у діяльності політичних партій. Адже конкуренція в умовах багатопартійності спонукає партії до постійного діалогу зі своїми членами, прибічниками та потенційними виборцями «за допомогою організацій на рівні виборчого округу, району, осередку» [11, с. 22].

У цьому контексті ідеї Р. Даля є особливо цінними, оскільки у досліджуваній нами період Австро-Угорщина – через окреслення правил політичної конкуренції між суб'єктами електорального змагання і ухвалення відповідного виборчого законодавства – формалізувала політичну участь її громадян, виробивши підґрунтя для політичної конкуренції етнофорів. Відтак політичні переконання, сформовані соціокультурним, економічним та політичним контекстом того суспільства, в якому вони реалізуються, будуть вихідним моментом, який визначатиме характер політичних дій громадянина. Ба більше, зазначає Н. Ротар, переконання окремих громадян впливають не лише на індивідуальні політичні дії, а й на колективні, формуючи таким чином структуру та визначаючи принципи функціонування політичних інститутів, систем, режимів [20, с.44-45].

З огляду на вищесказане, дослідження ролі політичної участі громадян у процесах модернізації та демократизації є ще одним важливим теоретико-методологічним дискурсом аналізу взаємодії політичних акторів в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності. Визначаючи основні чинники модернізаційних процесів, С. Гантінгтон підкреслює, що вони пов'язані «зі все більшою участю у політиці різних соціальних груп», яка «для соціально мобілізованого індивіда є засобом висхідної мобільності» [22, с.52, 71]. Схематично зображуючи значення політичної участі для процесів модернізації, вчений пропонує такий ряд залежностей: 1 – Соціальна мобілізація : Економічний розвиток = Соціальне розчарування; 2 – Соціальна фрустрація : Можлива мобільність = Політична участь; 3 – Політична участь : Політична інституціоналізація = Політична нестабільність [22, с.89-90].

Отже, як бачимо, відсутність можливостей для мобільності та низький рівень політичної інституціоналізації призводить до кореляції між соціальними фрустраціями та політичною нестабільністю. А співвідношення рівня політичної активності з характером політичної інституціоналізації приводить до формування різних типів політичних систем: «Політичні системи з низьким рівнем інституціоналізації та високим рівнем активності – це системи, де соціальні сили діють безпосередньо у політичній сфері, використовуючи власні методи. [...] такі політичні системи можна назвати преторіанськими. Навпаки, політичні системи з високим значенням співвідношення інституціоналізації до політичної активності населення можна назвати громадянськими» [22, с.95-96].

Проведений аналіз дозволив С. Гантінгтону розрізняти два типи політичної участі – *автономну* (свідому) та *мобілізаційну* (примусову). У масовому суспільстві «політична активність характеризується неструктурованістю, непостійністю, аномією та строкатістю. [...] Характерною формою політичної активності населення для такого суспільства є масовий рух, який поєднує насильницькі та ненасильницькі, законні та незаконні дії, примус поряд з переконанням» [22, с.104]. А через те, що у масовому суспільстві відсутні організовані структури, які б співвідносили політичні прагнення та дії населення з цілями його лідерів, формуються прямі відносини *маси – лідери*: лідери здатні мобілізувати маси, а останні, в свою чергу, здатні впливати на лідерів [20, с.51]. Оскільки політична активність громадян не обов'язково означає здійснення контролю народу над урядом, то і демократії, і диктатури вчений відносить до активістського типу політичних систем. Щоправда у демократіях, на відміну від диктатур, функціонує основна структура, інституційний засіб здатний організувати політичну участь громадян – політичні партії, які «не стільки заповнюють інституційний вакуум, скільки підтримують інституційні сили», знижують ризик нестабільності політичної системи, пов'язаний з активністю громадян [22, с.393]. Підсумовуючи, С. Ган-

тінгтон виокремлює чотири варіанти залежності між рівнем політичної участі громадян та рівнем політичної інституціоналізації демократії:

1. Політичним системам зі стабільним балансом між політичною участю та інституціоналізацією, за умови їх низького рівня та в разі, якщо піднесення політичної активності не супроводжується розвитком політичних інститутів, загрожує дестабілізація.

2. В тих політичних системах, де сформовано дієві демократичні політичні інститути, які здатні контролювати високу політичну активність громадян, буде спостерігатися стабільність.

3. Там, де активність громадян випередила інституціоналізацію, скоріше за все, фіксуватиметься нестабільність.

4. За умови існування балансу між політичною активністю та процесом інституціоналізації в ситуації високого рівня обидвох процесів, буде формуватися стабільна політична система [22, с.391-392].

На наш погляд, використання саме модернізаційної концепції С. Гантінгтона дозволяє розглядати етнонаціональну сферу Австро-Угорщини через призму взаємозалежності рівня політичної участі громадян та рівня політичної інституціоналізації базових інститутів демократії, зокрема функціонування етнічних політичних партій в досліджуваному хронотопі.

Оскільки цей період був позначений ще й модернізацією політичної системи Габсбурзької монархії, що призвела до інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів, актуальною у розрізі нашої роботи є *теорія демократії участі*, використання якої певною мірою може вказати на, по-перше, заміну мобілізованих мас політичними партіями, які вже без участі громадян домовлялися між собою про принципи інституціоналізації, а, по-друге, на інституційні умови демократизації тогочасних суспільств Галичини і Буковини, соціальної емансипації, політичної самореалізації етнофорів в умовах кризових явищ в економічних відносинах – через часткове згортання активності у політичній сфері через активізацію діяльності щодо захисту своїх групових прав в етно-економічних та соціокультурній сферах.

Отже, на підставі здійсненого аналізу теоретичних підходів до визначення суті, форм, чинників та моделей політичної участі громадян, сформованих у світовій політичній думці, висновуємо, що політична участь є однією з центральних категорій, яка використовується для пояснення логіки політичного процесу в умовах стабільних демократичних та перехідних політичних систем. Її інструментальне використання дозволяє визначати сутнісні характеристики політичних відносин, здійснювати дослідження еволюції взаємодії основних суб'єктів політичного процесу у період політизації етнічностей. Разом з тим, незважаючи на аналітичний характер існуючих досліджень теоретичних і прикладних вимірів політичної участі громадян, а також існуючий комплекс наукових теорій, сьогодні залишається багато відкритих питань, які виника-

ють у процесі аналізу можливостей впливу громадян на інститути політичної системи в умовах поліетнічного суспільства.

Література:

1. Айвазян А.А. Гражданственность и гражданское участие / А.А.Айвазян // Гражданское участие. Ответственность. Сообщество. Власть. Неконцептуальный сборник. – М.: Аслан, 1997. – С. 7-17.
2. Апресян Р.Г. Гражданское общество: участие и ответственность / Р.Г.Апресян // Гражданское участие. Ответственность. Сообщество. Власть. Неконцептуальный сборник. – М.: Аслан, 1997. – С. 31-44.
3. Белокурова Е., Воробьев Д. Общественное участие на локальном уровне в современной России / Елена Белокурова, Дмитрий Воробьев // Неприкосновенный запас. – 2010. – № 2 (70). – <http://ma-gazines.russ.ru/nz/2010/2/be8.html>
4. Бортников В. Особенности участия граждан в концептуальных моделях демократии / В. Бортников // Политический менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 38-50.
5. Брубейкер У.Р. Членство без гражданства: экономические и социальные права «неграждан» / Уильям Роджерс Брубейкер [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.hrights.ru/text/b7/Chapter4.htm>
6. Виноградова Т., Сунгуров А. Гражданская активность и общественное участие / Татьяна Виноградова, Александр Сунгуров [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.hro-uz.narod.ru/civpar1.htm>
7. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Юрген Габермас; Перекл. з нім. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
8. Гончаров Д.В. Теория политического участия / Д.В.Гончаров. – М.: Юристъ, 1997. – 285 с.
9. Даль Р. Демократия и её критики / Роберт Даль; Пер. с англ.; Под ред. М.В. Ильина. – М.: РОССПЭН, 2003. – 576 с.
10. Даль Р. О демократии / Роберт Даль; Пер. с англ.; Под ред. О.А.Алекринского. – М.: Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
11. Даль Р.А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Пер. з англ. / Роберт А.Даль. – Харків: Каравела, 2002. – 216 с.
12. Іовчу Г.М. Теоретичні підходи щодо аналізу феномену «політична участь» / Г.М.Іовчу // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – Т.14, вип.2: Соціологія і політичні науки. – 2009. – С. 77-83.
13. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Аренд Лейпхарт; Пер. с англ. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 287 с.
14. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / Сеймур Липсет, Стейн Роккан // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 204–234.
15. Миллер М. Дж. Неграждане: участие в политической жизни и политическое представительство / Марк Дж. Миллер [Электронный ресурс]

- // Режим доступу: <http://www.hrights.ru/text/b7/Chapter7.htm>
16. Основи демократії : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А.Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
17. Ротар Н. Методологічні проблеми дослідження політичної участі в період постбіхевіоризму / Н.Ротар // Вісник Львівського університету. Серія : філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип.1. – С. 79-88.
18. Ротар Н. Проблеми політичної участі в теорії демократії Йозефа Шумпетера / Н.Ротар // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2005. – Т.10-11. – С. 307-315.
19. Ротар Н. Проблеми політичної участі в теорії демократії Роберта Дала / Н.Ротар // Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць. – Вип. 272: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 268-273.
20. Ротар Н.Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : Монографія / Н.Ю.Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.
21. Танчев Е. Политическая свобода и политические права в современных национальных государствах : органическая модель / Евгений Танчев // Политические права и свободы : сборник докладов. – М.: Институт права и публичной политики, 2005. – С. 183-190.
22. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С.Хантингтон; Пер. с англ. / Сэмюэл Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
23. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія; Пер. з англ. / Йозеф Шумпетер. – К. : Основи, 1995. – 528 с.
24. Almond G.A., Verba S. The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations / Gabriel Abraham Almond, Sidney Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 392 p.
25. Kaase M. Partizipation / Max Kaase // *Wörterbuch Staat und Politik* / Hrsg. von Dieter Nohlen. – 3., überarb. Auflage. – München ; Zurich : Piper, 1995. – S. 525-526.
26. Lardy H. Citizenship and the right to vote / Heather Lardy // *Oxford Journal of Legal Studies*. – Oxford, 1997. – Vol. 17 (1). – P. 75-100.
27. Marsh A., Kaase M. Political Action : A theoretical perspective / Alan Marsh, Max Kaase // *Political Action*. Sage Publication / Ed. by S.H. Barnes, M. Kaase. – Princeton, 1979. – Ch. 2. – P. 28-42.
28. Parry G. The idea of political participation / Geraint Parry // *Participation in politics* / Ed. by G. Parry. – Manchester : Manchester University Press, 1972. – P. 3-38.
29. Parry G., Moysier G., Day N. Political participation and democracy in Britain / Geraint Parry, George Moysier, Neil Day. – Cambridge (England), New York and Port Chester : Cambridge University Press, 1992. – 509 p.

30. Verba S., Nie N. Participation in America : Political Democracy and Social Equality / Sidney Verba, Norman H. Nie. – N.Y., 1972. – 428 p.
Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.
Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Цепендюю І.Є., докт.політ.наук, професором Наумкіною С.М. (Одеса)

APPLYING OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL DISCOURSE OF THE POLITICAL PARTICIPATION FOR STUDY OF INTERACTION OF ETHNIC ACTORS: OPTIONS (UNDER)STANDING OF APPROACHES AND PRINCIPLES

I. S. Monolatii

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
 76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
 ph. +380 (342) 59-61-46; e-mail: iwan.monolatii@gmail.com*

On the basis of analysis of theoretical approaches to defining essence, forms, factors and patterns of political participation of citizens formed in the world and Ukrainian political thought, the author concludes that political participation is one of the main categories used to explain the logic of the political process in a stable democratic transition and political systems. It is noted that the use of this tool allows you to define categories of the essential characteristics of political relations, to study the evolution of interaction between the main political players during the politicization of ethnicity. Found that despite the modern analytical studies of theoretical and applied dimensions of political participation of citizens, as well as the existing set of scientific theories, there remain many open questions that arise in the analysis capabilities of citizen participation in the institutions of the political system in a multi-ethnic society.

Key words: *discourse, political participation, public participation, ethnic policy, ethnic actors, multiethnic state.*

Етнополітологія та етнодержавознавство

УДК 323.21
ББК 66.5

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ВЧЕНИХ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

М. М. Гон

*Рівненський державний гуманітарний університет;
вул. С. Бандери, буд. 12, м. Рівне, 33027;
тел. +380 (3622) 26-94-20; e-mail: gon_66@mail.ru*

У статті визначені основні дослідницькі вектори, що сформувалися в російській та українській етнополітології наприкінці 1980-х – у першій половині 1990-х рр. Автор інтерпретує цей період таким, коли відбувалося становлення етнополітології в двох суверенних державах, визначає основні тематичні напрями досліджень, котрі сформувалися в той час, наводить окремі праці, що з'явилися в двох державах у зазначений період.

Ключові слова: “свої” й “чужі”, міжетнічна взаємодія, етнічна меншина, дослідження.

Взаємодія “іншостей” є об'єктивною для будь-якого гетерогенного суспільства, адже етнічна й конфесійна строкатість віддавна є нормою для більшості держав сучасного світу. Інтеракціонізм “своїх” і “чужих”, враховуючи сучасні міграційні процеси, не втрачатиме своєї суспільної актуальності і в подальшому. Принаймні, можна без особливого ризику прогнозувати те, що із зростанням економічного потенціалу України присутність “чужих” у ній (зокрема, вихідців з країн Азії та Північної Африки) невпинно зростатиме. Такий статус-кво вже очевидний у сучасних мегаполісах України і є своєрідною “матрицею” для прогнозування подальшого перебігу подій.

Імовірно збільшення чисельності “чужих” в Україні актуалізує завдання осмислення перспективи взаємодії “іншостей”. Водночас актуальною, на наш погляд, є й інша задача: відтворення процесу зародження й поступового усталення вивчення інтеракціонізму “ми” й “вони” вче-

ними України й Росії. Саме це завдання намагаємося реалізувати в даній розвідці. При цьому свідомо обмежуємо хронологічні рамки даного екскурсу умовно визначеним десятиліттям: з початку національного відродження на теренах колишнього СРСР і, приблизно, до середини 1990-х рр. – час, коли відбулося становлення етнополітології у вітчизняній науці.

Т.зв. парад суверенітетів дав імпульс появі модерних за характером студій у СРСР, а згодом – у суверенних державах, що постали в процесі його розпаду. Суттєвим каталізатором до цього стали етнічні конфлікти, що відбулися в межах колишніх геополітичних кордонів Радянського Союзу. Вони обумовили концентрацію уваги вчених на проблемах конкуренції груп та їхньої безпосередньої боротьби, слугували об'єктом для написання праць наративного характеру, так і “матеріалом” для теоретичного осмислення мобілізації груп, фаз стрімкого загострення стосунків поміж “чужими”, міжгрупових конфліктів загалом. З-поміж них – дослідження О. Ахієзера [2], О. Здравомислова [25], В. Тішкова [67-68], А. Ямскова [78] та ін. Праці ж, що базуються на зовнішній щодо Росії етнополітичній сфері, як, наприклад, стаття М. Лебедевої [36], чисельно значно поступалися тим, що в якості досліджуваних об'єктів використовували пострадянський простір.

Предтечею виходу російських політологів на якісно новий рівень стало, як і у випадку з іншими, зокрема – українськими, дослідниками, осмислення тих теоретичних положень, що сформульовані вченими Заходу (промовистий приклад – праця Ю. Дунаєвої [20]). Його наслідок – поява розвідок науковців Росії, які присвячувалися націоналізму, (наприклад, дослідження О. Аурова [3]), загальній характеристиці соціальних конфліктів (скажімо, стаття Б. Краснова [33]), їхній психології [17], проблемам конфлікту й консенсусу в історії різних країн, зокрема – США [62] тощо.

Роботи такого характеру слугували своєрідною стартовою позицією для формулювання комплексу концептуальних положень. У цьому контексті показовою є монографія А. Глухової [14] – теоретико-методологічне осмислення дискурсу політичних конфліктів, у т.ч. й етнічних. Серед проблем, які досліджені нею, – методи їх регулювання, головними з яких трактуються компроміс і консенсус [14, с.226-243].

Провідне місце в доробку російських вчених посідає дослідження Г. Солдатовою явища міжетнічної напруги [63]. Виходячи з того, що етнічні кордони, які виникають унаслідок ідентичності й психологічного поділу етнофорами соціуму на “своїх” і “чужих”, функціонують повсякчас, вчена постулювала: міжетнічна напруга охоплює всі етапи міжгрупових суперечностей. При цьому, зауважує вона, “ми не зводимо її до передконфліктного етапу..., напруга – це соціально-психологічна сторона соціальної кризи чи конфлікту” [63, с.15].

Осмислюючи останні, О. Здравомислов означив проблему взаєморозуміння етнічних меншин та більшості. Остання, слушно висновує він,

не є поняттям абсолютним. Поділяючи позицію відомого російського вченого В. Тішкова, він, зважаючи на етнотемографічні фактори в регіонах, де етнопонаціональні спільноти проживають ареально, а також самооцінку “своїх” і “чужих”, обґрунтовує необхідність ситуативного підходу до визначення поняття “меншина”. Враховуючи етнопсихологічні фактори, О. Здравомислов звертає увагу на важливий аспект: етнічним меншинам властиве оперування монолітними образами домінуючих етнопонаціональних спільнот. Це акумулює узагальнюючі кліше, якими етнічні меншини визначають політику центру. Вони, висновує учений, характеризуються передусім негативним етнічним навантаженням [25, с.73-75].

Критерій самооцінки груп, на який звертає увагу О. Здравомислов, широко застосовується й іншими російськими вченими. За М. Саввою, він є тим суб’єктивним чинником, який, поряд із об’єктивними факторами, визначає етнічний статус – закономірний для поліетнічних держав атрибут будь-якої неізолюваної етнопонаціональної спільноти. Важливим висновком вченого у контексті міжетнічної взаємодії, є констатація ним взаємозв’язку статусу й ідеології груп [59, с.141-142].

Загалом пострадянська історіографія міжгрупового інтеракціонізму репрезентує різні напрями його теоретичного осмислення. Вона, окрім вищеназваних, включає проблеми основоположної для взаємодії етнопонаціональних спільнот дихотомії “ми – вони” [77], етнопсихології [50], політичної культури й етнокультурних міжгрупових контактів [6; 24; 70], місця міфів у ідеології політичних акторів [75] тощо.

Різновекторність досліджень характерна й українській етнополітології. Її інтеграцію в теоретичний дискурс Заходу, власне – знаходження в ньому, в академічному й навчально-методичному ракурсах уособлюють праці О. Майборода й О. Антонюка [1; 39]. Монографія першого – масштабний аналіз європейської та американської етнополітичної думки, друга – чи не перший в Україні навчальний посібник з етнополітики. В 2006 р. з’явився навчальний посібник з етнології М. Юрія, який з поміж іншого розкрив різні підходи теорії етнокультурної взаємодії [76, с. 271-274].

У сучасних вітчизняних студіях міжетнічної взаємодії визначилися три підходи: перший – історичний, який фокусує увагу на співіснуванні груп у час еволюції етнікосів і політичних інститутів; культурологічний і соціопсихологічний [32, с.49-51]. Взаємодоповнюючи один одного, вони формують ті теоретико-методологічні принципи, які сприяють комплексному аналізу міжгрупового інтеракціонізму.

Своєрідною предтечею формуванню названих підходів слугувало зосередження уваги українських вчених на вивченні історії етнічних меншин, що припало на середину 1990-х рр. [32, с.62]. Модерне об’єкт-предметне поле стало передумовою виникнення ретроспективного напрямку в дослідженнях етнополітичних процесів. Цей тематичний ком-

плекс сформувався завдяки студіям, які присвячені аналізу місця й ролі поляків (О. Калакура), німців (О. Сулименко), кримських татар (Ю. Зінченко) та інших спільнот в етнополітичних процесах [54, с.242-244]. Загальна картина цього доробку відображена в монографії О. Рафальського [56].

Особливістю української етнополітологічної думки є те, що розроблені її представниками теоретичні положення є сукупністю праць двох поколінь – тих сучасників 1918-1939 рр., які проживали поза геополітичними кордонами СРСР, і тими вченими, які розпочали етнополітичні студії в час горбачовської “перебудови”. Своєрідний місток між ними символізує перевидання праць О. Бочковського й В. Старосольського [6; 64], що здійснено наприкінці 1990-х рр.

Їхній науковий доробок суттєво відрізняється від праць інших сучасників. Це зумовлено тим, що більшість публікацій, які з’явилися в період між двома світовими війнами й стосуються етнополітичних проблем, були своєрідною реакцією українців на реалії, в яких опинилася етнопонація. В. Левинський з цього приводу в 1936 р. писав: “Наша доба – доба політичного українства. Вона різниться основно від попередньої тим, що висунула на дневний порядок життя українського народу боротьбу за національно-політичне визволення...” [35, с.10].

Це завдання, зрозуміло, прочитуються у працях теоретиків. О. Бочковський, наприклад, навесні 1918 р. опублікував статтю, в якій аналізував етапи етнополітичного ренесансу тих груп, “...котрих стара історія уважала вже мерцями на все [7, с.339]”. Етнічне пробудження, еволюція українства в етнопонацію, з одного боку, необхідність подолання тиску й опору цьому процесу зовнішнього середовища, з другого, визначають дискурс міжетнічної взаємодії в ідейно-політичній спадщині Ю. Вассіяна [10, с.69-70].

Загалом етнополітична мобілізація, яка в політичному лексиконі 1920-х рр. трактувалася результатом “розумової волі”, “самовиховання” тощо [13, с.20], – одна з проблем, яка виступає наскрізною для суспільно-політичної думки українців міжвоєнної доби. При цьому їхній рух за державність нерідко прочитувався як взаємопов’язаний із проблемою зовнішнього / внутрішнього колоніалізму: “...коли наспівала історична нагода збудувати власну державу, власну національно-політичну організацію, те завжди треба було робити озброєною рукою, маючи проти себе не тільки недавніх політичних панів, але й незацікавлених досі сусідів, що... намагалися здобути собі при тій нагоді коли не великі політичні, то бодай господарські впливи” [12, с.4-5].

Серед проблем, на яких концентрували увагу українські політики в 1918-1939 рр., – етнотемографічна. Вона слугувала містком для постановки питання, з одного боку, про характер сепаратистських рухів, з другого – автономію як засіб захисту інтересів груп. Їхня суспільна значимість визначалася тим, що “всі новоутворені держави за виїмком Ес-

тонії, – стверджував у 1932 р. В. Целевич, – намагаються стати однородними під національним оглядом державами...” [72, с.1]. Така етнополітика, в свою чергу, спонукала до дослідження прав етнічних меншин у тодішньому міжнародному праві [38; 51].

Суспільні реалії спонукали українських учених і громадських діячів трактувати функціональну роль держав як засіб для реалізації ними інтересів домінуючих груп [64, с.101]. Таке їх розуміння – передумова для аналізу діяльності влади не в якості незалежного арбітра, а виразника волі тієї етнонації, що здобула/контролює дефіцитні ресурси.

Серед теоретичних гіпотез, які сформульовані сучасниками 1918-1939 рр., – твердження про природність міжгрупових конфліктів. Це особливо чітко простежується в роботах тих, хто сповідував праворадикальні погляди [4, с.26]. Відтак – висновок про взаємозв'язок етнічної однорідності населення та внутрішньої консолідації держав [11, с.17].

Відповідь на питання про причини міжетнічних суперечностей і конфліктів сучасників досліджуваних подій на загал не відрізняються від тих, які обстоюють сучасні вчені. За М. Сціборським, наприклад, вони є наслідком зіткнення інтересів груп, які сфокусовані в їхніх націоналізмах. Винятки – “...коли дана національна ідея та її інтереси не можуть протиставитися іншим (тоді вони улягають чужій силі...), або коли між ними немає безпосередньої спірної стичності...” [65, с.78]. В цьому випадку, твердить М. Сціборський, згода може бути досягнена на принципах взаємного егоїзму або ж вшануванні сили третьої сторони [65, с.78]. Конфліктологічне поле визначалося теоретиками 1930-х рр. не тільки як результат конкуренції за дефіцитні ресурси, але й трактувалося похідним етнопсихологічних факторів (згідно, Н. Григорієва, скажімо, слава однієї етнонації зростає на ганьбі іншої [15, с.53]).

Серед проблем, які досліджувалися в міжвоєнний період представниками української суспільно-політичної й наукової думки, – питання українського міфу й окремі аспекти етнопсихології [53, с.16-19; 60, с.12-13], гармонізації взаємин груп у регіонах з етнічно гетерогенним населенням, цілі суб'єктів етнополітичних процесів [53, с.101; 73, с.37-38; 69], типології націоналізмів [18] тощо. Водночас праці Д. Донцова, М. Сціборського, як і інших українських громадсько-політичних діячів та етнічних лідерів [10; 19; 65], можуть розглядатися як репрезентативні джерела, що відображають їхню ідейно-політичну реакцію на дискримінацію групи “чужими”.

Теоретичні дослідження сучасної української етнополітології хоча й демонструють окремі паралелі з студіями 1918-1939 рр., проте суттєво відрізняються від них своїм когнітивним дискурсом. Це зумовлено успадкуванням як доробку попередників, так і теоретиків Заходу другої половини ХХ ст.

Наслідком порівняно швидкого осягнення й застосування концепцій останніх стало формування прикладного категоріального апарату.

Окремі його дефініції, щоправда, приблизно до кінця 1990-х рр. викликали полеміку серед науковців. Розбіжності в трактуванні простежувалися, зокрема, щодо терміну “нація-держава”. Враховуючи те, що він поєднує різні категорії (етнічну й політичну), частина українських вчених заперечувала слушність його застосування в етнополітологічних студіях. Тим часом інші, наприклад О. Майборода, вважали правомірним оперування цією дефініцією за аналогією до суспільствознавчих студій: у розумінні “державна нація” [52, с.174]. Ми поділяємо таку точку зору, а відтак трактуємо термін “нація-держава” для означення тих етнонаціональних спільнот, які володіють дефіцитними ресурсами.

Для української етнополітології кінця 1990-х рр. комплексне вивчення міжетнічної взаємодії в розмаїтті її структурних компонентів ще не було характерним. Це зумовлено об'єктивним фактором, адже після краху СРСР дискурс міжетнічної взаємодії, як і дослідження її реалій у широкому суб'єктному спектрі (зосередження уваги на тих етнонаціональних спільнотах, які раніше залишалися поза дослідницьким об'єктом, – німці, кримські татари, євреї, роми та ін.), фактично означало не подальший розвиток цієї науки, а де-факто – її створення [32, с.44]. Серед вчених, які розробляли різноманітні проблеми, що пов'язані з історією етнічних меншин та їхньою взаємодією з “іншими”, назовемо імена І. Монолатія [46-47], М. Бармака [5], О. Івашенко та Ю. Поліщука [26], В. Меламеда [44], П. Григориченка [15]. Це далеко не повний перелік імен тих дослідників, хто розробляв вищезначену тематику в Україні наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр.

Характер політичних процесів початку 1990-х рр. зумовив зосередження особливої уваги вчених на проблемі становлення Української держави, формування її етнополітики. Паралельно по-новому осмислювалися ті окремі аспекти, які формують теоретичний пакет інтеракціонізму. Прикладом такого комплексного аналізу є робота В. Євтуха [22].

Серед досліджуваних українськими вченими проблем – дискурс міжетнічної соціокультурної дистанції. Його осягненню були присвячені роботи К. Мальцевої [40], Н. Моренець [48], Л. Ляпіної [37], Т. Татаренко [66]. Остання обстоює позицію, згідно якої простір між “ми” й “вони” виникає як результат статусної організації соціуму, а етнокультурні характеристики груп, завдяки домінуванню внутрішньої комунікації над міжетнічною, обумовлюють дистанціювання “своїх” і “чужих”, їхній етноізоляціонізм [66, с. 126]. Соціокультурний простір вчена пропонувала розглядати, “...як територіальне співвідношення соціальних одиниць, що взаємодіють і розвиваються, мають культурну специфіку і певну форму організації” [66, с.126-127].

Одна з досліджуваних науковцями України проблем – етнонаціональна свідомість. Різні її аспекти, як-от формування подвійної ідентичності, останньої як фактору політичної культури, проблеми самоіденти-

фікації й самовизначення тощо досліджено в працях І. Кресіної [34], Л. Нагорної [49], С. Римаренка [57], М. Шульги [74], П. Бублика [9].

Вивчаючи різні прояви етнічної політики, окремі вчені фокусували увагу на проблемі етнополітичної поведінки. Значиме місце серед таких праць посіла стаття О. Картунова, який проаналізував процес політизації етнічностей, виникнення етнонацій, їхній вихід на політичну арену в якості самостійних політичних сил [28]. Натомість О. Майборода визначив форми етнополітичної поведінки (наприклад, автономізм, акультурація, ізоляціонізм, сепаратизм) та її характер (агресивний, конформістський та ін.). При цьому вчений оперував дефініцією етноповедінки в якості своєрідного цільного репрезентативного модуля, дія якого ілюструється в різних політичних ситуаціях [39, с.44, 166-167].

Як свідчить доробок вітчизняних учених, їхнім своєрідним об'єктом епіцентром виступає теоретичне осмислення конфлікту як однієї з форм прояву етнічної політики. Ця проблема розробляється в працях В. Євтуха [23], В. Котигоренка [31], Ю. Мацієвського [42] та інших учених (напр., Г. Перепелиці [55, с.45-70]). Найпопулярнішим підходом, що застосовувався ними, є аналітично-описовий, який базується на порівнянні різних типів конфліктів [43, с.120].

Здобутком таких студій стала розробка типології останніх. Широку амплітуду контroversій цієї особливої форми міжетнічної взаємодії відображено в монографії В. Котигоренка [31, с.58-88]. Він, як і інші українські вчені, трактував етнічний конфлікт особливим типом конфлікту суспільного [31, с.74].

Його осягнення спонукало В. Євтуха сформулювати гіпотезу стосовно слушності оперування терміном міжетнічний конфлікт. Учений звертав увагу на те, що він конкретизує учасників боротьби – етнонаціональні спільноти, тим часом як дефініція “етнічний конфлікт” лише означає особливість тієї ситуації, в якій відбувається взаємодія [23, с.182].

Дослідження суспільних конфліктів призвело до розробки їх структури [23, с.196-201]. Водночас осмислення цієї форми взаємодії означилося розбіжностями поглядів учених у трактуванні сутності конкуренції груп. В. Євтух трактував її як ту форму, в якій здебільшого відбуваються конфлікти [23, с.196]. Натомість Ю. Мацієвський, у залежності від застосування в інтеракціях методів насильства, поняття “конфлікту” й “конкуренції” розмежує. Їх відсутність/наявність, стверджував він, – головний критерій, який відрізняє конфлікт від конкуренції [43, с.117]. Відтак остання, згідно з Ю. Мацієвським, характеризується застосуванням формалізованих законом методів змагання за здобуття влади [43, с.117-118], конфлікту ж властиве застосування насильства.

Концентрація уваги на вивченні міжетнічних конфліктів супроводжувалася з'ясуванням шляхів вирішення суперечностей “чужих”, запобігання ескалації їхньої взаємодії та врегулювання конфліктів груп [21; 23, с.201-209; 27; 41, с.222-225]. Такі дослідження постали в одному ря-

ду з працями, що присвячені питанням забезпечення та захисту прав етнічних меншин [45; 61].

Серед досліджуваних українськими вченими проблем – співвідношення етнонаціональних спільнот та держави, логіка принципу самовизначення етнонацій та суперечності його практичного втілення, інститут національно-персональної автономії як засіб врегулювання суперечностей між останньою й етнічними меншинами, формування політичної нації й проблеми політичної культури [52, с.166-174; 58, с.219-246; 71; 29].

Теоретичний доробок української етнополітології суттєво доповнився працями істориків. Їхній внесок у розробку дослідження міжетнічної взаємодії можна визначити словами Р. Коллінза: “Більшість істориків є певною мірою теоретиками конфлікту з тієї простої причини, що драматичні факти історії, які вони описують, складаються з боротьби, чвар і незгод [30, с.83]”. Наводячи це влучне твердження вченого, ми не ставимо собі за мету проаналізувати в даній розвідці той доробок вітчизняних істориків, котрі в досліджуваній у цій статті період розробляли різні аспекти українсько-польських, українсько-єврейських, єврейсько-польських взаємин та інші етнічні “тандеми” суб'єктів міжетнічного інтераціоналізму.

Отже, десятиліття, що розпочалося з часу етнічного відродження різних спільнот на теренах колишнього СРСР, супроводжувалося осмисленням українськими й російськими вченими суспільних реалій та минушини в ракурсі етнополітології. При цьому вітчизняні дослідники використовували не тільки теоретичний доробок зарубіжних учених, але й українських громадсько-політичних діячів та науковців міжвоєнного періоду. Як у випадку з Росією, так і Україною зазначене десятиліття стало тим часом, коли в двох державах сформувалося розмаїте тематичне поле етнополітології.

Література:

1. Антонюк О.В. Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.В.Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – 432 с.
2. Ахиезер А. Культурные основы этнических конфликтов / А.Ахиезер // Общественные науки и современность. – 1994. – №4. – С. 115-125.
3. Ауоров А. Национализм в истории и концепциях / А.Ауоров // Свободная мысль. – 2004. – №11. – С. 158-163.
4. Бабій О. За що борються націоналісти, комуністи й соціалісти? / О. Бабій. – Львів, 1937. – 32 с.
5. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914 рр.) / М.Бармак. – Тернопіль, 1999. – 208 с.
6. Бобкова М. С. Межкультурный диалог в историческом контексте / М.С.Бобкова // Новая и новейшая история. – 2005. – №1. – С. 93-101.
7. Бочковський О. Вступ до націології / О.Бочковський. – К.: Генеза, 1998. – 144 с.

8. Бочковський О. Національна справа / О.Бочковський // Вісник політики, літератури й життя. – 1918. – Ч.22. – С. 339-340.
9. Бублик П. Ідентичність як фактор політичної культури / П.Бублик // Людина і політика. – 2004. – №2. – С. 62-67.
10. Вассиян Ю. Идеологічні основи українського націоналізму / Ю.Вассиян // Розбудова нації. – 1929. – Ч.3-4. – С. 65-77.
11. Вірлий І. За могутність! / І.Вірлий. – Львів, 1936. – 32 с.
12. Воїн П. Соціяльне / П.Воїн. – Львів, 1936. – 32 с.
13. Галуцинський М. Одиниця і громада / М.Галуцинський. – Львів, 1921. – 23 с.
14. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ) / А.В.Глухова. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 280 с.
15. Григориченко П. Забутий тисячелетний геноцид / П.Григориченко // Міжнаціональна злагода: спільне минуле – спільне майбутнє (проблеми вшанування пам'яті жертв трагедії етносів України). – К., 2002. – С. 79-83.
16. Григорієв Н. Що таке держава? (Соціологічне розуміння держави) / Н.Григорієв. – Прага-Львів, 1938. – 62 с.
17. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н.В.Гришина. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
18. Два листи В. Липинського до молоді // Поступ. – 1927. – Ч.1-2. – С. 11-16.
19. Донцов Д. Націоналізм / Д.Донцов. – Львів: Нове життя, 1926. – 255с., ІХ.
20. Дунаєва Ю.В. Проблемы национализма и этнической идентичности в странах Центрально-Восточной Европы (Обзор) / Ю.В.Дунаєва // Политическая наука. – 2002. – №4. – С. 138-159.
21. Євтух В.Б. Досвід вирішення етнопонаціональних проблем: концептуальні засади і практичні заходи / В.Б.Євтух // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Під загальною редакцією Ю.Тищенко. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С. 13-36.
22. Міжетнічна взаємодія / В.Б.Євтух., В.П.Трощинський, К.Ю.Галушко та ін. // Етносоціологія: терміни та поняття. – К.: Видавництво УАННП “Фенікс”, 2003. – С. 144-149.
23. Міжетнічний конфлікт у суспільному розвитку поліетнічних країн / В.Євтух, О. Майборода, Р. Чілачаєва, Т. Пилипенко та ін.// Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. – К.: Фонд “Європа ХХІ”, 2002. – С. 182-210.
24. Завершинский К.Ф. Когнитивные основания политической культуры: опыт методологической рефлексии / К.Ф.Завершинский // Политические исследования. – 2002. – №3. – С. 19-30.
25. Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А.Г.Здравомыслов. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 286 с.

26. Іващенко О.М. Євреї Волині: кінець XVIII – початок ХХ століття / О.М.Іващенко, Ю.М.Поліщук. – Житомир: Волинь, 1998. – 192 с.
27. Картунова О.О. Національні й міжнародні виміри запобігання ескалації та врегулювання етнополітичних конфліктів / О.О.Картунова // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 1999. – Вип.2. – С. 29-37.
28. Картунов О. Політизація етнічності: характер, умови, результати / О.Картунов // Наукові записки. Збірник. – К.: ІПіЕНД, 1998. – Сер. “Політологія і етнологія”. – Вип.6. – С. 12-20.
29. Кокорська О.І. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми / О.І.Кокорська, В.Ф.Кокорський // Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Т.20. Політичні науки. – К., 2002. – С. 24-28.
30. Коллінз Р. Теорія конфлікту в сучасній макросторичній соціології / Р.Коллінз // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №6. – С. 81-98.
31. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В.О.Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 772 с.
32. Українська етнополітологія: становлення, теоретико-методологічні засади / В.Котигоренко, О.Майборода, Л.Нагорна, Л.Шкляр // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С. 13-84.
33. Краснов Б.И. Конфликты в обществе / Б.И.Краснов // Социально-политический журнал. – 1992. – №6-7. – С. 14-22.
34. Кресіна І.О. Подвійна етнопонаціональна свідомість як феномен поліетнічних держав / І.О.Кресіна // Етноси України. Етнополітика: освіта та культура. – 2000. – С. 30-34.
35. Левинський В. Идеолог фашизму. Замітки до ідеології Дмитра Донцова / В. Левинський. – Львів, 1936. – 38 с.
36. Лебедева М. Межетніческие конфликты на рубеже веков (методологический аспект) / М.Лебедева // Международная экономика и международные отношения. – 2000. – №5. – С. 31-39.
37. Ляпіна Л.А. Основні параметри та суб'єктивні ознаки етносоціального простору України / Л.А.Ляпіна // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії / Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. – Луганськ: СНУ, 2001. – С. 177-180.
38. Мандрика М. Національні меншості в міжнародному праві / М.Мандрика. – Прага, 1926. – 44 с.
39. Майборода А.Н. Теория этнополитики в западном обществоведении: структура и принципы исследования / А.Н.Майборода. – К.: Наукова думка, 1993. – 226 с.
40. Мальцева К.С. Опозиція „своє/чуже” як культурна універсалія / К.С.Мальцева // Наукові записки Національного університету „Києво-Могилянська Академія”. Т.20-21 / Сер. Теорія та історія культури. – 2002. – С. 6-9.

41. Маруховська О. Врегулювання етнополітичних конфліктів: наука чи мистецтво? / О.Маруховська // Віче. – 1998. – №1. – С. 12-23.
42. Мацієвський Ю. До питання визначення та типології етнічного конфлікту / Ю.Мацієвський // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 78-84.
43. Мацієвський Ю. Теоретичні аспекти аналізу суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів / Ю.Мацієвський // Людина і політика. – 2004. – №3. – С. 115-129.
44. Меламед В.М. Евреи во Львові (XIII – первая половина XX века). События, общество, люди / В.М.Меламед. – Львов: ТЕКОП, 1994. – 263 с.
45. Мишловська О. Правові та інституційні засади вирішення проблем національних меншин: європейський досвід / О.Мишловська // Магістеріум. Політичні студії. – К., 2002. – С. 87-92.
46. Монолатій І. Жити і давати жити іншим. Німецький дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери: Монографія / І.Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 160 с.
47. Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу. Монографія / І.Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 280 с.
48. Моренець Н. В. Образ “іншого” – від первинного нарцисизму до аргументу ідеологічної риторики / Н.В.Моренець // Наукові записки Національного університету “Киево-Могилянська Академія”. Т.20-21 / Сер. Теорія та історія культури. – 2002. – С. 10-16.
49. Нагорна Л. П. Українська етнонація: криза ідентичності / Л.П.Нагорна // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років / Збірник. Відпов. ред. І.Ф.Курас, О.М.Майборода. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. – С. 45-61.
50. Налчаджян А.А. Этнопсихология; 2-е изд. / А.А.Налчаджян. – СПб.: Питер, 2004. – 381 с.
51. Олесницький Я. Права меншостей (Нарис міжнародного права) / Я. Олесницький // Діло. – 1923, 18 вересня. – С. 2.
52. Онищенко І.Г. Етно- та націогенез в Україні (Етнополітологічний аналіз): Монографія / І.Г.Онищенко. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 240 с.
53. Орлик М. Ідея і Чин України / М.Орлик. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – 216 с.
54. Пачук М. Національні меншини як об’єкт етнополітичних досліджень / М.Панчук, О.Калакура // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С. 239-252.
55. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М.Перепелиця. – К.: Стило – ПЦ “Фоліант”, 2003. – 256 с.
56. Рафальський О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис / О. Рафальський. – К.: Поліс, 2000. – 447 с.

57. Римаренко С.А. Типология процессов национального самоопределения / С.А.Римаренко // Общественные науки и современность. – 1999. – №2. – С. 66-74.
58. Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи / Ю.І.Римаренко. – К.: Юрінком, 1995. – 272 с.
59. Савва М.В. Этнический статус в идеологии и политике / М.В.Савва // Политические исследования. – 1999. – №4. – С. 141-147.
60. Самчук У. Ідейні мотиви моєї творчості. – Інститут літератури НАН України. Відділ рукописів, ф.195, спр.87, с.1-42.
61. Семьоркіна О. Дослідження чинного законодавства України у сфері забезпечення прав національних меншин та народів / О.Семьоркіна; Під загальною редакцією Ю. Тищенко // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С. 169-187.
62. Согрин В.В. Конфликт и консенсус в американской истории / В.В.Согрин // Новая и новейшая история. – 2003. – №3. – С. 29-47.
63. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности / Г.У.Солдатова. – М.: Смысл, 1998. – 386 с.
64. Старосольський В.Й. Теорія нації / В.Й.Старосольський; Передм. І.О.Кресіної / В.Й.Старосольський. – Нью-Йорк; Київ: Наук. т-во ім. Т. Шевченка: Вища шк., 1998. – XL, 157 с.
65. Сціборський М. Націократія / М.Сціборський. – Париж, 1935. – 121 с.
66. Татаренко Т. До питання про визначення міжетнічної соціокультурної дистанції / Т.Татаренко // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2002 / Сер. “Політологія і етнологія”. – Вип.21. – С. 125-132.
67. Тишков В.А. Этнология и политика. Научная публицистика / В.А.Тишков. – М.: Наука, 2001. – 240 с.
68. Тишков В.А. Федерализм в национальном и многонациональном государстве / В.А.Тишков // Межнациональные отношения в России и СНГ. Семинар Московского Центра Карнеги. Выпуск 2: доклады 1994-1995 гг. / Под ред. Г.Бордюгова и П.Гобла. – М.: АИРО-XX, 1995. – С. 157-172.
69. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі. Переклад стенограми відчиту уладженого “Інститутом дослідів національних справ” у Варшаві 14.IV.1929 / С.Томашівський. – Львів, 1929. – 46 с.
70. Тощенко Ж.Т. Националистические амбиции – препятствие на пути к толерантности / Ж.Т.Тощенко; Общ. ред. М. П. Мчедлова // Толерантность. – М.: Республика, 2004. – С. 142-175.
71. Устименко В. Національно-персональна автономія: теорія, історія, практика / В.Устименко // Наукові записки. Збірник. Серія “Політологія і етнологія”. – К., 1998. – Вип.5. – С. 104-113.
72. Целевич В. Держава і нація / В.Целевич // Новий час. – 1932, 6 березня. – С. 1.

73. Целевич В. Нарід, нація, держава / В.Целевич. – Львів, 1934. – 116 с.
 74. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности / Н.А.Шульга. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 200 с.
 75. Щербаков А.Е. Место мифа в политической идеологии / А.Е.Щербаков // Политические исследования. – 2003. – №4. – С. 175-180.
 76. Юрій М.Ф. Етнологія: Навчальний посібник / М.Ф.Юрій. – К.: Дніпро, 2006. – 360 с.
 77. Якимович А.К. “Свой”-“чужой” в системе культуры / А.К.Якимович // Вопросы философии. – 2003. – №4. – С. 48-60.
 78. Ямсков А. Межнациональные конфликты в Закавказье: предпосылки возникновения и тенденции развития / А.Ямсков // Политические исследования. – 1991. – №2. – С. 75-85.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Монолатієм І.С., докт.політ.наук, доцентом Гулаєм В.В. (Львів)

ETHNO-POLITICAL DISCOURSE OF INTER-ETHNIC INTERACTION IN INTERPRETING OF UKRAINIAN AND RUSSIAN SCIENTISTS: COMMON REVIEW

M. M. Gon

*Rivne state humanitarian university;
 S. Bandery str. 12, Rivne 33027;
 ph. (03622)26-94-20; e-mail: gon_66@mail.ru*

The article determines the main research vectors that formed in Russian and Ukrainian ethno-political science in the end of 1980th – in the first half of 1990th. The author interprets this period like that, when was beginning of ethno-political science in two sovereign states, identifies main thematic areas of research, which were formed in that time, gives some works that have appeared in the two countries over the period.

Key words: “Our” and “Others”, interethnic interaction, ethnic minority, research.

УДК 329.15: 316.75(477.8)
 ББК 66.5

КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЕСКАЛАЦІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ КОНФЛІКТНО-КОНФРОНТАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ЛІТА-ОСЕНІ 1941 Р.)

В. В. Гулай

*Національний університет «Львівська політехніка»;
 79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12;
 тел. +380679490746; e-mail: whulay@rambler.ru*

В статті виокремлюються підходи до розуміння комунікативних технологій в контексті реалізації комунікативних стратегій й тактик конфліктної поведінки. Автор аналізує оунівські періодичні видання, що з'явилися у Східній Галичині та Західній Волині після їх захоплення військами гітлерівської Німеччини та її союзників, а також тематику перших друкованих засобів інформації, дозволених окупаційною адміністрацією дистрикту «Галичина» та Райхскомісаріату «Україна» в серпні 1941 р. Визначається, що маніпулятивно-пропагандистські комунікативні технології відігравали вагомую роль в ескалації міжетнічної конфліктної взаємодії в Західній Україні на початковому етапі Другої світової війни.

Ключові слова: комунікативні технології, Західна Україна, ескалація міжетнічної конфліктно-конфронтаційної взаємодії.

Вибір пропонованої теми дослідження зумовлений потребою аналізу домінуючих комунікативних технологій міжетнічної взаємодії в Західній Україні в роки Другої світової війни, виробленням пропозицій щодо подолання рецидивів попереднього трагічного досвіду ескалації українсько-польських та українсько-єврейських відносин із використанням новітніх комунікативних технологій.

Визначення та класифікації комунікативних технологій у вітчизняній та зарубіжній соціогуманітаристиці отримує найширше трактування. Так, О. Холод використовує поняття «соціально-комунікативні технології» як систему маніпуляційних дій-комплексів, спрямованих на зміну поведінки соціуму, виділяючи двадцять чотири таких технології [31]. На наше переконання, запропонований підхід може слугувати основою для виокремлення та класифікації комунікативних технологій у процесі міжетнічних інтеракцій.

Будь-яку комунікативну технологію, на нашу думку, варто розрізняти у контексті відповідної стратегії й тактики та з огляду на історичний, регіональний, культурно-ментальний та інші контексти. Синте-

зуючи різні наукові погляди, А. Корольова визначає комунікативну стратегію як комплекс певних мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, і, беручи до уваги розуміння стратегії мовленнєвої поведінки з психологічної точки зору, в якості установки на певні форми поведінки, в тому числі і в конфліктній ситуації спілкування, поєднує у визначенні комунікативної стратегії і план поведінки комунікантів (їхні мовленнєві і не мовленнєві дії), і комунікативні цілі з урахуванням певних психологічних установок [21, с.50]. Загалом же під комунікативною стратегією розуміємо план оптимальної реалізації комунікативних намірів, а під комунікативною тактикою, в свою чергу, мається на увазі сукупність прийомів, що зумовлюють застосування певних комунікативних засобів, що спрямовані на реалізацію відповідної комунікативної стратегії.

Так, стратегія маніпулювання є видом психологічного впливу, здійснення якого призводить до прихованого виникнення в іншій людини намірів, які не збігаються з бажанням цієї людини [14, с.59]. В основі маніпуляції лежить інтенція пониження статусу адресата [19, с.450], вплив, націлений на людські почуття, передусім на страх, гнів, ненависть найчастіше, на нашу думку, реалізується засобами комунікативних технологій інформаційного охоплення (пропаганди), інформаційного протистояння-боротьби, кризових технологій, технологій формування промов, чуток.

Зокрема, пропаганда постає як комунікативна діяльність, орієнтована на закріплення у свідомості або трансформацію певних установок, переконань, стереотипів цільової аудиторії за допомогою інформаційних та маніпулятивних прийомів, технік, методів з метою досягнення поставлених цілей і завдань.

Найпотужнішим джерелом екстремізації міжетнічної комунікації в Західній Україні стали події кінця червня – початку липня 1941 р. У липні 1941 р. на шпальтах періодичних виданнях, що почала видавати (чи не заперечувала проти їх виходу) нова влада, була розміщена промова німецького міністра пропаганди Й. Геббельса з приводу “нелюдської розправи жидо-більшовицьких катів” над в’язнями західноукраїнських тюрем, що супроводжувалася відповідними світлинами жертв [18, с.569].

Викривально-звинувачувальна риторика домінувала на сторінках легальних україномовних періодичних видань: “Колишні татарські наїзди на Україну... були дитячою іграшкою в порівнянні з методами жидокомуни. Жидо-московський большевизм ішов на західноукраїнські землі з однією, головною ціллю – винищити дощенту українство, яке до вересня 1939 р. залишилося поза засягом брудних, кривавих московсько-большевицьких лап” [5, с.2] чи “Пізнаємо всю жорстокість жидівського садизму, який не раз проявлявся в усіх епохах жидівської історії, щоб знищити нежидівські народи. Змінюються тільки методи боротьби: в

Советському Союзі масове катування, в плутократичних державах: брехня, підлота і обман [29, с.1-2]”, що ілюструють механізми реалізації.

В жорстких реаліях перших місяців німецько-радянської війни слідом на нацистськими пропагандистами окремі екстремістсько налаштовані українські кола, передовсім із середовища ОУН(б), вдавалися до тактики самовиправдання, пояснюючи, що “караюча рука українського народу, співпрацюючого із союзною Німецькою Армією, повстаючи проти ворога, ліквідуватиме опір банд, відповідаючи жорстоким терором на катівські ворожі злочини [4, с.1]” чи коли у відповідь на розповсюдження радянських листівок із звинуваченням ОУН(б) у співпраці з гітлерівцями вміщувались передовиці на взірць “Геть з брехнею і обманом”: “ОУН співпрацює з німецькою армією і помагає їй та кличе до цього всіх українців щоби в той спосіб скоріше розбити нашого найстрашнішого ворога й відбудувати наше самостійне життя” [7, с.1], тобто бачимо приклад використання технології інформаційного протистояння-протиборства.

Зі вступом на територію Східної Галичини та Західної Волині німецької армії взаємна неприязнь між українцями та поляками, що в часі спільної протидії радянській не була такою виразною, з новою силою проявилася, зокрема на сторінках української преси: “Польська школа, вчитель поляк – це були ті перші вороги українського духа, українські школярі з погордою відносились до вчителів поляків. Вони інстинктивно відчували, що це не вчителі, а лапайдухи” [1, с.1]. Лейтмотивом багатьох публікацій української преси були заклики до поляків “опам’ятатись і не забувати про те, що це є двадцятий вік, а не час крулеват і розгнузданої шляхти, коли можна було називати “українського селянина бидлом”” [23, с.2]. Непоодинокими були заклики до українського населення “демаскуймо знаних нам лише з “назви” поляків, які хочуть зберегти себе вигідно та свіжо не лише особисто, але і ворожо нам національно... ведуть розкладову роботу, або також творять ворожі нам духовні та матеріальні надбання” [22, с.1-2].

Про неприховані претензії ОУН(б) на одноосібну владу вказує те, що «владу на місцях виконують тільки і єдино покликані до того органи», вона (влада – *В. Гулай*) «мусить бути сильна» а оскільки не можна було провести вибори, то «всяка влада твориться від потреби та за згодою вищих її органів» і «до виконання законних норм у роботі треба керуватися здоровим розсудком і добром Української держави та Української нації» [25, с.1], тобто відновленої Актом 30 червня 1941 р. Української держави та Українського державного правління, поставленого ОУН(б).

Проводячи аналогії із тогочасними фашистською Італією та націонал-соціалістичною Німеччиною, українські націоналістичні пропагандисти намагалися переконати, що ОУН, так само як «організації передових народів: німецького і італійського, обнімає найкращих людей нашо-

го народу... центром українського народу в його боротьбі за нове життя є ОУН, є українські Націоналісти»[4, с.1].

У репортажі про «Свято визволення» 20 липня 1941 р. в Стрию, разом з німецькими та словацькими військовими, зазначалося, що після смерті Є. Коновальця «провідником українського народу став Степан Бандера, якого наказам підпорядковуються всі», і на підтвердження цього представник ОУН(б) було проведено публічну присягу місцевих мешканців «вірності, підпорядкованості Організації Українських Націоналістів під вождем Степаном Бандерою» [26, с.1].

Зі шпальт окремих багатьох видань до широкого загалу доводилась думка, що «Організація Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Степана Бандери є одинокою незалежною, політичною і військовою, вільною організацією, українського народу», яка не тільки «поширює серед українців ідею Українського Націоналізму», але й «стареться кермувати не тільки своїми організованими членами, але усіма українцями, цілим життям українського народу», зокрема й організуванням «націоналістів у карних організаційних лавах» [17, с.2].

Ця ж думка вперто нав'язувалась й другому числі «Бережанських вістей», де було вміщено витяг із постанови ІІ (Краківського) великого збору ОУН(б) (квітень 1941 р.), що «тільки справедливий націоналістичний суспільний лад буде основою сили Української держави і основою вільного життя цілого Українського народу» та при цьому «ОУН бореться за перевиховання цілого українського народу в дусі славних традицій нашої історії, за усунення чужих розкладових впливів, за новий героїчний зміст української культури», але публічно замовчувалися засоби мали бути застосовані до тих, хто не бажав такого «перевиховання» [16, с.1].

Для більшої переконливості жирним шрифтом виділялися прямі погрози до фізичної розправи з тим, хто міг стати на шляху утвердження тотального контролю бандерівської організації над західноукраїнською етнополітичною спільнотою: «Усі, хто в цілій Україні нині не з нами, не з нашим вождем, **той проти нас – той наш ворог**»[3, с.3].

Гучно декларувалось, відносно «чужинців (поляків, болгарів, жидів і т.ін.) буде процентна система... Ставлення наше до поодиноких чужинців буде базоване теж на тім. Як вони будуть до нас відноситися. Будуть вони виключені від праці і власності тих підприємств, які мають рішачий голос в обороні і господарстві Української Держави» [4, с.2].

Конфліктно-конфронтаційний вектор дискурсу комунікації все гостріше виявлявся в міжетнічній конкуренції в економічній сфері. При цьому акцент на етнічні та політичні чистки як інструмент встановлення тотального контролю ОУН(б) над Західною Україною був очевидним. Так, невідомий автор під псевдонімом «ЮРГО» переконував, що «наказом сучасної хвилі для нашого політичного проводу й патріотичного загалу мусить стати гостра повірка всіх працівників у всіх установах та

уздоровлення нашого національного й політичного життя...нове життя мусять творити люди чесні, характерні, не здеморалізовані червоним чадом, не члени «фамілії» з прогріхами – та їхні протеговані», бо «тільки такі працівники, строго перевірені, можуть дати повну гарантію, що розуміють вагу сучасного історичного моменту та є спосібні до правдиво жертвенної праці для добра Народу й Держави»[32, с.2].

Як відомо, 16 липня 1941 р. було прийнято рішення про розчленування території України і приєднання до польського Генерал-Губернаторства, Королівства Румунії та створення Райхскомісаріату «Україна».

В цей час місцеве українське населення прагнули переконати, що «після страшного більшовицького наїзду, яки оставив по собі жахливі наслідки, прийшла до нас непереможна німецька армія, вислана геніальним Фірером А. Гітлером», а «український нарід належить до щасливих обранців долі. Нам промостили шлях і ми будемо свою власну державу»[13, с.1]. При цьому «не ілюзорна рівність..., а...конечність беззастережного послуху своїй владі – зробить з нас на місце сентиментального патріотизму героїчний націоналізм, бо тільки такого потребує нація, яка рішуче й невтомно прагне до державності»[11, с.1].

1 серпня 1941 р. відбулась урочиста церемонія передачі влади у Східній Галичині військовим командуванням цивільній адміністрації Генерального Губернаторства. Звертаючись до райхсміністра Г. Франка, командувач оперативного тилового району групи армій «Південь» генерал піхоти фон Роквес наголошував: «Територія, яку я сьогодні передаю... зараз можна вважати упокореною. Всюди діють військові та цивільні власті й адміністративні установи, здійснені перші заходи з метою зібрати багатий врожай і спрямувати життя в нормальне русло». І на завершення цинічно: «Я передаю Вам цю область з побажанням, аби під Вашим сильним керівництвом, пане генерал-губернатор, вона йшла до щасливого й благословенного майбутнього» [8, с.326]. Генерал-губернатор «виконає волю Вождя відносно привернення і довершення в Галичині суверенності Німецької Держави і цим цілковито усуне нещасливий розвиток, який ця країна мусіла пережити внаслідок версальського договору» [6, с.1-2]. Цей крок остаточно розвіяв ілюзії тієї частини західноукраїнського суспільства, яка сподівалася на відродження національної державності під егідою Третього рейху [8, с.327].

Вже за місяць звернення Станіславської обласної управи ілюструє черговий приклад використання технології інформаційного охоплення: «Німецька адміністрація прийшла до нас відпертим серцем і щиро волею співпраці. Наше відношення до неї мусить бути таке ж саме, скріплене ще й почуттям належної вдячності Німецькій Нації та Вождеві» [30, с.1].

Підконтрольна німецькій владі україномовна преса відразу ж почала активно доносити до місцевого населення думку про те, що у розв'язанні Другої світової війни винуваті західні держави, оскільки «Злякалися версайські плютократи, що втратять свій вплив в Європі, бо пробу-

джені народи не схотять англійської опіки. Затривожилися та й накинули війну німецькому народу. Вождь німецького народу не злякався, бо за ним став цілий народ, як один чоловік» [33, с.1].

Окрема увага надавалася «єврейському» питанню. Так, галичан переконували, що «польсько-юдея бадилля з'їдала, Моско-юдея коріння зжерала... Більшовики «дали» Україну, але на правду вона дісталася Іцковому синові» [2, с.1]. Саме «Москва зробила з української культури діявольський цирк, в якому жидки і москалі і кілька своїх землячків-пшельменківденщиків плювати нам в очі і казати тішити, мовляв: «Манна з Кремля спадає на нас...»» [10, с.2]. При цьому «червона Москва з її жидівською комісарщиною мала одну-єдину програму в «Радянській Україні»: знищити фізично ненависне українське плем'я» [12, с.1]. Більше того, «за більшовицького режиму на території Західної України мали ми нагоду бачити цікаву співпрацю деяких польських кіл з жидами. Об'єднала їх спільна «ідея» активної допомоги більшовикам у винищенні українців» [24, с.1].

Слідом за звинуваченням євреїв у пристосуванні до будь-якого оточення, в численних публікаціях йшла конкретизація наслідків цього, відповідно до тогочасних реалій: «Жиди, найбільш капіталістично думуючий і буржуазно настроєний народ, були найревнивими апостолами забріханої комуністичної доктрини й ще більш забріханої советської системи правління. Український народ ... не буде останнім в Європі, що білим вогнем випече з свого організму й з своєї землі заразу жидівського бациля (бацили – прим. В. Гулай)» [20, с. 2], бо «за жидо-комуною вітер розвіває з наших земель останній сморід» [9, с. 2].

Виправдовуючи винищення євреїв, підконтрольна нацистській владі, преса загравала із пересічними мешканцями краю, звинувачуючи євреїв у схильності до спекуляції, бо «Жид, без інтересу і спекуляції нічого не вмєє робити – ми про це всі добре знаємо: жид не з'їсть сніданку поки не ошукає «гоя» [15, с.1]. Все гостріше виявлялася міжетнічна конкуренція в економічній сфері, бо, як, наприклад, писала одна місцева газета «Довголітня неволя позбавила наші міста українського характеру» [28, с.1], а тому в нових умовах «В місті ми повинні бути не гістьми, а хазяїнами! Спекуляційна торгівля жидів зліквідована. Опорожнене місце біля ремісничого верстату, в промисловій установі мусимо зайняти ми!» [27, с.2].

Отже, на основі проведеного аналізу україномовних періодичних видань, що виходили в Східній Галичині та Західній Волині влітку-восени 1941 р. з дозволу чи були офіціозами окупаційної адміністрації можемо твердити про домінування конфліктно-конфронтаційного вектора дискурсу українсько-польської та українсько-єврейської комунікації через застосування маніпулятивних стратегій засобами комунікативних технологій пропаганди, інформаційного протистояння-боротьби, технологій формування промов, чуток. Проведене дослід-

дження дозволяє зробити обґрунтований висновок про активне використання нацистською окупаційною владою підконтрольних українських періодичних видань у власній пропагандистській кампанії. Масштабність пропагандистського впливу поєднувалася із широким арсеналом маніпулятивних інструментів підтримання та ескалації міжетнічної конфліктної взаємодії на території краю в окреслений історичний період. Перспективним напрямом подальших студій може стати вивчення комунікативних стратегій й тактик українсько-польської, українсько-єврейської та польсько-єврейської комунікації на рівні міжособистісного досвіду міжетнічних інтеракцій.

Література

1. Безіменні плугатарі // Теробовлянські вісті. Тижневик, орган повітової управи в Теробовлі. – Теробовля, 1941. – Ч.13(30 листопада). – С. 1.
2. Бобяк Г. Творімо свою інтелігенцію, своїх фахівців / Г.Бобяк // Бережанські Вісті. Орган української районної управи в Бережанах. – Бережани, 1941 – Ч.20 (25 вересня). – С. 1.
3. Будуємо Державу // Самостійна Україна. – Станіславів, 1941. – Ч.3 (10 липня). – С. 3..
4. Будуємо Самостійну Соборну Українську Державу // Жовківські вісті. Орган українських націоналістів. – Жовква, 1941. – Ч.1(6 липня). – С. 1-2.
5. В ім'я культури знищити большевицьку потвору // Українські щоденні вісті. Орган управи міста Львова. – Львів, 1941. – Ч. (10 липня). – С. 2.
6. Вирішальний момент судьби Галичини. Стаття Державного секретаря Др. Бюлера // Воля. Орган Окружної Управи в Копичинцях. – Копичинці, 1941. – Ч.2 (3 серпня). – С. 1-2.
7. Геть з брехнею і обманом // Кременецький вісник. Орган Українського Національного Комітету Кременецького повіту. – Кременець, 1941. – Ч.6 (21 серпня). – С. 1.
8. Гончаренко О. Система управління окупованими територіями України / О.Гончаренко, О.Лисенко, Т.Першина; Ред. кол: В. А. Смолій (гол. редкол.) та ін. // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХ ст. Історичні нариси. У двох книгах. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 321-367.
9. Грициненко І. Криваві дні Львова / І.Грициненко // Українські щоденні Вісті. Орган управи міста Львова. – Львів, 1941. – Ч.1 (5 липня). – С. 2.
10. Д. К. Советська «культура» / Д.К. // Львівські вісті. Щоденник для дістрікту Галичини. – 1941. – Ч.4 (13 серпня). – С. 2.
11. Для добра Української Нації // Українське слово. – Станіславів, 1941. – Ч.1 (29 липня). – С. 1.
12. До праці // Воля. Орган Окружної Управи в Копиченцях. – Копиченці, 1941. – Ч.2 (3 серпня). – С. 1.
13. До українського населення // Бережанські вісті. Орган української районної управи в Бережанах. – Бережани, 1941 – Ч.1 (24 липня). – С. 1.

14. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита 3-е изд., испр. и перераб. / Е.Л.Доценко. – С.-Петербург: Речь, 2003. – 294 с.
15. За спекуляцію // Українське слово. – Станіславів, 1941. – Ч.6 (2 серпня). – С. 1.
16. 3 постанови II великого збору Українських Націоналістів // Бережанські вісті. Орган української районної управи в Бережанах. – Бережани, 1941. – Ч.2 (27 липня). – С. 1.
17. Ідеологія й політика Українського Націоналізму // Самостійна Україна. – Станіславів, 1941. – Ч.4 (12 липня). – С. 2.
18. Ільющин І. Українці і поляки на територіях спільного проживання: політичне та військове протистоння / І.Ільющин; Ред. кол: В. А. Смолій (гол. редкол.) та ін. // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. У двох книгах. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 567-594.
19. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: [монографія] / В.И.Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
20. К. І. Гл. Мімікра й «хуцбе» / К.І.Гл. // Бучацькі вісті. Орган Повітової Управи в Бучачі. – Бучач, 1941. – Ч.4 (14 вересня). – С. 2.
21. Корольова А.В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту / А.В.Корольова // *Studia Linguistica*. Збірник наукових праць. Вип. 1. – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 48-53.
22. Нам треба діл! // Українське слово. – Станіславів, 1941. – Ч.15 (24 серпня). – С. 1-2.
23. П. Невірні сини та невірні доньки греко-католицького обряду / П. // Бучацькі вісті. Орган Повітової Управи в Бучачі. – Бучач, 1941. – Ч.7 (5 жовтня) – С. 2.
24. Поголоски? // Воля. Орган Окружної управи в Копиченцях. – Копиченці, 1941. – Ч.4 (14 серпня). – С. 1.
25. Постанова з дня 22-го липня 1941 року // Вісник Станіславівської обласної управи. – Станіславів. – Ч.1 (29 липня). – С. 1-6.
26. Свято визволення // Стрийські вісті. Орган міської і радонової управи Стрийщини. – Стрий, 1941. – №2(24 липня). – С. 1.
27. Славянський Р. Чи Золочів буде наш? / Р.Славянський // Золочівське слово: тижневик для Золочівської округи. – Золочів, 1941. – Ч.11 (28 грудня). – С. 2..
28. Сливка О. Завдання українського міщанства / Омелян Сливка // Калуський Голос: тижневик. – Калуш, 1941. – Ч.5 (7 вересня). – С. 1.
29. С.К. Більшовицько-жидівські злочинці / С.К. // Львівські вісті. Щоденник для дістрікту Галичини. – Львів, 1941. – Ч.8 (17/18 серпня). – С. 1-2.
30. Українці Станіславської Області// Українське слово. – Станіславів, 1941. – Ч.16 (15 серпня). – С. 1.

31. Холод О.М. Діапазон поняття «Соціально-комунікативні технології» [Електронний ресурс] / О.М.Холод. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_sk/2010_2/files/SC210_19.pdf [Дата звернення: 20.08.2013 р.]
32. ЮРГО. Відповідні люди на відповідні місця! / Юрго // Калуський голос. Тижневик. – Калуш, 1941. – Ч.1 (10 серпня). – С. 2.
33. 1917-1941 // Золочівське слово. Тижневик для Золочівської округи. – Золочів, 1941. – Ч.3 (2 листопада). – С. 1.
- Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.
Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Цепендюю І.Є.,
докт.політ.наук, професором Гоном М.М. (Рівне)*

**COMMUNICATION TECHNOLOGY OF ETHNIC CONFLICT-
CONFRONTATIONAL INTERACTION'S ESCALATION
(BASED ON PERIODICALS IN WESTERN UKRAINE,
SUMMER AND AUTUMN, 1941)**

V. V. Hulay

National University «Lviv Polytechnic»;

79022, Lviv, S. Bandera st., 12;

ph. +380679490746; e-mail: whulay@rambler.ru

Approaches to communication technologies distinguish in the paper in the context of communication strategies and tactics of conflict behavior. The author analyzes the OUN periodicals that appeared in eastern Galicia and western Volhynia after its capturing by the forces of Nazi Germany and its allies and subjects of the first print media allowed by occupation administration District "Galicia" and Reichscommisariat "Ukraine" in August 1941. It is determined that manipulative, propagandistic communication technologies played a major role in the escalation of ethnic conflict interaction in Western Ukraine on the initial phase of the Second World War.

Key words: *communication technology, Western Ukraine, ethnic conflict-confrontational interaction's escalation*

УДК 323.15

ББК 66.5

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: ГЕНЕЗА СВІТОВОЇ ТРАДИЦІЇ
(XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТ.)**

М. В. Лазарович

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;
58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2;
тел. +38(097)76-59-417; e-mail: lazar-m@ukr.net*

Проаналізовано тенденції політики урядів провідних країн світу щодо прав окремих груп населення. Встановлено головні міжнародні угоди, спрямовані на врегулювання статусу іноетнічної та інорелігійної людності. Досліджено формування системи міжнародного захисту національних меншин після Першої світової війни.

Ключові слова: меншини, міжнаціональні відносини, дипломатія, права, автономія.

Однією з найяскравіших сторінок Української революції 1917-1921рр. було ухвалення Центральною Радою Закону про національно-персональну автономію. Такий крок не мав аналогів в історії і став підтвердженням послідовної політики України, спрямованої на задоволення інтересів іноетнічного населення й досягнення міжнаціональної злагоди. Цим законом Центральна Рада першою у світі намагалася не лише законодавчо забезпечити права національних меншин, а й увести їх у загальні конституційні рамки держави. Окреслений підхід, враховуючи значну частку іноетнічного населення в УНР та його дисперсність, був оптимальним. У результаті національні меншини дістали змогу реалізувати і культурно-освітні, і політичні права, й вільно облаштовувати своє національне життя.

З огляду на це важливо з'ясувати еволюцію світової традиції політико-правового забезпечення прав національних меншин. Дана проблематика ще не повною мірою знайшла своє відображення в історіографії, хоча роботи у цьому напрямку ведуться. Серед сучасних досліджень насамперед слід відзначити праці таких науковців, як-от А. Абашидзе, Р. Арашуков, Л. Дадіані, С. Дехканов, Н. Катько, В. Кочарян, С. Соколовскій, М. Товт, С. Юрьєв та ін.

Європейська традиція захисту меншин має довгочасну історію. Перші спроби було зроблено в XVI-XVII ст., хоча тоді проблема меншин, а тим більше їхнього захисту, в міжнародно-правовому плані ще не стояла. Швидше йшлося про статус окремих груп підданих однієї або обох договірних держав, тобто про обсяг громадянських прав. Договори

того часу стосувалися здебільшого релігійних меншин і обумовлювали право на свободу віросповідання [12, 9; 22]. Упродовж століть ставлення держав до проблем захисту меншин змінювалося і вдосконалювалося.

Однією з перших угод, якою вдалося врегулювати статус меншин, став Авгсбурзький релігійний мир 1555 р. Підписавши його, протестантські князі Німеччини та імператор Карл V Габсбург поклали край війнам між католиками й протестантами. За умовами миру було встановлено незалежність німецьких князів у релігійних питаннях і затверджено за ними право визначати релігію своїх підданих (згідно з принципом «*cujus regio, ejus religio*» – «чия влада, того і віра»). Лютеранство, поряд із католицизмом, визнано офіційним віросповіданням [9, 932].

Найбільш ранніми історичними прикладами застосування міжнародного права для врегулювання проблем, що зачіпали внутрішню політику держави у сфері громадянських прав окремих груп населення, можна вважати Оснабрюкський і Мюнстерський договори 1648 р. [8, 86; 10, 211-212]. Їх було укладено в рамках Вестфальського миру, який знаменував собою закінчення Тридцятирічної війни (1618-1648 рр.) між Німеччиною та Францією і Швецією. Останні дві країни свого часу втрутилися у внутрішньонімецький конфлікт, щоб підтримати протестантських князів проти католика імператора. В такий спосіб вони прагнули послабити конкурента й одночасно посилити свій вплив у центрі Європи.

За Вестфальським миром, поряд із наданням німецьким князям права проводити самостійну політику і мати дипломатичні зносини з іншими державами, в Німеччині було проголошено свободу віросповідання. Гарантами рівноправності релігійних меншин – кальвіністів і лютеран, що проживали на німецьких землях, виступили Швеція і Франція [8, 86; 22]. Парадокс ситуації полягав у тому, що, декларуючи ідею захисту меншин, котрі перебували в нерівноправному становищі порівняно з основним населенням Німеччини, Франція громила вдома власних протестантів [10, 209]. Загалом «гаранти» досягли своєї мети: Вестфальський мир закріпив політичне роздроблення Німеччини і фактично покінчив з її імперськими амбіціями.

Аналізуючи причини й наслідки Вестфальського миру, як і інших подібних документів, дослідники звернули увагу на історичний характер зв'язку між державним суверенітетом і проблемою меншин. Визнання прав останніх у ньому виявилось пов'язаним стійкими асоціаціями з ідеєю капітуляції, обмеженням суверенітету, применшенням значення держави, втручанням в її внутрішні справи [22]. Як наслідок, у суспільстві, передусім серед його еліти, почав формуватися негативний стереотип, пов'язаний із меншинами та забезпеченням їхніх прав.

Незважаючи на зазначене, активізація питання про становище релігійних, етнонаціональних, мовних чи ще якихось меншин будь-якої держави виявилася ефективною, тому впродовж наступних століть не раз ставала зручним інструментом міжнародної політики. За її допомо-

гою одна сторона намагалася підпорядкувати собі іншу, прикриваючи своє втручання у внутрішні справи останньої захистом меншин. Наприклад, поразка Османської імперії у війні з державами «Священної ліги» – Австрією, Венецією, Московією та Річчю Посполитою призвела до укладення в 1698-1699 рр. у Карловицях (нині м. Карловац, Хорватія) системи договорів переможеної з кожним із переможців. У їхніх текстах знайшло відображення прагнення європейських держав послабити Османську імперію і підпорядкувати її своїм впливам за допомогою вже випробуваного способу – зобов'язавши Порту охороняти свободу віросповідання своїх підданих [8, 86-87].

Захист одновірців в інших державах у своїх інтересах ефективно використовувала російська дипломатія. Яскравим прикладом цього може бути Кючук-Кайнарджийський мирний договір 1774 р. між Росією та Османською імперією. У ньому, зокрема, містилися положення, присвячені правам християн і християнської церкви на Балканському півострові й у придунайських провінціях, захоплених турками. Порушення цих прав могло розглядатися як недотримання умов договору [12, 9] і давало Росії дієвий інструмент для впливу на Порту.

Подібними за суттю були також Російсько-польські конвенції 1767 і 1775 рр. [7]. Окрім політичних складових, вони містили гарантії прав релігійних меншин у Польщі.

Поряд із політичним та економічним прагматизмом, геостратегічними розрахунками, певну частку гуманізму стосовно меншин та їхнього захисту проявив Віденський конгрес. Зокрема, безсумнівно позитивним моментом стала його декларація від 8 лютого 1815 р. про припинення торгівлі неграми. Работорівню було засуджено як явище, «протилежне законам і людинолюбству, і загальній моральності» [27, 17]. Також представники антинаполеонівської коаліції уперше на міждержавному рівні порушили проблему статусу національних меншин (досі правовому регулюванню підлягало лише право вільного віросповідання), хоча й не іменували їх такими, а лише фіксували наявність інонаціональних груп, зокрема поляків, які мали бути захищені від дискримінації. В ст. I Генерального акту від 28 травня 1815 р. Віденський конгрес визначив, що «поляки як російські піддані, а також австрійські та пруські, матимуть народних представників в національних державних установах, згідно з тими умовами політичного існування, які кожним із вищеназваних урядів буде визнано за найкорисніші в його володіннях» [27, 17-18]. Щоправда, прогресивний характер Генерального акту було дещо знівельовано тією обставиною, що він не встановив процедур реалізації означеної норми, залишивши це питання цілком на «монарший розсуд» глав відповідних держав, і не передбачав ніякого контролю за її виконанням.

У подібному ключі великі держави розглядали проблеми меншин після закінчення Кримської війни. Попри те, що Османська імперія належала до табору переможців, її соратники, насамперед Великобританія

і Франція, змусили султана декларувати в ст. IX підсумкового Паризького мирного трактату від 18 березня 1856 р. рівноправність усіх своїх підданих, незалежно від їх релігійної та національної приналежності [20, 26]. Передусім ішлося про християнське населення васальних територій імперії.

Підставою для сумнівів у щирості як Османської імперії, так і її «натхненників» була відсутність не тільки колективного, а й індивідуального механізму контролю за здійсненням узятих зобов'язань. Внаслідок цього жодна угода і жодне зобов'язання Туреччини щодо меншин не були виконані.

Зрозуміло, що подібний підхід до вирішення проблеми численних народів, котрі в складі імперій перебували на становищі меншин, останніх задовольнити не міг. Ще в 1820 р. європейські монархи зіткнулися з народними повстаннями в Іспанії, Неаполі, П'ємонті. У 1821 р. розпочалася національно-визвольна боротьба греків проти турецького панування, в результаті якої Греція в 1828 р. здобула незалежність. Далі була проба сил під час «Весни народів» 1848-1849 рр., після котрої національні рухи продовжували розвиватися. До 1861 р. відбулося об'єднання Італії (в 1871 р. створено Італійське королівство), 18 серпня 1866 р. підписано договір про утворення союзу німецьких держав на чолі з Пруссією (у січні 1871 р. проголошено Німецьку імперію). В лютому 1867 р. Австрійську імперію перетворено в дуалістичну Австро-Угорщину, рішеннями Берлінського конгресу 1878 р. визнано незалежність Румунії, Сербії та Чорногорії [27, 122]. Таким чином, за короткий термін на політичній мапі Європи виникли нові держави, засновані за національною ознакою.

З останньої третини XIX ст. в законодавстві різних країн з'явилися норми, що гарантували права не релігійних, а етнонаціональних та мовних меншин. Зокрема, у ст. 19 Конституційного закону Австрії від 21 грудня 1867 р. записано: «Всі етнічні меншини в державі... мають абсолютне право зберігати та розвивати свою національність і свою мову. За всіма мовами... визнаються рівні права в тому, що стосується освіти, управління або суспільного життя... державні навчальні заклади повинні бути влаштовані таким чином, щоб дати можливість усім етнічним групам отримувати необхідну освіту своєю мовою без примусового вивчення іншої мови провінції» [2].

На початку XX ст. ідея міжнародного захисту етнонаціональних меншин набула динаміки й організованості. Оскільки держави не мали особливої практики в цій справі [1,77], в деяких із них розпочалося вивчення означеної проблеми в межах міжнародного права [8,15]. З'явилася низка друкованих праць, автори яких, зокрема О. Бауер [4], В. Вільсон [6], К. Каутській [11;13], К. Кульчіцкій (Мазовецькій) [15], В. Ленін [17;18;19], К. Реннер [21;26], Й. Сталін [23;24], виходячи з різних позицій, намагалися осмислити актуалізоване часом «національне

питання». Так, ідеологи австромарксистської концепції О. Бауер і К. Реннер вважали, що джерелом і носієм національних прав мають бути не території, а національні спільноти, котрі створюються за допомогою особистого добровільного волевиявлення і володіють публічно-правовим статусом.

Важливим чинником, що вплинув на вироблення принципів вирішення проблем меншин і політики щодо них, відображених згодом у документах Ліги Націй, стали документи деяких міжнародних організацій, спеціально присвячені проблемам меншин. Зокрема, варто згадати «Проект декларації прав національностей», підготовлений міжнародним Бюро національностей під час роботи відповідної конференції, що працювала 1915 р. в Парижі і Лозанні. Згідно з цим документом, європейські національності мали отримати право на створення федеральної чи унітарної держави, а національні меншини – права на місцеву, муніципальну, освітньо-культурну та релігійну автономію.

Ще одна міжнародна група – «Центральна організація міцного миру» (Гаага) в 1915 р. розробила т. зв. «Мінімальну програму миру», а в 1917 р. – «Проект міжнародного договору про права національних меншин», в першій статті якого стверджувалося право «кожної національності, що становить частину договірних держав, розвивати свою національність і мову». Далі в документі було перераховано конкретні права меншин у галузі національної культури, релігії, політики (пропорційне представництво в органах влади) й запропоновано заснувати міжнародні органи – Комісію і Трибунал національностей для контролю за дотриманням умов договору [5,37;22].

Зі зростаючими національно-визвольними рухами змушені були рахуватися також обидва протиборчі табори Першої світової війни. Їхня дипломатія офіційно визнала право поневолених народів на самовизначення. Так, британський міністр закордонних справ Е. Грей навесні 1915р. проголосив, що «союзники воюють за велику ідею, щоб європейські народи могли існувати власним життям та плекати свої питомі політичні форми, а також і свій національний розвиток у повній свободі без огляду на те, чи вони великі, чи малі». Восени того самого року члена свого кабінету підтримав і прем'єр-міністр Г. Асквіт, підкресливши, що «Англія воюватиме доки не буде забезпечена незалежність малим європейським народам». Про те, що «тривкий мир у світі буде можливим лише тоді, коли Франція й союзники знову виборють волю народів», заявляв і очільник французького уряду А. Бріан [5,269-270]. 22 січня 1917 р. президент США В. Вільсон у заяві до Сенату висунув тезу про те, що «...кожен нарід малий чи великий або могутній має сам рішати без поневолення й загрози про форму своєї влади й розвитку...» [28]. Згодом він сформулював свої пропозиції у «14 пунктах», які були взяті за основу Версальської системи договорів. Із подібними заявами виступили також дипломати держав Центрального блоку (Четвертого союзу), пере-

важно німецькі, мовляв, «Німеччина бореться... за визволення всіх народів» [5,270]. Проте це була риторика, а практика виглядала інакше. Кожен із воюючих таборів використовував гасло самовизначення народів для розкладу ворожих держав і не поширював його на свої поневолені народи.

Спричинений Першою світовою війною крах імперської системи континентальної Європи та утворення на її уламках незалежних держав за принципом «одна нація – одна держава» [25] ще більше актуалізував проблему політико-правового статусу етнонаціональних меншин. Їхня кількість завдяки набуттю окремими народами власної державності хоч і зменшилася порівняно з 1914 р. із 86 до близько 40 млн. осіб [5, 273], але все ж залишалася значною, щоб ними легковажити. Так, частка етнонаціональних меншин відносно всього населення становила майже третину в європейській частині Туреччини, близько 40% – в Іспанії, Латвії і Литві, до 50% – у Румунії й Польщі, більше половини – в Югославії і Чехословаччині. При цьому німці, розсіяні в 13 країнах Європи, нараховували понад 13 млн. осіб; українці – 10 млн. у п'яти державах; євреї – близько 6,5 млн.; росіяни – близько 1 млн. осіб у п'яти європейських країнах [27, 146].

Складність цієї ситуації змушені були враховувати держави-переможниці, тому більш значущою зміною, яку привнесла Версальська система міжнародних відносин у правове становище етнонаціональних меншин, стало створення системи їхнього міжнародного захисту [2;22]. Раніше діяли лише гарантії захисту, а самі міжнародні механізми дотримання прав етнонаціональних меншин були вироблені в рамках Ліги Націй після Першої світової війни.

Певною мірою на формування системи міжнародного захисту меншин вплинула діяльність єврейських національних організацій, котрі домагалися від світової спільноти гарантій щодо забезпечення прав етнонаціональних меншин. Відомий «Білль про права» Американського єврейського конгресу, а також численні меморандуми, адресовані урядам США, Англії і Франції, містили вимоги конкретних гарантій захисту прав єврейських меншин у країнах повоєнної Європи, а також проекти вирішення окремих питань процедури і механізму Ліги Націй у цій сфері [22]. Один із таких меморандумів навів на ідею створення в структурі Ліги «Комітету нових держав і захисту меншин».

Провідну роль у забезпеченні прав етнонаціональних меншин і при вирішенні спорів та суперечностей, пов'язаних із процесом дотримання означених прав, відводили саме Лізі Націй. Це було пов'язано з детальним розробленням нею системи процедур, механізмів реалізації та контролю за дотриманням прийнятих норм про права меншин [2;22]. Так, відповідно до рекомендації Ради Ліги Націй від 15 грудня 1920 р. політичною умовою для укладення мирних договорів або для визнання но-

вих держав і їхнього вступу до цієї міжнародної організації [14,125] було вжиття ними заходів щодо захисту прав етнопонаціональних меншин.

Зазначені міжнародно-правові норми поширювалися на приблизно 39 млн. осіб, котрі проживали в 16 країнах і розмовляли 36 мовами [25]. Зобов'язань щодо захисту меншин повинні були дотримуватися як країни, переможені у війні, так і новостворені держави. Зокрема, вони мали забезпечити всім громадянам: однаковий захист життя і свободи, незалежно від походження, національності, мови, раси і релігії; право на відправлення релігійних культів відповідно до канонів своєї конфесії; рівність перед законом, однакові політичні і громадянські права, в т. ч. право вступу на службу безвідносно раси, мови і релігії; умови, за яких не мало бути ніяких обмежень у користуванні своєю мовою в особистих і публічних відносинах; право меншин влаштовувати за свій рахунок школи, церкви і благодійні установи, користуватися рідною мовою в суді, а також право вибору громадянства. Держави також мали сприяти навчанню національних меншин на їхній мові, якщо ці меншини були «значними». Взяті міжнародні зобов'язання держав із дотримання прав етнопонаціональних меншин мали перевагу перед будь-якими внутрішніми законодавчими та підзаконними актами [27,151].

Отже, на даному етапі розвитку суспільства міжнародно-правовий захист меншин мав здійснюватися двома основними шляхами: 1) через заборону дискримінації в користуванні основними правами людини на підставі рівності перед законом; 2) через визнання спеціальних прав, що належали меншині та її членам як особливій спільності. І якщо суттю першого підходу були визнання і захист прав, які мали індивідуальний характер і стосувалися всіх жителів країни, то змістом другого компонента був захист прав, сформульованих як права осіб, що належали до меншин, або як права меншин як таких, тобто були колективними правами. Наявність у системі захисту меншин Ліги Націй цих двох начал дала підстави дослідникам вести мову якщо не про встановлення певного балансу між ними, то принаймні про наявність певної пропорції: означена система заснована як на принципі рівності в користуванні правами індивідуального порядку, так і на визнанні необхідності поваги до спеціальних прав, що мають колективний (груповий) характер і передбачають можливість збереження етнічних, культурних, релігійних, мовних особливостей групи [14,125-126], тобто її ідентичності й самобутності.

Гарантом виконання зобов'язань щодо меншин відповідними державами, виходячи з міжнародних договорів, вважалася Рада Ліги Націй. Допускалася подача петицій про порушення прав меншин, можливість розгляду яких ґрунтувалася на нормі ч. 2 ст. 11 Статуту Ліги Націй. Згідно з нею будь-який член Ліги мав право «дружнім чином» звернути увагу «на яку завгодно обставину, здатну вплинути на міжнародні відносини і, отже, викликати загрозу мирові або добрій згоді між націями, від

якої мир залежить» [27,151]. Однак, як виявилось, система подання петицій була неефективною. Німецький націолог Г. Трутгард у праці «Союз Народів і петиції меншостей» (1931 р.) констатував, що протягом 1920-1931 рр. 19 національних меншин із 13 держав подали до Ліги Націй усього 525 петицій (у т. ч. 63 українських), які торкалися 338 справ. Із них 24 скарги через формальні причини було зразу відхилено. До розгляду відповідні органи прийняли тільки 50 справ, що охоплювали 147 петицій. У результаті було частково покладено лише 10 справ [5,272]. Це означало, що ефективність розгляду Лігою Націй петицій від національних меншин становила менше 3%.

Загалом систему міжнародно-правових процедур, що склалася в рамках Ліги Націй, важко назвати досконалою. Її найістотнішими недоліками були такі. По-перше, неуніверсальний характер, тобто неоднаковий для всіх членів Ліги, що стосувався становища лише тих меншин, котрі проживали на території новостворених або переможених у світовій війні держав, і виключав взяття зобов'язань перед власними меншинами з боку держав Антанти. По-друге, система захисту прав меншин не будувалася на безумовній забороні дискримінації за етнічною ознакою. По-третє, договори містили багато невизначених формулювань із важливих питань. При цьому поліпшення системи утруднювалося тим, що зміст договорів можна було змінити лише за згодою більшості Ради Ліги [2;8,16;22]. По-четверте, існував розрив між декларованими в міжнародних документах правами меншин і реальною ситуацією, що складалася в національних державах [27,152]. Яскравою ілюстрацією такої невідповідності була відверто шовіністична політика польського та румунського урядів щодо української меншини [16,421-425,438-439], котра становила значну частину населення Польщі і Румунії.

Загалом, критично оцінюючи післявоєнну систему договорів, спрямовану на захист етнопонаціональних меншин, усе ж слід визнати правоту відомої дослідниці проблем тоталітаризму Х. Арендт у тому, що справжнє значення цих угод полягає не стільки в їх практичному застосуванні, як у самому факті їхнього гарантування міжнародним органом – Лігою Націй. Меншини існували і раніше, але меншість як постійний інститут, визнання того, що мільйони людей живуть поза нормальним правовим захистом і потребують додаткових гарантій своїх найпростіших прав з боку якогось зовнішнього органу, що цей стан не тимчасовий і договори потрібні, щоб встановити якийсь тривалий *modus vivendi*, – все це було чимось новим, що, безумовно, не траплялося в такому масштабі в європейській історії [3, 370]. Попри численні змістові прогалини та надмірну формалізацію, новий механізм захисту меншин був значно досконалішим, ніж усі спроби попередніх століть.

Нове переосмислення цінностей та перегляд підходів міжнародного співтовариства до забезпечення прав національних меншин було викликано зміною геополітичної парадигми світу після Другої світової вій-

ни. Стратегією політико-правового вирішення означеної проблеми стали захист культурної розмаїтості як спільного надбання людської цивілізації, попередження конфліктів на міжетнічному ґрунті, розв'язання їх мирним шляхом.

Література:

1. Абашидзе А.Х. Противоправность дискриминации национальных меньшинств и защита их прав в современном международном праве / А.Х.Абашидзе // Международное право и практика освободившихся стран. – Москва, 1988. – С. 74-89.
2. Арашуков Р.Р. Эволюция политико-правового статуса этнических меньшинств с начала XIX века до настоящего времени [Электронный ресурс] / Р.Р.Арашуков // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Режим доступа : <http://www.jurnal.org/articles/2008/polit60.html>.
3. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х.Арендт ; пер. с англ. И.В.Борисовой и др. ; послесл. Ю.Н.Давыдова. – Москва: ЦентрКом, 1996. – 672 с.
4. Бауэр О. Национальный вопрос і соціаль-демократія / О.Бауэр. – Санкт-Петербург: Серп, 1909. – 600 с.
5. Бочковський О.І. Вступ до націоналії / О.І.Бочковський. – Мюнхен: УТГІ, 1992. – 338 с.
6. Вильсон В. Государство. Прошлое и настоящее конституционных учреждений: съ приложением текста важнейших конституций / В. Вильсон; съ предисл. М.М.Ковалевского. – Москва: Изд. В.М.Саблина, 1905. – 800 с.
7. Дадіани Л. Защита прав национальных меньшинств – одна из основ демократии [Электронный ресурс] / Л.Дадіани, А.Абашидзе // Обозреватель. – 1994. – № 16-17. – Режим доступа : http://www.rau.su/observer/N16-17_94/16-17_09.htm.
8. Дехканов С. А. Международно-правовые аспекты защиты меньшинств : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук / С. А. Дехканов. – Москва, 2010. – 237 с.
9. Ермолаев В. А. Аугсбургский религиозный мир / В. А. Ермолаев // Советская историческая энциклопедия : в 16 т. Т. 1 : Аалтонен–Аяны / гл. ред. Е. М. Жуков. – Москва : Сов. энцикл., 1961. – С. 932.
10. История дипломатии : в 3 т. Т.1 / под ред. В.П.Потёмкина. – Москва: ОГИЗ, 1941. – 566 с.
11. Кавці [Каутський] К. Народність і її початки: з додатком В.Будзиновського / К.Кавці. – Нью-Йорк: Голос правди, 1918. – 67 с.
12. Катко Н. Международная защита прав национальных меньшинств: исторический аспект / Наталья Катко // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – №2. – С. 9-12.
13. Каутский К. Борьба национальностей и государственное право в Ав-

- стрии / К.Каутский. – К., 1906. – 232 с.
14. Кочарян В.В. Предотвращение дискриминации. Защита национальных меньшинств и проблема коллективных (групповых) прав [Электронный ресурс] / В.В.Кочарян // *Група з широким спектром досліджень* / Фрунзе: Інститут. – 1996. – №1. – С. 124-130. – Режим доступа : [http://raber.asj-oa.am/2467/1/1996-1\(124\).pdf](http://raber.asj-oa.am/2467/1/1996-1(124).pdf).
  15. Кульчицкий (Мазовецкий) К. Автономия и федерация в современных конституционных государствах / К.Кульчицкий (Мазовецкий); пер. с польс. А.Паткина. – Москва: Петровская б-ка, 1907. – 216 с.
  16. Лазарович М.В. Історія України: навч. посіб. – [3-те вид., стер.] / М.В.Лазарович. – К.: Знання, 2013. – 685 с.
  17. Ленин В.И. Критические заметки по национальному вопросу // Полное собрание сочинений. – [5 изд.]. Т.24 : Сентябрь 1913 – март 1914 / В.И.Ленин. – Москва: Изд-во полит. л-ры, 1973. – С. 113-150.
  18. Ленин В.И. О «культурно-национальной» автономии // Полное собрание сочинений. – [5 изд.]. Т.24: Сентябрь 1913 – март 1914 / В.И.Ленин. – Москва: Изд-во полит. л-ры, 1973. – С. 174-178.
  19. Ленин В.И. О праве нации на самоопределение // Полное собрание сочинений. – [5 изд.]. Т.24: Сентябрь 1913 – март 1914 / В.И.Ленин. – Москва: Изд-во полит. л-ры, 1973. – С. 255-320.
  20. Сборник договоров России с другими государствами, 1856-1917 / сост. И.В.Козьменко ; под ред. Е.А.Адамова. – Москва: Госполитиздат, 1952. – 463 с.
  21. Синоптикусь [Реннер К.]. Государство и нація. Изследование съ государственно правовой точки зрения возможных принципов разрешения национального вопроса. (Къ национальному вопросу в Австрии) / К.Реннер ; пер. Г.С.Михаловского. – Санкт-Петербург : Книгоизд-во «Искры», 1906. – 62 с.
  22. Соколовский С.В. Права меньшинств: антропологические, социологические и международно-правовые аспекты [Электронный ресурс] / С.В.Соколовский. – Москва: Москов. обществ. науч. фонд, 1997. – 217 с. – Режим доступа : http://polbu.ru/sokolovsky_prava/.
  23. Сталин И.В. Как понимает социал-демократия национальный вопрос? // Сочинения. Т.1 / И.В.Сталин. – Москва: Гос. изд-во полит. л-ры, 1946. – С. 32-55.
  24. Сталин И.В. Марксизм и национальный вопрос // Сочинения. Т.2 / И.В.Сталин. – Москва: Гос. изд-во полит. л-ры, 1946. – С. 290-367.
  25. Товт М.М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук [Электронный ресурс] / М.М.Товт. – К., 2002. – 16 с. – Режим доступа : <http://mydisser.com/ru/catalog/view/6/41/3705.html>.
  26. Шпрингер Р. [Реннер К.]. Национальная проблема: (Борьба национальностей в Австрии) / К.Реннер. – Санкт-Петербург: Общественная

польза, 1909. – 293 с.

27. Юрьев С.С. Правовой статус национальных меньшинств (теоретико-правовые аспекты) / С.С.Юрьев. – [2-е изд., испр. и дополн.]. – Москва: Эдиториал УРСС, 2000. – 368 с.

28. Address of President Woodrow Wilson to the U.S. Senate 22 January 1917 [Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.firstworldwar.com/source/peacewithoutvictory.htm>.

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Кугутяком М.В., докт.іст.наук, професором Макаром Ю.І. (Чернівці)

POLITICAL AND LEGAL FRAMEWORK FOR MINORITY RIGHTS: GENESIS OF WORLD TRADITIONS (XVI – FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURIES)

M. V. Lazarovych

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
2 Kotsjubynskyi Str. Chernivtsi 58012;
ph. +38(097)76-59-417; e-mail: lazar-m@ukr.net*

The tendencies of government policies leading countries regarding the rights of certain groups of the population were analyzed. Established major international agreement aimed at resolving the status of alien ethnic and un-religious population. Formation of the system of international protection of national minorities after World War II were studied.

Key words: *minorities, interethnic attitudes, diplomacy, the rights, autonomy.*

УДК:323.1

ББК:66.5

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ПІДХОДИ ЩОДО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

О. І. Липчук

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380979944482; e-mail: oxana-lypchuk@ukr.net*

Розглянуто певні концептуальні підходи зарубіжних і вітчизняних політологів та правознавців до аналізу проблеми захисту прав національних меншин. Досліджено основні етапи, особливості формування й еволюції вітчизняної нормативно-правової системи захисту та гарантування прав етнонаціональних меншин, їх конституційно-правового статусу, базуючись на головних принципах і положеннях міжнародного права.

Ключові слова: *етнополітика, держава, етнонаціональна меншина, права*

В сучасних умовах розвитку громадянського суспільства України актуальною є проблематика реалізації прав людини. У громадянському суспільстві, на етапі його становлення, як правило, важливою є проблема втілення в життя своїх прав особами з числа національних меншин. Будь-яке право, якщо воно не тільки передбачено нормами права, а, навіть, гарантоване ним, залишається декларативним, тобто не існуючим насправді, якщо воно не знайшло свого практичного вираження. Особи з числа національних меншин також бажають самореалізовуватися, використовувати гарантовані їм державою права, втілювати в життя можливості, надані їм нормами права. Основну роль при цьому відіграє питання реалізації прав національними меншинами в Україні.

Історичний досвід підтверджує, що дієвий захист національних меншин можна здійснювати лише за умов гарантування загальноприйнятих прав людини та наявності демократичного державного ладу з розподілом влад, тобто в умовах вільної демократії.

Реальна політична практика доводить, що для забезпечення ефективного захисту національних меншин необхідні, з одного боку, відповідні правові регулятори на законодавчому рівні, а, з іншого, чіткі політичні й відповідні адміністративні заходи, а також належна фінансова підтримка держави.

Однією з ключових подій кінця ХХ століття глобального масштабу став розпад СРСР. Серед численних наслідків цієї суспільно-політичної катастрофи, що мали позитивний зміст, стало утворення нових (і відро-

дження ряду старих – у Прибалтиці) незалежних держав. У свою чергу, це породило нові наслідки: виникнення етнонаціональних меншин та посилення їхнього впливу на внутрішнє та зовнішньополітичне життя своїх країн; виникнення якісно відмінних етнополітичних процесів на пострадянських територіях; ускладнення міжнаціональних відносин в нових державах.

Все це та інші події і суспільні процеси, які розгорнулися на теренах колишнього Радянського Союзу, зумовили нагальну актуальність перегляду політиками і науковцями місця та ролі національних факторів у громадсько-політичному житті з урахуванням історичного досвіду та міжнародної практики розв'язання етнічних проблем.

Досвід багатьох країн довів домінування напрямків суспільствознавчої думки, котрі пророкували стійкість націоналістичних устремлень і бачили майбутній розвиток людства як органічну консолідацію національно свідомих, культурно розвинених і політично незалежних націй.

Утвердження даної концепції розвитку національних держав, яка була висунута окремими суспільствознавцями і політичними діячами, проходило не лише в міжпарламентських дебатах та непримиренних наукових дискусіях, а й за складних історичних реалій і обставин.

Про це свідчить досвід регулювання міжетнічних відносин, нагороджений передовими на той час правовими державами. Так, наприклад, протягом десятиліть у Сполучених Штатах Америки не одне десятиріччя на офіційному рівні у політичній практиці домінувала теорія так званого “плавильного казана”. Це образне порівняння для розкриття специфічних міжетнічних процесів, які відбувалися з іммігрантами різних національностей, які прибували до США. Вони ніби “переплавлювалися” у єдину американську націю. Первісною основою населення Америки були особи європейського походження. Переважна їх більшість – англійці, ірландці та німці. За даними останніх демократичних обстежень, підготовлених Бюро перепису населення США, там нараховується 197 різних етносів (національних груп). У найменших чисельність становить десь трохи більше двох тисяч осіб. Проте склад населення визначають десятки національностей [2, с.59].

Всі ті процеси, що відбувалися у багатоетнічному середовищі США, привели до перетворення США на своєрідну конфедерацію регіонів з різним національним складом шляхом виникнення етнічних анклавів неанглійського походження. Тому через високу поліетнічність населення влада Америки всіляко підтримувала асиміляційні процеси. Там активізували вивчення і конструювання нових різноманітних ідей, теорій та концепцій, присвячених даним проблемам. Неминучій асиміляції нових мігрантів була підпорядкована повсюдно впроваджена в Америці концепція англоконформізму.

Дана ідея широко культивувалася і в багатьох інших зарубіжних етнополітичних концепціях. Висновки фахівців, які вивчали дані проце-

си, акцентували увагу на активне поглиблення взаємозв'язків між націями і державами. Вони наводили чимало аргументів і доказів, про необхідність асиміляції народів.

Дійсні ж етнонаціональні процеси, які відбувалися в багатонаціональних країнах, засвідчили, що все набагато складніше. Ігнорувати, а ще більше – подолати етнонаціональні особливості, етнічну самобутність небезпечно і, по суті, неможливо.

Проблемам етнонаціональних меншин присвячено широкий масив публікацій зарубіжних вчених та аналітиків. Серед них: Г. Альфредссон, Ф. Бенуа-Ромер, Ф. Гекман, Г. Гільберт, Й. Динстейн, Ж. Дюпарк, А. Ейде, Ф. Ермакорі, І. Клауд, Н. Лернер, К. Мінтті, Т. Мусгрейв, А. Росс, П. Торнберрі, А. Хонор, Р. Хофманн, М. Шоу, Д. Якоб та ін.

Основна частка досліджень американських учених у даній галузі припала на період, починаючи з 1960-х років. Науковцям вдалося простежити і проаналізувати вузлові етапи і вектори етнополітичного розвитку у своїй державі. Ними було констатовано у цілому стабільні процеси співіснування і взаємодії відмінних одне від одного етнокультурних ареалів. Вони досить точно відбивали етнонаціональну структуру сучасного американського суспільства. Разом з тим, крім асиміляційних тенденцій, характерних для багатонаціонального середовища, було обґрунтовано й іншу концепцію – прагнення національних спільнот відродити і зберегти власну ідентичність, якій реально загрожує криза. Етнічні меншини намагаються реанімувати спадкоємність свого історичного минулого. Підсумки даних досліджень було викладено у монографії “Етнічний міф” професора етносціології Нью-Йоркського університету С. Стейнберга та працях провідних учених світу – Д. Белла, Й. Глейзера, Д. Мойніхена, Е. Сміта та інших. Якщо узагальнити їхні висновки найстислішим чином, то зазначені вище суспільні процеси у середовищі національних меншин означають, згідно з їх термінологією, “етнічне відродження” чи “етнічний ренесанс” [3, с.473].

У середовищі зарубіжних фахівців співіснують різні точки зору стосовно причин та чинників зародження й утвердження феномену державної етнополітики. Зокрема, прихильники концепції так званого “внутрішнього колоніалізму” Т. Наїрн (Велика Британія), М. Хехтер (Сполучені Штати Америки) – автор монографії “Внутрішній колоніалізм” (Лондон. – Берклі, 1975) пояснюють виникнення етнонаціоналізму в усіх, без винятку, державах з поліетнічним складом населення виключно економічними факторами. Якщо “розшифрувати” дану концепцію, то її суть зводиться до тієї тези, що розвиток націоналізму (у позитивному значенні цього поняття) веде до закономірної реакції на колоніальну за формою і за змістом експлуатаційну політику, яка здійснюється домінуючою в даній державі нацією стосовно них. Але переважна більшість західних фахівців-експертів не поділяє такого спрощеного і однобічного підходу до даної проблеми. У них інше трактування цих процесів, вони

висунули так звану “нову етноцистську концепцію”, яка твердить, що на розвиток етнічної спільноти, глибину їхньої національної самосвідомості впливають багатовекторні чинники: і економічні, і духовні, і культурні. І, передусім, питання збереження власної етнічної ідентичності – культури, мови, традицій тощо.

Що стосується Радянського Союзу, то його суспільствознавча наука, впливові політичні діячі через цілий ряд причин як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру не змогли у потрібний час відкинути ряд панівних, але часто хибних ідеологем стосовно “успішного” вирішення національного питання в СРСР. По суті, тим, кому це належало зробити, не змогли належним чином дослідити тенденції міжнаціональних стосунків та спрогнозувати їхню історичну перспективу, прийнятну для подальшої консолідації поліетнічного суспільства. Чимало цікавого матеріалу міститься в працях вчених країн пострадянського періоду: А. Абашидзе, Р. Абдулатіпова, Г. Вітковської, Н. Вороніної, А. Казіна, В. Михайлова, І. Ігрунова, Г. Марченка, В. Межуєва, В. Мукомеля, С. Романенка, Т. Полоскової, Т. Регент, В. Тішкової, С. Юрьєва та ін.

Важливу складову історіографії етнополітичних процесів та міжнаціональних взаємин в Україні становлять праці вітчизняних вчених, в яких ґрунтовно проаналізовано окремі аспекти та складові як захисту, так і реалізації прав етнічних спільнот в Україні: О. Антонюка, В. Євтуха, І. Кресіної, О. Картунова, В. Котигоренка, В. Крисаченка, І. Кураса, О. Майбороди, В. Макара, В. Марчука, О. Мироненка, В. Наулка, М. Обушного, І. Оніщенко, М. Панчука, М. Пірена, В. Ребкала, Ю. Римаренка, С. Римаренка, М. Степика, Ю. Шемшученка, Л. Шкляра та ін. Найповніше ця проблема, базуючись на систематизації основних зарубіжних та вітчизняних теоретико-методологічних підходів до її правового та історико-політологічного аналізу, знайшла відображення у докторських дисертаціях Л. Рябошапки “Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000)” (Х., 2002) та О. Рафальського “Національні меншини України в ХХ столітті: історіографія” (К., 2001), а також у дисертаційних дослідженнях В. Нікітюка, Г. Потеряйка, Л. Савченко, О. Стадніченка, М. Товта та ін. Водночас, підсумовуючи внесок зарубіжних та українських вчених у дослідження проблеми політико-правового статусу етнопонаціональних меншин, слід зазначити, що нові етнополітичні реалії потребують нових спроб осмислення досліджуваної проблеми. З огляду на багатогранність джерельної бази та історіографії вітчизняного етно- та націогенезу, дана робота здебільшого зосереджується на питаннях реалізації прав етнопонаціональних меншин у нашій країні.

Якісно нові процеси етнопонаціонального відродження і в нашій державі, і за рубежем вимагали і нового ставлення до коригування етнопонаціональних процесів з боку державної влади, політичних партій, інших соціальних інституцій. Як ми вже вище зазначили, у західних країнах, насамперед у Європі, в ході критичного переосмислення фахівцями,

експертами, політиками діючих ідеологій, доктрин, концепцій, безносердно причетних до потреб і механізмів регулювання етнопонаціональної галузі, впевнено утвердився новий суспільствознавчий напрямок, що одержав найменування “етнополітика”.

Варто зазначити, що як науковий термін-визначення “етнополітика” введено до наукового вжитку західними науковцями і політологами у їхніх дослідженнях та концептуальних розробках ще у 1960-х роках. Основними напрямками у даній галузі вони визначили вивчення вузлових проблем етнополітичного характеру: міжнаціональних відносин та взаємодії різних етнічних груп в межах держав з поліетнічним населенням; взаємовідносин між державами і етнопонаціональними угрупованнями, що проживають у їх межах; з’ясування причин виникнення етнопонаціональних ситуацій у поліетнічних країнах і визначення шляхів їхнього вирішення.

Необхідно також зауважити, що західноєвропейські фахівці тлумачать феномен “етнополітики” як таку собі суспільствознавчу галузь, яка спеціалізується на дослідженні теоретичних та практичних аспектів етнополітичної сфери. У Західній Європі давно і активно розгорнулося вивчення складних явищ, які спостерігаються в етнополітичній галузі різних держав світу. Внаслідок цього на основі порівняльного аналізу, виявлення характерних тенденцій, спільних і специфічних особливостей дійшли до принципового висновку стосовно наявності певних стадій етнічного відродження [1, с.145-151].

Щодо необхідності вироблення прийнятної для України концепції державної етнополітики, то вона була детермінована цілим рядом об’єктивних чинників, як-от: поліетнічним складом населення; незалежним статусом України як суверенної, демократичної, соціальної, правової, унітарної держави; активізацією етнополітичного процесу та його ускладнення через сформування нових структурних етнокомпонентів нашого суспільства – української титульної нації, корінних народів і національних меншин; нагальною потребою узгодження інтересів, підтримання рівноправних гармонійних відносин між етнічними групами; потребами у підтримці процесів консолідації української нації; необхідністю усунення політико-ідеологічних, соціально-психологічних, мовних, культурологічних та інших наслідків, негативних процесів і явищ етнопонаціональної сфери у минулому; потребою у підтриманні зв’язків з вихідцями з України за кордоном – передусім з українською діаспорою, з особами неукраїнської етнічної приналежності – колишніми українськими громадянами; інтеграцією в сучасний український соціум осіб, депортованих за етнічною ознакою, які повертаються нині в Україну; сучасною інтенсифікацією зовнішніх міграційних потоків, які помітно впливають на економічну, соціально-політичну та етнотемографічну ситуацію в Україні.

Реальна політична практика доводить, що для забезпечення ефективного захисту національних меншин необхідні, з одного боку, відпрацьована концепція державної етнонаціональної політики, відповідні правові регулятори на законодавчому рівні, а з другого – чіткі політичні й відповідні адміністративні заходи, а також належна фінансова підтримка з боку держави.

Мова йде про наявність і чинність у державі відпрацьованої концепції щодо захисту етнонаціональних меншин, аналізу та вирішення їхніх проблем.

Концептуальні підходи, а далі – і основоположні засади щодо проблем захисту прав національних меншин, насамперед, закладені у вітчизняному законодавстві.

Основоположною правовою базою конструювання державної етнонаціональної політики, а, отже, і концепції у цій надзвичайно складній і відповідальній сфері, у тому числі заходів для забезпечення потреб національних меншин у незалежній Україні стали Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, Декларація прав національностей України, Закон України “Про національні меншини в Україні”. Деякі положення про правовий захист національних меншин вміщено у Законах України “Про громадянство”, “Про звернення громадян”, “Про місцеве самоврядування в Україні”, а також в інших законодавчих актах, прийнятих Верховною Радою України.

Перший з цих документів, визначаючи Українську РСР як суверенну національну державу, що розвивається на основі здійснення українською нацією свого невід’ємного права на самовизначення, декларував зобов’язання держави щодо забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості та традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя. Головною концепцією даного документу є те, що громадяни всіх національностей становлять народ України; рівність перед законом усіх, незалежно від походження, расової та національної приналежності, мови тощо; гарантування всім національностям, що проживають на території України, права їх вільного національно-культурного розвитку; можливість утворення національно адміністративних одиниць.

Декларацією прав національностей України гарантується всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, соціальні та культурні права. Рівність у правах для громадян, які самоідентифікуються як національні меншини, забезпечуються таким чином: забороною дискримінації за національною ознакою і покаранням за такі дії (ст.1); гарантуванням всім національностям права на збереження їхнього традиційного розселення та забезпеченням існування національно-адміністративних одиниць; зобов’язанням створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур (ст.2);

гарантуванням права вільного користування різними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації (ст.3).

Це, по-суті, є основоположними концептуальними засадами державного підходу до проблем національних меншин.

Необхідно наголосити, що сучасна вітчизняна концепція та підходи незалежної України до проблем національних меншин зафіксовані у відповідному законодавстві, передусім, у Законі України “Про національні меншини в Україні” (1992) [5]. Він був першим і понині залишається єдиним системним і комплексним Законом України, який Верховна Рада України, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнучи реалізувати Декларацію прав національностей України, дотримуючись міжнародних зобов’язань щодо національних меншин, прийняла з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток (пreamбула Закону). Закон конкретизував і розтлумачив окремі положення Декларації щодо прав національностей та передбачав нові гарантії захисту прав національних меншин, зокрема на збереження життєвого середовища у місцях їхнього історичного та сучасного розселення. Документ визначає потребу законодавчого врегулювання питань, пов’язаних з поверненням на територію України представників депортованих народів (ст.10), та визнає потребу в розвитку міжнародного співробітництва в забезпеченні й захисті прав та інтересів національних меншин, зокрема шляхом укладання та реалізації багатосторонніх і двосторонніх договорів у цій сфері (ст.17), а також визнавав примат положень міжнародних договорів України над нормами національного законодавства у разі їх невідповідності (ст.19).

Завдяки саме такому своєму змісту даний Закон отримав від міжнародних і вітчизняних експертів високу оцінку за демократичність та відповідність цього документа міжнародним стандартам та сучасним концепціям в етнополітичній сфері [5, с.27-28].

Аналіз вітчизняного законодавства, практичний досвід регулювання етнонаціональних процесів дають можливість визначити суть концептуальних підходів до даної проблеми.

Найсуттєвіше і, водночас, найважливіше те, що незалежна Україна найвищою метою своєї етнополітики визначила створення оптимальних умов для гармонійного і перспективного розвитку у складі поліетнічного населення держави усіх складових етнонаціональної структури українського суспільства – української нації, національних меншин, корінних народів [4, с.31-32].

І чи не найпріоритетнішим напрямком у наведених вище засадах є забезпечення комплексу заходів щодо захисту прав і задоволення потреб національних меншин. Сучасна етнополітична ситуація в Україні характеризується в цілому активним підвищенням ролі національного чинни-

ка у суспільно-політичному житті та проявом певних тенденцій, які прямо впливають на стан розвитку держави.

Необхідно окремо зазначити, що досягнення України у сфері забезпечення прав національних меншин – незаперечні. Наша держава змогла уникнути міжнаціональної напруги завдяки послідовному проведенню концептуальної за своїм змістом політики дотримання етнічних прав і підтримки національних меншин. На щастя, жодна з етноконфліктних загроз не набула критичної точки і розвитку. Відомий “нульовий варіант” громадянства і прогресивний, демократичний Закон “Про національні меншини в Україні” дали можливість нашій державі запобігти виникненню міжетнічних конфліктів [6, с.58].

Разом з тим, стрімкий розвиток етнічних і міжнаціональних процесів, зростаюча активність етнонаціональних спільнот конче вимагають застосування найпрогресивніших концептуальних підходів, вдосконалення механізмів реалізації чинних нормативно-правових актів, оновлення законодавчого поля державної етнонаціональної політики і захисту національних меншин. Це – нагальна вимога і нинішнього етапу розвитку українського суспільства.

Література

1. Абетка етнополітолога : довідковий посібник – в 2 т. / Ю.Римаренко, О.Мироненко. – К.: Школяр, 1996.– С. 145–151.
2. Корявин Л. Плавильный котел наций. Взгляд на этническое полотно Соединенных Штатов / Л.Корявин // Российская Федерация. – 1995. – №14. – С. 59-63.
3. Мала енциклопедія етюддержавознавства / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
4. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект – К.: Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАНУ, 2000. – 357 с.
5. Про національні меншини: закон України від 25 червня 1992 року №2494-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №36. – Ст. 529.
6. Удовенко Г.Й. Проблеми законодавчого забезпечення прав національних меншин України / Г.Й.Удовенко // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – №4. – С. 56-61.
7. Шульга М. Міжнародний досвід захисту прав національних меншин / М.Шульга // Права людини в Україні. – К., 1998. – Вип.21. — С. 6-30. – (Інформ.-аналіт Бюлетень українсько-американського Бюро захисту прав людини).

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором Монолатієм І.С., докт.політ.наук, професором Гоном М.М. (Рівне)

CURRENT CONCEPTS AND APPROACHES TO THE ANALYSIS OF NATIONAL MINORITIES PROBLEMS

O. I. Lypchuk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380979944482; e-mail: oxana-lypchuk@ukr.net*

We consider some conceptual approaches of foreign and domestic political scientists and legal scholars to analysis of the problem of protecting minority rights. The basic phases, the peculiarities of the formation and evolution of the domestic legal system of protecting and guaranteeing the ethnic minorities rights, their constitutional and legal status based on the main international law principles and provisions.

Key words: *ethno-policy, State, ethnopolitical minority, rights.*

УДК 321.01 (477)

ББК 66.5

КОНЦЕПЦІЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ПЕТРА ФЕДУНА («ПОЛТАВИ»)

Б. В. Максимець

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380673194051; e-mail: maxbog@ivnet.if.ua*

У статті аналізується концепція організованої демократії П. Федун, подається критика теоретика основних аргументів, які висувала ОУН в 1930-х рр. проти демократії, оцінюється його порівняльна характеристика демократичного устрою суспільства з націократією, фашизмом, більшовизмом, а також різних типів демократії.

Ключові слова: організована демократія, ОУН, типи демократії, націократія, фашизм, більшовизм.

Демократія – це форма політичної організації суспільства, заснована на визнанні народу основним джерелом влади, – з одного боку, а з іншого – політичний режим, що характеризується політичним плюралізмом (існуванням легальної опозиції, різних ідеологічних течій, політичних партій), домінуванням закону в усіх сферах суспільного життя, високим ступенем реалізації прав людини і громадянина, виборністю органів влади та їх регулярною змінюваністю, реалізацією принципу розподілу влади, наявністю розвиненого громадянського суспільства [3, с.85]. Існують такі моделі демократії, розроблені зарубіжними вченими, як протективна (захисна), розвиваюча, ліберальна, марксистська (соціалістична, народна), конкурентна, легальна, партиципаторна (учасницька), елітарна, консоціальна (співгромадянська), плебісцитарна, плюралістична, економічна, ринкова, демократія. Українська політична думка збагатилася теорією демократії концепцією організованої демократії, автором якої є визначний ідеолог ОУН 1940–1950-х років Петро Федун – «Полтава» (1919-1951).

Творчу спадщину П. Федун досліджували Т. Андрусак, Г. Дичковська, А. Рибак, М. Романюк, В. Ухач. Зосібна, Т. Андрусак характеризує концепцію національної держави Петра Полтави [1], Г. Дичковська – його світоглядні концепції в цілому [2]. А. Рибак торкається публіцистики П. Федун для з'ясування ставлення діячів ОУН до демократії як політичного режиму української незалежної держави [5]. М. Романюк аналізує вузлові проблеми творів П. Полтави [6]. В. Ухач висвітлює ідеї П. Федун щодо форми правління в майбутній УССД [7].

Однак цілісного бачення концепції організованої демократії Петра Полтави ці вчені не подають.

Мета статті – проаналізувати концепцію організованої демократії П. Федун, подати критику теоретика основних аргументів, які висувала ОУН в 1930-х рр. проти демократії, оцінити його порівняльну характеристику демократичного устрою суспільства з націократією, фашизмом, більшовизмом, а також різних типів демократії.

У своїй публіцистиці видатний ідеолог ОУН Петро Полтава неодноразово звертався до питання демократії в майбутній українській державі. Зокрема, варто назвати такі його праці, як «Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу» (1947 р.), «Хто такі бандерівці та за що вони борються» (1948 р.), «За тип організованої демократії в майбутній незалежній українській державі» (1949 р.), «Друзям за кордоном. Про правильність дотримання постанов III НВЗ ОУН» (1950 р.). Тип демократії, який мав бути встановлений в майбутній українській державі, П. Федун назвав організованою. Деякі дослідники схильні характеризувати організовану демократію як авторитарну [5;7]. Адже Полтава пропонував обмежувати свободу людини, вільну діяльність політичних партій, якщо будуть загрози «здоровому розвитку народу і державі» [8, с.416]. Сама ж демократія для Полтави – це «народоправство», організація політичного життя в державі на основі забезпечення народів свобод, свободи політичних партій, забезпечення їх участі «як експонентів політичних поглядів народу» в найвищих державних органах, ухвалення законів і рішень більшістю голосів [8, с.381]. Теоретик наголошував, що до 1939 р. ОУН була проти демократії, гостро критикувала її, користуючись для цього ще поняттям демолібералізм, в якому поєднувались демократія та лібералізм. Останнє П. Федун уважав некоректним, оскільки демократія – це спосіб управління державою, а лібералізм – ідейна течія, погляд, що людина має право на абсолютну політичну, економічну, моральну свободу [8, с.381]. Чітке розмежування демократії як політичного режиму та лібералізму як ідеології, вважає А. Рибак, було беззаперечним досягненням суспільно-політичної думки ОУН [5, с.40].

Сам Полтава послідовно підтримував постанови Третього надзвичайного великого збору ОУН 1943 р., які були уточнені й доповнені на конференції ОУН 1950 р., передусім, в питанні визначення демократичного внутрішньополітичного ладу в майбутній українській державі. Він навіть пропонував так конкретизувати ідею УССД: «Українська самостійна і соборна демократична республіка» [4]. Зауважимо, що це могло би стати реальністю, якби Полтаву не знищило радянське МДБ в 1951 р., адже він мав великий вплив на формування ідейної спрямованості повстанського руху [2, с.985].

Ідеолог українського націоналізму піддавав критиці аргументи ОУН 1930-х рр., висунуті проти демократії, які він вважав тенденційними, агі-

таційними, демагогічними. Так, оунівцями міжвоєнного періоду негативно оцінювалася «механічна більшість», яку застосовувала демократія в політичній практиці. Полтава вважав, що «механічною більшістю» в політичному житті не можна легковажити, до того ж завжди вона складається з тих людей, які мають право бути зарахованими до національної еліти [8, с.385,386]. Так само П. Федун закликав до ревізії ще одного аргументу ОУН проти демократії, що стосувався демократизму Центральної Ради, який нібито був причиною програшу визвольних змагань 1917-1920 рр. Він твердив, що «з перспективи сьогодення і нашого революційного досвіду нам повинно бути неважно бачити, що найгеніальніший навіть вождь з найширшими диктаторськими повноваженнями при тодішньому стані відносин в Україні, мабуть, небагато більше вдіяв би, як це зробила Центральна Рада» [8, с.388].

Причину тодішнього програшу теоретик убачав не в демократизмі чи лібералізмі УЦР, а в надзвичайно примітивній національній свідомості українських народних мас, яким протягом довгого часу майже ніхто нічого не говорив про Україну, про їхні національні інтереси, а дуже багато говорилося, в першу чергу росіянами, про «землю і волю», про їхні соціальні інтереси. В 1917-1918 рр. не могла постати українська держава тому, що широкі народні маси до неї не прагнули і за неї боротися не хотіли. Жменька національно свідомої інтелігенції сама побудувати державу не могла. Загальна воля українського народу цього часу була, на жаль, тільки волею боротися за свої соціальні інтереси, а не за справу свого національного визволення. Слабкими місцями УЦР П. Полтава визначає не демократизм, а доктринерство; наївну віру в гасла, оголошені ворогом; повний брак досвіду практичної політичної роботи, політичного керівництва; невміння спостерігати і використовувати вигідні моменти, сприятливі ситуації. На думку П. Федун, головними причинами того, що в період 1917-1918 рр. український народ не мав керівників, які стояли б на висоті своїх завдань, були відсутність політичної боротьби за самостійну Україну до 1917 р. та цілковита слабкість усього українського визвольного руху. Отже, робить висновок П. Полтава, брак національної свідомості, відсутність активної політичної боротьби за самостійну Україну в попередніх роках і, внаслідок цього, брак досвідченого провідного національного активу призвели до невдачі 1917 р. [8, с.388-390].

Організацією українських націоналістів в 1930-х рр. наводилися ще такі аргументи проти демократії, як-от, що вона не дає висловитися правдивій волі народу, не сприяє селекції проводу, розвиткові великих індивідуальностей й державницької думки. Натомість П. Федун стверджував, що після запровадження загального виборчого права саме демократія дає найбільші можливості для виявлення справжньої волі народу, розвитку індивідуальностей та державницької думки. Здорова демократія також сприяє добрій селекції проводу. П. Полтава підкреслює, що

саме тоталітарний устрій, до якого, прагнула до 1939 р. також ОУН, як це показала, зокрема, практика СРСР, призводить до повної нівеляції особистостей, знищення їх, коли вони підозрілі пануючій групі [8, с.392].

В 1930-х рр. український націоналізм протиставив демократії націократію – державу нації та праці, концепцію якої розробив М. Сціборський. Стисло охарактеризувавши її сутність, П. Федун висноує, що у кращому випадку при ній не буде умов для творчого вільного духовного розвитку народу, не буде розвиватися самостійна державно-політична думка, духовна культура в цілому, оскільки існуватиме одна ідеологічно-політична організація. Тобто, встановиться такий стан, як в гітлерівській Німеччині, чи в СРСР. Ця організація має опосередковано керувати всією національно-державною політикою, що призведе, на думку П. Полтави, до посередньої диктатури. За відсутності демократичних свобод, продовжує теоретик, український народ опиниться, фактично, в умовах тоталітарної монопартійної системи з усіма негативними її наслідками. У гіршому випадку, стверджує П. Федун, націократія може призвести до встановлення політичного режиму, дуже близького до самодержавства у царській Росії. Полтава висловлює думку, що ідея націократії як влади нації може бути найкраще реалізована тільки шляхом демократії, тобто реального впливу народу на національну політику. Останнє можуть забезпечити демократичні свободи із свободою політичних партій включно [8, с.398-404].

Низку висновків зробив П. Федун, проаналізувавши італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм та радянський більшовизм. По-перше, монопартійна система фашистського типу – далеко небезпечніша і загрозливіша для народу, ніж демократія, по-друге, більшовицька диктатура як диктатура пролетаріату, що на практиці перетворилася у диктатуру однієї комуністичної партії, – це протинародна система, по-третє, в результаті досвіду людства з монопартійною концепцією фашизму та монопартійною концепцією більшовизму стали очевидними переваги демократії як форми внутрішньодержавного ладу [8, с.408].

Враховуючи історичний досвід розвитку форм правління і, особливо, досвід монопартійних систем фашистського та більшовицького типів, Петро Полтава твердив, що людство не створило нічого кращого, ніж парламентська демократія. Тому українська незалежна держава повинна бути демократичною парламентською республікою. Це має бути зафіксоване у програмі ОУН, а також в Конституції української держави. На думку публіциста, демократія виступає найкращим засобом для реалізації ідейних постулатів українського націоналізму, серед яких найголовнішими є максимальний всебічний розвиток усіх духовних і матеріальних сил українського народу та України, їх щастя, сила, могутність і слава [8, с.410]. Правда, щоб правильно розвивалася демократія як вища форма політичного ладу, вона потребує високого типу громадян –

національно свідомих, освічених загально і політично, здисциплінованих, з високо розвинутим почуттям національного обов'язку [8, с.411].

Серед усіх політичних прав і свобод П. Федун особливої ваги надавав свободі політичних партій. Він відкинув систему монопартійного керівництва державою як таку, що дуже може нашкодити самій ОУН. Він правильно зауважував, що якщо в майбутній українській державі буде зафіксована система монопартії та саме ОУН опиниться при владі, важко гарантувати, що всі її члени далі будуть ідейні, жертвовні, безкорисливі та не підмінять ідею служіння народові ідеєю панування над народом [8, с.414].

Необхідність демократичного устрою в майбутній українській державі впливає, на думку Петра Полтави, із деяких ідеологічних засад українського націоналізму: по-перше, з гасла «Воля людині, воля народам», яким недвозначно підкреслено, що йдеться про права людини; по-друге, з ідеї безкласового суспільства [8, с.416,417]. Таким чином, Петро Федун однозначно висловився за встановлення демократичної форми правління парламентського типу, пропагував відхід від однопартійної системи та створення багатопартійного суспільства [6, с.59].

П. Федун звертається до порівняльної характеристики різних типів демократії, щоб з'ясувати, який із них можна «пересадити» на український ґрунт. Так, найздоровішими типами демократії він вважає англійський та американський, оскільки у Великій Британії та США немає «політичного розбиття, партійництва», тобто великої кількості політичних партій, які борються за владу. У США провідними партіями є дві, а у Великій Британії – формально три. Політичну систему США мислитель називає двопартійною, а Великої Британії – малопартійною. При цьому П. Полтава вважав, що українці мають прагнути до одного з цих типів демократії, але треба пам'ятати, що вони склалися на основі та в результаті здорового економічного і суспільно-політичного розвитку США і Великої Британії [8, с.420]. Негативно характеризував теоретик французьку демократію, тому що при ній спостерігається «партійне розбиття», яке зумовлене нездоровими суспільними та економічними відносинами [8, с.420,421].

До українських реалій найбільше підходить, за твердженням П. Федун, організований тип демократії, який характеризують наступні ознаки: 1) конституційна заборона всіх політичних партій, які у своїх ідеології та політичній практиці керуються не загальнонаціональними, а класовими чи груповими цілями [8, с.424]; 2) допущення конституцією до участі в парламентських виборах тільки тих партій, які репрезентують певний, окреслений законом, доволі високий мінімум виборців, наприклад, 1/10 [8, с.425]; 3) формування у стислі терміни парламентської більшості, яка публікує і пред'являє главі державі (президентові) «Декларацію єдиної національної політики», яку зобов'язується неухильно виконувати [8, с.426]; 4) закріплення за главою держави права розпуска-

ти парламент, коли на сформована більшість, на підписана «Декларація єдиної національної політики», не сформований уряд [8, с.428]; 5) надання кабінету міністрів права ініціювати перед главою держави розпуск парламенту, коли на виконується «Декларація єдиної національної політики» [8, с.428]; 6) обов'язок партій більшості формувати уряд; 7) в незалежності кабінету міністрів, сформованого партіями більшості, від так званого вотуму довіри парламенту; 8) закріплення за партією, яка здобула абсолютну більшість депутатських мандатів, права формувати однопартійний уряд [8, с.429].

Отже, Петро Федун заперечив аргументи, які висувала ОУН в 1930-х рр. проти демократії. Серед них найголовнішими були негативне ставлення до «механічної більшості», яку застосовує демократія в політичній практиці, та вбачання в демократизмі УЦР основної причини програшу визвольних змагань 1917-1921 рр. П. Полтава правильно охарактеризував націократію, фашизм, націонал-соціалізм, більшовизм як тоталітарні політичні системи. Порівнявши американський, англійський та французький типи демократії, що існували у другій половині 1940-х рр., теоретик чітко вказав на їх позитивні й негативні риси. Встановлення в майбутній українській державі організованої демократії, закріпленої конституцією, мало забезпечити її від стихійної демократії, а отже тоталітарної диктатури. Останню він не схвалював, навіть якщо носієм диктатури буде ОУН.

У перспективі подальших досліджень великий інтерес представляє порівняння концепції організованої демократії Петра Полтави з поглядами на демократію інших теоретиків українського націоналізму 1940-1950-х років.

Література

1. Андрусак Т. Концепція національної держави Петра Полтави [Електронний ресурс] / Т. Андрусак. – Режим доступу: <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=1431>.
2. Дичковська Г. Світоглядні концепції Петра Полтави / Г. Дичковська // Визвольний шлях. – 1995. – Кн.8 (569). – С. 980-986.
3. Политологический словарь-справочник / Д.Е.Погорелький, В.Ю.Фесенко, К.В.Филиппов; Под общей редакцией С.Н.Смоленского. – М.: Эксмо, 2008. – 320 с.
4. Полтава П. Дружам за кордоном. Про правильність дотримання постанов III НВЗ ОУН [Електронний ресурс] / П. Полтава. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/hdasbu-13-376-87-004.pdf>.
5. Рибак А. Ставлення до демократії у політичній думці ОУН 1940-1950-х років / А.Рибак // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Політичні науки. – Київ: Видавничий дім «КМА», 2006. – Т.57. – С. 37-43.

6. Романюк М. Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА / М.Романюк. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 2009. – 128 с.
7. Ухач В. Питання форми правління в українській державі в контексті державотворчих ідей Проводу ОУН [Електронний ресурс] / В.Ухач. – Режим доступу:
http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=238%3A120224-16&catid=35%3A-1&Itemid=52&lang=ru.
8. Федун П. – «Полтава». Концепція Самостійної України / упоряд. і відп. ред. М. В. Романюк / П.Федун. – Львів : НАН України інституту українознавства ім. Крип'якевича. – Т.І. Твори. – 720 с.
*Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.
Рекомендовано до друку докт. іст. наук, професором Марчуком В.В.,
докт. політ. наук, професором Щедровою Г.І. (Луганськ)*

PETER FEDUN'S – «POLTAVA» CONCEPT OF ORGANIZED DEMOCRACY

B. V. Maksimets

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;
ph. +380673194051; e-mail: maxbog@tvnet.if.ua*

P. Fedun's concept of organized democracy is analyzed, his criticism of main arguments, which the OUN in 1930s put forward against democracy, is shown. His comparison of democratic society with natsiokracy, fascism, bolshevism, and various types of democracy is estimated. The main features of Peter Poltava's organized democracy are defined.

Key words: *organized democracy, OUN, types of democracy, natsiokracy, fascism, bolshevism.*

Рецензії, інформація

УДК 32.019

ВКЛАД ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАФТИ І ГАЗУ (ІФІНГ) У ПІДГОТОВКУ КАДРІВ ДЛЯ НАФТОГАЗОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ (1967 – 1994 рр.)

Я.І.Мандрик

*Івано-Франківський національний університет нафти і газу;
76019 м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

У статті розглянуто історію створення та діяльності Івано-Франківського інституту нафти і газу, підготовки у ньому кадрів для нафтогазового комплексу України.

Ключові слова: *кадри, нафтогазовий комплекс, вищий навчальний заклад.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нафтогазовий комплекс радянської України і Радянського Союзу, постійно вимагав фахівців із вищою спеціальною освітою. Цю проблему зобов'язаний був вирішити новостворений Івано-Франківський інститут нафти і газу (ІФІНГ), який почав формуватися у 60-х роках ХХ століття. Тоді ж створюється основні факультети із підготовки кадрів для нафтогазового комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема створення і діяльності ІФІНГ на сьогоднішній день спеціально не досліджувалась. Відсутні наукові напрацювання значно ускладнюють дослідження цієї проблематики. Є тільки деякі узагальнюючі праці, серед них основні: «Нафтовий комплекс Прикарпаття», «Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Імена славних сучасників».

Формування цілей статті. Опираючись на архівні джерела, автор поставив за мету розкрити цю проблему, особливо використовуючи сучасні наукові підходи періоду незалежної Української держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1 вересня 1963 р. у Івано-Франківську розпочав свою роботу переведений із Львівського політехнічного інституту (ЛПІ) нафтогазовий факультет. Так було утво-

рено в нашому місті філію ЛПІ. Потреба в спеціалістах вищезазначеного профілю постійно зростала, що зумовлювало інтенсивний розвиток філії. Настала потреба у її реорганізації. 4 січня 1967 року виконуючий обов'язки ректора філії Є. Шелєпін видає наказ, у якому доводить до відома викладачів і студентів наказ Міністра вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР за №1 від 2 січня 1967 р. У цьому наказі зазначено, що на виконання постанови Ради Міністрів РСР від 2 грудня 1966 р. №919 та постанови Ради Міністрів УРСР від 23 грудня 1966 р. №912 організовується Івано-Франківський інститут нафти і газу (ІФІНГ) на базі Івано-Франківського філіалу Львівського політехнічного інституту. У складі інституту встановлювалися за спеціальностями, із яких велась підготовка, такі факультети: геологорозвідувальний, газонафтопромисловий, механічний, автоматизації та економіки, загально-технічний. Ректор Львівського політехнічного інституту зобов'язувався до 15 січня 1967 р. передати з балансу на баланс новоствореного інституту нафти і газу приміщення, лабораторне обладнання, прилади та інші цінності. Виконуючим обов'язки ректора було призначено кандидата технічних наук, доцента Шелєпіна Євгена Гнатовича. В. о. ректора до 15 лютого 1967 р. повинен був подати Міністерству для затвердження проект Статуту інституту (додаток №А-1).

2 лютого 1967 року було видано по ІФІНГу наказ №26 «Про закріплення кафедр за деканатами (додаток А). 28 березня 1967 року наказом №51-К Міністра вищої і середньої освіти УРСР ректором інституту було затверджено Шелєпіна Є.Г., який на час свого призначення ректором не був членом правлячої Комуністичної партії. Випадок на той час безпрецедентний. (додаток Б). 12 вересня 1967 року наказом ректора ІФІНГ було удосконалено закріплення кафедр за деканатами (додаток В).

Так відбулися процеси створення Івано-Франківського інституту нафти і газу (ІФІНГу).

Система роботи інституту, його складові підрозділи були закріплені у Статуті ІФІНГ (додаток Г), затвердженому Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР 26 жовтня 1968 року (додаток Д).

З метою дальшого удосконалення системи підвищення кваліфікації керівних інженерно-технічних працівників (ІТР) управління нафтодобувної промисловості 5 травня 1967 року при кафедрі експлуатації нафтових і газових родовищ було організовано відповідні курси підвищення кваліфікації ІТР (2).

До кінця року була створена кафедра теплотехніки та охорони праці, а кафедри геофізичних методів пошуків і розвідки корисних копалин розділена відповідно на дві кафедри: геофізичних методів дослідження свердловин і геофізичних методів пошуків і розвідки корисних копалин (3). 9 грудня 1967 року рішенням Ради ІФІНГ були обрані декани ГНПФ – доцент Степанюх Ч.І., МФ – доцент Решетняк Ю.С., фа-

культету автоматизації і економіки доцент Лесюк О.І. та загально-технічного факультету Шестаков Ю.С. (4).

Активно проводились виховна та спортивно-масова роботи. Були створені естрадний і духовий оркестри, хорівий колектив. На кожному факультеті організовані команди із основних видів спорту (5, С.18)

ІФІНГ швидко розвивався. У 1967/1968 навчальному році в інституті працювало 277 викладачів, із них – на загальнонаукових кафедрах – 149 осіб, на профільних – 138. Вчені звання та наукові ступені мали 82 викладачі (29,5% загальної кількості). Найвищий показник був на геологорозвідувальному факультеті – 59,3%. Протягом цього навчального року було захищено чотири кандидатських дисертації, подано до захисту 2 докторських і 7 кандидатських дисертацій. Невисокими були показники із докторів наук, професорів. Їх було всього три особи. Уже на 1969/1970 навчальний рік показник наявності викладачів із ступенями і званнями зріс до 90 осіб, число кафедр інституту збільшилося до 26 (6).

За роки свого існування (до реорганізації у 1994 році у Державний технічний університет нафти і газу, IV рівня акредитації) Івано-Франківський інститут нафти і газу пройшов важливі етапи зростання. На початок 1990-х років у ньому навчалось майже 6 тисяч студентів. Щорічно дипломи про вищу освіту отримували близько тисячі випускників. В інституті працювало 415 осіб професорсько-викладацького складу, серед яких – 34 доктори наук, професори, 233 кандидати наук, доценти (7, с.181). Кафедри були оснащені обчислювальною технікою, побудовано Дослідно-експериментальний завод. Інститут посідав друге місце серед семи нафтогазових вузів Співдружності незалежних держав (СНД) із матеріально-технічного забезпечення учбового процесу, забезпечення кадрами, побуту студентів тощо (рейтинг визначений Московською державною академією нафти і газу). 1967 року виконком Івано-Франківської міської ради депутатів трудящих відвів інституту під будівництво нових корпусів 20 га. землі, на яких до середини 1970-х років були побудовані нові приміщення (9). 1971 року було затверджено новий Статут ІФІНГ (додаток Ж). У 1976 році відкрито новий факультет нафтогазопроводів, а у 1985/1986 навчальному році реорганізовано факультет автоматизації й економіки у факультет автоматизації й електрифікації, а спеціальність «економіка та управління в галузях паливно-енергетичного комплексу» повернуто на газонафтопромисловий факультет. Було відкрито спеціальності: морські нафтогазові споруди; менеджмент у виробництві; прилади неруйнівного контролю для технічної та медичної діагностики; прикладна екологія; облік і аудит; охорона навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів; охорона праці в гірничому та нафтовому виробництві. Була проведена значна робота з удосконалення структури навчального закладу (10, с.20). Наприклад, 1971 р. в інституті створено раду кафедр суспільних наук, яку очолив завідувач кафедри філософії доцент Возняк С. М. (11).

Протягом 1970-х років при інституті створено: музей історії розвитку в Україні нафтової і газової промисловості, обчислювальний центр, учбово-методичний відділ – всього на 1977 р. в ІФІНГ функціонувало 16 структурних підрозділів (12). Важливе місце серед них займала аспірантура. Вона почала функціонувати з 1968 року. На початок 1990-х років у ній пройшли навчання 400 спеціалістів, з них 275 отримали ступінь кандидата наук і 40 – докторів наук (13). За роки роботи інституту докторами наук стали В.С. Бойко, В.Я. Білоус, І.С. Бродин, О.І. Вольченко, М.С. Воробйов, В.І. Векерик, Р.Ф. Гімер, Ю.Г. Гаген, О.С. Григор'єв, І.С. Кисіль, Є.І. Крижанівський, О.О. Орлов, І.В. Перун та багато інших науковців.

Материним для інституту судилося стати нафтогазопромислового факультету. З його складу було виділено механічний факультет, згодом геологорозвідувальний та факультет автоматики і економіки. Сам факультет залишив за собою підготовку інженерів з основних нафтогазопромислових спеціальностей. Це – буріння нафтових і газових свердловин (зав. кафедрою – професор, доктор технічних наук Я. С. Коцкулич) (14, с.33), розробка та експлуатація нафтових і газових родовищ (зав. кафедрою – професор, доктор технічних наук Р.М. Кондрат) (15, с.3536). Матеріально-технічна база факультету уже на початок 1990-х років практично задовольняла вимоги навчального процесу і дозволяла вести підготовку спеціалістів на сучасному рівні. Багато вихованців факультету стали головними і старшими технологами, головними інженерами, економістами, начальниками управлінь бурових робіт, нафтогазорозвідувальних експедицій, генеральними директорами і їх заступниками.

Факультет нафтогазопроводів готував і готує зараз спеціалістів із проектування та експлуатації газонафтопроводів, газосховищ і нафтобаз (зав. кафедрою доцент, кандидат технічних наук Н.Д. Середюк), спорудження газонафтопроводів, газосховищ і нафтобаз (зав. кафедрою професор, доктор технічних наук І.В. Перун). У 1991 році вперше проведено набір на нову спеціальність – автомобільне господарство (зав. кафедрою – професор, кандидат технічних наук Ф. В. Козак).

Багату історію розвитку має геологорозвідувальний факультет. У різні роки тут працювали такі видатні вчені, як академіки В.Б. Порфир'єв, С.І. Суботін, О.М. Сельський, доктори наук, професори Р.М. Ладженський, О.М. Снарський, І.М. Кухтій, О.О. Булмасов, В.І. Бондарев, В.М. Клярівський, Н.Х. Білоус, І.І. Едельштейн. Кафедри факультету в ті роки очолювали професор, доктор технічних наук, ректор інституту Б.Т. Тарасов, лауреат Державної премії СРСР, професор, доктор геолого-мінералогічних наук О.М. Адаменко, професор, доктор геолого-мінералогічних наук О.О. Орлов, професор, доктор фізико-математичних наук О.І. Кобрунов та інші. Уже у ті роки багато вчених факультету активно співпрацювали із зарубіжними організаціями і ученими Чехословаччини, Франції, Румунії, Польщі.

Найбільшим був у ІФІНГу механічний факультет. Тут велась підготовка інженерів із двох спеціальностей: нафтове обладнання (зав. кафедрою – професор, кандидат технічних наук Ю.С. Сичов) та технологія машинобудування (зав. кафедрою – професор, кандидат технічних наук Ю.Д. Петрина).

Факультет автоматизації і електрифікації готував інженерні кадри із чотирьох спеціальностей: електропостачання промислових підприємств (зав. кафедрою – доцент, кандидат технічних наук М. І. Михайлів), автоматизація виробничих процесів і виробництв (зав. кафедрою – професор, доктор технічних наук Г.Н. Семенцов), автоматизація і управління в технічних системах (зав. кафедрою – професор, доктор технічних наук І.С. Бродин), фізичні методи і прилади інтроскопії (зав. кафедрою – професор, доктор технічних наук І. С. Кисіль).

Значний внесок у підготовку спеціалістів нафтогазового комплексу вносили загально-інженерні кафедри і вищої математики (зав. кафедрою – доцент, кандидат фізико-математичних наук В.І. Горгула) (16), фізики (зав. кафедрою – доцент, кандидат фізико-математичних наук Г.С. Подвальних), теоретичних основ механіки (зав. кафедрою – професор, доктор технічних наук П.І. Огородніков), деталей машин (зав. кафедрою – професор, доктор технічних наук Є.І. Крижанівський); кафедри гуманітарного циклу та ін.

Значно активізувалась наукова діяльність учених інституту. Її основний напрям у ті роки – це розробка і удосконалення технологій і технічних засобів інтенсифікації процесів розвідки, буріння, видобутку, транспорту та зберігання нафти і газу. В інституті успішно працював профільний науково-дослідний інститут, дослідно-експериментальний завод. Вони займалися розробкою і впровадженням у промисловість високоефективних технічних засобів і технологій підвищення темпів будівництва, розвідки нафтових і газових свердловин із метою прогнозування геотехнічних ускладнень у процесі буріння. Проводилися фундаментальні роботи з механіко-електричних перетворень у гірничих породах при проведенні робіт у земній корі (17), з екологічного моніторингу і створення систем електронного збору та переробки інформації (18). За час існування ІФІНГу було зареєстровано понад 1900 винаходів, отримано 77 дипломів, 155 медалей різних виставок (19). У інституті уже у ці роки були сформовані конкретні творчі колективи (майбутні наукові школи оформлені на початку ХХІ ст.) під керівництвом професорів В.С. Бойка, В.Г. Ясова, Р.М. Кондрата, Р.С. Яремійчука, Г.А. Штамбергера, І.В. Перуна, Є.І. Крижанівського, В.І. Векерика, О.І. Вольченка, І.С. Кисіля, Я.М. Миколайчука.

Значну кількість винаходів було впроваджено у виробництво. Тільки за роки початку 1990-х економічний ефект від їх використання становив більше 50 млн. крб. Серед винахідників інституту – професор Р.С. Яремійчук – автор 70 винаходів, 17 із яких впроваджено; професор

О.І. Вольченко – автор 140 винаходів, доцент В.І. Тарабарінов – автор 130 винаходів та інші. Понад 150 винахідників інституту було нагороджено знаком «Винахідник СРСР», багато із них отримали золоті та срібні медалі ВДНГ СРСР. Прилади та обладнання, захищені авторськими свідоцтвами, демонструвалися на міжнародних виставках у Лейпцігу, Пловдиві, Познані, Дамаску. Активно до винахідницької роботи залучалася студентська молодь інституту. Так, учні професорів Р.С. Яремійчука, Г.А. Штамбергера, Є.І. Крижанівського, О.І. Кобрунова плідно працювали у науково-дослідному інституті над розв'язанням важливих проблем нафтогазової галузі, захистили кандидатські та докторські дисертації.

ІФІНГ розширював зв'язки із традиційними партнерами – підприємствами та навчальними закладами Росії, Білорусі, Азербайджану, Болгарії, Німеччини, Франції, Польщі, Чехословаччини, Румунії. Розпочалася підготовка спеціалістів для Індії, Ізраїлю, Пакистану. Багато уваги в інституті зверталось на удосконалення заочного та вечірнього навчання. На середину 1970-х років там навчалось більше 50% загальноінститутського контингенту студентів. У той період покращились результати захисту їх дипломних проектів, удосконалювались учбові плани, графіки навчання студентів-вечірників. 1972 р. наказом №523 в інституті організовано окремі факультети вечірньої та заочної форми навчання, працював проректор із цих форм навчання (20).

Чимало уваги приділялось новим методам і формам у навчальній роботі на денній формі навчання. Зокрема, була введена рейтингова система оцінки знань студентів (як експеримент), запроваджувалася система поетапного складання іспитів протягом семестру, певні функції деканатів були перекладені на випускові кафедри, розроблено наскрізні програми практик відповідно до нових навчальних планів, в основу яких лягли договори з підприємствами на цільову підготовку спеціалістів, розпочався перехід на багатоступеневу систему навчання. При інституті було відкрито фізико-математичний ліцей.

Уже після проголошення незалежної Української держави 1991 р. значно зросла необхідність підготовки спеціалістів нафтогазового комплексу для молоді держави, їх виховання як свідомих патріотів своєї Батьківщини. В 1992/93 навчальному році в ІФІНГу відкрито новий факультет економіки та менеджменту. Кардинально змінено систему вивчення дисциплін гуманітарного циклу. Було розроблено нові робочі програми, введено у навчання історію України, культурологію; вивчення політології тісно інтегрувалось із проблемами Української держави.

Таким чином, Івано-Франківський інститут нафти і газу за 1967-1994 роки пройшов важливий період становлення як вища технічна школа – єдина нафтогазового профілю в Україні з підготовки висококваліфікованих фахівців у своїй галузі.

Література

1. Архів Івано-Франківського національного університету нафти і газу. Фонд Р – 2065, опис 1, справа 187, аркуш 1-2.
2. Архів Івано-Франківського національного університету нафти і газу. Фонд Р – 2065, опис 1, справа 187, аркуш 4.
3. Архів Івано-Франківського національного університету нафти і газу. Фонд Р – 2065, опис 1, справа 187, аркуш 6.
4. Архів Івано-Франківського національного університету нафти і газу. Фонд Р – 2065, опис 1, справа 187, аркуш 10.
5. Івано-Франківський інститут нафти і газу. Видавництво «Карпати», Ужгород, 1968 р., – 18 с.
6. Архів Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, фонд Р – 2065, опис 1, справа 209, аркуш 20.
7. Нафтовий комплекс Прикарпаття. Київ, «Наукова думка», 1994 р., 199 с.
8. Архів Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, фонд Р – 2065, опис 1, справа 144, аркуш 17.
9. Архів Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, фонд Р – 2065, опис 1, справа 144, аркуш 93.
10. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Імена славних сучасників, Київ, 2007 р., - 312 с.
11. Архів Івано-Франківського національного університету нафти і газу. Фонд Р – 2065, опис 1, справа 187, аркуш 173.
12. Архів Івано-Франківського національного університету нафти і газу. Фонд Р – 2065, опис 1, справа 187, аркуш 11.
13. Борис Тарасов, ректор інституту. Нафтогазовий вуз України // Студент Прикарпаття, 24 квітня 1992 р.
14. Кафедра буріння нафтових і газових свердловин. – Київ, 2003. – 43 с.
15. Історія газової промисловості України у спогадах сучасників. – Київ, 2008. – 316 с.
16. Кафедра вищої математики – 50. – Івано-Франківськ, 2012. – 83 с.
17. Борис Тарасов, ректор інституту. Инженеры-творцы прогресса // Студент Прикарпаття, 8 апреля 1987 г.
18. Борис Тарасов. .... Инженером высокой пробы // Студент Прикарпаття, 8 апреля 1988 г.
19. Борис Тарасов. За право стать инженером. // Студент Прикарпаття, 24 марта 1989 г.
20. Архів Івано-Франківського національного університету нафти і газу. Фонд Р – 2065, опис 1, справа 753, аркуш 76-79, 233-234.

**Додаток А
НАКАЗ**

по Івано-Франківському інституту нафти і газу
м. Івано-Франківськ №26 "2 лютого 1967 р."

Зміст: про закріплення кафедр за деканатами

З метою покращення якості підготовки спеціалістів, створення більш сприятливих умов для розвитку учбово-методичної, ідейно-виховної та науково-дослідної роботи

НАКАЗУЮ:

Закріпити за деканатами слідує кафедр:

ДЕКАНАТ МЕХАНІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

1. Кафедра механіки
2. Кафедра загально-інженерних дисциплін
3. Кафедра технології машинобудування
4. Кафедра машин та обладнання нафтових та газових промислів

ДЕКАНАТ ГАЗОНАФТОПРОМИСЛОВОГО ФАКУЛЬТЕТУ

1. Кафедра іноземних мов
2. Кафедра буріння та газових свердловин
3. Кафедра газонафтопроводів, газосховищ і нафтобаз
4. Кафедра експлуатації нафтових і газових родовищ

ДЕКАНАТ ФАКУЛЬТЕТУ АВТОМАТИЗАЦІЇ І ЕКОНОМІКИ

1. Кафедра електротехніки і автоматики
2. Кафедра економіки і організації нафтової і газової промисловості
3. Кафедра фізики

ДЕКАНАТ ГЕОЛОГОРОЗВІДУВАЛЬНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

1. Кафедра загальної геології
2. Кафедра мінералогії і петрографії
3. Кафедра геології і розвідки нафтових і газових родовищ
4. Кафедра газонафтопромислової геології
5. Кафедра геофізичних методів пошуків і розвідки корисних копалин
6. Геологічний музей

ДЕКАНАТ ЗАГАЛЬНОТЕХНІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

1. Кафедра вищої математики
2. Кафедра хімії
3. Кафедра нарисної геометрії і графіки

УЧБОВА ЧАСТИНА

1. Кафедра марксизму-ленінізму
2. Кафедра фізвиховання і спорту
3. Військова кафедра

В. о. ректора

Є. Шелепін

**Додаток А-1
НАКАЗ**

ПО ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОМУ ІНСТИТУТУ НАФТИ І ГАЗУ
м. Івано-Франківськ № 1 4 січня 1967 року

ЗМІСТ: Оголошення наказу Міністра вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР за №1 від 2 січня 1967 року «Про організацію Івано-Франківського інституту нафти і газу».

§ 1

Доводжу до відома наказ Міністра вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР за № 1 від 2 січня 1967 року

**НАКАЗ
МІНІСТРА ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР**

м. Київ №1 2 січня 1967 року

Про організацію Івано-Франківського інституту нафти і газу

На виконання Постанови Ради Міністрів СРСР від 2 грудня 1966 р. № 919 та Постанови Ради Міністрів УРСР від 23 грудня 1966 року № 912

НАКАЗУЮ:

1. Організувати Івано-Франківський інститут нафти і газу на базі Івано-Франківського філіалу Львівського політехнічного інституту.

2. Встановити в складі Івано-Франківського інституту нафти і газу за спеціальностями, по яких зараз ведеться підготовка, такі факультети:

- 1) Геологорозв'язувальний,
- 2) Газонафтопромисловий,
- 3) Механічний,
- 4) Автоматизації та економіки,
- 5) Загально-технічний

3. Відвести Івано-Франківський інститут нафти і газу до 1-ої категорії по праці керівних працівників на підставі розпорядження Ради Міністрів УРСР від 4 лютого 1966 року № 97 –р та відповідно до Постанови Державного комітету Ради Міністрів СРСР з питань праці і заробітної плати від 17 грудня 1965 року № 800 і за наявності контингенту студентів.

4. Ректору Львівського політехнічного інституту до 15 січня 1967 року передати з балансу на баланс Івано-Франківського інституту нафти і газу приміщення, лабораторне обладнання, прилади та інші цінності Івано-Франківського філіалу ЛПІ за станом на 1 січня 1967 року.

Представником міністерства при передачі Івано-Франківського філіалу призначити тов. Орлова М.М.

5. Внести відповідні зміни до Статусу Львівського політехнічного інституту.

6. Планово-фінансовому відділу скласти план з праці та кошторис Івано-Франківського інституту нафти і газу

7. Призначити виконуючим обов'язків ректора Івано-Франківського інституту нафти і газу кандидата технічних наук, доцента Шелепіна Євгена Гнатовича.

8. В.о. ректора Івано-Франківського інституту нафти і газу до 15 лютого 1967 року подати міністерству для затвердження проект Статуту інституту.

Міністр

Ю.ДАДЕНКОВ

§ 2

Наказ Міністра вищої і середньої спеціальності освіти Української РСР № 1 від 2 січня 1968 року «Про організацію Івано-Франківського інституту нафти і газу», - прийняти для виконання.

В.О. Ректора

Є. Шелепін

Прияз розослан: канц., ОК, бух., уч.часть, 1 часть, НИС, уч.чек., АХЧ, МФ, ГРФ, ГНПФ, АЭ, ОТФ.

**Додаток Б
НАКАЗ**

По Івано-Франківському інституту нафти і газу
м. Івано-Франківськ №145 26 квітня 1967 року

Зміст: оголошення наказу міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР за №51-К від 28 березня 1967 року

Доводжу до відома наказ міністра вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР за №51-К від 28 березня 1967 року

НАКАЗ

МІНІСТРА ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР
м. Київ № 51-К 28 березня 1967 року.

Про затвердження ректора Івано-Франківського інституту нафти і газу.

Затвердити кандидата технічних наук, доцента Шелепіна Євгена Гнатовича на посаді ректора Івано-Франківського інституту нафти і газу.

Ю. Даденков

Ректор

Є. Шелепін

Додаток В

Наказ

НАКАЗ

по Івано-Франківському інституту нафти і газу

м. Івано-Франківськ № 384 12 вересня 1967 р.

Зміст: про закріплення кафедр за деканатами

З метою покращення організаційної, науково-методичної, виховної роботи кафедр

НАКАЗУЮ:

Закріпити за деканатами слідує кафебри:

МЕХАНІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

1. Кафедра технології машинобудування.
2. Кафедра технології металів і матеріалознавства.
3. Кафедра машин і обладнання нафтових і газових промислів.
4. Кафедра механіки.
5. Кафедра загально інженерних дисциплін.

ГАЗОНАФТОПРОМИСЛОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ

1. Кафедра іноземних мов.
2. Кафедра газонафтопроводів, газосховищ і нафтобаз.
3. Кафедра експлуатації нафтових і газових родовищ.
4. Кафедра буріння нафтових і газових свердловин.

ФАКУЛЬТЕТ АВТОМАТИЗАЦІЇ І ЕКОНОМІКИ

1. Кафедра електротехніки і автоматики.
2. Кафедра економіки і організації нафтової і газової промисловості.
3. Кафедра фізики.
4. Кафедра хімії і технології нафти і газу.

ГЕОЛОГОРОЗВІДУВАЛЬНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

1. Кафедра загальної геології.
2. Кафедра мінералогії і петрографії.
3. Кафедра геології і розвідки нафтових та газових родовищ.
4. Кафедра газонафтопромислової геології.
5. Кафедра геофізичних методів пошуків і розвідки корисних копалин.

6. Геологічний музей.

ЗАГАЛЬНОТЕХНІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

1. Кафедра вищої математики.
2. Кафедра загальної і неорганічної хімії.
3. Кафедра рисової геометрії і графіки.

ЗАГАЛЬНОІНСТИТУТСЬКІ КАФЕДРИ

4. Кафедра марксизму-ленінізму
5. Військова кафедра
6. Кафедра фізвиховання і спорту

Ректора

Є. Шелепін

Додаток Г

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
 НАКАЗОМ ПО МІНІСТЕРСТВУ ВИЩОЇ
 І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

№ 624
 від «26» жовтня 1967 р.

СТАТУТІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАФТИ І ГАЗУ

Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР
 організованого в 1967 р. у відповідності з Постановою Ради Міністрів УРСР
 від 23 грудня 1966 р.

Загальні положення

1. У відповідності з конституцією СРСР і Положенням про вищі учбові заклади, затверджено постановою Ради Міністрів СРСР від 21 березня 1961 р. № 251, Івано-Франківський Інститут нафти і газу має своїми головними завданнями:

- а) підготовку висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства СРСР на основі поєднання навчання з суспільно-корисною працею;
- б) виконання науково-дослідних робіт;
- в) створення високоякісних підручників і учбових посібників;
- г) підготовку науково-педагогічних кадрів;
- д) підвищення кваліфікації спеціалістів, які мають вищу освіту і працюють в різних галузях народного господарства СРСР;
- е) поширення наукових і політичних знань серед трудящих;
- є) вивчення питань, зв'язаних з використанням спеціалістів.

РОЗДІЛ VIII

Майно і засоби

57. Будинки, обладнання, інвентар і інше майно Івано-Франківського інституту нафти і газу є державною власністю.

Відчуження майна інституту, яке знаходиться на його балансі проводиться і встановленому порядку.

58. Засоби Івано-Франківського інституту нафти і газу складається: з асигнувань по державному бюджету;

з засобів, одержаних на виконання госпдоговірних науково-дослідних робіт;

з засобів, які надходять від реалізації товарної продукції учбово-дослідних і експериментальних господарств, і з інших надходжень, передбачених діючим законодавством.

59. Івано-Франківський інститут нафти і газу у встановленому порядку веде діловодство, архів, фінансову і статистичну звітність, звітує про роботу перед Міністерством вищої освіти і середньої спеціальної освіти УРСР і подає статистичну звітність і інші відомості у відповідні організації.

60. Івано-Франківський інститут нафти і газу користується правилами юридичної особи і має печатку з зображенням Державного герба із своєю назвою.

61. Місце знаходження Івано-Франківського інституту нафти і газу: м. Івано-Франківськ, вул. Леніна 28, телефон 2-39-74.

РЕКТОР

Є.ШЕЛЄПІН

Додаток Д

вх. № 1354
 від. 30.X.67 р.

НАКАЗ
 ПО МІНІСТЕРСТВУ ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ
 УРСР

№ 624

26 жовтня 1967 р.

Про затвердження статуту Івано-Франківського інституту нафти і газу

У відповідності з Положенням про вищі учбові заклади СРСР, затвердженим постановою Ради Міністрів СРСР від 21 березня 1961 р. № 251, за поданням ректора.

Наказую:

Затвердити статут Івано-Франківського інституту нафти і газу.

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА

Л. ЧЕРЕДНИЧЕНКО

*Стаття надійшла до редакційної колегії 12.10.2013 р.
Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Сіреджуком П.С.,
докт.іст.наук, професором Красівським О.Я. (Львів)*

**CONTRIBUTION OF IVANO-FRANKIVS'K INSTITUTE
OF OIL AND GAS (IFING) TO THE PERSONNEL TRAINING
FOR OF OIL AND GAS COMPLEX OF UKRAINE (1967-1994)**

Y. I. Mandryk

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, st. Carpatska, 15;
ph. +380 (342) 57-23-90; e-mail: history@nung.edu.ua*

In the article the history of creation and activity of Ivano-Frankivs'k institute of oil and gas, personnel training in it's considered for oil and gas complex of Ukraine.

Key words: shots, oil and gas complex, higher educational establishment.

УДК 323.1
ББК 66.5

**«...ШОК СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА НАЦІЯ ЩЕ МУСИТЬ
ПЕРЕЖИТИ»**

(роздуми над українським виданням праці Норберта Еліаса «Про німців» – переможця конкурсу «100 німецьких книг – 100 buch.in.ua»)

I. С. Монолатій

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: iwan.monolatii@gmail.com*

«Відтворювати минуле в історичному плані – не означає пізнавати його таким, яким воно, властиво, і було. Це означає підкорити собі спогад, тільки-но він зблисне у хвилину небезпеки», – зауважував свого часу німецький філософ культури, критик і публіцист В. Беньямін [1, с.41]. Натомість ще один видатний німецький філософ і соціолог Н. Еліас десь півстоліття по тому стверджував, що «...проблематика минулого важлива. Вона з багатьох точок зору ще зовсім не вирішена. ... Нині ... постають нові завдання, для яких не існує жодних паралелей у минулому» [3, с.22].

Те, що сучасні соціальні науки в Україні і далі відчувають «голод» на якісний друкований продукт західної науки, говорити зайве. Тому спорадичні появи окремих видань – перекладів українською мовою давно відомих у світі «класичних» праць з обшарів історії, політології, соціології чи культурології – факти, які не можуть не радувати. Тим паче, що йдеться про ґрунтовні і багатопланові роботи таких визнаних авторитетів, як Б. Андерсона, Е. Гобсбаума чи ж Е. Д. Сміта.

Однак, якщо в «українському» випадку йдеться про, як правило, перше знайомство з авторськими текстами, то для західних колег ці роботи вже давно стали експериментальними майданчиками подальших доведень/спростувань постулу «їхньої» соціогуманітаристики – від усної історії до політичної антропології і т.д. [5, с.7-14].

Тому ж таки нове видання, яке поповнило невеличку на сьогодні полицю «класичних» перекладних видань українською, має усі підстави стати настільною книжкою для політологів, соціологів та, звісно, істориків. Йдеться про переклад збірки вибраних текстів видатного німецького вченого Норберта Еліаса (1897-1990) з узагальнюючою назвою «Про німців» [3]. А що її автор – не лише визнаний авторитет соціологічної науки, але її безпосередній творець, то зрозумілим є визнання автора про те, що «...за опублікованим тут дослідженням стоїть свідок, який маже 90 років відчував на собі плин подій» [3, с.5].

Свідченням цього стало створення у 1980-х рр. школи послідовників вченого – т.зв. «фігураційної соціологічної школи» або «соціології процесу» (*process sociology*). У понад 400-сторінковому виданні йдеться, якщо коротко, про специфічну німецьку традицію, яка уможливила вибух варварства у нації Гете, Канта і Шіллера. З огляду на це, авторські тексти зосереджені, головним чином, на процесах німецького державотворення і формуванні соціальної структури особистості як індивіда в різних історичних епохах – вільгельмівському суспільстві, Веймарській республіці, гітлерівській державі та федеративній республіці. То ж прикро, що в українському виданні назва цього поважного дослідження скоротилася до узагальненої «Про німців». Якщо ж бути точним, то його авторська назва така: «Студії про німців. Боротьба за владу та розвиток національного руху в XIX і XX століттях» [див.: 3, с.2]. Мабуть, нашим видавцям хотілося дати книзі коротку і лаконічну назву, що, переконаний, тільки дезорієнтує і науковця, і пересічного читача.

Оскільки у рецензованій праці Н. Еліас докладно веде мову про цивілізаційні процеси і про владні стосунки різних груп усередині німецького суспільства, його головне завдання – дослідження розвитку національного руху (*Habitusentwicklung*) німців. Останній, за визначенням вченого, й уможливив в часи Гітлера їхнє «сповзання в бік децивілізації» [3, с.5] і пов'язав цей розвиток з тривким процесом утворення німецької держави. Згідно із Еліасовою концепцією, студії над «біографіями» Німеччини XIX-XX ст. мають багатосюжетний вимір. Його ключовими трендами можемо назвати такі, на загальні складні, словосполучення: «німецька національна віра», «німецький національний ідеалізм», «німецький національний патріотизм», «німецька реальна політика», «німецька національна гордість», «німецькі традиції» та інші.

Конструкція книжки побудована за проблемно-хронологічним принципом, а тому автор виразно сповідує принцип історизму, а вже потім «розбудовує» її за допомогою соціології, психології і філософії. Не менш важливим, а, подекуди, визначальним, є звертання до історії німецької культури та політичної історії, які трактуються Н. Еліасом як «екскурс у питання націоналізму» [3, с.119-166]. За нашими спостереженнями, із п'яти взаємопов'язаних розділів книги «найбільшими» є тексти про монополію держави на фізичне насильство та її порушення («Цивілізація і насильство» [3, с.167-289] і «Крах цивілізації» [3, с.293-385]), а «найменшим» – «Думки про Федеративну республіку» [3, с.389-413]. Така логіка зрозуміла, адже авторові йшлося, передусім, про скрупульозне вивчення «больових» точок німецького національного руху та укладання своєрідної антології боротьби за владу в Німеччині за різних типів політичних режимів.

Поза сумнівами, найголовніша тема книжки Н. Еліаса – взаємозалежність цивілізації і насильства, яку він демонструє через призму німецького суспільства. Чи не найперший аргумент вченого, чому саме

потрібно досліджувати жертви історії – ситуація, коли «...згадка про те, яким чином сучасна держава намагалась викоринити осоружну їй меншість, дедалі дужче й дужче зникала із свідомості людей» [3, с.294]. А що йдеться тут про злочини нацизму проти євреїв, у які «... люди не хотіли вірити, що такі речі можуть статися у високорозвинутому індустріальному суспільстві – в середовищі цивілізованих людей. Це була їхня фундаментальна дилема; це проблема соціологів» [3, с.294], то пересічні громадяни гітлерівської держави «... були схильні і суть націонал-соціалістичної системи віри, і особливо її дикий і крайній антисемітизм сприймати як пропаганду чи як добре спланований засіб для єднання німецького народу (курсив автора – І.М.), а не як глибоке релігійне переконання» [3, с.307].

Численні докази пошуку «спільного ідеалу» німцями за часів Гітлера підводять нас до відомого висновку німецького соціолога масової культури, теоретика кіно З. Кракауера, що «... їхній (німців. – І.М.) потяг до нацистів був суто емоційним – тверезо оцінити факти вони не бажали. Їхня капітуляція перед фашистами стала наслідком радше емоційних переживань, аніж оцінки правдивого стану речей» [4, с.15]. Таке «засліплення», на думку Н. Еліаса, яке призвело до застосування насильства, було особливо глибоким стосовно «чужих». В арсеналі засобів проти них – монополія держави на застосування фізичної сили, яка контролювалася німецьким урядом, репрезентувалася армією та поліцією як виконавчими органами [3, с.171]. Сюди додавалися й технічні й адміністративні допоміжні засоби, зокрема «відкриті» погроми і найбрутальніший спосіб убивства – вбивство у газових камерах [3, с.297-298].

Міркування вченого про спроби вигубити все єврейське населення у країнах під німецьким пануванням підтверджує тезу сучасної науки про рішучість вищого нацистського керівництва щодо використання небачених до того часу технологій убивства [2, с.81].

На маргінесах рецензованого тексту зауважмо принципову обставину: нові шляхи історичного й соціологічного мислення, репрезентовані Н. Еліасом, свідчать про наявність у середовищі німецьких інтелектуалів кризи і травми після жакіть Другої світової війни, їхню персональну відповідальність за Голокост [5, с.219-227]. Приклад цього – виокремлення як осібно фактора західнонімецького тероризму – порівняння позапарламентської опозиції і терористів Веймарської та Боннської республік [3, с.225-289]. Це явище автор трактує як вияв соціального конфлікту поколінь: потреби у сенсі та боротьбі за владу між поколіннями; відмінності у переживаннях, ідеалах та моралі до- і повойнінних поколінь; проблеми подовженої молодості вихідців із буржуазії; тероризм, національна гордість і цивілізаційне право нації. Грунтовним є й висновок про взаємозв'язок між національним почуттям, національним зразком поведінки і національною структурою совісті.

Кожна рецензія, зазвичай, завершується заувагами, побажаннями чи то рекомендаціями на кшталт «про що можна було б ще написати». У нашому випадку відмовимося від такого підходу, адже Еліасова книжка «Про німців» вже давно стала класичним прикладом того, як потрібно вивчати власний народ, навіть за наявності «непривабливих» загальнонаціональних подій, політичних фігур тощо.

Залишається щиро пожалкувати, що в сучасній Україні не знайдемо подібних чи аналогічних до Еліасового прикладу спроб комплексного дослідження проблеми загальнонаціонального «Я», історичного і національного мислення, тобто усього набору маркерів, які увиразнюють габітус українців, їхнє державне будівництво в історико-політологічній ретроспективі. А застереження про небезпеку самоізоляції та національного самозахоплення окремо взятого народу і його еліт, яке золотою ниткою проходить через Еліасову книжку «Про німців» – це ситуація, коли «... мислення раптово зупиниться в напруженому силовому полі, виникає шок, завдяки якому мислення викристалізується як монада» [1, с.48-49].

Виявляється, що такий шок сучасна українська нація ще мусить пережити, щоби по-справжньому перетворити власне минуле на майбутнє.

Література

1. Беньямін В. Вибране / Вальтер Беньямін; Пер. з нім. Ю.Рибачук, Н.Лозинська. – Львів: Літопис, 2002. – 214 с.
2. Гон М. Геноциди першої половини ХХ століття: порівняльний аналіз. Навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів / Максим Гон. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 180 с.
3. Еліас Н. Про німців / Норберт Еліас; Пер. з нім. О.Кислюка. – К.: Юніверс, 2010. – 432 с.
4. Кракауер З. Від Калігарі до Гітлера – психологічна історія німецького кіна / Зігфрід Кракауер; Пер. з нім. І.Андрущенко. – К.: Грані-Т, 2009. – 384 с.
5. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен; Пер. з нім. В.Кам'янець. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.

УДК 323.1

ББК 66.5

«НЕ ІСНУЄ ДРІБНИЦЬ, ЯКИМИ МОЖНА ЗНЕХТУВАТИ ЗАРАДИ НАУКОВОЇ ЦІЛІСНОСТІ...»

(думки з приводу виходу у світ монографії Івана Монолатія «Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини»)

Т. К. Пояркова

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова;
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9;
тел. +380(44) 234-11-08; e-mail: rosin13@ukr.net

Нещодавно до рук потрапила монографія івано-франківського науковця, академіка АН вищої школи України, доктора політичних наук, професора Івана Монолатія «Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини» (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – 432 с.).

Перше враження закріплювалося з кожною прочитаною сторінкою та поступово втілювалося в думці, що переді мною книга, яка є не тільки репрезентацією наукового дослідження, а й, безумовно, культурною подією. Підставою для подібних міркувань стало вдале поєднання серйозного опрацювання архівних та історичних джерел і політологічного аналізу.

Історичний блок зосереджує увагу на дослідженні: 1) правових документів, що заклали основи австрійського парламентаризму, виборчого права; 2) мовної політики; 3) діяльності влади в освітянській сфері; 4) регламентації релігійних відносин. В роботі відображається й різноманіття тогочасних економічних інтересів, особливості соціального й побутового життя (наприклад, служби в армії, навіть специфіки відпочинку, літературних уподобань). Все це не тільки додало достовірності, а й відтворило «відчуття часу», вперше знайомлячи з масивом архівних матеріалів, що ніколи до цього не друкувалися (!).

Водночас особливою прикметою цієї наукової праці став багатомірний політологічний аналіз. Так, у роботі чітко виокремлюються два аспекти дослідження: 1) вертикальна, де здійснюється аналіз державних заходів щодо формалізації та уніфікації рамок політичної участі різних етнічних акторів; 2) горизонтальна, що враховує самоорганізаційні соціальні тенденції у вигляді формування громадських організацій та партій.

Все це надало можливості врахувати й впливовість більш широких трансформаційних змін, а саме – руйнацію традиційного та становлення

індустріального світу, що зумовлювало особливості еволюції інтересів та політичної поведінки українців, поляків, євреїв тощо.

Міждисциплінарний підхід повністю себе виправдовує, втілюючись в описі відносин та взаємодії різних національних груп та меншин у межах протистояння «свій – чужий». (Зокрема, коли читаєш працю «Інші свої», спадає на думку, що не існує дрібниць, якими можна знехтувати заради наукової цілісності.) Такий погляд дозволяє не тільки подолати звичну практику замовчування конфліктності етнопонаціонального співіснування, а й науково коректно розглянути цей аспект, долаючи звичні стереотипи та міфи.

І поступово перед читачем постає панорама української драми у вигляді «чужості на власній землі» [с.159]. Основними рисами цього культурного феномену стали і фатальна відчуженість від інтересів інших етнічних акторів імперії, і відмінності у соціальній практиці виживання політичної діяльності, і культурна нерозчинність все це пояснює як конфліктність на побутовому рівні, так і дріб'язковість політичної конкуренції.

На нашу думку, автору вдалося знайти підґрунтя сучасного політико-культурного феномену «втрати суспільної пам'яті» як ціннісної ієрархії етнопонаціонального досвіду засвоєння певної території та часу. На жаль, наша сучасність в певному сенсі – це демонстрація того, як інерційно «чужість» втілюється в політичному усамітненні сучасного українця.

Отже, без перебільшення можна стверджувати, що основною перевагою монографії «Інші свої» І.С. Монолатія є масштабність відображення певного історичного періоду, що не тільки створює підґрунтя для міркувань науковців, а й значно коректує уявлення загалу про власну історію.

Водночас визнання того, що «кожна людина володіє етнічним потенціалом, здатним активізуватися та перетворюватися на вмотивовану політичну силу, долучати громадянина до загальних процесів етнополітичної мобілізації...» надає неабиякого громадянського тону науковій роботі, перетворюючи її саму на культурну подію [с.29].

Замість зауважень хотілося б побажати І.С. Монолатію у майбутньому так само натхненно і детально відобразити в науковому дослідженні історію взаємовпливу різних етнопонаціональних акторів будь-якого регіону України (Слобожанщини?).

УДК 323.1

ББК 66.5

У ПОШУКАХ НОВОГО ВИМІРУ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

(думки з приводу виходу у світ монографії Оксани Липчук
«Інституційні засади реалізації прав національних меншин в Україні»)

І. С. Монолатій

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-61-46; e-mail: iwan.monolatii@gmail.com

Політична сфера суспільства була і є вагомим чинником у етнопонаціональних взаєминах упродовж ХІХ – на початку ХХІ ст., що свідчить про їхню тісну взаємозалежність. Однак співвідношення етнопонаціональної і політичної сфер суспільства ніколи не було простим, зумовлюючи не лише низку суперечностей, але й конфліктних ситуацій. У більшості випадків етнополітичні процеси стали джерелом конструктивного державотворення, прогресу, оновлення суспільства на демократичних засадах та його культурного піднесення. Тому взаємовідносини етнопонаціональної і політичної сфер, залежно від їх характеру, поєднують і конструктивний потенціал, і небезпеки дестабілізації, породжуючи необхідність їхньої оптимізації.

Неупереджене вивчення проблем політичних інститутів та процесів передбачає, що будь-яка поліетнічна держава потребує вироблення продуманої й ефективної сучасної державної етнопонаціональної політики. В нашій державі з самого початку проголошення її незалежності у 1991 р. майже усі політичні сили та державні структури розуміли актуальність конструктивного впливу на етнопонаціональну структуру суспільства з метою узгодження інтересів усіх суб'єктів етнополітичних взаємин, формуючи інституційні, правові, політичні та соціально-культурні засади державної етнопонаціональної політики. Відтак здійснення етнопонаціональної політики в Україні не може не спиратися на позитивні загальноєвропейські стандарти, підґрунтя яких було закладено упродовж ХХ ст. Але тут слід зробити застереження, що у зарубіжній практиці накопичено як позитивний, так і негативний досвід. Оскільки новітні етнополітичні виклики є злободенними для багатьох держав, особливо для тих, які переживають етап становлення їхніх політичних систем та державної політики, то політичний аналіз на рівні окремої держави може бути ефективним лише за умови його включеності у глобальні та регіональні виміри.

Саме тому для нашої держави – державна етнопонаціональна політика – це та сфера, яка забезпечує основні підстави її цілісності, зокрема,

завдяки тому, що основа її державної території – це ареал розселення української етнічної нації, і водночас саме тут є низка чинників, головню історично-політичних, які містять небезпеки деструктивних збурень. Така ситуація підтверджує необхідність активних дій з боку держави та інших суб'єктів міжрегіональних взаємин у напрямі гармонізації цих взаємин шляхом підсилення дії позитивних чинників поведінки/ініціатив держави й етнопонаціональних меншин і погашення негативного впливу інших. А що всебічний політологічний аналіз передбачає дослідження всіх складових етнополітичної системи держави та їхніх співвідношень, то стратегічно важливою бачиться нам реалізація принципу перехресного аналізу через дослідження впливу державної етнополітики на політизацію етнічності і, навпаки, політизації етнічності на етнополітику.

До того ж головним викликом незалежності України, її територіальній цілісності виступають не стільки самі по собі етнічні чинники, скільки деструктивні дії окремих політизованих регіональних еліт, котрі з метою мобілізації прихильнішого до них електорату штучно загострюють питання мовної, регіональної політики, міжконфесійних відносин, впливу зовнішніх збудників на ситуацію в Україні та окремих її регіонах, у той час як ефективна державна етнопонаціональна політика є загально визнаним засобом забезпечення зрівноваженого перебігу етнополітичних процесів.

Власне кажучи, у такому дослідницькому руслі написана монографія кандидата політичних наук, викладачки кафедри політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Оксани Липчук, присвячена актуальній темі вітчизняної політичної науки – дослідженню особливостей політико-правового забезпечення життєдіяльності етнопонаціональних меншин у сучасній Україні (Липчук О.І. Інституційні засади реалізації прав національних меншин в Україні / О.І.Липчук. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2011. – 200 с.).

Зокрема у тексті праці з нових методологічних позицій розглядаються концептуальні підходи зарубіжних і вітчизняних вчених до аналізу проблеми захисту прав етнопонаціональних меншин, з'ясування суті поняття «етнопонаціональна меншина». Авторка, виходячи з головних принципів і положень міжнародного права, ґрунтовно досліджує основні етапи, особливості формування й еволюції вітчизняної нормативно-правової системи захисту та гарантування прав етнопонаціональних меншин, їх конституційно-правового статусу, організаційно-правових форм інституціоналізації. Відтак у монографії аналізуються новітні тенденції в міжнародному законодавстві та головні проблеми українського законодавства у сфері захисту прав етнопонаціональних меншин, різні механізми їх реалізації.

У цьому контексті значної уваги авторка надає провідній ролі держави та її інститутів як інтеграційного фактора забезпечення даних

прав у суспільстві перехідного типу (с.16-67). Для більшого розуміння цієї проблеми розглядаються конституційно-правові аспекти забезпечення прав етнічних спільнот на національно-культурну автономію та політичне представництво в органах влади, визначаються об'єктивні передумови й основні політико-правові механізми гарантування належного представництва етнопонаціональних меншин в органах влади та місцевого самоврядування (с.68-121). З огляду на це доведено необхідність подальшого зміцнення політико-правових засад захисту та забезпечення прав етнопонаціональних меншин у контексті формування ефективної системи суспільно-державного регулювання етнополітичних процесів і міжнаціональної взаємодії (с.122-168).

Висновки (с.169-175) репрезентованого дослідження можуть бути використані в науково-пошуковій роботі, при створенні узагальнюючих праць, навчальних посібників з царини політичних інститутів та процесів, етнополітології та етнопонаціонального вчення, а також для викладання у вищих навчальних закладах курсів етнополітології та політичної регіоналістики. Окремі аспекти дослідження можуть бути використані органами державної влади у здійсненні державної політики в галузі етнопонаціональних взаємин з метою зрівноваження регіонально-етнополітичних процесів. Це зокрема, територіальна консолідація, подолання регіонального відчуження та інерції історичної територіально-політичної роз'єднаності в рамках самої української етнічної нації; консолідація української політичної нації; кристалізація культурної ідентичності України; попередження й уникнення регіональних етнопонаціональних конфліктів у таких транскордонних й поліетнічних регіонах, якими, на нашу думку, сьогодні є Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська області, а також Автономна Республіка Крим. Адже етнопонаціональні взаємини тут ускладнюються: висока етнопонаціональна мозаїчність і етнопонаціональна поліреальність; високий ступінь кризи української ідентичності, який збільшує ймовірність підтримки населенням маргінальних чи деструктивних щодо загальнодержавних інтересів політичних лозунгів; низький рівень компліментарності міжетнічних взаємин.

Теоретичні розробки авторки і висновки, що випливають зі змісту дослідження, можуть використовуватися у навчальному процесі при викладанні навчальних і спеціальних курсів вищої школи: «Політичні інститути та процеси в Україні», «Етнополітологія», «Політична регіоналістика», «Аналіз державної політики», «Державне управління та місцеве самоврядування».

Емпіричний матеріал, наведений у монографії, дозволяє на сучасному етапі етнополітики в Україні певною мірою забезпечити загальнонаціональний збалансований вплив, з одного боку, вітчизняних політичних партій, а з другого – громадських і культурних організацій етнопонаціональних меншин, тим самим глибше зрозуміти формування національної ідеї і

політичної нації, поглиблення етнокультурної ідентичності тощо. На наш погляд, основні положення, висновки та рекомендації монографічного дослідження О.І. Липчук можуть застосовуватися й при підготовці матеріалів для розроблення окремих питань державної етнонаціональної політики України.

Дослідження молодого івано-франківської дослідниці поповнює невелику на сьогодні збірку з проблем етнополітики України, зокрема інституційних засад реалізації прав етнонаціональних меншин, а, отже, становить значний науковий інтерес як для фахівців, так і широкого читачького загалу.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адамович Сергій Васильович – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Березовська-Чміль Олена Борисівна – кандидат політичних наук, викладач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Боринська Ольга Леонідівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародної інформації Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики імені Аверроеса Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Київ).

Вархов Галина Василівна – студентка магістратури спеціальності «політологія» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Венгринюк Лідія Ярославівна – магістр політології, аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Голуб'як Наталія Романівна – магістр політології, аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гон Максим Мойсейович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету.

Гулай Василь Васильович – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська Політехніка».

Журжа Ірина Валеріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародної інформації, заступник директора Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики імені Аверроеса Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Київ).

Коваль Іван Васильович – кандидат політичних наук, доцент Івано-Франківського факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Кобець Юлія Василівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Криворучко Наталія Василівна – магістр політології, аспірант кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лазарович Микола Васильович – кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, докторант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Липчук Оксана Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ломака Іванна Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Максимець Богдан Володимирович – кандидат політичних наук, викладач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Масловська Олена Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародної інформації Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики імені Аверроеса Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Київ).

Міщук Андрій Іванович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Науково-методичного центру дослідження українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Міщук Мар'яна Богданівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Монолатій Іван Сергійович – доктор політичних наук, професор кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, академік АН вищої школи України, науковий секретар Івано-Франківського осередку НТШ.

Остап'як Василь Іванович – кандидат політичних наук, викладач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пояркова Тетяна Костянтинівна – кандидат політичних наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

Притуляк Світлана Іванівна – кандидат політичних наук, викладач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сливка Наталія Іванівна – студентка магістратури спеціальності «політологія» Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Федорів Христина Іванівна – магістр політології, аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Щербін Лілія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

При підготовці рукописів статей, які автори подають до редакції «Прикарпатського вісника НТШ», слід дотримуватися таких правил:

1. Стаття повинна містити короткий вступ, формулювання завдання (проблеми) та виклад нових результатів, які отримав автор (співавтори). Не допускається переказ відомих фактів, наведення посилань на неопубліковані роботи.

2. До редакції подають:

два примірники рукопису статті (включаючи ілюстрації і таблиці), надруковані на білому папері формату А4;

рецензію на статтю;

електронний варіант статті, підготовлений на комп'ютері у вигляді неархівованого або архівованого (ZIP, RAR) файлу – CDR/RW.

3. Мова статті повинна бути українською або англійською. Обсяг не повинен перевищувати 20-ти сторінок.

4. Статтю слід оформити так: УДК, назва роботи; прізвище й ініціали автора (співавторів), місце праці (назва організації, повна поштова адреса, контактний телефон, електронна пошта), текст анотації, ключові слова, текст статті, список літератури.

Якщо мова статті українська (англійська), то після статті всі перелічені елементи – від назви роботи до ключових слів включно слід подавати англійською (українською) мовою.

5. Формули, які нумеруються, обов'язково слід подавати окремим рядком. Нумерувати треба тільки ті формули, на які є посилання.

6. Використану літературу слід подавати загальним списком (за алфавітом або у порядку посилань на джерела в тексті статті) та оформляти згідно з вимогами ВАК України (бюлетень №3, 2008 р.). Іноземну літературу треба писати мовою оригіналу. Посилання на відповідні джерела слід подавати в тексті у квадратних дужках, наприклад [4]. Зразки бібліографічного опису книжки, статті, тез доповідей конференцій:

1. Боголюбов Н. Н. Асимптотические методы в теории нелинейных колебаний / Н. Н. Боголюбов, Ю. А. Митропольский. – М.: Наука, 1974. – 504 с.

2. Кондрат Р. М. Підвищення газонафтоконденсаторів родовищ / Р. М. Кондрат // Нафтова і газова промисловість. – 1992. – №2. – С. 35–38.

3. Бойко В. С. Проводка горизонтальних і похилих свердловин як метод ефективного освоєння і розробки покладу / В. С. Бойко, Р. В. Бойко // Стан, проблеми і перспективи розвитку нафтогазового комплексу Західного регіону України: Тези доповідей і повідомлень наук.-практ. конф. (Львів, 28–30 березня 1995 р.). – Львів, 1995. – С. 150.

7. Рукопис підписує автор (співавтори).

8. На окремому аркуші слід указати прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, займану посаду (в кінці кожного випуску журналу ми формуємо відомості про авторів).

**Електронний варіант статті
повинен задовольняти таким вимогам:**

1. Стаття набирається у редакторі Microsoft WORD 95/7.0-97 на аркуші формату B5 182x257 мм, поля (мм): верхнє – 20, нижнє – 10, внутрішнє – 30, зовнішнє – 20.
2. **Основний текст** набирається таким чином:
  - 2.1. Стил "обычный", гарнітура Times New Roman (Cyr), кегль 12, абзацний відступ – 0,75 мм, міжстроковий інтервал – "одинарний".
  - 2.2. Порядок набору:
    - УДК (Times New Roman (Cyr), кегль 12, без абзацного відступу, вирівнювання – зліва).
    - Назва **статті** (Times New Roman (Cyr), кегль 12, bold, прописом, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивки зверху і знизу – 9 пт).
    - Ініціали, прізвище автора (співавторів)** (Arial (Cyr), кегль 12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру).
    - Назва організації, її повна поштова адреса, адреса електронної пошти** (Times New Roman (Cyr), кегль 12, italic, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка знизу – 9 пт).
  - 2.3. Відбивки по тексту не використовуються за винятком підрозділів статті (підрозділи, підпункти і т. п. відділяються відбивками "перед" – 9, "після" – 6).
3. Для набирання **формул** використовується вбудований у Microsoft Office редактор формул Equation v. 3.0. **Стили:** **Text** - Times New Roman (Cyr), **Function** – Times New Roman (Cyr), italic, **Variable** – Times New Roman (Cyr), italic, **L.C.Greek** – Symbol, italic, **Symbol** – Symbol, italic, **Matrix/Vector** – Times New Roman (Cyr), **Number** – Times New Roman (Cyr). **Розміри:** **Full** – 12, **Subscript/Superscript** – 9, **Sub-Subscript/Superscript** – 5, **Symbol** – 14, **Sub-Symbol** – 9.
Для наочності рекомендується формули відділяти відбивками зверху і знизу – 6 пт.
4. **Таблиці** повинні бути складені лаконічно, зрозуміло і містити мінімальні відомості, необхідні для ілюстрування тексту статті
Назва таблиці: Times New Roman (Cyr), кегль 12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру, відбивка зверху – 6 пт.
5. **Ілюстрації** до статей (схеми, графіки, діаграми) повинні бути виконані у растровому (векторному) форматах (BMP, TIF, PCX, JPG, GIF; CDR) і додаватися окремим файлом. Забороняється використовувати **графічний редактор MS WORD!!!** Ілюстрації типу фотографій повинні бути відскановані з роздільною здатністю не менше 400 dpi і/або додаватися в оригіналі.
Ілюстрації, перескановані з періодики, не приймаються!
Підписи до ілюстрацій: Times New Roman (Cyr), кегль 11-12, bold, без абзацного відступу, вирівнювання – по центру.
Написи на ілюстраціях виконуються гарнітурою Arial.

**Прикарпатський вісник
Наукового товариства ім. Шевченка**

**Думка
2013. – № 3(23)
313 с.**

НБ ПНУС

792266

Відповідальний за випуск
Наукова редакція
Набір та макетування
Комп'ютерна правка
Коректура

*Василь МОЙСИШИН
Івана МОНОЛАТІЯ
Любомири ДЯКІВ
Любомири ДЯКІВ
Оксани РОСПОПИ*

Підп. до друку 23.12.2013 р.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Друк на різнографі. Ум.-друк. арк. 18,2.
Наклад 300 пр. Зам. №

Видавець
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С. Бандери, 1; тел. 71-56-22
E-mail: vdvcit@pu.if.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006